

זכור יבואת עזלה

חוברת סיכואיק של חואר הליאוד בהיסטוריה חא"ד בצירוף
סאלות תראול וסאלות בארות

אוהד מנדלבוים

חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה

© בחוברת זו הושקעה מחשבה רבה, שעות רבות של כתיבה, עריכה ויצירה. נשמח מאוד לשמוע תגובות, הערות והארות, לשמוע מה כדאי לתקן למהדורה הבאה ומה חסר במידה שיש. אבל נבהיר ש **אין להעתיק ולצלם חוברת זו שלמה או חלקים ממנה ללא אישור בכתב מכותב החוברת**. שאלות הבגרות בחוברת מועתקות מתוך מבחני הבגרות של משרד החינוך והפיקוח בהיסטוריה ונועדו לצורך לימודי בלבד. הסרטונים המצורפים נועדו להעשרה, הודות לפיקוח על היסטוריה חמ"ד. *הצפייה בתוכן הסרטונים והתאמתו לתוכנית הלימודים באחריות התלמיד בלבד!

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הזמנות, הערות, הארות:

mikuditEZHIS@gmail.com

סלולר: 050-9171994

פקס: 077-3180709

תודה לידידי הקרוב ישראל מאיר אסטריק על העזרה

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לאשתי רינת שתמיד לצידי
תומכת, עוזרת, מעירה
ומאירה את הדרך

לאבי היקר אשר לימד אותי
אהבת היסטוריה מהי

לזכרה של אמי ז"ל, שהעריצה את היותי מורה.
כל מה שאני - הוא בזכותה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

נכון

"וואי כמה חומר!" זעק אחד התלמידים בכיתה כשראה מול עיניו את שלושת הספרים שעליו ללמוד בשנתיים הקרובות.

"אל תעשה סיפור. זה היסטוריה. לומדים, זוכרים, מקיאים ושובכים" השיב לו חבר.

"איך אפשר ללמוד את כל זה?" תהה נער עלם אחר.

"לא צריך ללמוד. פשוט תקרא, תשנן ותקיא במבחן" השיב אחר.

אז זהו, שלא.

אנחנו רוצים ללמוד היסטוריה, להבין אותה ולראות את המציאות בראי ההיסטוריה. יש להיסטוריה שלנו להראות לנו כל-כך הרבה...

אבל החומר? כמויות החומר העצומות אכן מרתיעות את הנוער, שזקוק לא רק למלל רב, אלא גם למיקוד. על כן החלטתי לכתוב את החוברת שלפניכם, אשר מכילה את כל החומר לבגרות בהיסטוריה - בשפה פשוטה, נעימה, מאירה ועם שאלות רבות לתרגול.

זו השנה החמישית שאני מוציא לאור את החוברת שמטרתה לסייע לתלמידים - הן אלו המתקשים בכיתה והן אלו שמבקשים לתרגל לעצמם וללמוד עצמאית. גם השנה, החוברת היא **צבעונית**. הצבעוניות שלה מאפשרת לתלמיד לצפייה נוחה, תרשימים, מפות ותמונות (כולל שאלות טקסט חזותי).

בכל נושא תמצאו גם רקע שאמנם אינו חלק מהבגרות, אך הוא חשוב להבנה. **רקע זה צבוע על רקע אדום בהיר**.

בפעם הראשונה מופיעים בחוברת מרבית האישים שיש לדעת עליהם בבגרות. **הסבר על האישים מופיע על רקע ירוק**.

גם השנה, כמו שנה שעברה **שאלות תרגול מופיעות על רקע צהוב**. **שאלות בגרות מופיעות על רקע כחול**. בכל פרק - שאלת הבגרות הראשונה תנותח ותראה הדרך כיצד לענות עליה.

חומרים רלוונטיים לעולים חדשים יצוינו באמצעות האייקון (סמליל) . כאשר סמליל זה מופיע בראש פרק - המשמעות היא שכל הפרק רלוונטי גם לעולים. כאשר הוא מופיע בכותרות המשנה - המשמעות היא שכל התוכן של כותרת המשנה רלוונטי לעולים.

את החוברת ניתן להשיג בטלפון 050-9171994 או באתר www.shakedos.co.il

אז כל מה שנותר הוא לאחל לכם המון הצלחה!

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אוהד מנדלבוים

תוכן העניינים

עידן ההתיישבות

85	הצהרת בלפור
87	המנדט הבריטי
88	הזהות הלאומית של ערביי א"י
93	החלוץ הדתי והפועל המזרחי
100	מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט
102	ועדת פיל
105	שת"פ בטחוני עם הבריטים
107	חומה ומגדל
	התערערו מצב היהודים בארצות
108	האסלאם

עידן החושך

112	משטרים טוטליטריים
117	גרמניה הנאצית בשנים 1933-1939
119	האידיאולוגיה הנאצית
	התבססות המשטר הנאצי
122	בגרמניה
126	המדיניות האנטי-יהודית
	מלחמת העולם השנייה
135	התקופה הראשונה
138	התקופה השנייה
139	התקופה השלישית
142	התקופה הרביעית
	השואה
143	השלב הראשון
146	השלב השני
154	העמידה היהודית
160	התמודדות ההנהגה
163	ההנהגה הרבנית
166	התנגדות מזוינת לנאצים
171	שארית הפליטה

מבנה בחינת הבגרות

7

כיצד עונים על שאלה בהיסטוריה

8

עידן התמורות

14	הנאורות
16	עקרונות הנאורות
18	מאפייני הנאורות
21	הסוציאליזם
25	האמנציפציה: שוויון הזכויות
	השפעת האמנציפציה על החברה
30	היהודית
33	תנועת ההשכלה ומנדלסון
34	יישום רעיונות ההשכלה
	תנועות ביהדות
39	תנועות ו"תיקונים" - הרפורמים
41	האורתודוקסיה
43	הניאו-אורתודוקסים

עידן הלאומיות

46	הלאומיות
47	דגמים בלאומיות
49	היישוב הישן בארץ ישראל
	הציונות והתנועה הציונית
55	מבשרי הציונות
60	חובבי ציון וחיבת ציון
62	התנועה הציונית
67	הזרם הדתי בתנועה הציונית
70	היישוב החדש בארץ ישראל
75	תחיית השפה העברית (עולים)
77	הצביון הדתי ביישוב היהודי
78	פולמוס השמיטה
79	מסע הרבנים

עידן התקומה**שיתוף פעולה עם הבריטים בתקופת**

מלחמת העולם השנייה 174

מאבק בבריטים בתקופת מלחמת העולם

השנייה 177

מאבק בבריטים לאחר מלחמת העולם

השנייה 181

מסירת המנדט לאו"ם 190

עידן הגאולה**הקמת מדינת ישראל**

מלחמת העצמאות – פר"ח 194

תוצאות מלחמת העצמאות 209

בעיית הפליטים 211

הקמת צה"ל ואירועי אלטלנה

הקמת צה"ל 212

פרשת אלטלנה 213

עלייה קליטה והתיישבות

העלייה הגדולה בשנות ה-50 215

כור ההיתוך 216

העלייה מבריה"מ בשנות ה-70,

ערכת פר"ח 217

העלייה מאתיופיה בשנות ה-80/90,

ערכת פר"ח 224

תודעת השואה בישראל

הסכם השילומים 233

משפט אייכמן 236

הפער העדתי 238

מאורעות ואדי סאליב 239

הפנתרים השחורים 241

הסכסוך היהודי-ערבי

מלחמת ששת הימים 243

הסכמי השלום עם מצרים וירדן 246

הסכמי אוסלו 248

מיקוד קורונה מיוחד בסוף החוברת**בעמוד 267****אוסף שאלות "לב לדעת" – עמ"ר****– ניתן למצוא בסריקה:**

מבנה בחינת הבכורות

החל מקיץ תש"פ יחול שינוי במבנה בחינת הבכורות בהיסטוריה. אחד השינויים המשמעותיים הוא ששאלות לב לדעת (כלומר שאלות עמ"ר) יכולות להופיע בכל פרקי הבחינה. שאלות פר"ח יכולות להופיע בפרקים שני, שלישי ורביעי. שאלות פר"ח הן שאלות בשלושה נושאים ממוקדים - מלחמת העצמאות שלב א' (15.5.1948-30.11.1947), העלייה מבריה"מ בשנות ה-70 (כולל אסירי ציון) והעלייה מאתיופיה. שאלות פר"ח הן שאלות שמקור הידע מסתמך לא רק על לימוד החומר ההיסטורי בביתה אלא גם על יצירות בתחום השירה והמדיום הקולנועי.

פרק ראשון: 30 נקודות (שאלות 1-5)

בפרק זה מופיעות 5 שאלות, מתוכן עליכם לענות על 3 שאלות. כל שאלה 10 נקודות. בפרק זה יופיע חומר מהנושאים הבאים: הנאורות, אמנציפציה, השכלה, שינויים במעמד היהודים (שימו לב לשינוי בתוך הנושא), היישוב היהודי בא"י עד תום מלה"ע ה-1, הלאומיות הערבית, התפתחות הבית הלאומי בא"י ועד היישוב היהודי בזמן מלה"ע ה-2.

פרק שני: 30 נקודות (שאלות 6-10)

בפרק זה מופיעות 5 שאלות, מתוכן עליכם לענות על 3 שאלות. כל שאלה 10 נקודות. בפרק זה יופיע חומר מהנושאים הבאים: נאציזם ושואה, התפתחות הבית הלאומי היהודי בא"י מזמן מלה"ע ה-2 ועד 1945, מאבק היישוב היהודי בשנים 1945-1948, מדינת ישראל.

פרק שלישי: 24 נקודות (שאלות 11-13)

בפרק זה מופיעות 3 שאלות, מתוכן עליכם לענות על 2 שאלות. כל שאלה 12 נקודות. בפרק זה יופיע קטע שלא נלמד (אנסין) מהנושאים: התנועה הציונית, נאציזם, מלה"ע ה-2, שואה, התפתחות הבית היהודי בא"י ועד מדינת ישראל, עליות וקליטה, החברה הישראלית, יחסי מדינת ישראל והעולם הערבי (כלומר: כל החומר מהתנועה הציונית ועד הסוף)

פרק רביעי: 16 נקודות (שאלות 14-15)

בפרק זה מופיעות 2 שאלות ועליכם לענות על שאלה אחת. כל שאלה היא 16 נקודות. בכל שאלה יש שני סעיפים וחובה לענות על שני הסעיפים. בפרק זה השאלה היא טקסט חזותי. ונושאי השאלות יהיו על כל חומר הלימוד. שאלת בגרות בהיסטוריה מבוססת על חומר הלימוד ו/או טקסט חזותי (תמונה, ציור, גרף וכו') ו/או טקסט ו/או יצירת אמנות כמו שיר או מדיום קולנועי.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אז כיצד מתחילים בכלל לענות על שאלה בהיסטוריה. התשובה היא: תכנון נכון של התשובה.

כיצד עונים על שאלות בארות בהיסטוריה

שאלת ידע

לפני כתיבת התשובה הוא קריאה של כל השאלות באותו הפרק כדי לבחור איזה נושא אני יודע הכי טוב. מתחילים בנושא שאתם הכי שולטים בו. למשל: מי שיועד ברמה טובה את נושא הציונות, כדאי שיתחיל בשאלה שעוסקת בנושא זה, ולא בשאלה שמדברת על הנאורות.

שלב א': מידת מוכנות.

האם אני מכיר את הנושא? האם אני שולט בו?

שלב ב': כמה שאלות!?

התנועה הציונית התאפיינה בריבוי של זרמים ומפלגות. הצג את הרעיון המרכזי של "המזרחי" ושל זרם נוסף שלמדתי עליו. בנוגע לכל אחד מן הזרמים שכתבת עליהם, ציין מחלוקת בתנועה הציונית שבה היה מעורב, והצג את עמדתו במחלוקת זו (סך הכול שתי מחלוקות).

בדף הטיוטא אני קודם כל מכין את רשימת השאלה שעליה אני נדרש לענות.

שימו לב למילות השאלה:

ציין - רק לכתוב זיהוי ספציפי, בלי להסביר, כמו למשל - פולמוס אוגנדה.

הצג/הסבר - להסביר באריכות את הנושא שנשאלתי עליו.

ולשאלה שלנו: כמה שאלות יש לנו?

1. הצג את הרעיון המרכזי של המזרחי.
2. הצג רעיון של זרם נוסף שלמדתי עליו.
3. ציין מחלוקת ש"המזרחי" היה מעורב בו.
4. ציין מחלוקת שהזרם הנוסף היה מעורב בו.
5. הצג את העמדה של המזרחי במחלוקת שציננת (בסעיף 3)
6. הצג את העמדה של הזרם הנוסף במחלוקת שציננת (בסעיף 4)

כלומר - שאלת הבגרות הזו מכילה בתוכה **שש (6) תת-שאלות!!**

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

שלב ג': כותבים.

רק בשלב הזה אני מתחיל לענות על השאלות שכתבתי לעצמי בטיזטה. אם נוח לך אתה יכול למספר את השאלות, ואם נוח לך אתה יכול לכתוב את התשובות זו אחר זו בצורה מסודרת.

שאלות טקסט חזותי

בשאלות טקסט חזותי יש לשים לב שעונים על כל סעיפי השאלה:

בנספח לשאלה זו מוצגת קריקטורה אנטישמית שפורסמה בגרמניה בשנות השלושים של המאה ה-20. התבונן בקריקטורה, וענה על שני הסעיפים א-ב.

א. הסבר כיצד הדגישה התעמולה הנאצית את הניגוד בין היהודים ובין הגזע הארי.
בסס את תשובתך על שני רכיבים מן הקריקטורה. (8 נקודות)
ב. התעמולה האנטישמית בגרמניה התבססה על תורת הגזע.
הסבר את תורת הגזע על פי מה שלמדת. (7 נקודות)

סעיף א'

כמה שאלות יש לי?

1. הסבר כיצד הדגישה התעמולה הנאצית את הניגוד בין היהודים לבין הגזע הארי.
2. לבסס את התשובה שלי על רכיב אחד מהתמונה.
3. לבסס את התשובה שלי על רכיב אחד **נוסף** מהתמונה.

ורק עכשיו מתחילים לענות.

שימו לב - סעיפים 2-3 דורשות מכם להסתכל בטקסט החזותי ולהביא ממנו "הוכחה" שמה שכתבתם בסעיף הראשון נכון. למשל, אם כתבתם שהיהודי צויר ע"י הנאצים כרכלן, בעל חזות של אף ארוך, בעל לבוש שחור ודוחה, ולעומת זאת הארי נתפס כמשכיל, כאדם נאה, בלונדיני וכו' - עליכם להביא לכך "הוכחות" מהקריקטורה, במקרה הזה.
רכלן - שני הגברים במרכז יושבים ומדברים בשקט, נראים כמרכלים. גם שתי הנשים משמאלם יושבות ומרכלות.

אף ארוך - כל אלו שיושבים בעלי אף ארוך.
לבוש שחור - הגברים לבושים עם מגבעת וז'קטים שחורים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הארי מוצג כמשכיל - האישה הארית, שעומדת מקדימה (ובכוונה לא מתערבבת עם היהודים!) - קוראת ספר!

הארי מוצג כנאה - היא מסודרת ומאורגנת ולא נראית מכוערת כמו היהודים מאחור. בלונדיני - ברור מהקריקטורה, למרות שהיא בשחור-לבן, שהבחורה היא בהירת שיער.

סעיף ב'

יש להסביר מהי תורת הגזע בלי קשר לטקסט החזותי. זו שאלה שגם אם נבחן אינו מצליח בסעיף א' להבין את הרכיבים השונים - הוא יכול לענות עליה מחומר הלימודים בלבד.

שאלת טקסט

לצורך ההדגמה, נבחר שאלה אקראית, על מנת להסביר כיצד עונים על שאלה מהשאלות 11-13 - שאלות טקסט.

שלב א' - לא קוראים את הטקסט!

קודם כל קוראים את השאלות ומנסים להבין "לבד" על מה הטקסט הולך לדבר. בהזדמנות הזו אני גם אבחר אילו שתי שאלות אני יותר יודע.

שלב ב' - קוראים רק מה שקשור לשאלה.

בחרתי שאלה. עבשיו אני קורא רק את החלק שקשור לשאלה, אחרת אני יותש מהקריאה הארוכה, עם מלים שלעתיים אינן מובנות. על כן אם בחרתי בשאלה 11 סביר להניח שהתשובה נמצאת בפסקה הראשונה; שאלה 12 - בפסקה השנייה; שאלה 13 - בפסקה השלישית. יש לשים לב שייתכן והשאלה שולחת אותי ישירות למקום כלשהו בטקסט.

במאמר נטען כ היסטוריונים שכתבו על ההעפלה בעשורים הראשונים לאחר קום המדינה הדגישו את התרומה של אחד המחנות הפוליטיים במדינה.

על פי הקטע, ציין עם איזה מחנה הם היו מזוהים, והסבר על פי הפסקה האחרונה בקטע, כיצד נושא ההעפלה סייע למחנה זה.

על פי מה שלמדת, הצג את המחלוקת בין הנהגת היישוב ובין ה"פורשים" בנוגע לדרכי המאבק בבריטים לאחר פירוק תנועת המרי העברי.

השאלה מתחלקת לשניים - החלק הראשון הוא על-פי הקטע, והחלק השני הוא עפ"י מה שלמדת בביתה, בלי קשר לקטע. המשמעות היא שאני יכול לקבל 5-6 נקודות גם בלי לקרוא את הקטע, אלא רק לענות על השאלה של הידע הלימודי.

כמה שאלות?

= חוברת דוגמה בלבד – אסור להדפסה =

עפ"י הקטע: 1. ציין עם איזה מחנה הם (מי זה הם? ההיסטוריונים שכתבו על ההעפלה בעשורים הראשונים!) הם מזוהים (פוליטית) – כלומר: תמצאו בקטע עם איזה מחנה פוליטי היו מזוהים אותם היסטוריונים. זה כתוב מאוד ברור בקטע וצריך "לדלות" אותו.

2. עפ"י הפסקה האחרונה (שימו לב ששלחו אותי לפסקה ברורה) במה סייע נושא ההעפלה למחנה הזה? כלומר – מחנה X הרוויח מכל ענייני ההעפלה. מה הוא הרוויח? בשלב הזה אני עובר את "עפ"י מה שלמדת" – החלק השני ועונה על כך, בלי קשר לקטע.

שאלות עמ"ר

שאלות מסוג עמ"ר הן שאלות שמבקשות מהתלמיד מיזוג של ידע מהחומר והבעת עמדתו לגבי הנושא המדובר. שאלות אלו נראות לכאורה פשוטות או "הכי קלות שיש, פשוט משרבטים משהו וזהו", אבל זה ממש לא נכון. בשאלה זו ישנן הרבה שאלות, וחייבים קודם כל לפרוט אותן. מצד שני, היא מאפשרת לתלמיד מרחב גדול מאוד של תשובה, מחשבה ועמדה אישית איתה הוא יכול להביע, להזדהות או לבקר.

בסוף החוברת תוכלו לראות מקבץ שאלות עמ"ר מהשנים האחרונות. שאלות אלו יכולות להופיע בכל אחד מפרקי הבחינה.

15. לפניך רשימה של מקומות שהיו לסמל בעקבות האירועים ההיסטוריים שאירעו בהם: באזל, קטוביץ, סטלינגרד, נורמנדי, גוש עציון, הרובע היהודי. בחר במקום אחד מן הרשימה, שהוא סמל חשוב בעיניך, וציין אותו. הצג את האירוע ההיסטורי שאירע במקום שבחרת, על פי מה שלמדת. הצג ערך שאפשר ללמוד מן האירוע שהצגת, והסבר מדוע ערך זה חשוב בעיניך.

גם בשאלות אלה **אסור למהר** ולענות ב'שלוף' אלא לתכנן את הצעדים. צעד ראשון הוא **לכתוב כמה שאלות שואלים אותי כאן**. גם כאן צריך לקרוא קודם כל את כל השאלה, כי לרוב בשאלות אלו יתנו לתלמיד מספר אופציות או נושאים לתשובה, ולכן הוא צריך לדעת על איזה נושא הכי טוב לו לענות.

במקרה שלפנינו יש שישה נושאים שונים וצריך לבחור את אחד מהם. אז כמה שאלות יש לי?

1. ציין את המקום שאתה רוצה לעסוק בו. ציין זה אומר רק לכתוב אותו. למשל: באזל.

2. הצג את האירוע – המשמעות היא להסביר בקצרה מה היה האירוע. למשל: באזל – מקום הכינוס בו קיים הרצל את "קונגרס באזל", ובו למעשה הוקמה התנועה הציונית. זו הייתה פעם ראשונה שכל-כך הרבה נציגים מהעם היהודי התאחדו כדי לעסוק בנושא הלאומי היהודי. בקונגרס הוחלט שהתנועה הציונית תייצג את עם ישראל בשאיפתו להקים מדינה בארץ ישראל, בהסכמת האומות. וכמובן שאפשר גם להרחיב.

3. הצג ערך שאפשר ללמוד מהאירוע. -- כאן אין נכון ולא-נכון. אלא כל תשובה היא נכונה, כי אתה זה שצריך להסביר מה הערך שאתה חושב שאפשר ללמוד כאן. למשל: ערך האחדות, ערך הדבקות במטרה, ערך השלום, ערך האמונה בצדקת הדרך ועוד-ועוד.

$$= \text{חוברת דוגמה בלבד} - \text{אסור להדפסה} =$$

4. הסבר מדוע ערך זה חשוב **בעיניך**. -- גם כאן אין נכון ולא-נכון. אלא כל תשובה היא נכונה כי **אתה** צריך להסביר מדוע **בעיניך** הערך הזה חשוב. למשל אם בחרת בערך האחדות: כיוון שערך זה מאפשר להגיע להסכמה רחבה יותר בנושאים שונים, מאפשר לפעול בתקיפות, לפעול בכוח מאוחד שמצליח להוריד הרבה מחיצות. כאן, למשל בבאזל, רואים את ערך האחדות בזה שהגיעו נציגים מכל העולם בקונגרס הזה.

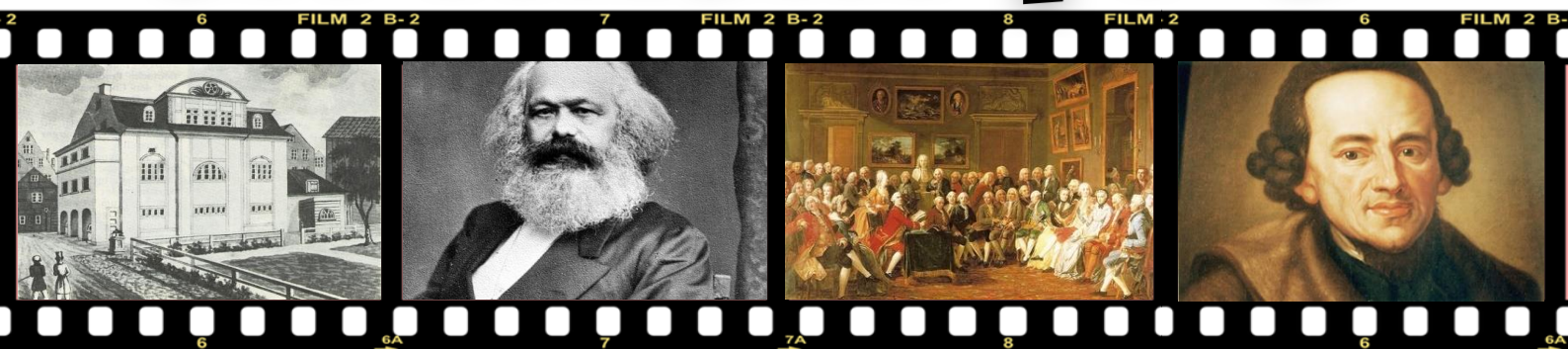
בהצלחה!

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

דוגמה

עידן התבוננות

- הנאורות
- הסוציאליזם
- האנטיסמיטי
- תנועת ההשכלה
- תנועות ביהדות

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הנאורות

היסטוריונים מחלקים את ההיסטוריה האנושית לשלוש תקופות עיקריות - **העת העתיקה, ימי הביניים, העת החדשה**. המעבר בין התקופות לא נעשה באופן חד ומהיר, אלא בתהליך שנמשך על פני מספר שנים. עם זאת היו אירועים ברורים שהובילו לשינויים בין התקופות. תחילתה של העת החדשה במאה ה-16 הייתה תוצאה של המצאת הדפוס. המצאה זו הובילה את כלל הציבור, שהיה רובו ככולו איכרים וחקלאיים, להתחיל להשכיל. בתקופת ימי הביניים ציבור האנשים היה בור, חסר השכלה. הדפוס אפשר הדפסת ספרים ולאחר מכן גם עיתונים. הספרים, העיתונים ומאוחר יותר גם האנציקלופדיות - כל אלו הביאו להשכלה רחבה בשכבות האוכלוסייה הנמוכות, בניגוד לתקופת ימי הביניים, שאז רק השכבות העליונות של האוכלוסייה ידעו קרוא וכתוב. במציאות זו של השכלה רחבה יותר ויותר - צמחה תקופת הנאורות [בעמוד הבא תמצאו את הגדרת המושג] בתחילת המאה ה-18.

ימי הביניים: המאות 4-15

בשנת 300 לספירה הנוצרית לערך החלה תקופת ימי הביניים. תחילת התקופה מצוינת בהיסטוריה בעקבות קבלת הנצרות כדת הרשמית בממלכה הרומית ע"י הקיסר קונסטנטיין בשנת 300. במשך כל אותן מאות (4-15) נבבשה אירופה ע"י הנצרות (הקתולית בלבד) במאבקי כוחות קשים. החל מהמאה ה-15 החלו שינויים חברתיים, כלכליים ודתיים ברחבי אירופה.

העת החדשה: המאות 16-17

התקופה שקדמה לנאורות הייתה "שלב הביניים" בין ימי הביניים [המאוחרים] לבין העת החדשה ונקראה "הרנסנס". בתקופה הזאת התחילו להתעסק בחינוך הומניסטי והתחילו לשים דגש על הרעיון ש"האדם במרכז". החיזוק המשמעותי לכך היה התפתחות **הזרם הפרוטסטנטי** בנצרות במאה ה-16 שהדגיש את היכולת של האדם להשתמש בשכל האנושי כדי להבין את כתבי הקודש הנוצריים. אירופה נטבלה בדם במאות ה-16-17 בגלל המלחמות בין הקתולים לפרוטסטנטים. מלחמות אלה הביאו אנשי רוח - פילוסופים, סופרים, הוגי דעות וכו' - לראות את האמונה באלוקים באופן מוסרי

¹ בנצרות קיימים שני זרמים עיקריים - הקתולים והפרוטסטנטים. הנצרות הקתולית מבססת עצמה על מקום הכנסייה בחיי הנוצרי המאמין. הכנסייה היא חלק מהותי וחשוב בחיי הנוצרי, שם הוא מגיע להתפלל, שם מרכז הקהילה ושם הוא מקבל "מחילה" מהכומר, בשם אלוקים. הכנסייה בנויה עם היררכיה כשבראשה עומד האפיפיור. הנצרות הפרוטסטנטית התפתחה בעת החדשה ולמעשה ניתקה את עצמה מהתלות בכנסייה ובהיררכיה של הכנסייה. הם מייחסים רגשות כבוד לאפיפיור, אבל הוא לא חלק ממהות חייהם הדתית.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

וכך גם את חובת האדם להתנהג, כצו אלוהי של מוסר. בנוסף, המחשבה המדעית אותה הנהיגו מדענים כמו גלילאי, ניוטון, קופרניקוס ואחרים, ערערה את הסמכות של הכנסייה ואת השליטה שלה על הציבור הרחב. הרעיון המדעי של ביקורת וניסוי גרמה לכנסייה לאיבוד הכוח שלה, מה שהביא אותה לפעול כנגד אותם גילויים כמו צורת כדור הארץ, כוח הכבידה ועוד.

המאה ה-18

העת המודרנית, שהחלה בתחילת המאה ה-18, כונתה "הנאורות", כרמז לכך שהתקופות הקודמות לכך היו תקופות "חשוכות", ובעיקר תקופת "ימי הביניים".

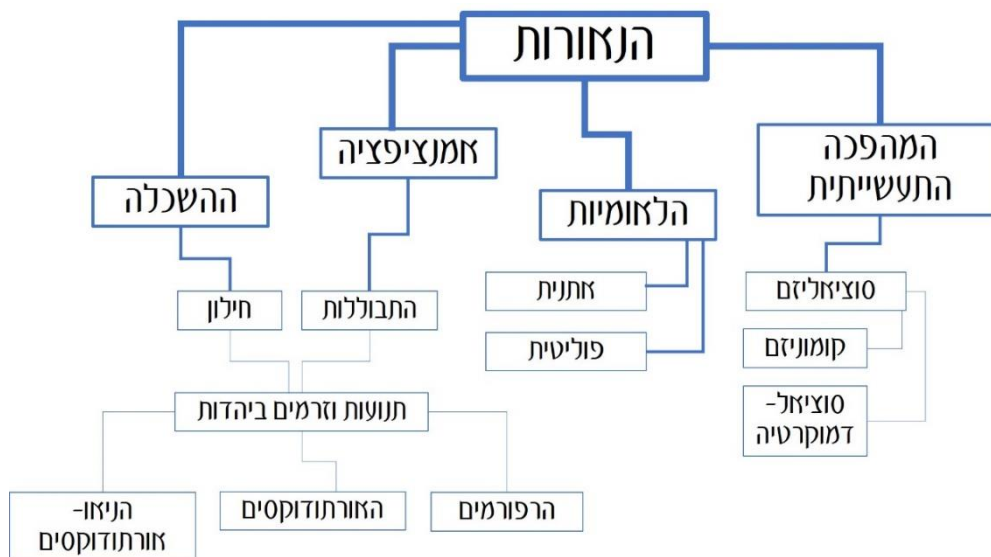
התפתחות הדפוס מאז המאה ה-15 ובעיקר התפתחות הטכנולוגיה בהאצה גדולה מסוף המאה ה-17, סייעו לאנשי הרוח השונים להפיץ את רעיונותיהם. אוכלוסיית היודעים קרוא וכתוב הלכה וגדלה, ורעיונות הנאורות נפוצו בקרב האצולה, הכמורה והמעמד העירוני באמצעות ספרים ועיתונים, מחזות תיאטרון, קונצרטים, אופרות ועוד. במציאות זו, שאנשי הרוח מקבלים את לחמם מהציבור ולא מהפטרונים (שליטים) העשירים – הפכה את חופש היצירה להיות משמעותי ברחבי אירופה ואף מעבר לים.

השינויים שהחלו בתחומי הדת, האמנות, החברה והכלכלה בסוף ימי הביניים, במאות 16-17, התעצמו מאוד במאה ה-18. בשל כך ניתן לראות עוד ועוד שינויים בתחומי הבנייה, הכלכלה, הדת, האמנות, המדע ועוד.

מהי נאורות? הנאורות היא התקופה של תחילת המאה ה-18 בה הוגי דעות הלכו ועסקו בנושאים פילוסופיים רחבים כגון אחריות האדם על גורלו, מידת מקומו של הקב"ה בעולם של האדם, חירויות האדם, שוויון בין בני האדם ועוד.

השפעתה של הנאורות הייתה גדולה מאוד. היא הובילה את האדם המשכיל לדרישה לרכוש השכלה, מה שהוליד את תנועת ההשכלה. האדם המשכיל החל לפתח רעיונות והמצאות מה שהוביל למהפכה התעשייתית. הנאורות הובילה את האדם להרגיש את הצורך של הוויה לאומית – מה שהוביל להעצמת הרגש הלאומי. היא גם זו שעסקה בנושא השוויון והובילה להענקת שוויון זכויות [אמנציפציה] לעמים השונים, ובעיקר ליהודים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

עקרונות הנאורות

האדם אחראי לגורלו

הוגי הנאורות² האמינו שהאדם הוא יצור תבוני. הוא נולד עם יכולת של מצפון³ עצמי וחברתי ויכולת להכיר את המציאות, לחקור אותה ולגלות את החוקים שמובילים את הקיום האנושי. האדם יכול לארגן את חייו הבין-אישיים – החברתיים – כפי שהוא מאמין, ולקבוע אמות מידה למוסר ולהתנהגות מוסרית.

אחד העקרונות העיקריים שקבעה הנאורות היה היכולת של האדם להיות אחראי לגורלו. בניגוד לתפיסה של ימי הביניים, אז הכנסייה שלטה בהלך-המחשבה שקבע כי כל מה שמתרחש ובא על האדם – מידי שמיים הוא.

הנאורות דרשה שהאחריות על חיי האדם תעבור לידי האדם עצמו. הוגי הרוח לא אמרו כי ניתן לפתור כל דבר, אבל דרשו שהאדם יעשה כל שביכולתו כדי להגיע לתשובה מדוע הדברים מתרחשים – במטרה לתקן אותם.

הנאורות דרשה כי האדם ימצא דרכים לרפא את המחלות המתרחשות וינצל את כוחות הטבע לטובתו – ולא יעמוד בחיבוק ידיים נוכח המחלות והאסונות שאולי היה ניתן למנוע אותם.

² הוגי הנאורות הם פילוסופים מדיניים, חברתיים וכלכליים שעסקו בשאלות כמו מהות האדם, תפקידו, תפקיד השלטון והמדינה וכו'.

³ מצפון הוא ערך שבא מהמילה "מצפן", כלומר: ערך מרכזי שעל-פיו אדם פועל בקבלת החלטות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

כבוד האדם וחירותו

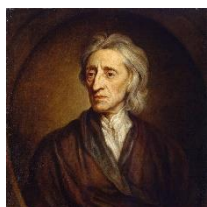
הנצרות, כמו היהדות, הכירה בכך שהאדם "נברא בצלם אלוקים", אבל הדגש שהיא שמה לב עליו היה האפסיות של האדם לעומת כוחו של הבורא, ולעומת כוחם של שליחיו של הבורא – הכמרים. הנאורות לעומת זאת הדגישה, ברוח ההומניזם⁴, שדווקא העובדה שהאדם נברא "בצלם אלוקים" – היא-היא ההוכחה לחשיבות האדם כאדם, לחירותו ולעצמאותו ושלא יהיה כפוף לאף יצור אנוש אחר. הפילוסוף קאנט עסק בנושא זה בהרחבה.

ערך השוויון

אחד העקרונות או הערכים המרכזיים בהם עסק הפילוסוף רוֹסוֹ⁵ היה ערך השוויון. בתקופה שקדמה לנאורות האדם נולד אל תוך ייחוס משפחתי-מעמדי שאינו יכול לצאת ממנו או להיכנס למעמד אחר. אדם שנולד אל האצולה – יהיה חלק מהאצולה ואדם שנולד בן-כפר לא יוכל להיות חלק מהאצולה.

הנאורות האמינה שמאחר ובני האדם "נולדו בצלם אלוקים" – אזי כולם שווים זה לזה, ואין למתג שום אדם בשל מוצאו, תפקידו או מעמדו. כל בני האדם נמצאים באותה נקודת פתיחה, וכולם שווים זה לזה. בין היתר בשל תפיסה זו של הנאורות התחילה להתגבש התפיסה הפמיניסטית שטענה כי הנשים אינן נחותות מהגברים, כפי שהיה בעולם הקדום, וכי הן בעלות יכולת תבונתית ורציונאליות כמו הגברים. כמו כן תפיסת השוויון עם הזמן הקיפה לא רק את הנשים, אלא גם את ההתנגדות להתייחסות שונה אל שחורים ובהמשך גם לבעלי שונות אחרת.

עקרון הזכויות הטבעיות

ג'ון לוק

אחד מעקרונות הנאורות היה **שבני האדם נולדו שווים**, כאמור, אולם הם גם נולדו בעלי זכויות שניתנו להם ע"י אלוקים בעת נבראו.

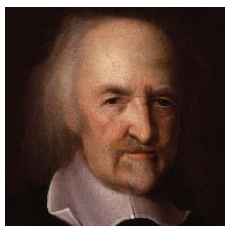
ג'ון לוק, פילוסוף אנגלי ואבי הרעיון הליברלי, טען שאלוקים ברא את האדם כבעל זכויות שניתנות לו באופן טבעי והשלטון מחויב לשמור עליהן. זכויות אלה כמו הזכות לחיים, לחירות ולקניין הלכו התרחבו והתבססו במשך הזמן, כאשר החירויות הבסיסיות הן חופש המצפון, המחשבה והביטוי – זכותו של האדם לבטא את עצמו, לחשוב באופן עצמאי ולפעול או לא לפעול עפ"י צו מצפונו.

⁴ גישה שהתפתחה בתקופת הרנסנס לפיה האדם משפיע על הסביבה כחלק מהיותו בקבוצה אנושית. תפקידו של האדם, כיוון שהוא במרכז, ליצור אמונות ודעות המבוססים על מחקר ולא על רגש ואמונות תפלות.

⁵ ד"אן ד'אק רוסו חי במאה ה-18 והיה פילוסוף וסופר. הוא עיצב הרבה מההשקפה הפילוסופית של הנאורות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

פילוסוף נוסף שעסק בנושאים שבין בני האדם למדינה היה וולטר שהגדיר את הסובלנות והיכולת לאפשר לאנשים בעלי מגוון דעות להשמיע את אמונותיהם – היא מעיקרי הנאורות והליברליזם⁶.

תומס הובס

המדינה - מוסד שמטרתו לפעול לטובת האזרחים

תפיסת המדינה בימי הביניים הייתה שהמלך או הקיסר הם "שליטים בחסדי האל" ועל כן הם יודעים מה נכון וטוב עבור הציבור ולמעשה – הם זו המדינה.

תפיסתו של הובס⁷, כבר במאה ה-17, הציבה בפילוסופיה⁸ של הנאורות את השאלה של תפקיד המדינה. הוא ניסח את **האמנה החברתית** לפיה האדם מוותר על חירותו במידה

מסוימת, כדי לאפשר לגוף מדיני לנהל את חייו, לשמור על הסדר ועל זכויותיו האישיות של האדם. הפילוסוף הצרפתי מונטסקייה עסק גם באופן ניהול המדינה והגדיר את נושא "הפרדת הרשויות"⁹ כתנאי בסיסי לקיומה של יישות שלטונית צודקת.

1. הצג שני עקרונות מעקרונותיה של הנאורות.

2. הצג מהו **עקרון השוויון**. הסבר מדוע עקרון זה הוא אחד המהותיים בנאורות.

מאפייני הנאורות

אינדיבידואליזם

בתקופה שלפני הנאורות כל אדם השתייך מבחינה מעמדית-חברתית-תרבותית-לאומית לקבוצה מסוימת והיה חלק ממנה. היחיד, הפרט, היה תמיד חלק מהכלל והיה משויך אליו באופן טבעי. הוגי הנאורות קראו לכל אדם לקחת את גורלו בידו, להיות אחראי לעצמו ולא להיות תלוי בחסדי אחרים.

⁶ **ליברליזם** – השקפת עולם כלכלית לפיה המדינה צריכה להעניק חירות מרבית לאדם היחיד כדי שיוכל לממש את היכולות שלו.

⁷ תומאס הובס היה הוגה דעות ופילוסוף אנגלי שחי במאה ה-17 ועסק בעיקר בנושא של התפיסה הפוליטית בפילוסופיה.

⁸ **פילוסופיה** היא תורת החכמה. הכוונה היא ליכולת האדם להעלות שאלות גורל לגבי חייו ולגבי משמעויות נוספות והשפעות נוספות מבחינה חברתית, מדינית וכלל-אנושית.

⁹ **הפרדת רשויות** – בשלטון שלוש רשויות – חקיקה, ביצוע ושפיטה. כל אלו היו בידיו של אדם אחד – המלך או הקיסר. הדמוקרטיה מאמינה בהפרדה של שלוש הרשויות האלה והחזקת כל אחד מהכוחות האלה בידי גוף אחר.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

התפיסה של האינדיבידואליזם¹⁰ התייחסה לכל אחד כאדם בודד, עצמאי, יחיד שאינו בהכרח חלק ממכלול [ממסגרת] משפחתי, חברתי, דתי או לאומי.

הנאורות הביאה אל העולם תפיסה שונה – לפיה **האדם הוא ייצור יחיד ופרטי** ושאינו בהכרח חלק מחברה, קהילה, לאום או דת. על כן הוא גם לא יכול "להפיל" את הדאגה לעתיד – על מישהו אחר.

תיאוריית "**האמנה החברתית**" שהציבה את הזכויות הטבעיות של האדם במרכז העצימה את התפיסה האינדיבידואליסטית לפיה האדם הוא ייצור פרטי שצריך לפעול למען האינטרס שלו עצמו.

רציונליזם

תפיסה חדשה שהביאה הנאורות הייתה רציונליזם – אמונה שהאדם הוא יצור תבוני ועליו להכיר את המציאות בעיניים מפוקחות ובצורה תבונית, ולא לקבל את הדברים כמובנים מאליהם.

חילון וספקנות

אחד היסודות שהובילו את הנאורות היה רצונם של הוגי הדעות בתקופה זו לשינוי מבנה המדינה של ימי הביניים (ימה"ב). במבנה המדינה של ימה"ב, הכנסייה הייתה מעורבת בכל תחומי החיים והייתה חלק מניהול המדינה בפועל.

דרישתם של הוגי הנאורות הייתה הפרדה מלאה בין ניהול המדינה ע"י גורמים מדיניים פוליטיים לבין ניהול הדת וחיי הדת ע"י הכנסייה. דרישה זו היא למעשה דרישה ל**חילון** של החברה המדינית. תפיסה זו של הוגי הנאורות הייתה למעשה השפעה דתית ולא רק השפעה פוליטית. חלק מהוגי הנאורות היו בעצמם נוצרים אדוקים, שדווקא ראו בהפרדה בין הפוליטיקה לבין הדת – חזרה לאמונה הנוצרית המקורית.

ידע

המציאות בימי הביניים וכל שכן בעת העתיקה הייתה מציאות ענייה מאוד. לכן הידע המקצועי היה מאוד בסיסי כדוגמת מלאכות פשוטות: נגרות, סנדלרות, אריגה, נפחות וכו'. הפיתוחים הטכנולוגיים ואיתם גם הפיתוחים המדעיים הובילו לשינוי בתקופת הנאורות והחברה החלה להיות מבוססת הרבה יותר על ידע.

עתה נדרש לא רק ידע מקצועי פשוט, אלא ידע כללי נרחב וההשכלה הפכה לרחבה הרבה יותר. דוגמה לכך היא האנציקלופדיה בה סוכם נושאים רבים אודות אישים ומידע רב בנושאים מגוונים.

¹⁰ המושג אינדיבידואליזם מגיע מהמושג אינדיבידואל – יחיד. הכוונה היא להתייחסות של היחיד במרכז והתייחסות אליו כמרכזי בחברה, ולא מרכזיות הלאום, העם, המדינה והכלל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

קידמה

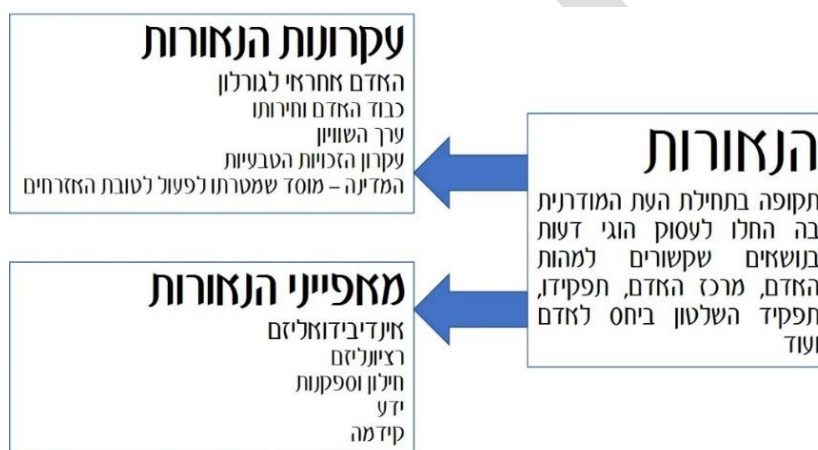

השימוש בידע, בתבונה וקידום המקום האישי של הפרט – הובילו בתוך זמן קצר לשיפור עצום בתנאי החיים.

המהפכה התעשייתית¹¹ שהלכה והאיצה קדימה את נושא הקידמה – הובילה להתפתחות העולם האנושי ונראה היה שהאנושות הולכת לקראת עתיד טוב יותר – מצאו תרופות למחלות שהוגדרו עד אז כחשוכות מרפא, והשתפרה מערכת התחבורה והתברואה.

3. הצג שני מאפיינים של הנאורות. הסבר כיצד אחד מהמאפיינים שהצגת בא לידי ביטוי בעקרונות הנאורות.

בעקבות הנאורות התפתחו שתי מהפכות ששינו את העולם המודרני. ב-1776 הוכרז על הקמת ארצות הברית של אמריקה, שהבסיס שלה היה על עקרונות הנאורות. הייתה זו המדינה הראשונה שהעניקה חירות לציבור האזרחים באופן מלא וכך גם שוויון (למעט העבדים השחורים).
ב-1789 החלה המהפכה הצרפתית שעסקה גם היא בחירויות האדם ובכך ש"כל בני האדם שווים", כל זאת על בסיס הנאורות.

לדיון: אילו עקרונות משפיעים לדעתכם גם על אופי החיים כיום?

לדיון: אילו ערכים ועקרונות מובילים אתכם גם כיום במדינה דמוקרטית?

לדיון: האם לדעתכם ניתן לוותר על חלק מעקרונות הנאורות בחיינו כיום?

¹¹ המהפכה התעשייתית הוא שמו של השינוי החברתי-כלכלי הגדול שהתרחש בעיקר במאה ה-18 וה-19 באירופה. במהלך תקופה זו הוקמו מפעלים ותעשייה חדשניים רבים מאוד. דבר זה הוביל לשינויים חברתיים וכלכליים מהירים מאוד.

הסוציאליזם

הגורם המוביל לסוציאליזם

המאות 18-19 ידעו מהפכות רבות. אחת המהפכות הגדולות ביותר הייתה **המהפכה התעשייתית**. המהפכה התעשייתית החלה במערב אירופה, בעקבות עידן הנאורות שקידש את נושא הידע והקידמה. המצאות וחדושים היו עניין של יומיום. בעקבות המצאת הקיטור והמצאות נוספות – החלו לקום מפעלים ובתי חרושת רבים.

החברה האנושית השתנתה במהירות. האוכלוסייה עברה תהליך "עיור" מהיר שמשמעו מעבר מהכפרים אל הערים, במטרה להעלות לרמת חיים טובה יותר. התמותה באוכלוסייה הלכה וקטנה בעקבות גילויים רפואיים, אבל מצד שני זיהום האוויר השפיע מאוד על האוכלוסייה וגרם למחלות. השינוי המשמעותי ביותר שעברה האוכלוסייה באירופה היה בנושא הכלכלי – לא עוד מעמדות חקלאיים של אציל וואסיל¹², אלא שינוי שתואם את המהפכה התעשייתית – היווצרות מעמד עליון – הבורגנים¹³; ומעמד הפועלים – הפרולטריון¹⁴.

בעלי המפעלים, הבורגנים, ניצלו את כוחם של הפועלים שעבדו שעות ארוכות, ללא תנאים נאותים, בתשלום רעב, וללא פיצויים או חופשת לידה. גם ילדים הועסקו כמעט בלי הגבלה.

במציאות זו התפתחו בקרב האזרחים קבוצות שהחלו לתהות עד מתי ינצלו הבורגנים את הפרולטריון? האם המציאות הקיימת כיום של המהפכה התעשייתית היא למעשה שחזור של היחס בימי הביניים בין האציל לאיכר? יחס של ניצול מחפיר אבל בעידן מודרני?

בשל כך התפתח הרעיון של **הסוציאליזם** – אידיאולוגיה ששואפת לצמצום פערים כלכליים וחברתיים בחברה ובמקרה הקיצוני שלה **הקומוניזם** – הדורשת שוויון כלכלי מוחלט.

סוציאליזם

השקפת העולם הסוציאליסטית ביקשה לתת מענה למצוקה של בני מעמד הפועלים – הפרולטריון – במאה ה-19.

המצוקה הזו נוצרה, כאמור, בשל ניצול מצד בעלי המפעלים, הבורגנים, את מעמד הפועלים, במטרה להפיק רווחים גדולים ככל היותר מהמפעלים.

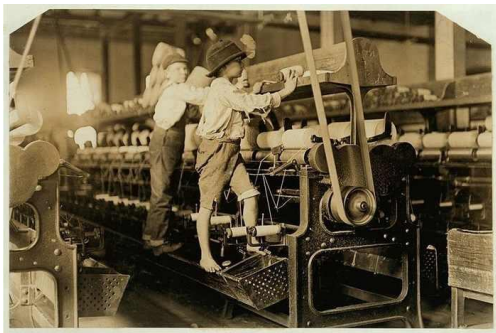
¹² **אציל** הוא בעל האדמות. **ואסיל** הוא האדם שחוכר (שוכר) את האדמות ולמעשה משועבד לאציל.
¹³ **הבורגנים** הוא כינוי למעמד העליון, מלשון המילה "בורג" בלטינית שהיא "עיר". כלומר: העירוניים העשירים שהיו בעלי המפעלים ובעלי ההון.

¹⁴ **הפרולטריון** הוא כינוי למעמד הנמוך – מעמד הפועלים, אשר היה משועבד אל בעלי המפעלים ובעלי ההון – הבורגנים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הפרולטריון הרגישו מנוצלים ע"י הבורגנות ושאפו לתקן את מצבם ע"י יצירת חברה צודקת. מהי חברה צודקת? כאן נחלקו בתוך הסוציאליזם בתפיסות העולם השונות, אבל הרעיון המשותף של כל התפיסות היה שהחברה צריכה לפעול ולהתקיים באופן חברתי-אנושי מאוחד, כלומר - כל אחד לוקח חלק בעול של האחר. התפיסה הסוציאל-דמוקרטית האמינה שלקיחת חלק בעול האחר היא ע"י מיסוי בהתאם לרמת ההכנסה (עשירים יותר, עניים פחות), והקומוניזם האמין שלקיחת חלק בעול האחר היא יצירת חברה שוויונית לחלוטין, בה אין הבדל בין המעמדות השונים.

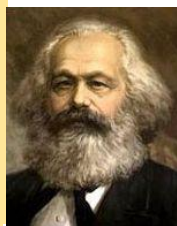

גם הוגי הדעות של הליברליזם¹⁵ הציגו פתרונות ל"תיקון העולם", כשהבסיס שלהם הוא יצירת שוק חופשי לצד חוקים שמבטיחים את זכויות האדם ואת חירותו, תוך הקטנת המעורבות של השלטון בחיי הפרט. הוגי הדעות הסוציאליסטים לא האמינו בפתרונות שהציע הליברליזם ועל כן הציעו חלופה כלכלית, חברתית ופוליטית לתפיסת העולם הליברלית.

4. הצג מהו הרעיון הסוציאליסטי. הבא גורם שהוביל להפצת רעיון זה.

הגדרת הפתרון ודרכי הפעולה

סוציאליזם מהפכני - מרקסיזם/קומוניזם

מימין: אנגלס, משמאל: מרקס

ב-1848 פרסם קרל מרקס¹⁶ את "המניפסט הקומוניסטי" - מסמך היסוד של רעיון הסוציאליזם המהפכני. שיטתו של מרקס וחברו פרידריך אנג'לס טענה שכל תולדות האנושות מבוססים על מלחמת מעמדות, בין המדכאים למדוכאים, בין אלו ששולטים על אמצעי הייצור לבין המדוכאים - הנתונים.

בתקופה הקודמת היו אלו האיכרים שהיו מדוכאים והאצילים שדיכאו, ובתקופה הנוכחית, המאה ה-19, המדוכאים הם הפרולטריון והמדכאים הם הבורגנים. לפועלים (הפרולטריון), טענו מרקס ואנגלס, יש תפקיד היסטורי חשוב לבצע מהפכה כנגד המדכאים, הבורגנים - "הדיקטטורה של הפרולטריון". מהפכה זו תיצור "הפיכה של הפירמידה

¹⁵ ליברליזם היא השקפת עולם כלכלית-חברתית שמאמינה שהחופש שהמדינה תיתן לאדם הפרטי - הוא זה שיגרום לו להוביל תחרות, הורדת מחירים ולמימוש היכולות שלו מבחינה כלכלית.

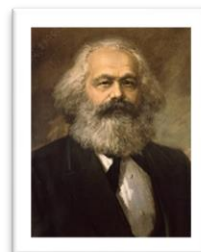
¹⁶ קרל מרקס היה פילוסוף מדיני ופוליטי במאה ה-19, שעסק הרבה בנושא הפילוסופיה הכלכלית. הוא ניסח את "המניפסט הקומוניסטי" והיה ממעצבי האידיאולוגיה הקומוניסטית והסוציאליסטית.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

החברתית" - כלומר: הפרולטריון יהיה בחלק העליון בפירמידה והבורגנים בחלק התחתון. הפרולטריון שהוא הרוב בחברה, ישלוט על אמצעי הייצור ויחלק את המשאבים בצורה שוויונית.

מרקס, קרל

מרקס, פילוסוף, כלכלן, סוציולוג והיסטוריון, נולד ב-1818. הוא פעל בתקופת המהפכה התעשייתית והתיעוש המודרני (המאה ה-19). בכתביו עסק בנושא ניצול מעמד הפועלים וכתב את **המניפסט הקומוניסטי**, שהיה לאבן הפינה של הרעיון הקומוניסטי.

מרקס האמין שההתפתחות האנושית מתקדמת תוך כדי מלחמת מעמדות קבועה. בעידן הנוכחי בו הוא חי, כוונתו הייתה שמלחמת המעמדות היא בין הפרולטריון לבין הבורגנים. הוא קרא ל"כל פועלי העולם התאחדו" ולפעול כדי ליצור חברה שוויונית בה יש מעמד פועלים בלבד והוא אחראי על אמצעי הייצור. כחלק מהעשייה לקידום רעיונותיו הוא הקים את "האינטרנציונל ה-1" שהוא מעין איגוד גדול של פועלים למען מאבק לזכויותיהם.

בחברה מהפכנית זו כל אדם יעבוד כפי יכולתו - ויקבל לפי צרכיו. כדי לממש את הרעיון המהפכני הוקם ב-1864 האינטרנציונל - איגוד הפועלים הבינלאומי - במטרה לאחד את כל העולם לקראת המטרה המשותפת. ארגון זה קבע את ה-1 במאי כ"יום הפועלים". המהפכה הקומוניסטית ב-1917 הצליחה להביא ליישום רעיונותיו של מרקס והביאה להגשמת הרעיון של "הדיקטטורה של הפרולטריון" - הקמת שלטון טוטליטרי-קומוניסטי.

5. הצג מהי "הדיקטטורה של הפרולטריון". הסבר מדוע יש צורך לבצע הפיכה כדי לממש את ערכי הקומוניזם.

6. הצג פעולה אחת שיסד הרעיון הקומוניסטי כדי לקדם את רעיונותיו באירופה במאה ה-19.

סוציאליזם דמוקרטי-חוקתי

גישה נוספת בסוציאליזם האמינה שאין צורך במהפכה אלימה כדי להנחיל את הערכים של הסוציאליזם, אלא שבחברה דמוקרטית ניתן לחולל שינויים סוציאליסטיים באמצעות חקיקה. בניגוד למרקסיזם, הסוציאל-דמוקרטיה לא מבקשת לשנות את הסדר החברתי מן היסוד, אלא תומכת בהתערבות של המדינה בצורות שונות כדי למתן את הבעיות החברתיות. היא תומכת בפיקוח ממשלתי על המשק הכלכלי ועל מחירי המוצרים ובהלאמת שירותים חיוניים. אחד האמצעים שהציע הסוציאל-דמוקרטיה להשגת שוויון הוא תשלום מסים למדינה, העשיר יותר והעני פחות. בכספים אלה משתמשת המדינה כדי לסייע לחסרי ההון לשיפור מצבם בתחומים שונים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הסוציאליזם – לטענת ההוגים – הוא המשך של הליברליזם, וממשיך את תהליך הקידמה ע"י כך שהוא מבטיח גם זכויות חברתיות כמו חינוך, רווחה, דיור, בריאות ועוד. לשם כך יש להקים איגודים מקצועיים שתפקידם יהיה להיאבק על זכויות הפועלים. כך קם בבריטניה ב-1829 איגוד מקצועי ראשון במסגרתו נאבקו הפועלים למען העלאת שכר, תשלום עבור שעות נוספות ועוד. בהמשך הוקמו איגודים נוספים ברחבי אירופה והוקמו מפלגות סוציאליסטיות במטרה לקדם את האג'נדה של הסוציאל-דמוקרטיה.

לדיון: מהו סוג הסוציאליזם שנכון יותר לדעתך?

7. **בחר** בתנועה האידיאולוגית שלמדת עליה – סוציאליזם או ליברליזם. **הצג** את הרעיון המרכזי של התנועה האידיאולוגית שבחרת. **הצג** השפעה אחת של רעיון זה על החברה הכללית במאה ה-19 או במאה ה-20.

פירוק השאלה:

א. **רעיון מרכזי של הסוציאליזם** – הרעיון המרכזי של הסוציאליזם הוא יצירת חברה צודקת ושוויונית יותר, חברה שצריכה לפעול באופן מאוחד ואנושי יותר, בה יש התייחסות לקבוצות חלשות בחברה ולסייע לנזקקים יותר.

ב. **השפעה של הרעיון** – הסוציאליזם הוביל למהפכה הקומוניסטית ברוסיה ב-1917, בה תפס לנין את השלטון כחלק מהתפיסה של הסוציאליזם המהפכני – הקומוניזם – אשר דגל בשוויון מעמדי מוחלט.

השפעה נוספת לא נכילה בשאלה – הקמת ארגוני פועלים אשר שמו להם למטרה לשפר את המצב הכלכלי והתעסוקתי של העובדים, תוך חקיקת חוקים סוציאליים שיסייעו לפועלים (חופשת לידה, שכר מינימום, מספר שעות עבודה ועוד).

8. האידיאולוגיה של הסוציאליזם התגבשה באירופה בסוף המאה ה-19. הסבר מה היה הרקע החברתי-כלכלי שהביא לצמיחתה של אידיאולוגיה זו. הסבר מה הציעו שניים מן הזרמים הסוציאליסטיים כדי להתמודד עם המציאות החברתית-כלכלית בתקופה זו (הצעה אחת לכל זרם, סך הכול – שני הסברים).

9. הסוציאליזם ניסה למצוא פתרון למצוקה של המעמד הנמוך. הסבר את שתי דרכי הפעולה של הסוציאליזם במאה ה-19 וה-20. הצג איזה עיקרון של הנאורות מתממש בערכי הסוציאליזם.

האנציקלופדיה

השינוי במעמד המשפטי של היהודים

הנאורות הובילה את האדם להאמין בעובדה שבני האדם נולדו שווים וכי בני האדם נולדו חופשיים לפעול עפ"י החלטתם. מחשבה זו הובילה את ארה"ב שהוקמה כדמוקרטיה (1776) להכיר ביהודים כשווי זכויות, כמו שאר האוכלוסייה בארה"ב (מלבד השחורים). לאחר המהפכה הצרפתית¹⁷, צרפת היא המדינה הראשונה שהעניקה **שוויון זכויות (אמנציפציה)** ליהודים באדמת אירופה ב-1791.

מעמד היהודים לפני העת החדשה

בתקופת ימי הביניים החברה האנושית לא הייתה שוויונית – גורל האדם נקבע בלידתו עפ"י הקבוצה שאליה השתייך. יותר מכך – בכל המדינות היה צורך שאדם יהיה חלק מקהילה באופן רשמי – אליה הוא שייך מבחינה חברתית, דתית ומדינית. היהודים בין כה וכה היו קבוצה נפרדת ונבדלת גם ככה בגלל שונותם באמונתם, בלאומיות שלהם ובתרבות שלהם. הנחיתות של היהודים לא נבעה רק מהיותם מיעוט, אלא גם כדבר המובנה במחשבה הנוצרית המבוססת על הדוקטרינה [השקפת עולם] של אוגוסטינוס שהיה מאבות הכנסייה – הכנסייה ראתה בהשפלתם של היהודים הוכחה לאמיתות הנצרות והיותם נשאים בחיים מעידה על צדקת הנצרות.

מצבם של היהודים היה שונה ולא אחיד ונקבע ע"י השליטים או הכנסייה. לדוגמה: גירוש ספרד, גירוש צרפת, גירוש לונדון וכו'. השליטים יכלו לגרש את היהודים ממדינתם מבלי שום התגרות מצד היהודים.

זאת ועוד, היהודים יכלו לגור רק במקומות מסוימים [גטאות¹⁸] והותר להם לעסוק רק בחלק מהמקצועות, בעיקר מלאכות פשוטות ופעמים רבות הם חויבו במסים מיוחדים.

¹⁷ **המהפכה הצרפתית** התרחשה בצרפת ב-1789, כאשר המעמד הנמוך השתלט על "אסיפת העם" ומרד במוסכמות הקודמים של חלוקה למעמדות ומלוכה.

¹⁸ **גטו** הוא "רובע" באיטלקית, כשהכוונה היא לרובע היהודי. המונח 'גטו' הושאל בהמשך ע"י הקהילות באירופה ואף במדינת ישראל יש שטוענים 'לגטו החרדי' וכו'. בשנות הנאצים המונח גטו שינה את משמעותו למקום כליאה גדול ליהודים בתוך העיר. המושג גטו לא נתפס בתקופות העתיקות כדבר שלילי, אלא להפך, הוא נועד לשמור על החברה היהודית מבחינות שונות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

עם זאת במקומות רבים זכו היהודים למעין אוטונומיה (שלטון עצמי) תרבותית – היהודים היו אחראים לעצמם מבחינה משפטית, וכמעט ולא באו במגע עם השלטונות. כך היהודים אספו לעצמם את המסים והצדקה ובית הדין היהודי רשאי היה לקנוס, להחרים ואף להעניש עונשים פיזיים. מציאות זו של אוטונומיה הועילה ליהודים כיוון שהחברה היהודים התנהלה מאז ומעולם באופן קהילתי שוויוני, צודק ובסולידריות זה לזה ("כל ישראל ערבים זה לזה") זאת לעומת השליטים הגויים שפעמים רבות פגעו ודרסו את המעמדות הנמוכים.

בארצות האסלאם מצבם של היהודים היה דומה לזה שבאירופה. הם הושפלו אבל מצד שני הם הוגדרו ע"י המוסלמים "עם הספר" ולכן הוגדרו 'בני חסות' וזכו לאוטונומיה קהילתית. עם זאת, הם חויבו במסים מיוחדים ונקבעו 'תנאי עומר' – חוקים לפיהם הייתה הגבלה על היהודים לפעול, לעבוד, לרכוב על סוסים, להקים בתי כנסת ועוד. היהודים **בארצות האסלאם** הוכרחו ללבוש בגדים מסוימים, וחוו השפלות רבות מצד המוסלמים. עניין ההשפלה היה המציאות בה חיו היהודים באופן טבעי כחלק מהפולקלור המוסלמי-יהודי. עם זאת לא בכל המדינות היהודים הושפלו וגם תנאי עומר לא נאכפו בכל המדינות המוסלמיות – הדבר היה תלוי בעיקר במציאות הפוליטית באותה המדינה.

הרקע לשינויים במעמד היהודים

אמנציפציה הוא מונח שמתייחס לשחרור של קבוצה מסוימת מהגבלות משפטיות שונות ומונח זה מתייחס בד"כ ליהודים ברחבי אירופה, אולם מקור המונח הוא מתן זכויות באופן כללי לקבוצות השונות ולא רק ליהודים.

הנאורות שללה בכל תוקף את הגישה של ימי הביניים לגבי המעמדות השונים, והיא הובילה חשיבה חדשה על שוויון בחברה, ועל זכויות הפרט. המשמעות המעשית של הנאורות וחדירת המחשבה החדשה הוא מתן אמנציפציה ליהודים.

ברוב מדינות אירופה התקיימו דיונים נפרדים בנושא הענקת אמנציפציה, ולמרות שקיבלו את עקרון השוויון, לקח זמן עד שהשוויון חלחל והפך לאמנציפציה. השלב הראשון של השינוי ברוח הנאורות והחלת האמנציפציה החל במערב אירופה בעיקר בשל התפתחותן התעשייתית, המשפטית, החברתית והכלכלית.

ביטוי ראשוני לשוויונם של היהודים היה במחזות של המחזאי לסינג (מחזאי ידוע באותה התקופה), שהיה מיווד עם מנדלסון¹⁹. הייתה זו הפעם הראשונה שדמויות יהודיות היו הדמויות הראשיות כמו במחזות "היהודים" ו"נתן החכם".

¹⁹ **משה מנדלסון** היה אבי תנועת ההשכלה היהודית, פילוסוף ידוע שם. הפרק הבא עוסק בהשכלה היהודית ובמנדלסון.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

השינוי ביחס אל היהודים נבע גם בשל ירידת כוחה של הנצרות ברחבי אירופה וגם מהסיבה שאנשי הרוח ורבים מהציבור הפשוט – החלו לנהל את חייהם עפ"י ערכי הנאורות ובראשם השוויון. השינוי אל היהודים בא לידי ביטוי גם בחוקים ששיפרו את מעמדם של היהודים. חוקים אלו נחקקו גם בבריטניה וגם בצרפת (יש לציין שחלקם לא החזיקו מעמד ובוטלו). אבל החוק העיקרי היה **צו הסובלנות** של קיסר האימפריה האוסטרו-הונגרית. החוק הסיר מגבלות ישנות על היהודים בשטח האימפריה אולם מצד שני הגביל רבות את היהודים המסורתיים. צו זה אפשר ליהודים לשנות מקום מגורים ולמצוא תחומי תעסוקה חדשים במטרה לשלבם בחברה הנוכרית.

10. מה היה מעמדם של היהודים לפני האמנציפציה בארצות אירופה ומה היה מעמדם בארצות האסלאם?

11. מה היה הגורם העיקרי לשינוי ביחס אל היהודים בארצות אירופה.

ארצות הברית

הקמתה של ארה"ב סימנה בעולם את מהפכת הנאורות. מדינה שקמה ללא מלך ואצילים, עם חשיבה מחודשת ולא מקובעת כמו החשיבה האירופאית שעדיין הייתה דומה לזו של ימי הביניים. המדינה האמריקאית החדשה שהוקמה העניקה שוויון זכויות לכל אזרחיה ללא הבדל, והיא גם לא התייחסה באופן מיוחד כלפי היהודים, לטוב או לרע. זאת ועוד, במדינה החדשה הכנסייה הייתה אמנם חשובה, אך כוחה הפוליטי היה אפסי בשל הפרדת דת ומדינה, כך שלא הייתה יכולה להשפיע בנושא השוויון ליהודים.

צרפת

צרפת הייתה המדינה הראשונה באירופה שהעניקה שוויון זכויות ליהודים. המהפכה הצרפתית הייתה אחת המהפכות החשובות באותה התקופה שהשפיעה לא רק על צרפת – אלא על כל אירופה. למרות ש"הצהרת זכויות האדם" קבעה ש"כל בני האדם נולדים ונשארים בני חורין ושווי זכויות", היהודים זכו לשוויון הזכויות רק לאחר מספר שנים. גם אלו שראו את השוויון כ"נר לרגליהם" לא מיהרו להעניק אותו ליהודים. בשנת 1790 הוענקה אמנציפציה ראשונה ליהודי בורדו בדרום צרפת ושנה לאחר מכן ב-1791 האמנציפציה הגיעה גם לשאר צרפת.

12. במה המהפכה האמריקאית והמהפכה הצרפתית סייעו להתפתחות האמנציפציה?

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

האמנציפציה במערב אירופה ובמרכזה

במאה ה-19 התרחבו כיבושיה של צרפת והיא שלטה על כל מרכז אירופה ועד רוסיה. בזמן הכיבוש הצרפתי, זכו היהודים לאמנציפציה, כיוון שהתפיסה הצרפתית, בעקבות המהפכה הצרפתית והנאורות הייתה שוויונית כלפיהם.

הנאורות והמהפכה הצרפתית הובילו את צרפת להחלת שוויון הזכויות על היהודים באותם שטחים שנכבשו על-ידה.

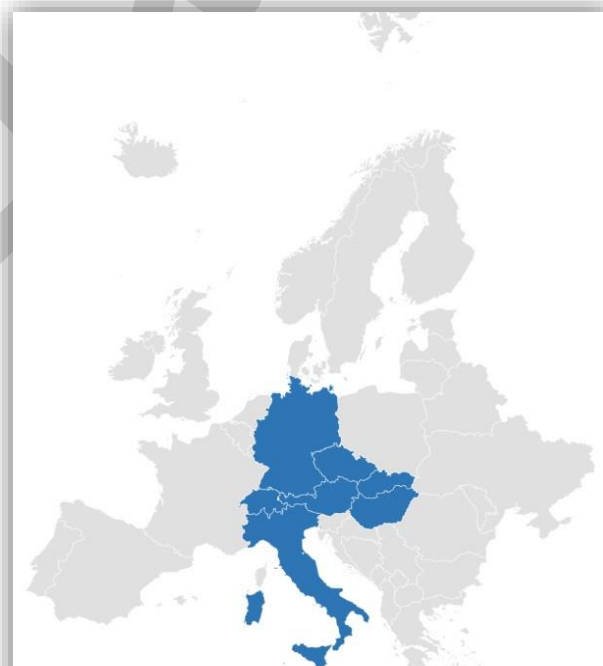
בעקבות תבוסות צבאיות, צרפת החלה לסגת מרוסיה וחזרה מהר מאוד אל "גבולותיה הטבעיים" (הכוונה לגבולות הרגילים של צרפת כמעט כמו היום). העמים שהשתחררו מהשליטה הצרפתית, ביטלו את האמנציפציה שהעניקה צרפת באזור שלהם.

ב-1819 פרצו פרעות במחוז בוואריה בגרמניה שנקראו 'היפ-הפ'. בפרעות האלה יהודים רבים נפצעו ורכושם נפגע. הפרעות התפשטו למדינות גרמניות נוספות. באופן אירוני דווקא הסטודנטים שאימצו את רעיון הנאורות היו יוזמי הפרעות – מה שמבהיר שאין שום קשר בין השכלה ונאורות לבין ברבריות ושנאה.

בתקופת "אביב העמים" (מחצית המאה ה-19) – התקופה בה החלו המאבקים הלאומיים במרכז אירופה הוקמו מדינות חדשות כמו גרמניה, יוון, איטליה, הונגריה, שווייץ ועוד. במדינות החדשות הפך עקרון האמנציפציה לאחד מעקרונות המהפכות עצמן.

מדינות מערב אירופה כוללות בין היתר את בריטניה, צרפת, הולנד, בלגיה, שבדיה, נורבגיה ודנמרק

מדינות מרכז אירופה כוללות בין היתר את גרמניה, איטליה, האימפריה האוסטרו-הונגרית (כיום הונגריה ואוסטריה), שווייץ ועוד.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

13. הצג גורם אחד שעיכב את התפתחות האמנציפציה במערב אירופה (גרמניה).

האמנציפציה במזרח אירופה

מדינות מזרח אירופה כוללות בעיקר את רוסיה, פולין-ליטא, לטביה, יוגוסלביה, רומניה ועוד.

מדינות מזרח אירופה לא קיבלו אליהן את רעיון הנאורות. מכאן שגם האמנציפציה הגיעה אליהן מאוחר מאוד. מדינות המזרח לא היו מפותחות והן ניסו להתקרב למדינות המערב כדי לקבל את תמיכתן וכך חדר אליהן רעיון הנאורות לאט-לאט. האירוע החשוב באותה התקופה היה 'קונגרס ברלין'. הקונגרס עסק בשאלת עצמאותן של המדינות החדשות כמו בולגריה, רומניה וסרביה. הקונגרס קבע שתנאי בסיס להכרה במדינות החדשות הוא שהן יתנהלו עפ"י עקרון השוויון.

החשיבות של קונגרס ברלין הייתה העובדה שפעם ראשונה קבעו שעקרון השוויון הוא עקרון מהותי וחשוב שכל המדינות הנאורות מסכימות לו.

14. הצג מהו קונגרס ברלין וכיצד הוא קידם את רעיון האמנציפציה במזרח אירופה.

האמנציפציה בארצות האסלאם

בארצות האסלאם לא חל שינוי ביחס ליהודים גם כשליהודים במרכז אירופה ניתנה אמנציפציה, כיוון שבארצות אלה טרם הגיעה "בשורת" הנאורות והאמנציפציה. בארצות כמו תימן ואיראן – שתיהן מדינות שיעיות²⁰ – לא רק שלא הוטב ליהודים אלא אף הורע להם. יהודי תימן היו צריכים להתמודד עם "גזירת היתומים" – כל יתום בן 15 חויב להתאסלם, אסור היה להם לבצע קניות לפני שהמוסלמים קונים, נאלצו לטאטא מדרכות ולנקות ביובים. באיראן נאסר על היהודים לצאת מחוץ לבית בזמן שגשום, שלא לטמא את המוסלמים. במהלך המאה ה-19 השתפר מצבם של היהודים בחלק ממדינות האסלאם משלוש סיבות: א. מעצמות אירופה כבשו חלקים באימפריה העות'מאנית²¹ בצפון אפריקה והחילו את האמנציפציה במדינות אלה.

²⁰ שיעה – בעולם המוסלמי ישנם שני זרמים עיקריים – הזרם הסוני והזרם השיעי. הזרם השיעי נחשב יותר קיצוני.

²¹ האימפריה העות'מאנית – אימפריה מוסלמית ששלטה בחלקים גדולים באסיה ובאפריקה משנת 1419 ועד 1919, בשטח שכלל את טורקיה, סוריה, לבנון, ירדן, א"י, מצרים, לוב, אלג'יר, תוניס ומרוקו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ב. יהודים ממערב אירופה החלו לדאוג לצורכיהם של אחיהם בארצות המזרח. כך יהודי אלג'יריה

זכו לאזרחות ע"י צרפת, מה שהעניק להם מעמד גבוה יותר מהמוסלמים המקומיים (פקודת כרמייה - ע"ש שר המשפטים היהודי של צרפת). כך היה גם בשאר המדינות הכבושות ע"י בריטניה וצרפת.

ג. האימפריה העות'מאנית העניקה ליהודים שוויון זכויות, בעיקר כיוון שרצתה לאמץ לעצמה זהות של מדינה מתקדמת ע"י אימוץ אמות המידה האירופאיות וכחלק מזה נתפסה האמנציפציה וכך הושווה מעמד היהודים לזה של המוסלמים.

מדינות ארצות האסלאם כוללות את האימפריה העות'מאנית (טורקיה), עירק, איראן, סוריה, לבנון, מצרים, תימן, אלג'יריה, טוניס, מרוקו, לוב ועוד.

אחד הגורמים שעיכבו את האמנציפציה בארצות האסלאם היה העובדה שנערכה הפיכה באימפריה העות'מאנית ואנשי "הטורקים הצעירים" תפסו את השלטון ומנעו זכויות מיעוטים, ובכך גם פגעו בזכויות היהודים. הטורקים הצעירים שלטו בטרור ובדיכוי לאומני שלא הכיר בזכויות המיעוטים ובכלל זה היהודים. לאחר תבוסת האימפריה העות'מאנית במלחמת העולם הראשונה ה-1 הוסדרו גבולותיה ועתה היא חויבה להעניק זכויות למיעוטים.

למרות זאת לחצו הטורקים על היהודים לוותר על זכויותיהם כקבוצת מיעוט ובתמורה לכך לאֶזְרָח אותם כשווי זכויות. בפועל זה הוביל לצמצום האוטונומיה התרבותית והדתית של היהודים – נאסר לימוד השפה העברית ונישואים דתיים היו מותרים רק לאחר נישואין אזרחיים.

15. מה היו הגורמים או האירועים שהובילו להתפתחות האמנציפציה בארצות האסלאם.

16. הצג גורם אחד שמנע את התקדמות האמנציפציה בארצות האסלאם.

השפעת האמנציפציה על החברה היהודית

מאז ומעולם היחס של החברה הנוצרית אל היהודים היה יחס משפיל ומבזה. הן מבחינה חברתית והן מבחינה דתית. בתקופת ימי הביניים וגם בתחילת העת החדשה, היהודים העדיפו את מצבם המשפיל ולא להשתלב בחברה הנוצרית, בעיקר כיוון שהחברה הנוצרית הציבה בפניהם תנאי להשתלבות – התנצרות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

היהודים, שברכת בלעם הרשע "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב" הייתה תמיד על ראשם, העדיפו תמיד להתבדל מחברת הגויים. בנוסף לכך החברה הנוצרית הייתה חברה של אנלפבטים, שיכורים ונתפסו כאכזריים וכגסים במיוחד, מה שלא גרם לרצון מצד היהודים להתחבר איתם. במהלך ימי העת החדשה, החל מהמאה ה-18 ובעיקר במאה ה-19 אימצה לעצמה החברה הנוצרית את הנאורות והיהודים לא נדרשו להתנצר כדי לקבל שוויון זכויות. במציאות זו הרגישו היהודים בנוחות גדולה יותר באפשרות להשתלב בחברת הגויים.

האמנציפציה, שוויון הזכויות, הביאה לשינויים רבים בחברה היהודית. מעכשיו כבר לא הוכתב להם באופן חיצוני על היבדלות מהחברה הנוצרית והחוק ראה בהם כשווים בין שווים.

ההשפעות של האמנציפציה היו מהירות, ויהודים החלו לשנות את אורח החיים שלהם. **שפת הדיבור** של חלק מהיהודים הפכה להיות השפה המקומית, מה שאפשר להם את ההתבוללות עם החברה הנוצרית.

חלק מהחברה היהודית שינה את השמות או הוסיף שמות בעלי אקצנט (מבטא) נוכרי – יוסף הפך לג'וזף, שמעון לסימון וכו'. חלק מהיהודים, מאחר שרצו להיות חלק מהחברה הנוצרית לא יכלו להישאר במלבוש המסורתי והחלו לשנות את מלבושם.

שינוי אורח החיים שניתן לראות בשינוי השם, השפה והמלבושים הובילו מהר מאוד לאחת הבעיות איתן תתמודד עם החברה במאתיים השנים הבאות – **התבוללות**.

המושג התבוללות משמש לשני מונחים. המונח הרגיל שבו רבים משתמשים הוא – נישואין בין יהודי לאישה שאינה יהודי (ולהפך). במציאות זו הילד כבר אינו יהודי לפי ההלכה (וברור שהיהדות היא לא העיקר בחייו, אם בכלל. ובכלל, מי שמתחתן עם גויה, גם כך ברור מאליה שהיהדות היא רק סממן נוסף אצלו ולא מעבר, ולפעמים הוא חש כלפי הסממן הזה כדבר מעכב).

המונח השני, והוא היה השמיש יותר בתקופות המאות 18-19, הוא העתקה של התרבות ואורח החיים מהגויים. כלומר, ייתכן והנישואין המשיכו בין יהודים, אבל אורח החיים, המנהגים, השפה, התרבות, הלבוש והשמות – הפכו להיות דומים לאלו של הנוכרים.

היו שהתבוללו בגלל שעקרונות הנאורות קסמו להם. אחרים התבוללו כי התכחשו לתרבות ולזהות שלהם כדי להשיג משרה גבוהה יותר או להשתלב בחברה בצורה טובה יותר. והיו גם קיצוניים, כמו בניו של מנדלסון, שבחרו ניכור לגבי יהדותם ואף המרת דתם לנצרות. זאת כיוון שגם לו נשארו יהודים מתבוללים בתרבותם – החברה הנוצרית עדיין לא קיבלה אותם אליה.

השינויים במעמד היהודים באירופה בא לידי ביטוי במספר תחומים:

- **שינויים לימודיים** – עד תקופה זו נאסר על היהודים ללמוד לימודים באוניברסיטאות. ממתן שוויון הזכויות יכלו יהודים ללמוד כל מקצוע שרצו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- **שינויים כלכליים** – עד תקופה זו נאסר על היהודים לעבוד בכל מקצוע אלא רק במלאכות פשוטות. ממתן שוויון הזכויות יכלו היהודים לעבוד בכל תחום כמעט.
- **מקומות מגורים** – החל ממתן השוויון, היהודים יכלו להתגורר בכל מקום שרצו. יהודים רבים ניסו לשלב בין עולמם היהודי לבין העולם הנוכרי אליו הם שאפו להתקרב. כך ציירים יהודים שמרו מצד אחד על האלמנטים היהודיים ומצד שני הוסיפו גוון חברתי-כללי. היהודים השתלבו באוניברסיטאות, במקצועות חופשיים כמו ראיית חשבון, בנקאות ועריכת דין, במוסיקה ובאמנות.

השפעה גדולה של האמנציפציה על החברה היהודית באה לידי ביטוי **בתחום הקהילה היהודית**. הקהילה היהודית שהייתה שמורה וסגורה אולצה להיפתח במחיר השוויון. לרוב אי אפשר היה לשמור עוד על ההיבדלות הקהילתית, המשפט הקהילתי והעצמאות של בתי הדין היהודיים. חלק מהשינוי בקהילה היהודית נבע מהעובדה שהיהודים עצמם, שרצו להשתלב בחברה הכללית לא רצו להשתייך לקהילה היהודית שהיא נבדלת, בעלת מאפייני לאומיים ודתיים נפרדים. כך כוחה השיפוטי של הקהילה נפגע ואף כמעט ונעלם, ורבים מקרב היהודים המתבוללים לא חששו מפני הקהילה.

לדיון: האם האמנציפציה משפיעה גם כיום על החברה היהודית בגולה?

לדיון: האם היה טוב ליהודים שהפכו להיות מעורבים בחברה הכללית (בעקבות האמנציפציה)

17. מה היו ההשפעות של האמנציפציה על החברה היהודית?
18. האם **לדעתך** ההשפעות על החברה היהודית היו טובות או לא?
19. הצג השפעה אחת של האמנציפציה על **היחיד** והשפעה אחת על הקהילה היהודית במאה ה-19.

20. במהלך המאה ה-18 וה-19 התרחשו שינויים רבים בחברה היהודית באירופה. בחר את אחד האזורים הבאים – מערב ומרכז אירופה, מזרח אירופה, ארצות האסלאם. הצג שני שינויים שחלו בעקבות האמנציפציה באזור שבחרת. הבא מניע אחד שקידם את מתן האמנציפציה ומניע אחד שעיכב את האמנציפציה באזור שבחרת.

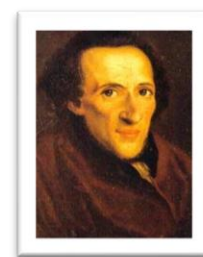
תנועת ההשכלה

משה מנדלסון (1729-1786) היה יהודי גרמני אשר קיבל חינוך יהודי מסורתי. בבגרותו החל להרחיב את השכלתו מעבר ללימוד התלמוד וההלכה ולמד פילוסופיה, שפות ומדעים. הוא השתלב בחברת המשכילים היהודים בברלין, אך הקפיד על שמירת מצוות. מנדלסון הפך להוגה דעות מוכר באירופה ונחשב לאבי תנועת ההשכלה היהודית. הוא ראה את עצמו כחיל-חלוץ וכנושא שליחות של הפצת ערכי הנאורות בחברה היהודית.

מנדלסון, משה

מנדלסון היה מנהיג תנועת ההשכלה היהודית. **במהלך המאה ה-18** הוא פעל באזור מערב אירופה, במטרה להחדיר את ההשכלה הכללית שהייתה בקרב הגויים גם אל העם היהודי. הוא האמין שהיהודי המתקדם צריך לדבר בשפת הלאום המקומי, ולהתקדם מבחינה לימודית והשכלתית. מנדלסון הושפע מאוד מערכי הנאורות ובעיקר מערך ההשכלה והידע. עד מהרה הפך להיות לאחד הפילוסופים החשובים בתקופתו. בין היתר ערך את **"הביאור"** - תרגום של התנ"ך לגרמנית, דבר שעורר נגדו ביקורת רבה.

משנתו של מנדלסון

על-פי תפיסתו של מנדלסון ניתן להגיע אל המוסר האנושי באמצעות השכל וההיגיון. היהודים קיבלו תורה ומצוות כדי שבעזרתם ישמרו היטב על אותה דת טבעית ויפיצו אותה בעולם. התפיסה היהודית מעניקה להנהגה הדתית סמכות לשליטה על החברה הקהילתית, ומנדלסון האמין שצריך להפריד בין השליטה הדתית לשליטה המדינית (הפרדת דת ומדינה), כדי לשלול מההנהגה הדתית את הסמכות הזו, וזאת כיוון שלתפיסתו הרבנים והמנהיגים הדתיים משתמשים בסמכות זו על מנת לשלוט בחברה, ולמרכז בידיהם את כל הכוח.

עפ"י תפיסתו, יש להקפיד על שמירת תורה ומצוות, אך לאפשר חופש אמנות ודעות. על כך אמר מנדלסון: **"היה יהודי בביתך וגוי בצאתך"**. כלומר: בתוך ביתך עשה כרצונך - שמור תורה ומצוות וכו', אך כשאתה חלק מהחברה הנוכרית - עליך להידמות אליהם.

אחד המפעלים הידועים של מנדלסון היה **"הביאור"** - תרגום התורה, תהלים, שיר השירים וקהלת לגרמנית עם פירוש המבוסס על הפרשנות היהודית ומדרשי חז"ל. **"הביאור"** זכה לגינויים רבים מקרב הרבנים, שכן התרגום כולו היה לוקה בחסר אמיתות, שינויים ועיוותים שהוסיף מנדלסון מפרי מוחו. מעבר לכך שקיים קושי לתרגם מילולית את התורה ומשמעותה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

שינויים שהובילו המשכילים היהודים

- **שפה** – המשכילים הטיפו לעזיבה של שפת היידיש²² שנחשבה כלא תרבותית והבדילה אותם מהחברה הכללית. במקום זאת הציעו המשכילים ליהודים להעמיק בשפת המדינה בה הם גרים – על מנת להשתלב בחברה הכללית.
- **כלכלה** – ברוח התקופה, המשכילים קראו לפרודוקטיביזציה (=להיות יצרניים) של היהודים ועודדו עזיבה של מסחר לטובת עיסוק בחקלאות ומלאכה.
- **חינוך** – המשכילים פתחו בתי ספר בהם למדו לראשונה גם לימודי חול ולא רק מקצועות קודש. כמו כן פתחו המשכילים בתי ספר לבנות – דבר שהיה חידוש באותם ימים. בבתי הספר של המשכילים למדו תחילה רוב קודש ומיעוט חול, אולם מהר מאוד המשוואה התהפכה, ולימודי החול הפכו להיות הרוב, עד שלימודי קודש כמעט וכבר לא נלמדו שם. בתי הספר המשכילים היו בחינם וכך הצליחו לגרור יהודים קשי יום להעביר את ילדיהם מהחינוך היהודי המסורתי לחינוך של המשכילים.

21. מה היו השינויים העיקריים שהובילו המשכילים במערב אירופה?

יישום רעיונות ההשכלה בחברה היהודית

שימו לב! יש ללמוד אזור אחד לבחירה: מזרח אירופה או ארצות האסלאם

תנועת ההשכלה במזרח אירופה

ההתפתחות של תנועת ההשכלה במזרח אירופה הייתה מאוחר יותר מאשר במערב היבשת – שם התחילה ההשכלה היהודית עם הגותו של מנדלסון.

הסיבה העיקרית לכך שההשכלה הגיעה אל ארצות מזרח אירופה מאוחר יותר נעוצה בעובדה שהאימפריה הרוסית לא הייתה נאורה, כלומר – **ערכי הנאורות של השוויון והחירות טרם ניטעו בה**. בנוסף, ברוסיה שלט עריץ והיא הייתה חקלאית ומיושנת.

מדינות מזרח אירופה כוללות בעיקר את רוסיה, פולין-ליטא, לטביה, יוגוסלביה, רומניה ועוד.

²² **יידיש / אידיש** – המילה ייד בתרגום היא "יהודי". שפת היידיש היא שפת היהודים בעיקר במזרח אירופה, ומורכבת מתרכובת של גרמנית, פולנית, עברית ולעיתים גם רוסית.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

סיבה נוספת הייתה העובדה שלמשכילים לא הייתה השפעה רבה על החברה היהודית שברובה המוחלט הייתה דתית ושומרת מסורת.

השינוי העיקרי החל בתחילת המאה ה-19, כאשר כוחם של המשכילים היהודים ברוסיה הלך וגדל. המשכילים זכו לאהדה בקרב השלטון הרוסי בתקופת הצאר (המלך) ניקולאי הראשון שראה מבחינתו משימה להגדיל את המעורבות של הממשל הרוסי בחיי היהודים באימפריה.

ברוח המשכילים, החליט השלטון להקים בתי ספר ברוח תנועת ההשכלה ולצורך כך הטיל זאת שר החינוך הרוסי על מקס לילינטל שהיה משכיל יהודי מגרמניה. תפקידם של בתי הספר המשכילים היה להרחיק את היהודים מלימוד הגמרא ולקרבתם ללימודים הכלליים.

בשל העובדה שבתי הספר וחדירת ההשכלה הייתה ע"י השלטון, ולא בידי התושבים עצמם כמו בגרמניה, נקרא פרשה זו "השכלה מטעם" כלומר – מטעם השלטון. לילינטל ניסה לשכנע קהילות יהודים ברוסיה להצטרף אל בתי הספר, אך היהודים, שהיו שבעי גזירות מצד השלטון הרוסי, התייחסו לבתי הספר האלה כחלק מהגזירות של הצאר כנגד היהודים. לילינטל עזב את התכנית לאחר ארבע שנים, אך בתי הספר הממשלתיים ברוח ההשכלה הוקמו ובתי ספר דתיים נרדפו.

זאת ועוד, השלטון הקים שני "בתי מדרש לרבנים" שמטרתם הייתה ליצור שכבה של מנהיגי קהילה יהודים ברוח ההשכלה – אבל בפועל רמתם הרוחנית ומידת הידע שלהם ביהדות הייתה נמוכה מאוד. המשכילים המשיכו לפעול בדרך של שיתוף פעולה עם השלטונות ועודדו את השלטון לשנות את הלבוש היהודי בכפייה. כך ב-1850 הוטל איסור גורף על לבוש יהודי כולל זקנים ופיאות. התייצבותם של המשכילים לצד השלטון אשר גייס בעבר בכוח נערים יהודיים לצבא (גזירת הקנטוניסטים)²³ יצרה מתח רב בין המשכילים ליהודים שומרי המסורת.

לכאורה אפשר לחשוב שבגלל שהמשכילים ברוסיה היו מקורבים אל השלטון ושיתפו איתו פעולה – הם מזוהים עם החברה הרוסית. אבל דווקא ברוסיה הדגש של המשכילים היה על התרבות והשפה העברית, בעוד שהחברה המשכילה של היהדות במערב אירופה התקרבה דווקא לתרבות האירופאית ודמתה לה.

הסיבה לכך היא כיוון ששתי החברות של הנוכרים בשני המקומות האלה – מערב אירופה ומזרח אירופה – היו שונות לחלוטין אחת מהשנייה.

²³ גזירת הקנטוניסטים – גזירה של השלטון ברוסיה אשר כפה על צעירים יהודים להתגייס לצבא.

המשמעות היא איבוד היהדות לחלוטין והמרת דתם. כתוצאה מכך חלה התנגדות חריפה מצד שומרי המסורת וילדים התחתנו מוקדם כדי שלא יגייסו אותם. צעירים רבים שנחטפו מבתיים הועברו לצבא ולא חזרו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

החברה הנוצרית ברוסיה הייתה חברה ענייה, חסרת תרבות, לא נאורה ולא משכילה. החברה הנוצרית במערב אירופה הייתה חברה נאורה, עשירה בתרבותה, משכילה והייתה דמות לחיקוי ליהודים.

הרץ וייזל, נפתלי

וייזל היה אחד ממנהיגי תנועת ההשכלה במזרח אירופה במאה ה-19. בין היתר הוא קידם את **צו הסובלנות** של הקיסר האוסטרו-הונגרי, שלמעשה כפה על היהודים ניסיון התבוללות.

במערב אירופה היהודים חשו נחותים כלפי התרבות הנוצרית. בנוסף, החברה הנוצרית נתנה תקווה לקבלת האמנציפציה ועל כן רצו היהודים שם להיטמע בחברה. **ברוסיה** היהודים לא חשו נחותים, נהפוך-הוא. על כן הם לא הרגישו צורך להוכיח שהם ראויים לאמנציפציה ולכן הם הפנו את כוחותיהם בעיקר לשפה העברית, לתרבות העברית. בשל כך ההבדל בין שני האזורים האלה היה גם התשובה מדוע התגובה למשבר של ההשכלה היה שונה.

בברלין [מערב אירופה] כשהיה משבר של ההשכלה – היהודים עזבו את החברה והתרבות היהודיים ונטמעו בחברה.

ברוסיה [מזרח אירופה] כשהיה משבר של ההשכלה עם "הסופות בנגב"²⁴ – רבים מהמשכילים התחזקו מבחינה לאומית-יהודית.

לסיכום הדברים: עד תחילת המאה ה-19 לא היה כוח רב למשכילים היהודים ברוסיה. החל מתחילת המאה ה-19 פעלו המשכילים היהודיים יחד עם השלטון הרוסי במטרה לכפות את ערכי ההשכלה הנאורים על החברה היהודית הדתית.

מנהיגי החברה הדתית פעלו בכל תוקף כנגד המשכילים וסירבו לשתף פעולה עם דרישותיהם ועם דרישות השלטונות הרוסיים.

ניסיון השלטת ההשכלה ברוסיה נקראת "השכלה מטעם", כיוון שהמסורתיים ראו בניסיונות אלו של המשכילים כחלק מהתוכנית הכללית של השלטון הרוסי לחלן את האוכלוסייה החילונית ולערב אותו עם החברה הרוסית.

לדיון: האם ניתן לשלב את חיי ההשכלה עם חיי התורה?

22. מה היה הגורם שעיכב את התפתחות ההשכלה במזרח אירופה?
23. מדוע ההשכלה הגיעה למזרח אירופה מאה שנים לאחר המערב?
24. מהי "ההשכלה מטעם" וכיצד היא קידמה את התפשטות ההשכלה במזרח אירופה?

²⁴ **סופות בנגב** היו פרעות קשות ביהודי דרום רוסיה בשנת 1881.

25. גם במזרח אירופה וגם במערב אירופה היו משברים לציבור היהודי. הצג כיצד התמודדו עם משבר זה במערב אירופה וכיצד התמודדו עם משבר זה במזרח אירופה.

תנועת ההשכלה בארצות האסלאם

בארצות האסלאם ובמזרח התיכון לא הוכר כלל רעיון הנאורות ולכן גם לא התפתחה תנועת השכלה יהודית. ההשכלה חדרה אל ארצות האסלאם בעיקר באמצעות בתי ספר שהוקמו ע"י ארגונים יהודיים מארצות אירופה ובעיקר חברת כי"ח (כל ישראל חברים) הצרפתית – שם הלימודים התנהלו בצרפתית והיה דגש על לימודים כלליים ורכישת מקצוע.

בית הספר הראשון של כי"ח הוקם במרוקו ב-1862 (אמצע המאה ה-19) וחברה זו הקימה גם את מקווה ישראל בא"י ב-1870. בתחילת המאה ה-20 התפשטה עוד יותר כי"ח והקימה בתי ספר נוספים בארצות צפון אפריקה, טורקיה, פרס והבלקן. בסה"כ כ-170 בתי ספר בהם למדו כ-50,000 תלמידים.

במרוקו התקבלו בתי הספר של כי"ח בהסכמה באופן יחסי ואכן יהודים מרוקאים רבים רכשו השכלה וידע כללי בבתי ספר אלו.

מרוקו לעומת האי ג'רבה

ההתייחסות לכי"ח הייתה שונה ממקום למקום. במרוקו, המדינה הראשונה בה החלה כי"ח את פעילותה השתפר מעמד היהודים והתרחבו אפשרויות התעסוקה.

מצד שני, בתי הספר החלו את תהליך החילון בחברה שהייתה כולה נאמנה למסורת. בעקבות החילון, החלה ביקורת חריפה במרוקו כנגד כי"ח.

לעומת מרוקו, באי ג'רבה²⁵ הרבנים מלכתחילה התנגדו באופן חריף לכי"ח והאוכלוסייה היהודית שהייתה קנאית לאופייה המסורתי – התנגדו בצורה קשה נגד כי"ח ואף הכריזו חרם נגד פתיחת בית הספר ומי שילמד בו.

לדיון: למה בארצות אירופה ההשכלה התפתחה יותר מהר, מאשר בארצות האסלאם, לדעתכם

²⁵ **האי ג'רבה** הוא אי במדינת תוניס בה חיו יהודים רבים. תושביו היהודים של האי נחשבו לקנאים מאוד לדברי הרבנים ולשמירת תורה ומצוות. הם ידועים כשומרי המסורת מבחינת הלבוש והתרבות היהודים באדיקות רבה לעומת שאר המקומות בצפון אפריקה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

26. הצג שני תהליכים (תמורות) בחברה היהודית שהושפעו מן הנאורות או מן האמנציפציה. הסבר את הקשר של כל אחד מן התהליכים האלה לאחד ממאפייני הנאורות שלמדת עליהם (סך הכול שני הסברים).

27. ההשכלה היהודית באה לידי ביטוי בצורות שונות במקומות שונים. הצג מאפיין ייחודי אחד לתנועת ההשכלה בשניים מן המקומות האלה: מערב אירופה, מזרח אירופה, ארצות האסלאם ותימן. הסבר מה גרם להיווצרות של המאפיין הייחודי באחד מן המקומות שבחרת.

28. בתי הספר של חברת כי"ח (כל ישראל חברים) השפיעו על החברה היהודית בארצות האסלאם בכמה תחומים. הסבר את השפעתם בשני תחומים. הצג השפעה אחת של רעיונות ההשכלה של החברה היהודית בתימן.²⁶

29. הצג שני הבדלים בין תנועת ההשכלה בחברה היהודית במערב אירופה לבין תנועת ההשכלה בחברה היהודית במזרח אירופה. הסבר את הקשר בין אחד מן ההבדלים שהצגת לבין החברה הכללית שבתוכה חיו היהודים.

30. רעיונות ההשכלה חדרו לקהילות יהודיות באזורים שונים בעולם. בחר באחד מן האזורים האלה: מזרח אירופה או ארצות המזרח התיכון וארצות האסלאם או תימן, וציין את האזור שבחרת. ציין את השינוי בלימוד התורה או בלימודי היהדות, שתומכי ההשכלה שאפו ליצור באזור שבחרת, והסבר מדוע הם היו מעוניינים בשינוי זה. הצג השפעה אחת של שינוי זה על החברה היהודית באזור שבחרת.

²⁶ נושא תימן אינו חובה, על המורה לבחור בין ארצות האסלאם, ארצות מזרח אירופה ותימן - שניים מבין השלושה. בחוברת זו התמקדנו רק בשניים הראשונים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

תנועות ביהדות

"תיקונים" ביהדות - הרפורמים

החל מאמצע המאה ה-18 חדרה ההשכלה אל העם היהודי. רבים מהיהודים הוקסמו ע"י ההשכלה והתוצאה המהירה הייתה **תהליך חילון**²⁷ מהיר מאוד של החברה היהודית, בעיקר במערב אירופה ובגרמניה.

לקראת סוף המאה ה-18 החלו היהודים במערב אירופה לקבל אמנציפציה (שוויון זכויות). שוויון זה הוריד את המחיצות בין היהודים ללא יהודים, מה שגרם מהר מאוד לכך שיהודים **החלו להתבולל**²⁸ עם הנכרים.

המוני יהודים החל מסוף המאה ה-18 ובתחילת המאה ה-19 החלו להמיר את דתם, להתבולל או להתחלף.

רבים ראו בהשכלה ובאמנציפציה הזדמנות מיוחדת להיות חלק מכלל העמים באירופה, והוקסמו אחרי החיים החדשים שהבטיחה להם האמנציפציה - חופש, יכולת לבחור במה לעבוד, מה ללמוד ואיפה לגור. יהודים עזבו את הקהילות ועברו לערים, שם החלו להסתובב עם גויים וגויות, מה שהוביל במהרה להתבוללות חסרת תקדים של רבים מאוד.

התנועה הרפורמית מנסה למצוא פתרון

הרבה מהיהודים האמינו שההנהגה והמסורת היהודית לא תואמות את החיים החדשים בתקופת העת החדשה. לטענתם, **הנהגה ומסורת זו היו תואמות לימי הביניים** - אז היהודים היו נחותים ולא שווים בחברה ואילו כיום, בעת החדשה - היהודים שווים זכויות.

רבים מהיהודים **הרגישו הזדהות יותר ויותר למדינה וללאום שבתוכם הם יושבים**. רבים עזבו את הקהילה היהודית והתגוררו במקומות אחרים, וישנם רבים שאף שהתנצרו כדי להשתלב בחברה הנכרית.

אותם יהודים חשבו שהרבנים משמרים מנהגים מיושנים וחסרי תועלת שאין להם טעם בזמן המודרני.

²⁷ המושג **חילון** הוא כאשר מתבצע מצב בו חברה מסוימת מפסיקה להיות דתית (ההפך מחילון היא "הדתה").

²⁸ המושג **התבוללות** הוא מלשון לבולל (לערבב) והכוונה היא להתערבבות של היהודים עם הגוים, אבל לא רק מבחינת נישואי תערובת אלא הכוונה בעיקר להתערבבות תרבותית.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הם ראו בנאורות²⁹ חזון, ובמשכילים הם ראו שותפים למימוש החזון לפיו העולם יגיע על תיקונו כשעם ישראל יהיה חלק מהגויים. מצד שני ידעו אותם יהודים שהנצרות לא תהיה מסגרת מתאימה למה שהם שואפים אליו. הם גם לא רצו להיחשב לבוגדים בעולם היהודי.

הם רצו **לאפשר מענה בתוך היהדות** ולמעשה ליצור **מערכת חוקים חדשה ומתאימה לעת החדשה**, לטענתם, צריך לבטל את ההלכות שמבטאות את עם ישראל כעם סגולה (עם נבחר) ושיוצרות הבדלה בין ישראל לעמים – מה שמקשה על ההשתלבות בחברה.

קבוצה זו החלה לעשות שינויים בהלכה ובאורח החיים היהודי – הם קראו לזה "תיקונים" בדת היהודית. **כינוי זה נועד לטשטש את חומרת הסטייה**. בהתחלה ה"תיקונים" היו מקריים, אבל לאחר שהתיקונים האלה התמסדו, התיקונים האלה הביאו להתגבשות קהילה ושיטה חדשה – **התנועה הרפורמית**.

התנועה הרפורמית קראה לעצמה "התנועה הליברלית" וצמחה על הקרקע הנוחה של גרמניה – מדינה בה היהודים נאבקו לשוויון זכויות, נפגשו עם התרבות הנכרית ורצו להוכיח שהתרבות היהודית וההשכלה שלהם לא פחותה משל הנכרים.

ב-1810 הנהיג ישראל יעקובסון סדר תפילה שונה מהרגיל שכלל בין היתר נגינה בעוגב ודרשה בגרמנית, בסגנון הנוצרי – בשבת (חל איסור לנגן בשבת). לאחר מכן עבר לברלין וגם שם המשיך להנהיג סגנון זה. באותה שנה הוקם בהמבורג, שם היה יותר חופש דת, ה**טמפל** הראשון – כינוי לבתי הכנסת של הרפורמים שכלל מקום תפילה, מקום לאירועים וכו' לעומת בית כנסת שהוא מושג יהודי. בהיכל זה הוצא הסידור הרפורמי הראשון שבו למעשה מסוכמת עמדת הרפורמים – אין הבדל בין יהודים לגויים, אין קשר בין עם ישראל לארץ ישראל ואין קשר בין עם ישראל כיום לחידוש עבודת הקרבנות והקמת בית המקדש.

אברהם גייגר ימ"ש שר"י היה האידיאולוג של התנועה והיה ממייסדיה של התנועה באירופה. לפי גייגר התורה שבכתב והתורה שבע"פ הן יצירות אנושיות שמתאימות למציאות הרוחנית בתקופה בה נכתבו ולכן אין להן תוקף נצחי, ויש צורך – ואפילו דרישה לשנות אותם בהתאם לרוח הזמן. בשנים 1846-1844 נערכו שלושה כינוסים של התנועה הרפורמית:

כינוס ראשון – אושר כי יותרו עפ"י הרפורמים **נישואי תערובת** ובתנאי שעפ"י חוקי המדינה יותר לגדל את הילד כיהודי אם ההורים יהיו מעוניינים בזה (מה שכבר יישאר מהיהדות שלו...)

כינוס שני – **בוטלה החשיבות של העברית** כשפת התפילה ובוטלו כל התפילות לשיבת ציון ולחידוש עבודת הקרבנות, **והותר ניגון בעוגב בשבת גם ע"י יהודי**.

כינוס שלישי – **הותרו מלאכות בשבת**, אך נדחתה הצעה להעביר את יום המנוחה ליום ראשון. כמו כן בוטל יום טוב שני של גלויות והתקבלו **הקלות מסוימות בדיני מילה ואבלות**.

²⁹ **הנאורות** היא תקופה שקדמה למהפכה הצרפתית. הוגי הדעות בתקופת הנאורות האמינו בשוויון, חירות וקניין האדם החופשי, התנגדו לממשל יחיד (מלוכני) והאמינו שהאדם הוא יצור תבוני שיועד לבחור לעצמו את מנהיגיו

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לסיכום, ההתמודדות של הרפורמים עם החילון וההתבוללות [שתי הבעיות שנוצרו בעקבות המודרנה בעם היהודי] הייתה באמצעות חידושי הלכות, שינויים של הלכות וביטול של הלכות שנראו בעיניהם, ללא שום מסורת, כמשהו שאינו נצרך, מיותר או מבדיל מהגויים. הם הגדירו מחדש שאדם שמתחתן עם לא יהודייה, יכול להמשיך להיות יהודי וגם ילדיו יהיו יהודים אם הוא יהיה חלק מהקהילה הרפורמית. כך הם מאפשרים ליהודי לחיות כגוי לגמרי, אבל עדיין להישאר במסגרת יהודית - הקהילה.

האורתודוקסיה

האתגרים של המודרנה - החילון וההתבוללות - עמדו מול עיניהם של היהודים האדוקים שהמשיכו במסורת אבות בקנאות. גם יהודים אלו עמדו בפני שאלות לא פשוטות - האם לשמור על העולם היהודי במדויק כפי שהיה עד עכשיו? האם כל השינויים של המודרנה הם שליליים? השינויים שחוזה העם היהודי [וכמוהו כל העמים האחרים] - שוויון זכויות, השכלה, לאומיות, שינויים דמוגרפיים... כל אלו היו אתגר גם בשביל היהודים האדוקים שומרי המסורת.

החברה האורתודוקסית³⁰ - (אורתו-ישר; דוקסה - דעה) - "בעלי הדעה הנכונה" לגבי אמונת התורה וההלכה. תחילת הזרם האורתודוקסי (מה שאנו מכנים אותו היום 'הדתיים') הופיע במחצית המאה ה-18 והביטוי שלו היה במאבק של הרבנים בהשכלה היהודית, מאחר והרבנים זיהו את הסכנה של ההשכלה למסורת וליהדות.

במהלך המאה ה-19 הזרם התגבש כהתנגדות לרפורמים ולעיוותיהם. האורתודוקסיה שללה את סטיותיה של הרפורמה ודרשה לשמור על היהדות המסורתית, מקומן של התורה, ארץ ישראל והמצוות ביהדות.

אחד המנהיגים הבולטים של האורתודוקסיה היה הרב משה סופר שרייבר - מכונה החתם סופר. החתם סופר היה ממתנגדיה הבולטים של התנועה הרפורמית ושל תנועת ההשכלה, פעל רבות להתנגדות למודרנה.

בפסקים שנתן הוא התנגד בחריפות לשינויים שרצו הרפורמים וראשי תנועת ההשכלה להכניס ביהדות, תוך שימוש במושג "חדש אסור מן התורה"³¹. החתם סופר הדגיש את ההיבדלות מן הגויים ושמירה על המצוות וההלכה היהודית באופן מדוקדק וקפדני.

³⁰ אורתודוקסיה - התנועה האורתודוקסית החלה כתגובה לרפורמה ולהשכלה היהודית. כאשר הרפורמים ביקשו לשנות ולעקור את התורה, האורתודוקסים דרשו לקבע אותה ולפעול שלא יהיה בה כל שינוי. מראשי התנועה היו החתם סופר ועוד רבנים גדולי עולם. כיום זרם זה מזוהה עם הדתיים הלאומיים ועם החרדים.

³¹ המושאל מאיסור אכילת תבואה חדשה עד הקרבת קרבן העומר מיד לאחר פסח.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הוא ייחס חשיבות של נדר מן התורה בכל מה שקשור במנהגים מסורתיים. ביטויים נוספים שהרבה החתם סופר להשתמש בהם הוא "וכל המשנה ידו על התחתונה"³² - כלומר - מי שישנה עכשיו יאבד את היהדות מאוחר יותר.

ביטוי נוסף שהגה החת"ס הוא "כל ישראל יוצאים ביד רמ"א"³³ - כשהוא רומז על כך שיהודי אשכנז צריכים לשמוע לפסקי רבי משה איסרליש (הרמ"א) בהגותו לשולחן ערוך.

הוא התנגד לשינוי בסדר התפילה, להעברת הבימה ממרכז בית הכנסת לקדמתו, לעריכת חופות בתוך בית הכנסת ולשינויים נוספים שביצעו הרפורמים. **הוא טען כי אם היה בידו - היה מוציא את הרפורמים מכלל ישראל, כמו את הקראים.**

הרב משה שרייבר, החתם סופר

הרב משה שרייבר, המכונה "החתם סופר" על שם חיבורו, היה מנהיג הזרם האורתודוקסי בהונגריה, אשר שאף לתת "תשובת נגד" למודרנה ולהשכלה ובעיקר לרפורמה במהלך המאה ה-19.

החת"ס (החתם סופר) היה מגדולי הלוחמים ברפורמה, התנגד לכל שינוי ולו הקטן ביותר שקשור במנהגים יהודיים וקל וחומר בהלכה היהודית. אחת מאמירותיו הידועה הייתה "חדש אסור מן התורה", כלומר - אין לחדש שום דבר שלא נכתב בתורה שבכתב או בתורה שבע"פ. מאבקו העיקרי היה נגד הרפורמים [הניאולוגים] בהונגריה. הוא התנגד ללימודי חול בביה"ס ופעל לחיזוק ולביצור "חומות היהדות" המקורית.

החתם סופר היה כאמור ממתנגדיה הגדולים של ההשכלה היהודית והרפורמה. אולם הוא גם היה ממתנגדיה הגדולים של האמנציפציה, כשהוא טוען שהאמנציפציה היא "הרעה החולה" שתביא להתבוללות. בצוואתו הוא כותב לבניו שעליהם להדגיש היבדלות מוחלטת מן הגויים והתנגדות מוחלטת לרפורמה, למודרנה ולאמנציפציה.

לאחר פטירת החתם סופר תלמידיו בהונגריה הקצינו את שיטתו. הם התייחסו באופן יותר קיצוני לכל שינוי של המודרנה והרפורמה. הם החזיקו בעמדה שלילית לגבי לימודי חול, ונלחמו אפילו באורתודוקסים שגילו סימני התפשרות עם שינויי התקופה.

לסיכום, ההתמודדות של האורתודוקסים עם החילון וההתבוללות - אתגרי המודרנה - הייתה באמצעות התבדלות קיצונית מהחברה הנכרית, התנגדות לכל שינוי שהוא תוך שימוש במושג "חדש אסור מן התורה". הם התנגדו ללימודי חול, נלחמו באמנציפציה ובהשכלה בצורה קשה ככל שרק יכלו.

³² המושאל מדיני ממונות.

³³ המושאל מיציאת מצרים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

31. כיצד התנועה האורתודוקסית והחמ"ס סופר מאמינים שניתן לפתור את שתי הבעיות שנוצרו בעם ישראל בעקבות ההשכלה והאמנציפציה?

הניאו-אורתודוקסים

הרבנים האורתודוקסים במערב אירופה, ובעיקר בגרמניה, האמינו שלמרות ששני המשברים - **החילון וההתבוללות** - הם גדולים מאוד, צריך גם לבחון אם יש טוב במודרנה. בזרם זה פעלו שני רבנים עיקריים - הרב הילדסהיימר והרב הירש. שניהם פעלו בגרמניה ועל כן אופי הפעולה שלהם שונה בתכלית מזה של החתם סופר. בעוד שבהונגריה רוב הציבור היה מסורתי ודתי, הציבור בגרמניה היה רובו ככולו רפורמי או חילוני-משכיל ואף מתבולל או מומר. בתנאים אלו היו צריכים הרבנים הילדסהיימר והירש לפעול אל מול ציבור שונה לחלוטין מזה שפעל מולו החתם סופר.

הרב הילדסהיימר

הרב הילדסהיימר האמין שניתן לקשר בין ההשכלה לבין התורה והקים "בית מדרש אורתודוקסי לרבנים" בברלין שבו למדו גם לימודי חול וגם לימודי קודש. **הרב שמשון בן רבי רפאל הירש** (הרש"ר הירש) היה מראשיה של התנועה האורתודוקסית בגרמניה שנקראה **ניאו-אורתודוקסיה** - אורתודוקסיה חדשה.

עיקר אמונתה של התנועה היה שילוב בין הטוב שבמודרנה לבין הטוב שבתורה, כלומר - לימוד התורה ולימוד הידע הכללי יחד. הרש"ר האמין ביצירת אליטה [קבוצה טובה מאוד] רבנית בעלת ידע השכלתי רחב ושאליטה כזו תעצור את הסחף אחרי הרפורמים. הוא פתח בית ספר ניאו-אורתודוקסי בו למדו לימודי קודש ולימודי חול (תוך דגש על לימודי הקודש), הקים בית ספר לבנות - דבר שלא היה עד אז, ייסד את עיתון "ישורון". הוא הוביל להיבדלות מוחלטת מהקהילה³⁴ הרפורמית תוך כדי פירוד מלא של הקהילה היהודית. ב-1850 הוא הוזמן לשמש ראש קהילה ל-11 משפחות בלבד שפרשו מקהילת פרנקפורט ויצרו תת קהילה משלהם - עדת ישורון. הוא עזב את קהילתו הגדולה והגיע לקהילה זו.

הרב שמשון [רפאל] הירש

הרב הירש היה ממנהיגי הזרם "הניאו-אורתודוקסי" שפעל במאה ה-19 במרכז אירופה, בעיקר בגרמניה, אך ניכרה השפעתו גם בכל רחבי אירופה. הרב הירש האמין כי יש צורך לתת מענה למצוקת היהודים בעקבות המודרנה, אשר מובילה רבים מהם לעזוב את הדת או לפנות אל הרפורמים. הוא פעל ללא ליאות כנגד הרפורמים, ועמדתו בנושא זה הייתה דומה לזו של החתם סופר.

³⁴ **הקהילה** - באותה התקופה כל אדם היה מחויב להשתייך לקהילה כלשהי.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

עם זאת, דגל הרב הירש בשילוב במידה כזו או אחרת של לימודי חול, תוך שימת דגש על מצוינות תורנית וניהול אורח חיים אורתודוקסי מחמיר ודקדקני. לשיטתו הוא קרא "תורה עם דרך ארץ" כשהמשמעות היא שחיים חיי תורה מדוקדקים ולומדים השכלה גבוהה של חול.

מאחר שבתקופה זו כל יהודי היה חייב להיות חלק מקהילה יהודית, קהילת עדת ישורון לא עזבה לגמרי את הקהילה הכללית, הרפורמית בעיקרה, ועדיין היו צריכים לשלם מסים. ב-1876 הרש"ר הירש הוביל לשינוי החוק וקהילתו הופרדה לחלוטין מקהילת פרנקפורט. הניאו-אורתודוקסיה בגרמניה ובאירופה המערבית "ייצרה" יהודי שונה מהיהודי הליטאי או החסיד. מדובר היה בדמות של בעל-בית משכיל בעל מקצוע חופשי ובד בבד גם שומר באדיקות על המצוות.

הזרם הניאו-אורתודוקסי התמודד עם בעיות החילון וההתבוללות בכך שהוא פתח מסגרות לימוד שהעניקו ידע תורני ברמה גבוהה לצד ידע כללי-נכרי ברמה גבוהה. הניאו-אורתודוקסים פתחו את בית המדרש האורתודוקסי בברלין וכן בית ספר לבנות שהוביל לשילוב של השכלה **בצורה מפקחת** אל החברה היהודית. מצד שני מוסדות אלו אפשרו להמשיך בחיים יהודיים לכל דבר. הניאו-אורתודוקסים התנגדו לרפורמים בצורה חסרת פשרות.

לדיון: האם אפשר לשלב בין חיי התורה לחיי החול?

לדיון: האם לדעתכם הדרך של האורתודוקסים או של הניאו-אורתודוקסים נכונה יותר?

32. כיצד הניאו-אורתודוקסים והרש"ר הירש מאמינים שניתן לפתור את שתי הבעיות שנוצרו בעם ישראל בעקבות ההשכלה והאמנציפציה?

33. בעקבות השינויים שחלו במהלך ה-19 והמאה ה-20, התלבטו היהודים בשאלה אם אפשר לשלב בין עולם הדתי לבין המודרנה. **התנועה הרפורמית, התנועה הקונסרבטיבית, האורתודוקסיה, הניאו-אורתודוקסיה, החסידות, ישיבות ליטא, רבני הקהילות בארצות האסלאם.** בחר **באחת** מן התנועות המסגרות שברשימה, והסבר את המענה שלה על השאלה שבפתיח. הצג דוגמה אחת שממחישה את המענה הזה.

34. הצג את ההתלבטות שהייתה משותפת לזרם הניאו-אורתודוקסי ולזרם יהודי נוסף שלמד עליו, שפעלו במהלך המאה ה-19. הסבר את דרך ההתמודדות של כל אחד מן הזרמים (הזרם הניאו-אורתודוקסי והזרם הנוסף שבחרת) עם ההתבלטות שהצגת (סך הכול - שתי דרכי התמודדות).

עידן הלאומיות

הלאומיות

הציונות והתנועה הציונית

היישוב הישן

היישוב החדש

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הלאומיות

כמעט בכל התקופות בהיסטוריה היו בני האדם חלק מ"מדינה". המושג "מדינה" בעת המודרנית ובעיקר בתקופה עליה אנו עומדים ללמוד כעת – תקופת הלאומיות החדשה – הוא שונה מהמושג מדינה בעולם העתיק ובימי הביניים.

בתקופות הקודמות לעת המודרנית (החל מהמאה ה-18) הקשר בין האדם לבין המדינה היה קשר פוליטי בלבד, כלומר: יחס של משלם מס מצד האדם, ואחריות של ההגנה עליו – מצד השלטון. הקיסר או העומד בראש המדינה איגד תחתיו מתוך רצון או בכוח נתינים (אזרחים) שאולצו לשלם מס ובתמורה קיבלו הגנה ושירותים מהממשל. הקשר בין הנתינים פעמים היה קשר של אומה, אולם פעמים רבות היה חסר קשר לגמרי. כך היה ששבטים שונים אוחדו תחת מדינה אחת.

בתקופת הלאומיות החדשה, החל מהמאה ה-18, הבסיס למדינה הפך להיות בסיס שונה – בסיס לאומי-אתני או בסיס לאומי-פוליטי. הקשר בין האנשים במדינה לא היה רק מתוך הכרח של השלטון לשלוט עליהם, אלא מתוך קשר מאחד ביניהם.

הלאומיות המודרנית היא אידיאולוגיה (=השקפת עולם) שהתגבשה והתפתחה במהלך המאה ה-19 והפכה לכוח משפיע ומכריע בעת החדשה. המושג לאומיות קשור למושג 'אומה' – קבוצה גדולה של אנשים שחולקים שפה, תרבות והיסטוריה משותפת, אשר לעתים הם בני מוצא אחד, ובדרך כלל קשורים בקשר היסטורי לארץ מסוימת. לעתים גם הדת היא חלק מהגדרת הזהות הלאומית.

לפי השקפת עולם זו, לכל אומה יש זכות למדינה ריבונית ולהגדרה עצמית.

ריבונות זו באה לידי ביטוי בהקמת מדינה עצמאית בשטח משלה, ויכולת למשול בה ללא התערבות גורם חיצוני. האומה מגדירה את עצמה ע"י עיצוב אופייה של המדינה לפי רצונה. בני האומה שפועלים להשגת מטרות אלו מבטאים במעשיהם **שאיפות לאומיות**. אם וכאשר ישיגו את מטרותם, הם יקימו מדינה שתלכד את האומה תחת שלטון ריבוני.

הקבוצה הלאומית מתגבשת באמצעות טיפוחה של **תודעה לאומית** שהיא מודעותו של אדם להשתייכותו ללאום מסוים. התודעה הלאומית מועצמת באמצעות סמלים: דגל, המנון, ימי חג לאומיים ופולקלור (=תרבות) המבטאים את רוח האומה ומחקים את ההזדהות האישית איתה.

מרכיב חשוב נוסף בתודעה הלאומית הוא היווצרותו של **זיכרון קולקטיבי**, הזכרונות המשותפים לבני הלאום, כגון אירועים היסטוריים חשובים ודמויות מרכזיות מהעבר, הנותנים משמעות לקיומה של האומה.

לאומיות עלולה להפוך ללאומנות – לאומיות קיצונית, הרואה בלאום ערך שגובר על כל הערכים האחרים (לדוגמה: חירות ושוויון). לאומנות עשויה לבוא לידי ביטוי באפליה ויחס עוין כלפי מיעוטים בתוך מדינת הלאום, וכלפי חוץ בתוקפנות ושלילת זכותן של אומות אחרות לריבונות.

דגמים לאומיים

לאומיות אתנית-היסטורית

לאומיות זו מתעוררת בקרב קבוצת אנשים שיש להם היסטוריה משותפת. היא מתבססת על מרכיבים כמו דת, שפה, מנהגים ותרבות, ומדגישה קרבת דם, גורל משותף, ומולדת היסטורית. העבר המשותף של בני הלאום הוא המרכיב המשפיע ביותר בלאומיות זו. תחושת השייכות מתבססת על המוצא המשותף, **שאינו ניתן לבחירה**.

הלאומיות האתנית-היסטורית מקשה על זרים להצטרף אל האומה, והם עשויים להפוך למיעוט לאומי במדינה. דוגמה ללאומיות האתנית-היסטורית ניתן לראות בגרמניה. מאזור מפוצל של 30 מדינות בתחילת המאה ה-19, הפכה גרמניה למדינת לאום מאוחדת וחזקה לקראת סוף המאה. ההתעוררות הלאומית הגרמנית נבעה ממרכיבים היסטוריים ותרבותיים ומאמונה במוצא האתני המשותף של בני הלאום.

לאומיות ליברלית-אזרחית

לאומיות זו מאגדת קבוצה של אנשים סביב ערכים ואידיאולוגיה משותפים. האומה נוצרת **מיחידים שבחרו** להצטרף אליה מרצונם ולהקים מדינת לאום ריבונית שאיננה מתבססת על מוצא אתני או היסטוריה משותפת.

מה שמאחד את בני הלאום אלו הרעיונות המשותפים – תפיסה ליברלית שמקדשת ערכים כמו חירות, שוויון ודמוקרטיה. לאומיות זו שמה דגש על המסגרת המדינית ועל השותפות האזרחית. המרכיב המרכזי בלאומיות זו הוא **ההווה המשותף** לבני הלאום. ארה"ב נחשבת לדוגמה מובהקת של הלאומיות הליברלית-אזרחית. קבוצת אנשים שהתאגדו בשלהי המאה ה-18 להקמת מדינה ריבונית המבוססת על ערכי הנאורות. אומה זו מדגישה את הרעיונות המשותפים לאזרחי המדינה ולא את המוצא האתני שלהם.

אביב העמים

שני האירועים המרכזיים שהביאו להתפתחות הלאומיות המודרנית במאה ה-19, היו המהפכה האמריקאית ב-1776 והמהפכה הצרפתית ב-1789.

המהפכה האמריקאית ב-1776 הייתה אירוע בו לראשונה הוקמה מדינה חדשה שהייתה מבוססת על ערכי הנאורות, והדגישה את הערכים של השוויון, החירות וחופש הקניין. היא יצרה למעשה אומה חדשה שהבסיס שלה אינו אתני אלא פוליטי-אזרחי.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

המהפכה הצרפתית סייעה בעיקר להתפתחות הלאומית באירופה, וזאת כיוון שבעקבות המהפכה החלה צרפת לכבוש את מרכז אירופה (מה שנקרא בזמנו "פרוסיה") והגיעה עד לשערי מוסקבה ברוסיה. המטרה של המהפכה הצרפתית בכיבושים אלו הייתה הפצת "רוח המהפכה". אלא שהעמים שנכבשו תחת צרפת, כמו העמים הגרמאניים במרכז אירופה, החלו להתמרד כנגד כיבוש זה, כיוון שהם ראו בו דיכוי לשפה, לתרבות ולהיסטוריה שלהם כעמים גרמניים. בתחילת המאה ה-19 התפשטה מאוד האידיאולוגיה הלאומית באירופה. בשנים 1848-1849 גברה התסיסה הלאומית באירופה. גל המהפכות הזה מכונה **אביב העמים**. למרות שרוב ניסיונות ההפיכה דוכאו ע"י השליטים - את הגלגל של הלאומיות כבר אי אפשר היה להחזיר לאחור.

לדיון: מהו סוג הלאומיות הנכון בבסיס במדינת ישראל, ומדוע?

35. הצג את **שני** הדגמים של הלאומיות המודרנית, שהתפתחו לראשונה במאה ה-19: הלאומיות האתנית-היסטורית, והלאומיות הליברלית-אזרחית. **ציין** מדינה אחת שאימצה את דגם הלאומיות האתנית, ומדינה אחת שאימצה את דגם הלאומיות הליברלית-היסטורית.

פירוק השאלה:

דגם ראשון - לאומיות אתנית-היסטורית היא לאומיות בה הקשר בין האנשים בה (הפרטים) הוא קשר שמבוסס על מוצא, גזע, שפה, היסטוריה ולפעמים גם דת. מדינה שמוקמת על הבסיס הזה תאחד את הלאום בה על בסיס מוצא והיסטוריה שמאפיינים את העם בה. דגם שני - לאומיות ליברלית-אזרחית היא לאומיות בה הקשר בין האנשים בה (הפרטים) הוא קשר שמבוסס על ערכים ואידיאולוגיה משותפת. בלאומיות זו אין דגש על האתניות והמוצא, אלא על החלק המשותף בין האזרחים - הערכים המשותפים כמו ערכי הדמוקרטיה וכו'. ציין מדינה אחת שהבסיס שלה הוא לאומיות אתנית היא גרמניה (וגם יוון, איטליה, ישראל ועוד) ציין מדינה אחת שהבסיס שלה הוא לאומיות אזרחית-ליברלית היא ארצות הברית.

36. הצג שני מאפיינים של הלאומיות המודרנית שהתגבשה במאה ה-19. הצג מהי לאומנות. ציין אחד מעקרונות הנאורות העומד בסתירה ללאומנות, והסבר את הסתירה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

היישוב הישן

המושג "היישוב הישן" נקבע ע"י אנשי העלייה הראשונה שהגיעה בסוף המאה ה-19. הוא מתייחס אל היהודים שחיו עד אז בא"י תחת השלטון העות'מני עד 1881.

היהודים בארץ ישראל התגוררו בה עוד מימי בית שני, אם כי היו מעטים מאוד. בעקבות גירוש ספרד ב-1492 הגיעו לכאן מאות עולים יהודים כדי לנסות ולהמשיך את השושלת המפוארת של עם ישראל בארץ ישראל, וביניהם הגיע גם מרן יוסף קארו - "הבית יוסף". כאן, בצפת, הוא כתב את החיבור הידוע שלו "הבית יוסף" - בו ליקט את ההלכות העיקריות משלושת "עמודי ההלכה" - הרמב"ם, הרי"ף והרא"ש. בתקופתו צפת הייתה עיר מרכזית מבחינה רוחנית ודתית, בה התגוררו גם האר"י ורבנים גדולי שם אחרים.

ציבור יהודי נוסף שהגיע עם השנים והשתייך אל "היישוב הישן" היה יהודים שעלו ב"עליית החסידים" בעיצומה של המאה ה-18. יהודים אלו הגיעו לא"י לאור קריאתו של הבעל שם טוב ולאחריו גם ממשיך דרכו - המגיד ממזריטש.

שנים קצרות לאחר מכן הגיעו לא"י גם תלמידי הגר"א [הגאון רבי אליהו - הגאון מווילנא] וגם הם עיבו את לומדי התורה בארבע ערי הקודש - ירושלים, חברון, טבריה וצפת (יחט"צ).

אנשי היישוב הישן היו דתיים, השקפת עולמם הייתה שלימוד התורה הוא הערך המרכזי ומחייבת הייתה על כספי החלוקה³⁵ (כספים של תרומות מחו"ל). הוא חולק לשתי הקהילות העיקריות - הספרדים והאשכנזים. שתי העדות האלו היו שונות באורחות החיים שלהם, בהתארגנות הקהילתית ובדרכי הפרנסה. אנשי היישוב הישן ישבו בעיקר בירושלים, חברון, טבריה וצפת.

בני העדה הספרדים היו נתיני האימפריה העות'מנית והייתה להם אוטונומיה קהילתית. היהודים האשכנזים היו צריכים להכפיף עצמם להנהגת העדה הספרדית כיוון שהם לא היו נתיני האימפריה, והיו חסרי זכויות.

העדה הספרדית הייתה הגדולה והמשפיעה ביותר ביישוב היהודי עד אמצע המאה ה-19. היא כללה יהודים ממגורשי ספרד וצאצאיהם, יהודים ותיקים ויהודים רבים מתורכיה, ארצות הבלקן, עיראק, ועוד.

³⁵ **כספי החלוקה** היו כספי תרומות שהגיעו מיהודי הגולה באמצעות שד"רים (שליחי דרבנן). היהודים בגולה תרמו, כי חשו שכך הם מחזיקים את התורה בא"י. כספים אלו חולקו בין התושבים ולכן נקראו חלוקה.

מפה

אינטראקטיבית

של היישובים

המוזכרים

בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בראש העדה עמד "חכם באשי" שהיה הרב הראשי של כלל היהודים באימפריה העות'מנית. הוא מונה ע"י השלטונות ותפקידו היה גם לייצג את היהודים בפני השלטונות וגם לייצג את השלטונות כלפי היהודים. השלטון העות'מני ראה בחכם באשי כמנהיג המוכר של העדה היהודית בארץ ישראל. כינויו היה גם "הראשון לציון". מ-1906 המשרה של הראשון לציון לא אוישה עד להקמת הרבנות הראשית.

בני העדה הספרדים חלקם עבדו לפרנסתם וחלקם למדו תורה. כספי החלוקה שלהם חולקו - שליש לתלמידי חכמים, שליש לנזקקים ולעניים ושלש למסים ולמוסדות ציבור.

העדה האשכנזית התארגנה במסגרות של "כולל" - התאגדות קהילתית של יוצאי עיר או ארץ מסוימת וכל משפחה השתייכה לאחד

הכוללים. במשך הזמן הפכו הכוללים לקהילות בפני עצמן ולכל אחד מהם היו מוסדות משלו בבתי כנסת, בתי דין, תלמודי תורה גמ"ח ועוד.

בשנת 1866 נוסד הוועד הכללי שפיקח על כל הכוללים האשכנזים שנקרא "ועד כל הכוללים". הוועד יזם מפעלים שונים ונאבק לעצמאות בני העדה האשכנזית. רוב בני העדה עסקו בלימוד תורה והתפרנסו מכספי החלוקה. הם חילקו את הכספים שווה בשווה לכל נפש. ראש העדה היה **הרב שמואל סלנט** אותו רצו למנות כחכם באשי אשכנזי אבל בקשתם לא נענתה.

קהילת יהודי אתיופיה "ביתא ישראל" החלה במאמצים לעלות לארץ ישראל ארץ הקודש כבר במחצית השנייה של המאה ה-19 אז החלו לפקוד את אתיופיה מisionרים פרוטסטנטיים מאנגליה ששאפו להביא את בשורת הנצרות לבני הדתות שאינן נוצריות באפריקה. על הקייסים³⁶ ועל פשוטי העם הופעלו לחצים כבדים להתנצרות.

ככל הנראה, הלחץ להתנצר, יחד עם הלכי רוח משיחיים שפקדו את אתיופיה, עוררו כמה אלפים מבני העדה לצאת למסע לירושלים. תולדות המסע הועברו במסורות בעל פה מאב לבן. מנהיגו של המסע היה קייס ששמו אבא מהרי. על המתרחש בארץ ועל הדרכים להגיע אליה הם לא ידעו דבר. על פי עדויות שעברו במסורת העדה, היוצאים למסע האמינו כי יזכו בדרכם לעזרה שמימית, בדומה לבני ישראל במדבר. לא ידוע כמה אנשים השתתפו במסע. המסע יצא מאזור העיר ג'ונדר בשנת 1862 לכיוון ים סוף. יש עדויות שהצועדים עברו את הגבול לאריתריאה ובנקודה מסוימת שבו על עקבותיהם. ישנן מסורות שהם הגיעו עד ים סוף, אך משלא נבקע הים, הבינו שעליהם לשוב. גם על משך זמן המסע חלוקות הדעות בין החוקרים. את שיירת העולים תקפו פגעי טבע. הם סבלו ממחלות, מרעב ומצמא. רבים מהם מתו בדרך, והנותרים שבו לבסוף לביתם. אבא מהרי שרד, וחזר לתפקידו כקייס באתיופיה.

לדיון: מדוע נושא 'היישוב הישן' כמעט ולא בא לידי ביטוי בהיסטוריה של הציונות?

³⁶ קייס הוא מנהיג דתי באתיופיה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

37. הסבר מהו "היישוב הישן" ומה הייתה השקפת העולם שלהם.

38. הצג כיצד פעלה "העדה האשכנזית" וכיצד פעלה "העדה הספרדית" בתקופת היישוב הישן.

39. יהודי "ביתא ישראל" באתיופיה ביקשו לעלות לארץ. הצג את ניסיונם לעלות לארץ והסבר מדוע לא הצליחו.

תמורות ביישוב הישן

מהמחצית השנייה של המאה ה-19 עבר היישוב הישן תמורות רבות בתחומים שונים.

• תמורות בתחום ההתיישבות - יהודים החלו

לצאת להתגורר מחוץ לחומות ירושלים. תהליך זה נקרא **היציאה מהחומות**. תנאי התברואה הקשים בתוך חומות העיר, בנוסף לשכר הדירה הגבוה הביא את משה מונטיפיורי, נדבן יהודי אנגלי, לפעול למען היהודים בעיר. רצונו היה להפוך את אנשי היישוב הישן מלומדי תורה ואברכים ליצרנים. הוא יסד בית אריגה ובית ספר ללימוד מלאכה בירושלים, הקים את משכנות

שאננים ב-1860 (והקים בה טחנת קמח). בעקבות משכנות שאננים הוקמו שכונות נוספות כמו מחנה ישראל, נחלת שבעה, מאה שערים ועוד.

התיישבות חקלאית - במקביל ליציאה מהחומות, החלו בני היישוב הישן לצאת אל מחוץ לעיר והחליטו להקים מושבות חקלאיות שיקרבו את הגאולה. המטרה הייתה לקיים את המצוות התלויות בארץ ולהשתחרר מהתלות בכספי החלוקה.

עם זאת תנאי הארץ הקשים, החוק העות'מאני שאסר מכירת אדמות לנתיני חוץ, חוסר בידע חקלאי - כל אלו הכשילו את היוזמות. למרות זאת היו שלושה ניסיונות בהם הוקמו יישובים עבריים - גיא אוני (ראש פינה) ופתח תקווה ב-1878, ומוצא ב-1860. פתח תקווה הוקמה בשנת תרל"ח - 1878 - ע"י הרב יואל משה סלומון, מאנשי היישוב הישן בירושלים שהגיע ליפו והחליט יחד עם ארבעה אנשים נוספים להגיע אל הכפר הערבי אומלס ולקנות שם אדמות להקמת ההתיישבות החקלאית החדשה.

• **תמורות בחינוך** - הוקמו בתי ספר המשלבים תכנית לימודים של קודש וחול, הוקם בית הספר לחקלאות "מקווה ישראל", התפתחה העיתונות היהודית, הוקמו מוסדות בריאות ועוד.

חומות ירושלים. שימו לב שאין שום שכונה מסביב לחומות.

מתוך האתר <https://www.wikiwand.com/he>

מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מונטיפיורי, משה

מונטיפיורי היה יהודי-בריטי בעל תואר 'סר' ונחשב

למקורב מאוד לשלטון הבריטי. הוא פעל במהלך המאה ה-19 בירושלים, כאשר הוביל את היהודים המתגוררים בעיר (בתוך

חומות העיר העתיקה) לצאת אל מחוץ לחומות ולהקים שכונות חדשות, שבסיס המחיה בהן הוא לא על בסיס כספי החלוקה אלא על בסיס עבודה יצרנית וחקלאית. פעולתו זכתה לכינוי "היציאה מהחומות" כיוון שיהודים הקימו שכונות שעסקו בעבודה יצרנית. כחלק מכך הוא הקים את שכונת "משכנות שאננים" שם גם הוצבה תחנת קמח גדולה למטרה זו.

תקופת פעילותו - המאה ה-19, בעיקר באמצע המאה.

פעולות עיקריות - קידום "היציאה מהחומות" של היהודים שהתגוררו בעיר העתיקה בירושלים, במטרה לבסס את חייהם על עבודה יצרנית ולא על לימוד התורה ובספי החלוקה.

לדיון: האם יצירת סביבת עבודה חדשנית, כמו זו שהציע מונטיפיורי, היא נכונה כדי להוביל לשינוי אורח חיים מסוים?

40. אנשי העלייה הראשונה ראו ביישוב הישן חברה מיושנת, ולא מתחדשת.

הצג שני מאפיינים של היישוב הישן שעליהם התבססה ביקורת זו.

הצג שתי תמורות (שינויים) שחלו ביישוב הישן הסותרות את הביקורת של אנשי העלייה הראשונה.

הקמת המושבות הראשונות שלפני העלייה הראשונה

עוד טרם הגיעו היהודים בעלייה הראשונה והחלו בהקמת מושבות חדשות, החלו תושבי "היישוב הישן", כולם אורתודוקסים חרדים מארבע ערי הקודש - בהקמת מושבות ראשונות שעוסקות בחקלאות מחוץ לערי הקודש (ירושלים, חברון, טבריה וצפת).

ראש פינה

ב-1875 רכש הרב אליעזר רוקח אדמות ראשונות באזור הכפר ג'עוני שהיה ממוקם בסמוך לעיר צפת. בהמשך רכש הרב שמואל עבו, גם הוא מצפת, אדמות נוספות ששימשו מספר שנים לאחר מכן, ב-1878 (שנת תרל"ח), להקמת המושבה הראשונה באותה התקופה. מקימי המושבה, וביניהם הרבנים קורח ועבו, קראו לה "גיא אונ" כדי להשאיר את הצליל הדומה לכפר ג'עוני. מטרת המושבה הייתה לעשות ניסיון ראשוני לעזוב את העיר ואת ההסתמכות על כספי החלוקה ולהתחיל לחיות חיים עצמאיים בשילוב של עבודת אדמה ולימוד תורה כמסגרת כללית. הניסיון הראשוני לא הצליח. מחלות, רעב ומחלות בבקר - הובילו לנטישתם של אותם מקימים. אלו שחזרו לצפת גילו כלפיהם יחס עוין מצד תושבי צפת שמבחינה אידיאולוגית המשיכו להאמין בלימוד התורה וחיים מחשבון כספי החלוקה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

עם זאת, שלוש משפחות המשיכו לשבת במושבה גיא אוני. ב-1882 [תרמ"ב] החליטו 30 משפחות חובבי ציון מרומניה לעלות לארץ ישראל ולהקים מושבה חקלאית. 30 המשפחות הגיעו אל היישוב "גיא אוני" אשר אדמותיו נקנו ע"י נציג שלהם עוד מראש - הרב דוד שוב. המשפחות הגיעו ב-א' בטבת תרמ"ג [1882] אל העיירה

והחליטו להקימה מחדש, שינו את שמה לראש פינה מתוך הפסוק הנקרא בהלל באותו היום (חנוכה וראש חודש) "אבן מאסו הבונים והייתה לראש פינה" - הפסוק המתאר את בחירתו של דוד המלך להקמת 'בית דוד' שיהיה לעולמי עד.

בעקבות קשיים דומים לאלו של

הראשונים, פנו תושבי המקום אל הברון רוטשילד בסוף 1883 וביקשו סיוע. הברון לקח תחת חסותו את המושבה, רכש את האדמות בתמורה לתשלום כל החובות של העיירה. הברון דאג לבנות מבנים חדשים, בית כנסת, דאג לאישים חשובים כמו רב, שו"ב (שוחט ובודק), מורה ורופא. בהמשך הוקמו מפעל לייצור חוטי משי, יקב, בית בד ובית מלון. יצחק אפשטיין, מחנך ומשכיל מהוגי החייאת השפה העברית בארץ ישראל, הקים בה את בית הספר הלאומי-העברי הראשון (ב-1889). אל המושבה הצטרפו בהמשך גם אנשי העלייה השנייה ועיבו אותה, אך שינו את צביונה (האופי שלה) למושבה סוציאליסטית ופחות דתית.

פתח תקווה

המושבה פתח תקווה, המכונה "אם המושבות" בשל היותה המושבה הראשונה בארץ ישראל, הוקמה גם היא ב-1878. אלא שמקימה לא ידעו עוד על הקמת גיא אוני, וסברו שהם הראשונים להקים מושבה חקלאית בא"י.

מקימה היו הרב שלזינגר מירושלים ואיתו הרב יואל משה סלומון. הרב שלזינגר עלה לארץ מהונגריה וזכה לכבוד רבנים ע"י אנשי היישוב הישן. הוא החליט להקים מושבה יהודית המבוססת על עבודת כפיים ועבודה חקלאית. לאחר ניסיונות כושלים לרכוש אדמות במספר מקומות, הוא רכש יחד עם הרב סלומון אדמות בכפר הערבי אומלס - המקום בו שוכנת היום פתח תקווה. הערבים במקום מכרו להם את אזור נחל הירקון שהיה למעשה ביצה גדולה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הרב יואב משה סלומון

מתיישביה הראשונים של העיירה פתח תקווה היו כולם חרדים שראו לנכון להקים מחדש את גאולת ארץ ישראל, רכשו קרקעות והחלו ליישב אותן. אל הרב שלזינגר, שהיה הרב הראשון של העיירה, הצטרפו כאמור הרב יואל משה סלומון, הרב יהושע שטמפפר, הרב דוד גוטמן והפעיל הציוני זרח ברנט. בנוסף אליהם הצטרפו גם הרב אלעזר ראב ובנו יהודה. האדמות נרכשו מבעליהן אשר התגוררו ביפו (לכן בשיר של שלום חנוך ואריק איינשטיין נאמר בתחילה "בבוקר לח בשנת תרל"ח... יצאו מיפו על סוסים" וכו'). למעשה אדמות אומלס לא היו ממש מיושבות, ואלו שישבו שם - רובם הגדול מת ממלריה בשל הביצות הרבות.

עלייתם של החמישה (הרב שטמפפר, הרב גוטמן, הרב סלומון, והרב ראב ובנו) ב-ז' בחשוון תרל"ט סימנה את הקמת המושבה. למרות החריש המוצלח, הזריעה והקצירה המרהיבים, הירוק של היהודים למרות האזור הצחיח של השכנים - היהודים נאלצו לנטוש את המקום ולהגיע אליו שוב כמה שנים לאחר מכן. הנטישה הייתה בעיקר בשל מחלת המלריה שהשתוללה ופגעה רבות. בשנת 1883 חזרו התיישבים אל פתח תקווה והקימו אותה מחדש, ובעזרת הברון רוטשילד נבנו בתים, והתחילו לעסוק בחקלאות בצורה מקצועית יותר.

מושבות נוספות

בנוסף לגיא אוני [ראש פינה] ולפתח-תקווה הוקמו מושבות נוספות באותן השנים - נס ציונה, מזכרת בתיה, רחובות, ראשון לציון ועוד - כל אלו הוקמו ע"י אנשי היישוב הישן ועולי העלייה הראשונה שהקימו בערים אלו את הביסוס למדינה היהודית העתידית, כשצביון המושבות כולן הוא צביון דתי.

מפה

אינטראקטיבית

של היישובים

המוזכרים

בחוברת

הציונות והתנועה הציונית

מבשרי הציונות ◀ היישוב הישן בארץ ישראל ◀ התנועה הציונית בראשות הרצל ◀ הזרם הדתי בתנועה הציונית ◀ היישוב החדש ◀ תחיית השפה העברית ◀ הצביון הדתי ביישוב היהודי

מבשרי הציונות

באמצע המאה ה-19 החלה "תקופת הלאומיות" הכלל-עממית באירופה. עמים כמו גרמניה, יוון, איטליה קיבלו עצמאות מדינית והקימו לעצמן מדינות על בסיס הלאום האתני [מוצא] של תושביהן. מציאות זו השפיעה גם על העולם היהודי, אלא שהיהודים, בניגוד לגרמנים, לדוגמה, לא ישובו באזור גאוגרפי אחד אלא היו מפוזרים בכל רחבי אירופה.

באמצע המאה ה-19 החלה כאמור הלאומיות הכללית. העמים באירופה החלו לדרוש עצמאות מהקיסריות ששלטו עליהם כשהם דורשים שלכל עם תהיה מדינת-לאום משלו. במהלך חמישים השנה שלפני התחלת ההתעוררות היהודית באירופה חלו שינויים רבים: ההשכלה היהודית, האמנציפציה וזרמים חדשים ביהדות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אולם כמיהתו של העם היהודי לציון לא התחילה לפתע באמצע המאה ה-19. מדובר בשורשים עמוקים שיש לעם ישראל בארץ ישראל. הציבור היהודי, שכולו היה שומר מסורת עד למאה ה-19, ניזון בגעגועיו מתפילת שמונה-עשרה, ברכת המזון, החגים, וכל ההתעסקות סביב ארץ ישראל וירושלים. המושג "גלות" (גלויס באשכנז) הוא עצמו מניח את העובדה שעם ישראל **כרגע** אינו נמצא בארצו אבל הוא ישוב אליה.

במובן המעשי יצאו מארץ ישראל "שליחי דרבנן" (שד"רים) שאספו כספי תרומה ליהודי ארץ ישראל שעמלו בתורה. משיחי השקר שקמו בדורות השונים הלהיבו את היהודים ומעידים על הכמיהה לציון. עליות מצומצמות הגיעו לארץ - עליית החסידים ב-1777 ועליית תלמידי הגר"א ב-1808, מתוך הכמיהה לציון.

אולם בארץ ישראל חיו היהודים בארבע ערי קודש - ירושלים, חברון, טבריה וצפת (יחט"צ) בעניות רבה ובדוחק. ארץ ישראל לא הייתה מיושבת ורובה הגדול היה צחיח ומדברי. בניגוד לשאר העמים שבתקופת "אביב העמים"³⁷ הלכו וזכו לעצמאות - עם ישראל היה מפוזר בקרב המדינות השונות והאיחוד סביב שטח - היה זר לו.

בין האנשים שנסחפו אחר הרעיון הלאומי באירופה, לפיו כל עם יקבל מדינה עצמית, היו גם שלושה יהודים: הרב קלישר, הרב אלקלעי ומשה הס. הם היו הראשונים שכתבו בצורה ברורה על עלייה לארץ ישראל וההתיישבות בה. הם נקראו "מבשרי הציונות" כיוון שהם הביאו לעולם את הבשורה החדשה שנקראת - ציונות. הרבנים קלישר ואלקלעי האמינו שהגאולה תתרחש בשני שלבים - הראשון הוא שאנחנו נעלה לארץ והשני - שהקב"ה יביא לנו את המשיח. שלושת מבשרי הציונות היו הראשונים שעסקו בסוגיה של עלייה לארץ ישראל בתקופת הלאומיות האירופאית.

פועלם של מבשרי הציונות נכשלו ממספר סיבות:

- באותה התקופה **היהודים באירופה קיבלו אמנציפציה**. הם לא רצו לעזוב בשלב הזה את אירופה, ובטח לא לארץ מדברית שאין בה כלום...
- **כל אחד ממבשרי הציונות פעל לבד**, מה שצמצם מאוד את הכוח שלהם כדי להלהיב את האנשים...
- ליהודים היה קשה מאוד לרכוש **קרקע בארץ ישראל** - ברור שקשה להקים מדינה ככה...

הצלחה אחת גדולה שאכן הייתה למבשרי הציונות:

מבשרי הציונות הניחו את היסודות לתנועות ציונות שיגיעו אחריהם ויבססו את האידיאולוגיה הציונית על בסיס מבשרי הציונות. מאה שנה לאחר מכן תקום מדינת ישראל.

³⁷ **אביב העמים** - מונח המתקשר לתקופה שהחלו בה מאבקים לאומיים באירופה כמו גרמניה, יוון, איטליה, שווייץ ועוד. במדינות אלה הפך עיקרון האמנציפציה לאחד מעקרונות המהפכה עצמה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הרב אלקלעי, הרב קלישר, משה הס

בינוי השלושה - "מבשרי הציונות" - משום שהיו הראשונים ש"בישרו" את הרעיון הציוני של העלייה לארץ ישראל באמצע המאה ה-19. הם היה יהודי משכיל שהאמין שהתבוללות עם הגויים הוא אסון לעם ישראל, ועל כן יש לעזוב את אירופה ולעלות לארץ. הוא קורא לספר שלו "רומי וירושלים" כדי לתאר את העזיבה הזו והעלייה לארץ (1862)

הרבנים קלישר ואלקלעי פעלו גם הם תקופה קצרה לפניו ובעיקר במזרח אירופה. גם הם עסקו בנושא העלייה לא"י מתוך מצווה דתית של יישוב הארץ. הם האמינו שהגאולה של עם ישראל תבוצע בשני שלבים - הראשון הוא שלב טבעי בו עם ישראל עולה לא"י והשני הוא השלב הנסי - שהקב"ה בונה עבורנו את בית המקדש ומחדש את עבודת הקרבנות (1840).

לדיון: האם מבשרי הציונות היו צריכים לפעול אחרת? כיצד?

לדיון: האם מבשרי הציונות אכן השאירו חותם היסטורי?

41. מבשרי הציונות העלו בכתביהם רעיונות בנושא הגאולה, והציעו הצעות מעשיות בנוגע ליישוב ארץ-ישראל. הסבר כיצד בא לידי ביטוי רעיון הגאולה בתפיסתו של אחד ממבשרי הציונות שלמדת עליו.

42. הצג את עמדתם של הרבנים "מבשרי הציונות" לגבי הגאולה.

43. הבא הסבר אחד לכשלונם של מבשרי הציונות.

44. הצג מדוע נחשבו מבשרי הציונות ל"מבשרים". האם הצליחו בהבאת הבשורה?

עלייה ראשונה

זמנים

1882-1903

חאפיינים

פעולות בא"י

הקמת מושבות חדשות כמו ראשון לציון, רחובות, נס ציונה, גדרה, ראש פינה, פתח תקווה ועוד.

כחות עולים

מוצא

תימן

רוסיה

ומזרח אירופה

עלייה שנייה

זמנים

1904-1914

חאפיינים

פעולות בא"י

הקמת צורות התיישבות חדשות כמו קבוצה (דגניה, 1909) ומושבה (אילנייה, 1904). הקימו את "אחוזת בית" - תל-אביב, שהייתה העיר העברית הראשונה (1909).

כחות עולים

מוצא

תימן

רוסיה

ומזרח אירופה

עלייה ראשונה

מאמצע המאה ה-19 החלו לקום אגודות ציוניות בעיירות ובערים יהודיות, בעיקר במזרח אירופה. אגודות אלה דיברו על הצורך לעלות לארץ ישראל וליישב אותה. האגודות היו קטנות ופעלו כל אחת בנפרד, כך שלמעשה הן לא הובילו למעשה בפועל.

באותה התקופה החלו פרעות ביהודים. פרעות תמיד היו, אך בתקופה זו החלו הפרעות להופיע יותר ויותר. האנטישמיות

הרוסית השורשית הייתה מונחת ע"י ראשי המדינה, שביקשו להוביל את הציבור לשבור את התסכול שלו – אל היהודים.

האגודות, שנקראו "חובבי ציון" האמינו שזו השעה להתחיל לארוז את החפצים – ולעלות לארץ ישראל.

באותה התקופה החלה הגירה המונית של יהודים מרוסיה. הודות לאוניות הקיטור שהומצאו בתקופה זו, יהודים יכלו לעזוב את אירופה מכוסת הפרעות נגד היהודים – ולעבור אל "ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות" – ארצות הברית.

חלק אחר של יהודים היגר מרוסיה למערב אירופה או לדרום אמריקה. ומיעוט קטן עוד יותר – החליט לעלות לארץ ישראל.

ב-1881, בעקבות פרעות קשות ביהודים – "סופות בנגב"³⁸ – יהודים רבים מחליטים לעזוב את רוסיה. כ-70 אלף מהם מחליטים לעלות לארץ ישראל וחודשים ספורים לאחר מכן, בתחילת 1882 עולים לארץ עשרות אלפי יהודים – לראשונה. על כן נקראת עלייה זו "העלייה הראשונה".

זו הייתה עלייה שנבעה מהתארגנות ספונטנית מקומית, של יהודים חברי אגודות "חובבי ציון" בעיקר מרוסיה ורומניה בעלי הון עצמי מסוים שרכשו בכסף קרקעות כדי להקים מושבות חקלאיות. העולים שהגיעו היו בעלי משפחות, מבוגרים ודתיים.

העולים נתקלו בקשיים רבים שנבעו מחוסר ידע בסיסי בחקלאות, מחוסר הכרות עם תנאי אקלים בארץ ועם אופיו של השלטון העות'מאני. באותה שעה הקים יהודה לייב פינסקר את הארגון "חיבת ציון". ארגון זה הוקם יחד עם הרב שמואל מוהליבר, עליהם נלמד בהמשך.

45. הצג גורם אחד לעלייה של היהודים בתקופת העלייה הראשונה.

46. הסבר קושי אחד בו נתקלו העולים בתקופת העלייה הראשונה. הצג את הפתרון שנמצא לקושי זה.

³⁸ פרעות שמתרחשות בדרום רוסיה ב-1881 כנגד יהודים. בפרעות נהרסו מאות בתים ויהודים נרצחו. למרות שמספר ההרוגים בפרעות אלה לא היה גבוה יחסית, ההרס והחורבן שהביאו הפרעות לרכוש היהודי הזכירו סופות רוח, ולכן נקראו סופות בנגב – שהתרחשו בדרום המדינה (נגב).

לדיון: באיזה אופן אפשר לומר שהעלייה הראשונה היוותה (יצרה) בסיס להמשך הקמת היישוב היהודי בארץ ישראל?

פינסקר, יהודה לייב

פינסקר היה יהודי משכיל שהאמין בשילוב היהודים עם הגויים, אולם בעקבות אירועי "סופות בנגב" ב-1881, הוא חזר בו וכתב את הספר "אוטואמנציפציה" ("שחרור עצמי") בו כתב כי תמיד תהיה שנאה של הגויים אל היהודים, וכי בקרב הגויים קיימת בעיה של "יודופוביה" - פחד מיהודים. בשל כך בכל מקום שיהיו בו יהודים - תהיה אנטישמיות. הפתרון של פינסקר הוא הקמת מדינה ליהודים בארץ-ישראל, תוך כדי הכשרת הלבבות. בשנת 1884 כינס פינסקר ועדה חשובה בעיר קטוביץ' (ועידת קטוביץ') ובה רוכזו האגודות הציוניות השונות לארגון אחד גדול - חיבת ציון, בראשו עמד פינסקר יחד עם הרב מוהליבר. עיקר הצלחתו הייתה בחיבור בין אנשי המושבות בא"י אל הברון רוטשילד שתרם כספים רבים להצלתן.

הרב מוהליבר, שמואל

הרב מוהליבר היה מראשי תנועת "חיבת ציון" אשר הוקמה בעקבות ועדת קטוביץ' ב-1884. הוא למד בישיבת וולוז'ין ונחשב לאחד מגדולי הרבנים בתקופתו, ועסק בפעילות ציונית ענפה. יחד עם פינסקר הוא הנהיג את חיבת ציון. בתקופת העלייה הראשונה בה הייתה מחלוקת בנושא השמיטה (שנת תרמ"ח), עשה הרב מוהליבר ניסיון להגיע לפשרות בין פקידי הברון לבין המתישבים. בנוסף הוא תמך בצורה נלהבת ביותר במזכרת בתיה ובפועלה בקרקע (עד היום קיים מוזיאון שלו במקום והוא נקבר בבית הקברות בה).

חיבת ציון וחובבי ציון

יהודה לייב פינסקר היה יהודי משכיל שהאמין בשילוב עם החברה הנוצרית, אך בעקבות פרעות סופות בנגב - הוא שינה את דעתו ותמך בעלייה לארץ ישראל. הוא כתב את הספר "אוטואמנציפציה" כשהכוונה היא - "שחרור עצמי". כשכוונתו היא שהיהודים צריכים להתאגד ולהקים לעצמם מדינה כדי לפתור את השנאה הטמונה שורשית בקרב הנוכרים. בכינוס שהוא יזם בעיר קטוביץ' הוא הקים יחד עם הרב מוהליבר את **חיבת ציון** - תנועה שליכדה את כל האגודות הציוניות ברחבי אירופה לארגון אחד שהמטרה שלו הייתה להכשיר יהודים לעלות לארץ ישראל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בוועידת קטוביץ ב-1884 הוחלט למעשה על קידום נושא העלייה לארץ ישראל ע"י אגודות ציוניות ברחבי אירופה, ובעיקר במזרח אירופה.

ועידת קטוביץ

החלטות ועידת קטוביץ:

- א. "עבודת האדמה בארץ הקודש" – המטרה הראשונה של חובבי ציון (חיבת ציון) הייתה העצמת הרעיון של עבודת אדמה בארץ ישראל.
- ב. הקמת ארגון כללי לקידום הרעיון הציוני – **חיבת ציון**. בראש הארגון יעמדו נבחרים.
- ג. חיבת ציון תפעל גם אצל שלטונות רוסיה במטרה לקבל אישור לפעילות הארגון.
- ד. חיבת ציון תתמוך רק ביישובים קיימים, כיוון שהאימפריה העות'מאנית מונעת הקמת יישובים חדשים.
- ה. משלחת של חיבת ציון תגיע לישראל לבדוק כיצד ניתן לסייע למושבות קיימות בארץ.

אחת הפעולות החשובות של חיבת ציון הייתה העזרה של רוטשילד למושבות העלייה הראשונה. ב-1881 החלה העלייה הראשונה, כאמור, וכאשר כמה חיבת ציון ב-1884 היא סייעה למתיישבים היהודים בארץ ויצרה עבורם קשר עם הברון רוטשילד שתמך בהם כלכלית. כדי להמשיך להיאחז באדמתם ביקשו את עזרת הברון רוטשילד שהסכים להשקיע מהונו לסייע לאיכרים ברכישת ציוד חקלאי, ייעוץ מקצועי, יעוץ משפטי והקמת תשתיות, אך דרש ציוד מוחלט לפקידים ששיגר לארץ שיפקחו על האיכרים. הפקידים מנעו מהאיכרים לפתח יוזמות משלהם וניצלו לרעה את תפקידם. הפקידים, שהיו ברובם יהודים מתבוללים, לא העריכו את פועלם של העולים והתנשאו על האיכרים. בין הפקידים לאיכרים נרשמו חיכוכים רבים ופעמים רבות פקידי הברון מנעו מהאיכרים לפתח יוזמות משלהם.

חיבת ציון התפרקה לאחר שנים קצרות של פעילות. ההצלחה הגדולה שלה היא כאמור גיוסו של הברון רוטשילד לסיוע לבני המושבות בעלייה הראשונה. הסיבה העיקרית בגללה התפרקה התנועה הייתה חילוקי דעות מרים בין הדתיים לחילונים בה. השאלה מה יהיה אופי היישוב היהודי בא"י כמו גם השאלה לגבי אופייה של המדינה העתידית, בנוסף לחילוקי דעות נוספים – כל אלו הובילו לפירוק של התנועה. עם זאת הקמת התנועה הוסיפה נדבך חשוב בהקמת מדינת ישראל בעתיד, כיוון שהייתה זו הפעם הראשונה בה התאגדו אגודות ציוניות של חובבי ציון במטרה לקשור יחד מטרה אחת – הגעה לארץ ישראל.

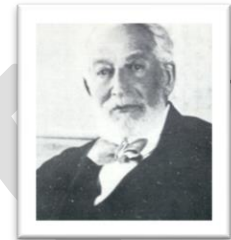
לדיון: האם בהקמתה של חיבת ציון ישנה חדשנות כלשהי? מהי?

47. הצג את הסיבה העיקרית לפירוקה של חב"ת ציון. הבא דוגמה אחת להצלחה של התנועה.
48. למרות שתנועת חב"ת ציון התפרקה לאחר זמן קצר, הסבר מדוע היא הייתה משמעותית בנושא הלאומיות היהודית.

רוטשילד, בנימין

רוטשילד כונה "הנדיב הידוע" במשך זמן רב. הסיבה העיקרית לכך הייתה שהוא לא רצה שידעו מי עומד מאחורי התרומה שלמעשה הצילה את קיומן של המושבות בארץ ישראל בסוף המאה ה-19. אדמונד בנימין דה-רוטשילד, היה בנקאי יהודי צרפתי עשיר, אשר נחלץ לבקשת חב"ת ציון לעזרת המושבות החדשות שקמו בארץ ישראל בסיומה של המאה ה-19 בתקופת העלייה הראשונה. המושבות אשר נקלעו לקשיים כלכליים וחקלאיים, זכו לסיועו של הברון באמצעות פקידים שהעניקו הדרכה לעובדי האדמה וסייעו כלכלית. על שמו נקראת בנימינה, וחלק מהמושבות שהוקמו קרואים על שמות בני משפחתו - מזכרת בתיה, זכרון יעקב, פרדס חנה ועוד.

לדיון: האם רוטשילד פעל נכון? האם אתם הייתם פועלים באופן אחר? כיצד?

התנועה הציונית בראשותו של הרצל

תאודור בנימין זאב הרצל נולד בהונגריה למשפחה מתבוללת. הוא למד באקדמיה וקיבל דוקטורט במשפטים, אבל אהבתו העיקרית הייתה לכתובה ושימש כעיתונאי באחד מהעיתונים הידועים בווינה, בירת אוסטריה. הרצל לא היה מעודכן בכל פעולותיה של חב"ת ציון³⁹, על הצלחותיה וכשלונותיה. הוא היה רחוק מכל סממן יהודי, אבל גם הוא חווה את האנטישמיות על בשרו כאשר נאלץ לעזוב את "האגודה הלאומית הגרמנית" בגלל היותו יהודי. כבר בצעירותו עסק הרצל במה שהוא הגדיר "הבעיה היהודית". הוא הציע הצעות שונות ומגוונות למיגור הבעיה עד שהקיצונית בהן הייתה התנצרות היהודים, חוץ ממנו.

³⁹ חב"ת ציון תנועה יהודית שאיחדה את אגודות "חובבי ציון" לארגון-גג אחד גדול, אותו ניהלו פינסקר והרב מוהליבר. היא הוקמה ב-1884, אך התפרקה בשל חילוקי הדעות בין דתיים לחילונים.

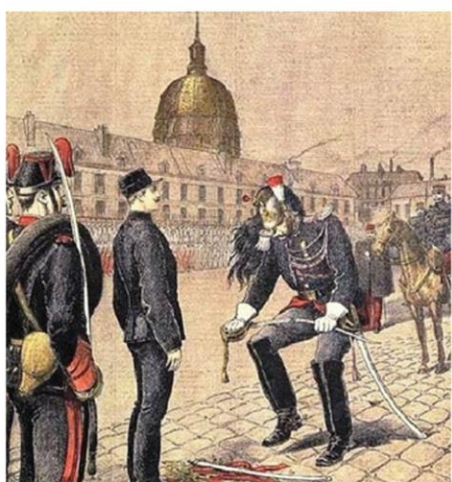
מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הרצל נשלח לסקר את משפט דרייפוס⁴⁰ ב-1894 בצרפת. היה זה משפט שנוהל כולו באופן אנטישמי, בו הואשם קצין יהודי בכיר בצבא צרפת שהוא מרגל לטובת גרמניה. המשפט גרם לו לזעזוע קשה - כיצד מדינה נאורה כמו צרפת, הראשונה לתת אמנציפציה - מקיימת משפט אנטישמי כמו זה. הרצל מבין מתוך המשפט שלא משנה אם המדינה היא ליברלית ומעניקה אמנציפציה - השנאה ליהודים בוערת בה. הוא כותב ספרון שנקרא **"מדינת היהודים"** ובו הוא מפרסם את עמדתו שהבעיה היהודית היא **בעיה לאומית** ולכן הפתרון צריך להיות **פתרון לאומי**. הרצל מפרסם את ספרו ב-1896. הספרון הקטן מחולל סערה. חלק התייחסו אל הרצל כאל "בעל החלומות" ואחרים התייחסו אליו כנביא ממש. רעיונותיו היו קרובים מאוד לאלו של פינסקר, עד שאפילו הרצל אמר "לו הייתי קורא את אוטואמנציפציה של פינסקר - לא הייתי מפרסם את מדינת היהודים".

איור המציג את ההשפלה של דרייפוס בעת הורדת הדרגות

לאחר פרסום הספר הרצל מתחיל לקדם את רעיונו ל"פתרון לאומי". הוא מתחיל לגייס אנשים לכינוס גדול ומרכזי בעיר באזל בשווייץ, מה שיהיה קונגרס באזל - הקונגרס הציוני הראשון. אל הקונגרס הגיעו מכל רחבי אירופה ובפעם הראשונה דנו במקום אחד בנושא הפתרון הלאומי נציגים מכל יהדות אירופה - מזרח ומערב.

הקונגרס נעל כשקיבלו את ההחלטה: **"הציונות שואפת להקים לעם ישראל בית מולדת בארץ ישראל מובטח עפ"י משפט הכלל" - תכנית באזל**. החלטת קונגרס באזל הייתה היסטורית. בפעם הראשונה הוקמה תנועה מאוחדת שהמטרה שלה הייתה עלייה לארץ ישראל.

כדי ליישם את התכנית של באזל הוחלטו מספר החלטות:

- התנועה הציונית תפתח את יישוב א"י ע"י עבודת אדמה ובעלי מלאכה.
- התנועה הציונית תפעל להשיג אישורים בינלאומיים כדי להקים מדינה בא"י.

לדיון: מה המיוחדות בפועלו של הרצל שיצר סביבו "הד" של 'חוזה המדינה'?
האם ההילה הזו סביבו הייתה מוצדקת?

49. הצג מהי "תכנית בזל". הסבר מה החדשנות בקונגרס באזל, לעומת תכניות קודמות לכן.

⁴⁰ **משפט דרייפוס** - משפט שהתרחש בשנת 1894 בו הואשם קצין יהודי בכיר בצבא צרפת בריגול לטובת גרמניה. המשפט כולו התנהל באופן אנטישמי, הראיות לא היו אמיתיות וזויפו עדויות. בסופו של המשפט, דרייפוס הורשע ונידון להגליה. רק 12 שנה לאחר מכן זוכה.

הרצל, בנימין זאב

תיאודור בנימין זאב הרצל נולד בבודפשט שבהונגריה. הוא היה אבי התנועה הציונית והעומד בראשה מהקמתה ב-1897 ועד מותו ב-1904. במקצועו היה הרצל עיתונאי בעיתון וינאי מפורסם, אשר שלח אותו לסקר את "משפט דרייפוס". למרות שהרצל היה רחוק מהיהדות, הוא סבל מאנטישמיות בחייו וניסה למצוא פתרונות שונים באשר לבעיית השנאה ליהודים. לאחר משפט דרייפוס הוא כתב את הספר "מדינת היהודים" שהפך להיות מהר מאוד לרב-מכר. בעקבות הספר כינס הרצל נציגים יהודים מכל רחבי אירופה והעולם ב"קונגרס הציוני הראשון" ב-1897, שם הוקמה התנועה הציונית. הרצל האמין שהבעיה היהודית היא בעיה לאומית ולכן הפתרון צריך להיות פתרון לאומי - הקמת מדינה יהודית. בעקבות הקונגרס הראשון עמד הרצל בראש "הזרם המדיני" של התנועה הציונית - זרם שהאמין שיש לקבל אישורים ממנהיגי המדינות כדי לעלות לא"י וליישב אותה.

יישום תכנית בזל - הקמת מוסדות התנועה הציונית

כדי ליישם את ההחלטות שהתקבלו בתכנית באזל יש להקים ארגונים שיבצעו בפועל את ההחלטות. על כן התנועה הציונית הקימה מספר מוסדות. המוסדות פעלו באופן דמוקרטי, משטר שלא היה נפוץ בימים ההם ברוב העולם. המוסדות של התנועה מתחלקים לשלושה: **מוסדות מדיניים** שאחראים על השגת אישורים וקביעת מדיניות; **מוסדות כלכליים** שאחראים על השגת כספים; **מוסדות מיישבים** שאחראים על היישוב של ארץ ישראל בפועל.

- **הקונגרס הציוני (1897) - המוסד העליון שמייצג את היהודים.** הקונגרס הציוני הוא המוסד שמאגד את הנציגים של היהודים, מתכנס אחת לשנתיים בד"כ, ובו מתקבלות החלטות לקידום הנושא הציוני. החלטות אלה מקודמות ומבוצעות ע"י ארגונים ציונים נוספים כמו הקרן הקיימת לישראל, הוועד הפועל, המשרד הארצישראלי ועוד.

50. הצג שני מוסדות של התנועה הציונית שנועדו לקדם את תכנית בזל. הסבר כיצד כל אחד מהמוסדות שהצגת קידם את תכנית בזל.

51. מבשרי הציונות היו הראשונים שכתבו על רעיון הלאומיות היהודית המתחדשת, אולם הם לא הצליחו לקדם רעיון זה באופן מעשי. בחר באחד ממבשרי הציונות: הרב אלקלעי, הרב קלישר, משה הס, וציין את שמו. הצג רעיון אחד שלו הנוגע ללאומיות היהודית. הצג הישג אחד וכישלון אחד של תנועת חיבת ציון. הסבר מדוע נחשב הקונגרס הציוני הראשון לשלב חשוב לקראת הקמת מדינה לעם היהודי

זרמים בתנועה הציונית

בתנועה הציונית לאנשים היו גישות שונות לגבי "הדרך אל המדינה" [התעסקות באופייה הרצוי של המדינה ובשאלה מה תחומי הפעילות של התנועה הציונית]. היו כאלה שהאמינו שצריך לקום ולעלות לארץ עכשיו! בלי לחכות לאישור, ולקבוע למעשה עובדות בשטח. זרם זה בציונות נקרא **הציונות המעשית**.

היו כאלה שהאמינו שקודם כל צריך לקבל אישור מהמדינות בעולם להקים מדינה, ורק אז לעלות. זרם זה בציונות נקרא **הציונות המדינית**.

52. הצג את ההבדל בין הזרם המדיני לבין הזרם המעשי בתנועה הציונית.

53. בתנועה הציונית פעלו שני זרמים עיקריים: הזרם המדיני והזרם המעשי. הצג את אחד מהזרמים האלה והסבר מדוע **לדעתך** מנהיגי הזרם שבחרת צודקים לגבי הפעילות הנדרשת לעלייה לארץ ישראל.

54. ההתפתחות של תנועת חיבת ציון ושל התנועה הציונית לִוְתָה בקשיים דומים. ציין קושי אחד שגם תנועת חיבת ציון וגם התנועה הציונית התמודדו עמו, והצג איך הקושי בא לידי ביטוי בכל אחת מן התנועות.

הצג הישג אחד שהשיגה כל אחת מן התנועות (סך הכול – שני הישגים).

55. הצג נקודת דמיון אחת בין תנועת חיבת ציון ובין התנועה הציונית של הרצל. הצג הבדל אחד בין שתי התנועות האלה.

56. הצג את המטרה של התנועה הציונית, כפי שנוסחה בתוכנית באזל.

הצג שני מוסדות שהוקמו כדי לקדם את תוכנית באזל.

תולדות הציונות

● 1840-1860 מבשרי הציונות

בשנים 1840-1860 פעלו שלושת מבשרי הציונות - הרב אלקלעי, הרב קלישר ומשה סה, במסרה להגדיל את העולים לארץ ישראל, מתוך מטרה לשבו לציון. לשם כך פרסמו ספרים שעוררו את הרגש הלאומי, אולם בפועל לא הצליחו במשימה זו, והציבור היהודי לא עלה ברוב-רובו לארץ ישראל.

אגודות ציוניות

למרות הכישלון של מבשרי הציונות, במקומות רבים באירופה, בעיקר במזרח היבשת (רוסיה), החלו לפעול יהודים בנושא העלייה לא"י, והקימו אגודות ציוניות בעיירות, בכפרים ובערים במטרה להעצים את הרגש הלאומי היהודי לקראת עלייה לא"י.

עלייה ראשונה 1882-1904

בעקבות סופות בנגב החל מ-1881 ועד 1904 הודלה עלייה המונית ראשונה לא"י הגלייה הראשונה. החלק העיקרי של העולים היו דתיים ובעלי משפחות מאבדיה במדינה דתית ביישוב הארץ. הם הצטרפו למושבות ראשונות כמו פתח תקווה והקימו מחדש את ראש פינה, הקימו מושבות חדשות כמו ראש אשכול, לציון, חרובות, נס ציונה, גדרה ועוד.

חיבת ציון 1884

ב-1884, בעקבות פרסום ספרו של פינסקר 'אוטואומציפציה', יחד עם פינסקר כינום של האגודות הציוניות השונות (שנקראו גם חובבי ציון) במטרה להקים ארגון שיוביל את העלייה לארץ ישראל באופן מסודר ומאוורג.

יחד עם הרב שמואל מוהליבר, הקים פינסקר את חידת ציון שפעלה לעלייה לארץ ולסיוע למחיישים במשבות.

רוטשילד

אנשי המושבות בא"י סבלו מבעיות ותקציביות קשות, והמושבות עמדו לקרוס מבחינה כלכלית. זו הייתה הסיבה שפטו אל ארגון חייבת ציון ששתסייע להם במציאת פתרון כלכלי. חייבת ציון פתחה אל הברון רוטשילד, יהודי נדבן ועשיר ששמח לסייע ולעזור למושבות.

1896 הרצל

במהלך משפט דרייפוס, העיתונאי הצעיר ותיאודור בנימין זאב הרצל, ישב וסיקר את המשפט. הרצל היה מזועזע מהמחשבה האנטישמית שמקוריים בצרפת, שחשבה ל"בירת האמנציפציה".

ב-1896 הוא מפרסם את ספרו "מדינת היהודים" ובה הוא טוען שברבעיה היהודית היא בעיה לאומית ולכן הפתרון צריך להיות פתרון זמן.

משפט דרייפוס 1894

אותן הפרשיות שהובילו לשני משמעותי בעיות הלאומי הציוני של עם ישראל היה משפט דרייפוס. משפט זה התנה בצרפת כנגד קצין יהודי-צרפתי שהאשם בריגול לטובת גרמניה. כל המשפט כולו נערך באופן אנטישמי מובהק, עם ראיות שקריות ובסופו של דבר דרייפוס, הקצין היהודי, הורשע.

1897 הקונגרס הציוני הראשון

בעקבות פרסום הספר 'מדינת היהודים' של הרצל, הוא החל בארגון כינוס ראשון מסוגו עד אז בעולם היהודי. בכינוס שהתקיים בבזל, בירת שווייץ, נכחו נציגים מכלל העולם היהודי - דתיים וחילוניים, ממערב אירופה וממזרחו, במטרה להתחיל לחשוב על פתרון אפשרי למה שהם כינו 'הבעיה היהודית'.

בסיומו של הקונגרס נקבע כי התעלה הציונית שואפת להקמת בית מולדת לעם היהודי בארץ-ישראל מובטח עפי' משפט ההכל.

הקמת מוסדות

עם נעילתו של הקונגרס הציוני הראשון, החלו בהקמת מוסדות שמירתו התיישבות בארץ ישראל, הכשרת העלייה וגיוס כספים. כך הוקמו המשרד הארץ-ישראלי, קרן קיימת לישראל, בנה אגנלו-פלשתינה ועוד.

1904 העלייה השנייה

הצלחותה הגדולה ביותר של התנועה הציונית בשלב הראשון הייתה גיוס המונים לעילת לארץ ישראל, ואכן ב-1904 החלה עלייה שנייה המונית ורחבה שהגיעה לארץ. עלייה זו הקימה צורות התיישבות חדשניות כמו המבצרה, המושבה ובימיה נוסדה אגודת בית - שתיהה "העיר העברית הראשונה" - חל אירב.

הזרם הדתי בתנועה הציונית

בסיסה של האידיאולוגיה הציונית הוא למעשה בסיס דתי, שכן מבשרי הציונות – הרב קלישר והרב אלקלעי – האם אלו שהניחו את "אבן הפינה" לכך. גם הרב מוהליבר, בתנועת חיבת ציון⁴¹, היה אחד הדמויות החשובים בקידום הרעיון הציוני.

הקמת התנועה הציונית הייתה עבור דתיים רבים "תחיית המתים" לרעיון הציוני של חיבת ציון ושל מבשרי הציונות. אלא שהתנועה הציונית עסקה בעיקר בתחום המדיני, אך הדתיים בתנועה הדגישו את יישוב ארץ ישראל כערך דתי ממדרגה ראשונה.

הרב ריינס

ב-1901 העלתה "הסיעה הדמוקרטית" בתנועה הציונית דרישה לפעילות של התנ"צ [התנועה הציונית] לא רק בעניינים פוליטיים, אלא גם בתחומי החינוך והתרבות. גם חילונים וגם דתיים בתנ"צ התנגדו להחלטה, אבל היא עברה ברוב קולות. החשש של הדתיים בתנועה הייתה שאורתודוקסים רבים יעזבו את התנועה, כיוון שמשמעות ההחלטה היא – ייסוד תרבות וחינוך חילוניים בעלי תרבות השכלתית-רפורמית.

בשל כך החליטו נציגיה הדתיים של התנ"צ להקים סיעה חדשה – מרכז רוחני: **המזרחי** בראשותו של הרב ריינס. מטרתה הרשמית, בין היתר, של סיעת המזרחי הייתה להוסיף אווירה דתית בתנועה הציונית או לכל הפחות לחסום פגיעה בערכי הדת היהודית. הרב ריינס עצמו לא חשב שהתנועה הציונית צריכה להתעסק בשאלות של חינוך ותרבות, אולם רבים מהקבוצה הדתית דרשה זאת כמשקל נגד לאחד העם, המנהיג של הסיעה הדמוקרטית ושל הזרם הרוחני. הרב ריינס השתכנע ובקונגרס החמשי הוחלט שבמקביל לחינוך הציוני הכללי יוקם גם זרם חינוכי נפרד ליהודים אורתודוקסים.

בהכוננת המזרחי הוקמו בתי ספר שבהם שילבו לימודי קודש וחול, במתכונת המוכרת לנו כיום של הזרם הממלכתי דתי.

57. היו רבים שהתנגדו לעיסוק של התנועה הציונית בענייני חינוך, והיו רבים אחרים שתמכו. **שער** מדוע כל אחד משני הצדדים אחז בעמדה זו.
58. הסבר מדוע היה קשה ליהודים דתיים להצטרף לתנועה הציונית.

⁴¹ **חיבת ציון** תנועה יהודית שאיחדה את אגודות "חובבי ציון" לארגון-גג אחד גדול, אותו ניהלו פינסקר והרב מוהליבר. היא הוקמה ב-1884, אך התפרקה בשל חילוקי הדעות בין דתיים לחילונים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הביקורת על הרב ריינס והמזרחי

רבים בציבור היהודי הדתי-אורתודוקסי התנגדו ל"חיבור המוזר" בין הדתיים בהנהגת הרב ריינס לבין החילונים השולטים בתנועה הציונית. הרב ריינס דחה את הטענות של האורתודוקסים והסביר שה"חיבור" בין הדתיים בראשותו לבין התנועה הציונית החילונית מגיעים משתי סיבות/מטרות:

א. המטרה של החילונים בתנועה ציונית והמטרה של הדתיים היא הקמת מדינה יהודית ועלייה לארץ ישראל. **מדובר במטרה משותפת**, כלומר במטרה שהיא אותה המטרה. אבל הדרך להשגת המטרה היא שונה.

ב. התנועה הציונית היא חילונית ואפילו אנטי-דתית. חיבור אל התנועה הציונית **יוביל למיתון והפחתה של הגישה האנטי-דתית** בתנועה הציונית ופגיעה קטנה יותר בערכי הדת היהודית.

לדיון: האם לדעתכם הרב ריינס פעל נכון כשהצטרף לתנועה הציונית כסיעה נפרדת?

לדיון: האם לדעתכם להצטרפות של הרב ריינס לתנועה הציונית הייתה השפעה על הרבנים האורתודוקסים החרדים?

הרב ריינס, יעקב

הרב יעקב ריינס היה ראש הסיעה הדתית [פלג] "מזרחי" בתנועה הציונית. עוד בילדותו הוגדר כעילוי בתורה ולמד בישיבות ליטא המפורסמות. הוא האמין בשילוב בין לימודי קודש לחול, וייסד את ישיבת "תורה ומדע" ששילבה לימודי קודש וחול ברמה גבוהה.

עם הקמת התנועה הציונית הוא הצטרף אל רוח הלאומיות היהודית והאמין בעלייה יהודית לארץ ישראל ותמך בכך מאוד. הוא נחשב מקורב מאוד להרצל ודיבר עליו בהערצה גדולה. בעקבות דרישת "הסיעה הדמוקרטית" של אחד העם⁴² שהתנועה הציונית תעסוק גם בנושאי חינוך (כלומר חינוך חילוני), הקבוצה הדתית בתנועה הציונית דרשה להקים סיעה [פלג] נפרדת לציבור הדתי. הרב ריינס עמד בראש הסיעה והאמין בשילוב כוחות יחד עם התנועה הציונית, שהייתה חילונית במהותה, כדי להגיע לארץ ישראל.

59. התנועה הציונית התאפיינה בריבוי של זרמים ומפלגות. **הצג** את הרעיון המרכזי של "**המזרחי**" ושל זרם **נוסף** שלמדת עליו. בנוגע לכל **אחד** מן הזרמים שכתבת עליהם, ציין מחלוקת בתנועה הציונית שבה היה מעורב, **והצג** את עמדתו במחלוקת זו (סך הכול שתי מחלוקות).

⁴² אחד העם - אשר צבי גינצברג - היה מראשי התנועה הציונית ועמד בראש "הזרם הרוחני" בתנועה הציונית. הוא האמין בחינוך חילוני המבוסס על התרבות היהודית, בהפרדה מלאה מהדת היהודית וללא קשר אליה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

60. הצג קושי אחד שהיה ליהודים דתיים להצטרף לתנועה הציונית.

הסבר מדוע חשבו המקימים של תנועת המזרחי, שבכל זאת חשוב להצטרף לתנועה הציונית.

61. הסבר מחלוקת שהייתה בין הציונות המדינית לבין הציונות המעשית.

הסבר את הסיבה להקמת תנועת המזרחי.

התנגדות לתנועה הציונית

לא כל היהודים בעולם תמכו בתנועה הציונית. היו יהודים בעלי אינטרסים שונים שהתנגדו לתנועה הציונית:

היהודים המתבוללים ראו באמנציפציה את הפתרון הטוב ביותר ליהודים והתנגדו לרעיון החדש של הציונות. המתבוללים לא ראו את עצמם שייכים ללאום היהודי כבר (אלא ללאומים המקומיים), וחששו שהקמת מדינה יהודית תחזק את הלאומיות היהודית ואת ההכרה שהיהודים הם אומה כמו שאר האומות, דבר שיפריע להשתלבותם בחברה הנכרית.

האורתודוקסים התנגדו לתנועה הציונית, כיוון שהם ראו בה "תנועת המשך" של התנועה הרפורמית ושל ההשכלה שניסו (והצליחו באופן חלקי) לחלן את היהודים ולהוביל להתבוללות. הם התנגדו לתנועה הציונית כי התנועה הציונית החלה לפעול בנושא התרבותי והחינוכי כדי להשליט תרבות חילונית על החברה היהודית.

ראשי המבקרים את הציונות היו הרב אליהו עקיבא רבינוביץ והרב יהודה ליב צירלסון. המתנגדים הקימו בפולין ב-1912 את אגודת ישראל – אגודה שהייתה למעשה איגוד של החסידים בפולין בראשה עמדו האדמו"ר מגור, מתנגדים מליטא ומתנגדים ניא-אורתודוקסים. מטרת התנועה הייתה לפתור ברוח התורה את השאלות היום-יום של היהודים בגולה באותם ימים.

רבנים אחרים כמו הרבי מסאטמר, הקצינו דעתם עוד יותר אפילו מאגודת ישראל וראו בעלייה ובהתיישבות איסור הלכתי של ממש. הנימוק שלהם היה (ועדיין) שהתיישבות יהודית בארץ ישראל מובילה להתגרות מיותרת – **ואסורה** – עפ"י התורה. לטענתם התנועה הציונית גורמת לנזק כבד ביותר לעם ישראל בכך שהיא "מקדימה את הקץ". אמונתם היא שהמשיח שיבוא יביא את עם ישראל לארצו, ואסור לעם ישראל לקרב בעצמו את הגאולה. הם התייחסו לציונות כדת חדשה המנסה להחליף את דת ישראל ומאחר והתנועה הציונית נלחמת בכל ערך דתי אפשרי בכל צורה שהיא רק יכולה.

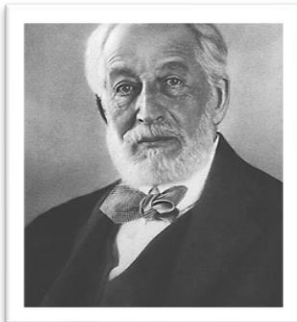
היישוב החרש

"היישוב החדש" זהו כינוי ליישוב היהודי החל מהעלייה הראשונה ב-1882. הוא נקרא כך כדי להבדיל בסגנונו מהיישוב הישן.

העלייה הראשונה ב-1882 שסימנה את השאיפות הלאומיות ארוכות הטווח של חובבי ציון הייתה הסנונית הראשונה לחמש עליות שביססו את היישוב היהודי בארץ. העולים הקימו חברה שהושתתה על אידיאולוגיות מודרניות של לאומיות, חיזקו התיישבות עירונית מחוץ לארבע ערי הקודש, הקימו יישובים חקלאיים יהודיים, חידשו את השימוש בשפה העברית כשפת הדיבור, פיתחו חינוך לאומי-

ציוני וקידמו את מעמד האישה. העולים בעלייה הראשונה 1882 הקימו בא"י מושבות חדשות, בעזרתו של הברון רוטשילד. מושבות כמו זכרון יעקב, פרדס חנה, מזכרת בתיה, עקרון, בנימינה ועוד - הצטרפו את המושבות הוותיקות רק מעט יותר - רחובות, ראשון לציון, פתח תקווה, ראש פינה, נס ציונה ועוד.

הברון רוטשילד

בני העלייה השנייה (1904-1914) פעלו ברובם כדי לקדם ערכים סוציאליסטים שיתופיים ולקדם את ערך העבודה העברית ובמיוחד את עבודת הכפיים החקלאית. היישוב החדש היה אשכנזי באופיו, אף שהצטרפו אליו גם יהודים מארצות האסלאם. הבולטים ביניהם היו יהודי תימן, אשר סבלו מיחס עוין ומנוכר מצד האוכלוסייה האשכנזית.

בני העלייה הראשונה עלו בעיקר מרוסיה. רובם הגדול היה דומה לאנשי היישוב הישן - היו דתיים, בעלי משפחות וחסרי הון. מיעוט בעלייה זו היה מחיבת ציון שהיה שונה מהמאפיינים של העולים האחרים. אנשי חיבת ציון נבדלו מאנשי היישוב הישן בכך שהם ביקשו להתפרנס מעבודה חקלאית יצרנית ולא מכספי החלוקה. הם הרחיבו את היישוב היהודי בעיקר בירושלים, יפו, חיפה. הם חידשו בסיוע הברון רוטשילד צורת התיישבות של מושבות. מייסדי המושבות עמדו מול קשיים רבים: השלטון העות'מאני אסר עליית יהודים לא"י ואף אסר בניית בתים במושבות. ערביי הכפרים הרבו להתנפל על שדות המושבות ולפגוע ביבול. בני המושבות היו בד"כ חסרי ניסיון בחקלאות והיו להם ניסיונות כושלים רבים בתחום זה. כספם אזל מהר מאוד והם מצאו עצמם בעוני קשה. בנוסף, נפוצו מחלות כמו קדחת הביצות (מלריה) שרבים מתו ממנה. סביר להניח שללא הסיוע של רוטשילד - לא היו מצליחים בני המושבות לשרוד.

מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אנשי העלייה השנייה היו בחלקם סוציאליסטים⁴³, רווקים, חסרי הון עצמי, אבל מלאי אמונה ומוטיבציה להפוך את ארץ ישראל למדינתו של העם היהודי. הם רצו לייסד בארץ מעמד פועלים ודרשו תנאים הולמים לפועלים. הם ראו בערך העבודה ובעבודת הכפיים חשיבות גדולה ובמיוחד בעבודת האדמה. הם הקימו התיישבות שיתופית שנקראה קבוצה (הראשונה הייתה דגניה) בהתאמה לערך השוויון בו הם גדלו ברוסיה. רעיון הקבוצה היה למעשה מימוש מקסימלי (ואף קיצוני) של הסוציאליזם בארץ ישראל.

השיתופיות בקבוצה הקיפה את כל תחומי החיים – הקבוצות הוקמו על קרקע לאומית ולא היו שייכות לאדם פרטי אלא לכלל הקבוצה. הכלכלה בקבוצות הייתה שיתופית וכל ההחלטות התקבלו באספות חברים ע"י חברי הקבוצה כולם ואפילו חדר האוכל היה משותף.

בנוסף, אנשי העלייה עסקו ב**כיבוש העבודה** – הם ניהלו מאבק נגד העסקת פועלים ערבים במושבות והיו בעד עבודה עברית בלבד.

זאת ועוד, הם עסקו ב**כיבוש השמירה** – נאבקו על שמירה יהודית במושבות. לשם כך הקימו את ארגון בר גיורא ולאחריו את ארגון "השומר", שיהפוך ב-1920 לארגון ההגנה.

62. הצג **שני** הבדלים בין אנשי העלייה הראשונה לאנשי העלייה השנייה.

63. הצג מהי קבוצה והסבר כיצד הקבוצה מממשת את הרעיון הסוציאליסטי.

64. הסבר מהו "כיבוש העבודה" ומהו "כיבוש השמירה".

בן יהודה, אליעזר

בן יהודה היה מהמחדשים העיקריים של השפה העברית במאה ה-19.

אחד ממאפייני היישוב החדש היה הרצון של אנשי היישוב לדבר עברית ביומיום.

בן יהודה, שהתגורר בירושלים, קידם את השימוש בשפה העברית באמצעות

עיתונים שהוציא לאור [הצבי, הצפירה], מילון [מילון בן יהודה] ובעיקר החדרת השפה לבתי הספר השונים. בשל כך הוא מכונה "מחיה השפה העברית".

עימות קשה פרץ בין בן יהודה לבין אנשי היישוב הישן, שראו בו כמי שפועל כנגד ההשקפה היהודית האותנטית ו"מחלל את שפת הקודש". הטענה העיקרית הייתה שהוא משבש הרבה מלים בלשון הקודש. הוא פרסם התקפות רבות על אנשי היישוב הישן ובתגובה הכריזו עליו חרם ופעלו כנגדו מול המשטר העות'מאני.

⁴³ **סוציאליזם** – השקפת עולם לפיה החברה דואגת לפרט ושואפת לשוויון זכויות ולשוויון חברתי בין האנשים יחד עם בעלי הממון למען החברה הכללית. הרעיון הסוציאליסטי גרם לאהדה רבה בקרב הציבור בכל רחבי אירופה והוא השפיע על החברה בשינויים חוקיים שהעניקו זכויות עובדים – זכויות סוציאליסטיות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בתקופה זו הוקמו מפלגות בארץ ישראל שהיוו כלי להוצאה לפועל של האידיאולוגיה של העלייה השנייה. היו אלו גופים מאורגנים של החברים שפעלו כקבוצה גדולה בעלת כוח ציבורי למען השגת המטרות. כך הוקמו המפלגות "הפועל הצעיר" (1905) ו"פועלי ציון" (1906). המפלגות כיוונו את חבריהם למקומות עבודה, ודאגו לצורכיהם הבסיסיים ע"י הקמת מטבחי פועלים, קופת חולים, דיור לפועלים ועוד.

עולים מתימן בעלייה ה-1

בין העולים בעלייה הראשונה ובעלייה השנייה היו גם יהודים מתימן. הגל הראשון של העלייה מתימן היה בשנים 1882-1908 ונקרא "אעלה בתמר". הגורמים לעלייה שלהם היו בעיקר הגזרות שגזר השלטון בתימן נגד היהודים והיה גם גורם משיחי. הם סבלו קשיים רבים בבואם ארצה, יותר מהעולים האחרים. העדות בארץ לא הכירו אותם והם סבלו מעוני קשה וממצוקת דיור. הם הקפידו לשמור על הייחוד שלהם ועל

מנהגיהם מתימן. רובם היו שומרי מצוות והקשיים שהם סבלו מהם גרמו להם להסתגר בתוך עצמם. דבר זה בא לידי ביטוי בשכונות וביישובים שהוקמו לתימנים בלבד. כמו מחנה יהודה בפתח תקווה, נחילאל בחדרה, שכונות בזכרון יעקב וביבנאל. במוסדות חינוך משלהם הם לימדו במתכונת שבה חינוכו בתימן. הם גם לא שינו את לבושם המסורתי, דבר שהבליט את ייחודם ואת העובדה שלא התערו בעדות אחרות. **גם בעלייה השנייה** הגיעו יהודים מתימן, אולם בניגוד לעלייה הראשונה, בעלייה השנייה היה זה "המשרד הארץ-ישראלי" שהחליט כי נכון להעלות אלפי תימנים על מנת להסתייע בהם בנושאי החקלאות השונים בישראל, ובעיקר בדגניה. יהודי תימן שעלו לארץ בעלייה השנייה ראו חשיבות גדולה מאוד ביישוב הארץ וגם הם היו "אפופים" במשיחיות לקראת ביאת הגאולה, כפי שחלמו עליה עוד תקופת בית ראשון. אולם מהר מאוד ההבדלים המנטליים-תרבותיים-חברתיים בינם לבין אנשי דגניה, שרובם הגדול הגיע מרוסיה, הוביל למתחים גדולים.

בתקופת העלייה השנייה עלו לא"י כ- 5,000 יהודים מתימן. צעד זה נעשה בעקבות דרישת "המשרד הארץ-ישראלי"⁴⁴ ופועלים בא"י להביא "ידיים עובדות" למושבות.

☆ יהדות תימן נבחרה בין היתר בגלל שמאז העלייה הראשונה, היישוב היהודי ראה יתרון גדול

מאוד ביהודי תימן - הם היו חרוצים, בעלי כוח סבל, הסתפקו במועט ואהבו את א"י.

☆ הפועל התימני הסתגל במהירות לתנאים בארץ, בניגוד ליהודים מארצות אירופה. היישוב היהודי היה צריך פועל יהודי שיעבוד את האדמה בהתלהבות גם אם אין לו אידיאולוגיה סוציאליסטית.

מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

⁴⁴ **המשרד הארץ-ישראלי** הוא אחד המוסדות בתנועה הציונית. תפקידו העיקרי של מוסד זה היה ליישב בפועל את העולים, לדאוג לרווחתם ולפתח את היישוב היהודי החדש בארץ ישראל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

קשיי העולים מתימן

- ☆ **ניכור מצד ההתיישבות בארץ** – היו איכרים שהתנגדו להעביד את העולים מתימן והאשימו אותם שהם יוצרים "גלות בתוך גלות" – כלומר חיים בצורת חיים של היהודים בתימן ולא משתנים בהתאם לחיים בארץ.
- ☆ **חוסר במקומות מגורים** – רוב העולים מתימן גרו בערים והיו צריכים להתמודד עם קשיים בדיוור ורבים מהם אפילו היו צריכים להתגורר בצריפונים.
- ☆ **חוסר תעסוקה** – העולים היו מוכנים לעבוד בכל עבודה שרק אפשר ושכרם היה נמוך מאוד ולפעמים אפילו פחות משהיו מקבלים הערבים.
- ☆ **הקושי הגדול ביותר היה היחס המשפיל של האיכרים**. העסקת היהודים התימנים נועדה "לכבוש את העבודה" ולהתבסס על עבודה עברית, אבל האיכרים לא הבינו זאת וחלק מהם לא הרגישו שמדובר ביהודים כמוהם ששונים רק באורח החיים ובמבטא.
- ☆ **הצד החיובי של העלייה מתימן הייתה רצונו של "המשרד הארץ-ישראלי" לקלוט את העולים מתימן בעבודה חקלאית אבל הקשיים היו אדירים והיהודים מתימן נאלצו להתגורר ברפתות ובאורוות.**

פרשת התיישבות התימנים בכינרת

בשנת 1911 הגיעו עולים יהודים מתימן להתיישב במושבות כנרת ודגניה. הם הגיעו ע"י המשרד הארץ-ישראלי. בשביל התימנים זה היה מעבר חד מעיסוק במלאכות יד לעבודת חקלאות מפרכת. למרות הקושי הרב, העולים מתימן הסתגלו במהירות למציאות החדשה ולעבודה קשה. התושבים במושבות התייחסו בהשפלה גדולה אל יהודי תימן, הם ראו בהם "פראיים גמורים" ורצו שהם יעזבו את המקום בהקדם.

החריצות של התימנים לא עזרה להם ועד מהרה הם נאלצו לעזוב את המקום, תוך כדי שהם סופגים הערות גזעניות והשפלה גדולה מאוד. ההסתכלות של אנשי כנרת כלפי העולים מתימן הייתה הסתכלות מתנשאת. הם ראו באותם עולים כאנשים פשוטים וחסרי תרבות. העובדה שהתימנים הללו היו אנשים דתיים, בעלי לבוש מסורתי תימני, עוררה סלידה אצל אנשי כינרת, בעיקר כיוון שמדובר היה במאבק אידיאולוגי על הקמת "היהודי החדש" בארץ ישראל – שאמור להיות שונה מזה שבגולה. היהודי החדש הוא איש עבודת אדמה, יצרני, מכשיל וחילוני, בניגוד לתפיסה הגלותית של מלאכת-יד או מסחר, לימוד התורה כערך עליון ומיעוט יצרניות, אמונה בקב"ה ודתי.

לדיון: האם לדעתכם החברה שלנו כיום היא חברה גזענית?

לדיון: רבים מגדירים את החברה בתקופת העלייה ה-1 וה-2, בעיקר מול התימנים, כחברה גזענית. האם אתם חושבים שהגדרה זו נכונה?

מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

$$= \text{חוברת דוגמה בלבד} - \text{אסור להדפסה} =$$

לדיון: כיצד לדעתכם ניתן לייצר חברה פחות גזענית?

65. הצג את הקשיים העיקריים של העולים מתימן. הסבר מדוע יהודי תימן התקשו להשתלב בקרב יושבי ארץ ישראל.

66. מלא את הטבלה המשווה בין שתי העליות הראשונות

עלייה ראשונה	עלייה שנייה	
		מאיפה הגיעו העולים?
		מדוע הגיעו העולים?
		מה היו הקשיים של היהודים שהגיעו מתימן?
		<u>שלושה</u> מאפיינים של העולים בכל עלייה
		צורות ההתיישבות העיקריות בעלייה

67. בנספח לשאלה מוצגות שתי תמונות. באחת מהן נראים עולם מתקופת העלייה הראשונה ובאחרת – עולים מן העלייה השנייה.

התבונן בתמונות וענה על שני הסעיפים א-ב.

א. ציין שני הבדלים בין העולים בעלייה הראשונה ובין העולם בעלייה השנייה, כפי שהם נראים בתמונות. בתשובתך התבסס על רכיב אחד לפחות מכל אחת מן התמונות.

בחר באחד מן ההבדלים שציינת, והסבר את הקשר שלו לאידיאולוגיה של העולים בעלייה השנייה.

ב. על פי מה שלמדת, הצג את הרעיון המשותף לשתי העליות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מימין – ישראל גלעד, לידו – מנדל פורטוגלי.
מקור: אטלס כרטא

משפחת ניטוב.
עלתה לארץ ישראל ב-1882.

68. הצג גורם אחד לעלייתם של יהודים מתימן בתקופת העלייה השנייה, והצג גורם אחר לעלייתם של יהודים מרוסיה.

הצג אחת מצורות ההתיישבות שהקימו עולי העלייה השנייה.

69. הצג שני קשיים של היהודים העולים מתימן בהתיישבות בארץ ישראל בתקופת היישוב החדש. הסבר מה היה המניעה העיקרי לניכור בין אנשי המושבה כינרת לעולים מתימן.

אופיו של היישוב החדש

תחיית השפה העברית ומלחמת השפות - מבחן עולים

בן יהודה ותחיית השפה העברית

עמים קמו ונפלו. שפות של עמים רבים השתנו עם השנים. אבל ברור לכל שאין עוד שפה, מלבד העברית, שחזרה להיות שימושית בחיי היומיום. גם ראשי הציונות, כמו הרצל, לא יכלו להאמין שהעברית תחזור ותהפוך להיות שפה שימושית. בתקופת היישוב הישן ובכלל עד תחיית השפה העברית, השפה המקומית הייתה לרוב השפה המקומית, ולעתים כמו יידיש ולאדינו, הייתה עברית מעורבת בשפה המקומית עם ניבים שונים. אולם שפת הכתיבה התורנית והתפילה היו תמיד שפת הקודש.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

תחייתה של השפה העברית אינו בין-יום, כמו שאנשים נוטים לחשוב, אלא הייתה תהליך של עשרות שנים. כבר מבשרי הציונות האמינו שעברית היא תהיה השפה המאחדת של כל היהודים במדינתם. מאפו, סמולנסקין, גורדון ואחרים כתבו ספרים, עיתונים וכתבי עת בעברית. בתקופת ההשכלה באירופה, ובעיקר במזרחה, תרמו עיתונאים וסופרים עבריים לתחייתה של השפה, כחלק מהסלידה שלהם מידיש, שנתפסה בעיניהם כשפה נחותה, לעומת "שפת התנ"ך".

אליעזר בן יהודה, מהמזוהים ביותר עם תחיית השפה העברית היה בעל עמדה לאומית-חילונית והאמין שהמדינה היהודית צריכה להיות חילונית בה תהיה השפה העברית – שפת המדינה. יחד עם פינס ויעבץ, הקים בן יהודה את ועד הלשון העברית. הוא הטיף לשימוש בשפה העברית במאמריו בעיתונים אותם כתב וערך כמו החבצלת והצבי. הוא קיבץ מלים, פירש משמעות של מלים לא מוכרות וכאשר נתקל במחסור במלים בעברית שימושית – המציא בעצמו מלים חדשות, כמו עגבניה ועוד.

אנשי היישוב הישן התנגדו לפעולותיו של בן יהודה, בין שהתנגדו עקרונית להחייאת שפת הקודש כשפה מדוברת וראו בכך "חילול הקודש" ובין שהתנגדו לבן יהודה עצמו, בתור דמות חילונית שמנסה למעשה לעוות את המציאות ואת הטעם של שפת הקודש. גם בני המושבות החדשות מהעלייה הראשונה, שדיברו רוסית ויידיש, כפי שלמדו בבית הוריהם, לא ששו לקבל את העברית כשפה יומיומית. עם הזמן העברית הפכה להיות השפה המדוברת במושבות בשל מערכת החינוך – מורי המושבות, שלא היה להם ספרים בעברית, חיברו את הספרים בעצמם ויצרו את העברית כשפת יומיום.

מלחמת השפות

לא רק אנשי היישוב הישן ואנשי היישוב החדש התנגדו לשפה העברית, אלא שגם בתי הספר המודרניים ממערב אירופה שיוסדו בא"י התנגדו לה. הם רצו להנחיל את התרבות והשפה של הארצות מהם הגיעו.

לכן בביה"ס למל בירושלים דיברו גרמנית ובביה"ס תורה ומלאכה בירושלים דיברו צרפתית ובביה"ס אוולינה דה רוטשילד דיברו אנגלית.

חברת עזרה, שהוקמה ב-1901 ע"י יהודים גרמנים, שנועדה לסייע ליהודים במצוקה שמרה על האווירה הדתית במוסדות שהקימה והיה מקום חשוב לשפה העברית. עם זאת, עזרה הייתה אגודה גרמנית-יהודית ועל כן הם ייחסו חשיבות לשפה ולתרבות הגרמנית וזו הייתה שפת ההוראה העיקרית.

בני העלייה השנייה דרשו את **כיבוש השפה** – והעניקו "רוח גבית" לתחיית השפה העברית. הם התנגדו ללימוד בשפות זרות ודרשו שהשפה העברית תהיה השפה הרשמית היחידה. ההחלטה להקים את הטכניון, המוסד האקדמי הראשון בארץ ישראל בתמיכת ההסתדרות הציונית ואגודת עזרה הייתה החלטה משמחת. אלא שבדיונים בנוגע לצביון המוסד הובהר כי מטרתה של אגודת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

עזרה היא שהלימודים יתנהלו בגרמנית. ההסתדרות דרשה שהשפה במקום תהיה עברית וחוברת עזרה טענה שלא ניתן ללמד מדעים בעברית כי אין אוצר מלים מדעי בשפה. נציגי ההסתדרות הציונית התפטרו מהנהלת הטכניון, מה שהוביל לסערה גדולה. גם בירושלים תבעו בית המדרש למורים להפוך את העברית לשפת הלימוד. כאשר ההנהלה סירבה – המורים והתלמידים פתחו בשביתה. מהר מאוד המחאה התפשטה לשאר ארץ ישראל. הנהלת עזרה הסכימה לשנות את השפה ב'בית המדרש למורים', אבל עכשיו הדרישה ביישוב החדש הייתה ששפת ההוראה בכל המוסדות של עזרה בארץ תהיה בעברית. על מוסדות עזרה הוכרז חרם והמורים השובתים הקימו בתי ספר חלופיים של ההסתדרות הציונית. התוצאה של מלחמת השפות הייתה הקמת מערכת חינוך עצמאית בארץ ישראל שאינה נשענת על אפוסרופסיים זרים. היה זה למעשה המאבק המאורגן הראשון שאליו התגייס היישוב הישן.

70. הצג את עמדת אנשי העלייה השנייה בנושא **השפה העברית**. הבא דוגמה למאבק אחד שהיה בנושא זה בשנים 1904-1914.

71. אנשי העלייה השנייה נאבקו למען **כיבוש השפה, כיבוש העבודה וכיבוש השמירה**. הסבר מדוע **לדעתך** בחרו אנשי העלייה השנייה בשלושת תחומים אלו. האם הם הצליחו?

הצביון הדתי ביישוב היהודי - כל שאלוני הבגרות

תושבי ארץ ישראל לפני העלייה הראשונה היו דתיים ושומרי תורה ומצוות. גם אנשי העלייה הראשונה, ברובם המוחלט, היו אנשים דתיים בעלי משפחות. לפיכך הצביון העיקרי של היישוב היהודי בתקופה זו היה צביון דתי.

אולם היישוב היהודי עבר תהליך חילון מהיר מאוד. סיבה אחת לכך הייתה מערכת החינוך בריכוזי היישוב החדש שהחלה להפיץ את המסרים החילוניים, פיתחה והפיצה את התרבות החילונית. הסיבה השנייה הייתה בואה של **העלייה השנייה**⁴⁵ שהייתה ברובה חילונית והוסיפה לתהליך החילון כוחות מחודשים.

שני אירועים עיקריים התרחשו בתקופה זו – פולמוס גדרה ופולמוס השמיטה. בגדרה התיישבו קבוצת **ביל"ו** (ראשי תיבות של **בית יעקב לנו ונלכה** – את ההמשך של 'בשם ה' הם הורידו) שהייתה קבוצה חילונית-סוציאליסטית. הם עלו לארץ בתחילת העלייה הראשונה והתיישבו בראשון לציון. אבל בגלל שלא היו דתיים – אנשי ראשון לציון סירבו להעסיק אותם והם הקימו לעצמם, בסיוע חיבת ציון, את גדרה ב-1885. אנשי גדרה העלו את חמתם של בני היישוב הישן עד שאלו כתבו לרב מוהליבר, מראשי חיבת ציון "אם בשביל לחלל שבת ולחיות חיי הפקרות באו אלה [ביל"ו] לארץ ישראל – טוב שלא היו מגיעים כלל".

⁴⁵ **העלייה השנייה** מגיעה לא"י בשנת 1904, כשרוב חבריה הם חילונים, צעירים, רווקים וסוציאליסטים, אשר ראו בא"י מקום ראוי לקדם את השקפת העולם שלהם, תוך התיישבות והקמת מדינה יהודית.

מפה
אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

סמלה של מזכרת בתיה כיום.
מתוך פייסבוק של העירייה

פולמוס השמיטה [לא עולים]

כבר בשנים הראשונות של ההתיישבות החדשה במושבות החקלאיות התגלתה בעיה שהפכה מהר מאוד להיות דיון רחב – פולמוס. הבעיה הייתה שכמה שנים לאחר הקמת המושבות הייתה שנת שמיטה. שנה בה לפי ההלכה שומטים את הקרקע, כלומר: לא מגדלים יבולים חדשים. עבור חקלאיים השמיטה היא עניין קשה מאוד וכל שכן בתקופה בה רק החל היישוב היהודי החדש המבוסס על חקלאות.

- **המתיישבים**, שהיו ברובם הגדול דתיים שעלו בעלייה הראשונה, ראו בעלייה לארץ עניין דתי והלכתי ולא הסכימו לעבוד במהלך שנת השמיטה בשדות.
- **פקידי הברון רוטשילד** טענו כי זהו "פשע לשמו" וכי כעת כאשר מתחילה החקלאות להסתדר בארץ ישראל – השמיטה יכולה להרוס את היבול לחלוטין.
- **הרבנים** בארץ ובחו"ל גם החלו לעסוק בנושא במטרה למצוא מוצא לבעיה האמיתית שמציגים פקידי הברון ומצד שני למצוא מוצא לרצונם של המתיישבים לשמור על ההלכה.

בסיכומו של דבר היו מושבות שבחרו שלא לעבוד את האדמה במהלך שנת השמיטה (כמו מזכרת בתיה) והיו מושבות שבחרו להיענות להצעתם של הרבנים לבצע **היתר מכירה** כלומר: מכירת הקרקע לגוי וכך למעשה ניתן להמשיך לעבוד כמעט כרגיל. יש לציין שהיתר המכירה שניתן לוזה בקשיים הלכתיים רבים, וגם הרבנים שהתירו זאת, התירו זאת להוראת שעה בשל המצב הקיומי בארץ ישראל. בעיה הלכתית אחת שעמדה נגד עיניהם היא שישנה בעיה הלכתית למכור אדמה לגוי (מצוות לא תחונם), בעיה שנייה הייתה שיהודי שעובד בשדה של גוי עבור עצמו – לא מפקיע את הקדושה, בעיה נוספת שהייתה היא שלא בטוח בכלל שגוי יכול להפקיע את קדושת הארץ. גם הרבנים שהתירו את היתר המכירה עסקו רבות בהסברים מדוע מדובר בהוראת שעה בלבד.

לדיון: האם פתרונו של הרב מוהליבר רלוונטי גם כיום בשנות השמיטה?

לדיון: האם פעולתם של אנשי מזכרת בתיה שהמשיכו לשמור את השמיטה, הייתה פעולה נכונה לדעתכם?

גם מינוי הרבנים ביישוב החדש היה חלק מהעימות עם היישוב הישן. אנשי היישוב הישן דרשו שהרבנים שימונו ליישוב היהודי בארץ ישראל יהיה מינוי של אנשיהם, אולם אנשי היישוב החדש התנגדו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מינויו של הרב נפתלי הרץ הלוי ב-1886 כרבה של העיר יפו ושל היישוב היהודי כולו למעשה, הייתה הודאה בכך שאנשי היישוב הישן עדיין בעלי כוח רבני. כך, למשל, התנגד הרב הרץ לעמדת הרב מוהליבר ולהיתר המכירה.

ב-1902 נפטר הרב הרץ ושנתיים לאחר מכן הוזמן הרב קוק להיות רבה של יפו ושל היישוב היהודי בארץ ישראל. הרב אברהם יצחק הכהן קוק נודע בציבור בארץ ישראל כגדול אדיר בתורה ומצד שני גם כתומך בלאומיות היהודית. הוא הגיע לארץ ב-1904 והתקבל בקבלת פנים מרשימה בה נכחו גם בני היישוב הישן וגם בני היישוב החדש. הרב קוק היה מקובל גם על בני היישוב הישן שהכריזו שהם סומכים עליו ומחזקים את ידו בתוקף, וכל הבעיות ההלכתיות מעתה והלאה שיתעוררו – יהיו תחת פיקוחו.

ואכן הרב קוק היה מעורב בכל סוגיה ציבורית ביישוב היהודי. הוא היה מעורב בהקמת מערכת חינוך דתית, חיבר מאמרים ועוד. הוא היה ראש בית הדין ביפו וניסה לסייע בפלגנות של היישוב האשכנזי ביפו. ב-1911 ביקשו תושבי יפו שימונה גם חכם באשי בנוסף לזה שבירושלים, כדי שגם ליישוב החדש יהיה ייצוג מול השלטון באימפריה העות'מאנית. את המינוי קיבל הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל שזכה לשיתוף פעולה נרחב עם הרב קוק. הרב עוזיאל חיזק את החינוך הספרדי ואת לימוד התורה ביפו, ייסד את תלמוד התורה שערי ציון ויזם הקמת שתי שכונות נוספות ביפו.

מסע הרבנים

הריחוק בין היישוב הישן לבין היישוב החדש הלך והתרחב עם בוא העלייה השנייה (1904) שהייתה עלייה סוציאליסטית-חילונית. היישוב החדש הפך להיות בעל צביון חילוני, והדבר הרחיק את בני היישוב הישן ממנו.

רבני יפו ובכללם הרב קוק היו בעלי גישה אוהדת לציונות, ובשל כך נרכשה אליו גם הערכה רבה מצד בני המושבות החילוניים. הוא היה רבן של המושבות ביהודה, אבל לגליל הוא לא הגיע. בשל ההתייחסות של הרב קוק אל היישוב היהודי בארץ כערך דתי גדול וחשוב, הוא עשה הכול כדי למצוא פתרונות לבעיות הלכתיות שעלו עם הזמן. הרב קוק יכול היה להפריד בין ההערכה הגדולה שלו אל המסירות שלהם ליישוב הארץ, לבין ביקורת על חילוניותם.

ב-1913 יזם הרב קוק את "מסע הרבנים" – מסע שלו עם שמונה רבנים נוספים וביניהם גם הרב זוננפלד, שהיה

מנהיגם הרוחני של היישוב הישן מיוצאי הונגריה וגדול מתנגדי הציונות. מטרת המסע הייתה חיזוק שמירת המצוות במושבות ובקבוצות השונות ומצד שני להפחית את העוינות בין היישוב הישן ליישוב החדש ע"י המפגש הישיר בין שני הצדדים. בסיכומו של מסע, ביקשו אנשי המושבות,

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

שקיבלו את הרבנים בכבוד רב, שישלחו אליהם משגיחי כשרות. עם זאת, למרות שהמסע הביא לקירוב לבבות בין אנשי היישוב הישן לזה החדש, הוא לא הצליח לשנות את מידת שמירת המצוות בקרב המושבות.

חודשים לאחר מכן פרצה מלחמת העולם הראשונה, ולאחריה חזר הרב קוק למסעות נוספים, אך הפעם בלי רבני היישוב הישן, כשהפער בין היישוב החדש לישן הולך ומתרחב.

לדיון: האם ניתן כיום ליצור חברה מקבלת ומכילה זה את זה כמו שרצה הרב קוק, לדעתכם?

הראי"ה קוק

הרב אברהם יצחק הכהן קוק - הראי"ה - היה הרב הראשון של היישוב

היהודי החדש בימי העלייה השנייה. הוא עלה לארץ ב-1904 ועם ביסוס הממשל הבריטי בישראל, הקים את הרבנות הראשית והיה הרב האשכנזי הראשון בה.

הראי"ה היה רב מקובל מבחינה הלכתית והנהגתית גם על אנשי היישוב הישן. הראיה

לכך הייתה מסע הרבנים שהנהיג הרב יחד עם קבוצת רבנים אורתודוקסים מהיישוב הישן. במסע זה למעשה מתרכזת הפילוסופיה השלימה שלו בנוגע לקיום המצוות התלויות בארץ וחשיבות האחדות וקירוב הרחוקים.

72. בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 היו לקבוצות בארץ דעות מגוונות בנוגע לצביון הדתי של היישוב היהודי בארץ-ישראל.

הצג את הרקע למסע הרבנים. הצג כיצד באירוע זה בא לידי ביטוי שיתוף הפעולה בין קבוצות שונות ביישוב.

73. לקראת שנת השמיטה בתרמ"ט התעורר ויכוח ביישוב היהודי בארץ ישראל בשאלה אם לעבד את האדמה במושבות ("פולמוס השמיטה").

הסבר טיעון אחד של כל אחד מן הצדדים בויכוח (סך הכול - שני טיעונים).

74. תוכנית בזל היא המצע של התנועה הציונית, ומבטאת את חזונו של בנימין זאב הרצל. בתוכנית כתוב: "הציונות שואפת להקים בית מולדת לעם ישראל בארץ-ישראל, המובטח לפי משפט הכלל".

הצג שתי פעולות של התנועה הציונית עד כינון המנדט הבריטי שנודעו לקדם תוכנית זו. הסבר כיצד הצהרת בלפור, שניתנה לראשי התנועה הציונית בשנת 1917, הגשימה את החזון של הרצל.

מלחמת העולם הראשונה

הגורמים למלחמה

בין השנים 1914-1918 התנהלה על אדמת אירופה מלחמה חסרת תקדים בהיקפה ובעוצמתה.

בקיץ 1914 פרצה מלחמה שבמהלכה אזורים ובני אדם מרוב רחבי העולם היו מעורבים בה בדרך זו או אחרת. המלחמה סחפה את העולם לתוך מערבולת שהתאפיינה באלימות ובאכזריות, אשר הסבו סבל ואבדן למיליוני בני אדם. אולם, ברור מאליו, שהמלחמה לא פרצה "במקרה" ולא פרצה על "ריק" אלא היו לה גורמים מגוונים שהובילו אליה.

- **רצח יורש העצר האוסטרו-הונגרי** – יורש העצר ואשתו נרצחו בשתי יריות אקדח ע"י אזרח סרבי לאומני קנאי, בעת ביקור רשמי שלהם בעיר סרייבו בירת בוסניה, שהייתה באותה תקופה בשליטת אוסטרו-הונגריה. האחרונה מכריזה מלחמה על סרביה.
- **הסכמים ובריתות מפצלים את אירופה לגושים של מדינות יריבות** – ביסמרק (קנצלר גרמניה) כרת ברית צבאית עם אוסטרו-הונגריה שלפיה כל אחת תסייע לשנייה במקרה של תקיפה מצד רוסיה. אל הברית הצטרפה מאוחר יותר גם איטליה (הברית המשולשת). ברית נוספת נחתמה בין רוסיה לצרפת לפיה כל אחת תגן על השנייה במקרה של תקיפה מצד גרמניה. הבריתות פיצלו את אירופה לשני גושים יריבים.
- **מרוץ החימוש** – המתיחות הפוליטית הביאה להגדלת תקציב הביטחון במדינות אירופה, הצטיידות בנשק רב וחיזוק היחידות הצבאיות. כך גם בזירה הימית. זאת בהתבסס על התפיסה שכוח צבאי הוא אמצעי יעיל לפתרון בעיות מדיניות.
- **לאומניות קיצונית** – ערב המלחמה היו גילויי לאומנות קיצונית בכמה ממדינות אירופה.
- **ההשתייכות הלאומית** – תפיסה קיצונית שייחסה חשיבות מכרעת להשתייכות הלאומית, המבטלת כל השתייכות על בסיס כלכלי או רעיוני, וצריכה לעמוד במרכז זהותו של האדם, וזאת ע"י הפגנה מוחצנת של רגש. מאבקים על בסיס לאומי עוררו רגשות לאומיים עזים ויצרו סכסוכים קשים בין לאומים שונים ביבשת.
- **המרוץ האימפריאלי** – כיבוש האזורים שמעבר לים, שהתנהל ע"י מעצמות אירופה, נשא אופי של מעין מרוץ תחרות. כך הוא תהליך כיבושם של שטחים מעבר לים. רוב שטחיהן של אסיה ואפריקה השתייכו לכמה מעצמות אירופאיות, אשר הקימו בהן קולוניות (מושבות) שהיו כפופות לשלטונן. מציאות זו הובילה למתחים ועימותים בין המעצמות לבין עצמן ובין הקולוניות שלהן.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בעקבות הכרזת המלחמה של אוסטרו-הונגריה, החלה מערכת הבריתות האירופאית לפעול, ותוך כחודש היו כל מעצמות אירופה מעורבות במלחמה. בפרוץ המלחמה ניצבו זה מול זה שני הגושים: **מדינות המרכז** - גרמניה, אוסטרו-הונגריה, האימפריה העות'מנית ובולגריה. ומולן **מדינות ההסכמה** - רוסיה, בריטניה וצרפת. עקב כל הגורמים שציינו, המעצמות השונות רק המתינו לתירוץ שיינתן האות לפתיחת המלחמה.

המלחמה ומאפייניה

ארה"ב במהלך המלחמה שמרה על ניטרליות, אך ב-1917 החליטה להצטרף למדינות ההסכמה מתוך דאגה לדמוקרטיה. אולם היה גם מניע כלכלי - הפעילות של הצוללות הגרמניות באוקיינוס האטלנטי במהלך המלחמה פגעו במסחר שארה"ב ניהלה עם מדינות אירופה.

מאפייני המלחמה היו:

- **מלחמה טוטליטרית** - המלחמה התאפיינה בהיקף נרחב מאוד. למלחמה הייתה השפעה על כלל תושביהן של המדינות שהשתתפו בה. התפשטות הלחימה מהחזית הצבאית אל העורף האזרחי, בהשפעה על היבטים רבים בחייהם של בני התקופה ובהשקעה במשאבים של המשק - כוח האדם, הייצור החקלאי והתעשייתי.
- **כלכלת מלחמה** - הכלכלה הייתה מגויסת למלחמה. רבים מהעובדים בחקלאות והתעשייה נעדרו מעבודתם. כלכלית המדינה הייתה צריכה לספק גם את צורכי הלוחמים וגם את צורכי העורף. הייצור הוגבר, והתרכז בצורכי מלחמה, כאשר בעורף בלט המחסור. המצב גרם לכניסת נשים לתחומי עיסוק גבריים מובהקים.
- **מלחמת חפירות** - הלחימה התרחשה בשטחיהן של בלגיה וצרפת, שגרמניה פלשה אליהן. הכוחות הגרמניים נבלמו, ומאז התנהלה מלחמה בה תזוזות הכוחות מוגבלת. מלחמת החפירות הייתה מלחמת התשה אכזרית וממושכת. הצדדים הלוחמים השתמשו בטכנולוגיות לחימה חדשות כמו תותחים, מרגמות, טנקים, מטוסים וצוללות. במלחמה זו הופעלו בפעם הראשונה אמצעי לחימה המוניים.
- **תעמולה** - כל מדינה השתמשה באמצעי תעמולה שונים שנועדו לחזק את אוכלוסייתה ולוחמיה ולערער את האויב.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- **ההשפעה על היהודים:** עם פרוץ המלחמה נקראו יהודים רבים אל דגלה של המדינה שבה חיו ונשלחו לחזית. כך נמצאו לוחמים יהודים גם בצבאותיהן של מדינות ההסכמה וגם בצבאותיהן של מדינות המרכז, ולא פעם היה עליהם להילחם זה בזה.
- **טיהור אתני** – פעולות רצח או גירוש במטרה להרחיק קבוצה אתנית מסוימת מאזור מסוים ולהעניק אותו לקבוצה אתנית אחרת. הדוגמה העיקרית היא רצח העם הארמני ע"י האימפריה העות'מאנית. גם כיום, 110 שנים לאחר מכן הטורקים לא לוקחים אחריות על הרצח.
- **נקודת המשבר של המודרנה** – המלחמה הדגישה את הפער שהיה קיים בין המדינות שהונהגו ע"י שליט ריכוזי, לבין המדינות הדמוקרטיות. המתח בין המדינות הפך למעשה למתח בין צורות משטר.

המלחמה הובילה את אירופה ואת העולם למשבר שלא היה כמותו לפני כן. הצטרפותה של ארה"ב למערכה באירופה לצד יציאתה של בריה"מ ממנה, הכריעה את המלחמה ומדינות ההסכמה מנצחות את המלחמה.

המלחמה גבתה מחיר יקר. קיימות הערכות לגבי מספר ההרוגים בין 8 ל-20 מיליון, חלק מההערכות מתייחסות לחיילים וחלק מתייחסות גם לאזרחים שנהרגו במהלך המלחמה.

סיום המלחמה

בינואר 1919 החלו דיוני ועידת השלום בקרבת פריז, לאחר שמספר חודשים קודם לכן נחתם הסכם הפסקת האש.

ההסכם הבולט ורב המשמעות נחתם עם גרמניה, מנהיגת מדינות המרכז – "חוזה ורסאי".

עידן ההתיישבות

הצהרת בלפור

הצהות האטואית של ערביי א"י

החלוצי הדתי והפועל האזרחי

אזרחות תרצ"ו-תרצ"ט

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הצהרת בלפור

במהלך מלחמת העולם הראשונה, ברור היה ליישוב היהודי בארץ, כי הם מעדיפים שליטה של הבריטים, בהיותה מדינה דמוקרטית ומתקדמת, מאשר שליטה של הטורקים על ארץ ישראל. הבריטים, מצדם, הביעו אהדה לרעיון הציוני. במהלך המלחמה נחתם "הסכם סייק פיקו" (1916) בו חולקו שטחיה של האימפריה העות'מנית כאשר זו תיכנע במלחמה מול "בעלות הברית" – צרפת ובריטניה. לפי ההסכם ארץ ישראל, כולל מה שהיום הוא מדינת ירדן – היה חלק מאזור השליטה הבריטית, וסוריה ולבנון חלק מהשליטה הצרפתית. ב-1917, לאחר מאמצים גדולים של ד"ר חיים ויצמן, הצהירה ממשלת בריטניה באופן רשמי בפעם הראשונה בתמיכה שלה ברעיון הציוני ובצורך להקים מסגרת מדינית לעם היהודי בא"י. הצהרה זו מכונה "הצהרת בלפור" על שמו שם הלורד בלפור, שהעניק אותה.

לאחר סיום המלחמה צרפת ובריטניה לקחו חלק ב"ועידת סן-רמו" ב-1920, בה החליט חבר הלאומים (ארגון דומה שלא"ש של ימינו) להעניק תוקף חוקי לחלוקה של בריטניה וצרפת את שטחי האימפריה העות'מאנית כמו שסוכם בהסכם סייקס פיקו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בתקופת מלה"ע ה-1 היישוב היהודי סייע לבריטים במלחמה כנגד מעצמות הציר, באמצעות "הגדודים העבריים" שהקימו טרומפלדור וז'בוטינסקי. בנוסף, היישוב היהודי סייע במאבק נגד הטורקים וסייע לבריטים גם מבפנים בפרשת הריגול ניל"י.

ז'בוטינסקי וטרומפלדור האמינו שהסיוע לבריטים יניב תוצאות מדיניות אמיתיות - מעין אישור לשליטה יהודית על ארץ ישראל. גם ויצמן וסוקולוב (מנהיגים ציוניים בבריטניה) רצו בהכרה פומבית של בריטניה במטרות התנועה הציונית ובקשר בין עם ישראל לארץ ישראל. ואכן ב-2 בנובמבר 1917, הוציאה בריטניה הכרזה כזו - "הצהרת בלפור":

"ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, ותשתדל במיטב מאמציה להקל על השגת מטרה זו, בתנאי ברור שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של עדות לא יהודיות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני של יהודים בכל ארץ אחרת".

הצהרת בלפור הייתה אירוע משמח מאוד עבור הנהגת התנועה הציונית ועבור היהודים בא"י. ראשית היא מכירה בקשר היסטורי בין א"י לעם ישראל, שנית היא מכירה באיזו-שהיא יישות פוליטית אפשרית של יהודים בא"י. היו שראו בה מימוש הרעיון הציוני. ההישג העיקרי של ההצהרה היה העובדה שבפעם הראשונה הוכרה הזכות של העם היהודי על ארץ ישראל מבחינה בינלאומית, וזהו למעשה היה "החלום" של הרצל - הכרה בינלאומית - ומתן צ'רטר - ליהודים ברחבי העולם להגיע לארץ ישראל.

עם כל אלו, ההצהרה עצמה הייתה מעט עמומה ולא ברורה. כך, למשל, בריטניה כתבה בה "בית לאומי" ולא כתבה מדינה, בדומה ל"בית מולדת" בתכנית בזל, שגם שם נמנעו מלכתוב מדינה כדי לא להכעיס את הטורקים ששלטו אז בארץ.

הנהגת הציונות לא דרשה את שינוי הנוסח וכתובת "מדינה" - דבר ההופך את בריטניה למתחייבת להקמת מדינה בארץ ישראל עבור היהודים, כיוון שהנהגת הציונות ידעה שהיישוב היהודי בא"י כעת הוא חלש מדי מבחינה כלכלית ומבחינה של תשתיות לאומיות כדי להקים מדינה עצמאית. הנהגת הציונות גם ידעה שבריטניה לא תוותר על השליטה על א"י והקמת מדינה ריבונית עצמאית ליהודים, כך שנכון יותר יהיה ליהנות מהשליטה של בריטניה בא"י, בשלב הזה. עם זאת, ההצהרה הייתה רק סמלית והצהרתית בלבד. במשך השנים הבאות, בריטניה תלך ותרים ידיה מהמסמך הזה עד שב-1939 היא למעשה תבטל בפועל את הכתוב בהצהרה.

75. אנשי היישוב היהודי ראו ב"הצהרת בלפור" הגשמת חזונו של הרצל. הסבר מדוע.

76. נסה לשער מה החשיבות במתן "הצהרת בלפור" ע"י האימפריה הבריטית.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

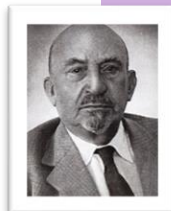

ויצמן, חיים

ויצמן היה אחד מעמודי התווך חשובים בתנועה הציונית. הוא כיהן כראש ההסתדרות הציונית ולאחר הקמת המדינה היה נשיאה הראשון של המדינה. ויצמן היה כימאי בעל שם עולמי, אשר בין היתר סייע לבריטניה במלחמת העולם הראשונה, מה שתרם בהמשך למתן הצהרת בלפור.

ויצמן היה מראשי הזרם הסינתטי בתנועה הציונית [זרם ששילב באידיאולוגיה שלו את הציונות המעשית ואת הציונות המדינית] ונחשב לאדם מתון בדעותיו, אשר ניסה להגיע להסדרים מדיניים עם פייסל, מי שכונה "מלך סוריה".

הוא הקים את "מכון זיו" ברחובות, שהיה מכון למדע, אשר שינה את שמו ל"מכון ויצמן" על שמו שם הנשיא, שם גם נמצאת אחוזת הקבר שלו

המנדט הבריטי [כתב המנדט]

כתב המנדט הוא למעשה "כתב סמכות" שהעניק "חבר הלאומים" (גוף שדומה ברעיון שלו לאו"ם שמטרתו לנסות להגיע להסדרי שלום בעולם) לשליטה של בריטניה וצרפת באזורים שונים במזרח התיכון, בוועידת סן רמו ב-1920.

בריטניה קיבלה את "המנדט" (כוח/סמכות) על ארץ ישראל (משתי גדות הירדן) ועירק, ואילו צרפת קיבלה את השליטה על לבנון וסוריה וחלק מצפון עירק.

עפ"י כתב המנדט, בריטניה מחויבת לפעול להגשמת הצהרת בלפור בארץ ישראל, כלומר - הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. הכרת חבר הלאומים בהצהרת בלפור באופן רשמי הייתה למעשה הכרה בינלאומית בפועל בתוכן ההצהרה.

כמו ההצהרה, כך גם כתב המנדט - שניהם לא עוסקים כלל בערביי א"י ובהקמת בית לאומי עבורם, אלא רק בהתייחסות אליהם כנתינים שווי זכויות אזרחיות.

לדיון: האם הצהרת בלפור וכתב המנדט על ארץ ישראל היא הגשת החלום הציוני?

LEAGUE OF NATIONS

SOCIÉTÉ DES NATIONS

הלהות הלאומית של ערביי ארץ ישראל

מרכיבי הזהות של ערביי א"י

הזהות הלאומית⁴⁶ של ערביי ארץ ישראל הלכה והתגבשה עם הזמן. רק בתחילת המאה ה-20 הם החלו להשתמש במונח "פלסטיין" בהתייחסם לאזור ירושלים והסביבה. הזהות של ערביי ארץ ישראל הייתה חלוקה בין זהויות שונות. הזהויות היו מקבילות וייתכן שהיו אנשים שהחזיקו בכמה זהויות במקביל. למשל: גם זהות דתית, גם זהות משפחתית וגם זהות אזרית.

- **זהות דתית** – רוב ערביי ארץ ישראל הם מוסלמים ומיעוטם נוצרים. האסלאם אינו רואה הפרדה בין מוסלמי ממדינה זו או אחרת, ומתייחס לכל בני דת האסלאם כבעלי אותה הזהות. ערביי הארץ לא ראו את עצמם בעלי זהות ייחודית, אלא חלק מהאסלאם.
- **זהות עות'מאנית** – המזרח התיכון ברובו נשלט ע"י האימפריה העות'מאנית עוד מהמאה ה-15, אולם ערביי הארץ ראו בזהות זו – זהות טכנית בלבד של השתייכות לשלטון העות'מאני. ארץ ישראל הייתה זניחה בקרב השלטון הטורקי העות'מאני. חלקה היה משויך לדמשק וחלק אחר לביירות. רק במאה ה-19 עלה קרנה של ירושלים בעיני האירופאים, מה שהעלה את קרנה גם בקרב הטורקים.
- **זהות ערבית** – רק מעט מערביי א"י חשו בתודעה ערבית לפני מלחמת העולם הראשונה (1914). אלו שחשו בתודעה זו רצו להשתחרר מהשלטון העות'מאני ולהקים מדינה שהמשותף לה הוא הלאום הערבי ולא דת האסלאם.
- **זהות משפחתית** – זהות זו הייתה החשובה ביותר בקרב ערביי הארץ. שתי המשפחות הגדולות היו משפחת אל-חוסייני ומשפחת אל-נשאשיבי. הם החזיקו בעמדות מפתח בכל מה שהיה קשור בחברה, הכלכלה, המדינה והמסורת. מעמדם הנכבד היה כתוצאה מקבלת משרות נכבדות כמו קאדי (שופט) או מופתי (פוסק הלכה) ומנהלי המסגדים. שתי המשפחות האלה היו למעשה המנהיגות המקומיות של האוכלוסייה הערבית בא"י. ככל שהשלטון המרכזי באימפריה העות'מאנית הלך ונחלש, כך כוחן של שתי המשפחות הללו הלך וגדל. במהלך המנדט הבריטי שתי המשפחות האלה ינהלו את המאבק הלאומי הערבי. נאשאשיבי ימונה לראש עיריית ירושלים וחאג' אמין אל חוסייני למופתי.

⁴⁶ **לאומיות** – לאומיות היא הרגש של האדם אל העם והלאום שלו והקשר בין האדם אל העם אליו הוא משתייך. קשר זה בא לידי ביטוי בתרבות, בהיסטוריה, בשפה המשותפת (לאומיות אתנית) או שהוא בא לידי ביטוי במוסר, בערכים ובאידיאולוגיות משותפות (לאומיות אזרחית).

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- **זהות אזורית** – זהות חשובה נוספת של ערביי ישראל היא היותם חלק ממחוז דמשק, שכלל את סוריה, לבנון, ירדן וישראל. תושבי הארץ הערבים ראו עצמם חלק מהמחוז הזה ואף כינו את עצמם כחלק מ"סוריה הגדולה" – אותה תפיסה של ההתעוררות הלאומית הערבית בקרב הנוצרים שראו אידאל בהקמת מדינה ערבית שבירתה דמשק – סוריה הגדולה.

לאחר מלה"ע ה-1 ערביי א"י התארגנו במפלגת אסתקלאל והצטרפו לרעיון הקמת מדינה גדולה שתקרא סוריה הגדולה על שטחי סוריה, לבנון, ירדן וא"י.

לדיון: איזו זהות חשובה יותר לדעתכם – זהות משפחתית או דתית?

77. הזהות של ערביי ארץ ישראל בנויה ממספר זהויות. הצג מהי "זהות משפחתית", והסבר מדוע ישנם חוקרים שטוענים שזו הייתה הזהות החזקה ביותר של ערביי הארץ.
78. ציין שלוש זהויות מקבילות של ערביי ישראל. הצג שתיים מהזהויות הללו והסבר את ההבדל העיקרי ביניהן.

קביעת הגבולות של א"י בתום מלה"ע ה-1

כבר ב-1906 נקבע **הגבול הדרומי** של ארץ ישראל ומצרים. הגבול, בדומה לגבול הבינ"ל היום נקבע בין האימפריה העות'מאנית לאימפריה הבריטית אשר שלטה בפועל בבריטניה.

הגבול הצפוני – בין ישראל ללבנון ולסוריה – נקבע לפי הסכמי סייקס-פיקו – הסכמים בין בריטניה לצרפת מ-1916 – נקבע כי ארץ ישראל תהיה בשליטה בינלאומית ואילו סוריה ולבנון בשליטה של צרפת. הגבול הצפוני בין ישראל הבינלאומית לשליטה הצרפתית נקבע כקו ישר בין עכו לכינרת.

ההסכם היה סודי, ולכן לא היהודים ולא הערבים ידעו ממנו. אולם כשזה נתגלה, ההנהגה הציונית דרשה לבטלו, ודרשה שכל שטחי ארץ ישראל כולל הגליל המיושב ע"י יהודים – יהיה תחת שליטה בריטית.

הצרפתים התנגדו ובשנת 1919 הגיעו הצדדים להסכמה שהגבול יעבור בין ראש הנקרה לאגם החולה. כל היישובים היהודים בגליל, כתוצאה מכך, יהיו תחת שליטה בריטית מלבד ארבע יישובי אצבע הגליל מטולה חמרה כפר גלעדי ותל חי.

בעקבות פרשת תל-חי⁴⁷, בה נהרגו שמונה מהמתיישבים היהודים בחצר תל-חי ובראשם יוסף טרומפלדור, דרשו ביישוב היהודי להכליל גם את אותן ארבע מושבות בגבול הבריטי. השרטוט הסופי של הגבול שורטט ב-1924 והוא זהה לקו הגבול הקיים היום.

⁴⁷ **פרשת תל חי** הייתה ב-1920, כאשר קבוצת ערבים ביקשה להיכנס אל חצר המשק של תל-חי שהיה ממוגן. הם הזדהו כצרפתים, ומאחר והייתה זו תקופה בה הצרפתים התכוננו לקבל את המרות על השטח, תושבי תל-חי פתחו את השער והערבים החלו בפוגרום, בו נרצחו שמונה. על שם השמונה נקראה העיר הסמוכה מאוחר יותר – קריית שמונה.

פלסטיין או סוריה הגדולה?

לערביי ארץ ישראל היו כאמור שתי זהויות חופפות. הראשונה הייתה זהות כלל-ערבית שראתה חזון בהקמת 'סוריה הגדולה'. הזהות השנייה הייתה זהות מקומית-משפחתית שראתה את ערביי ארץ ישראל כיחידה נפרדת. בפועל חלום 'סוריה הגדולה' התנפץ כאשר חבר הלאומים הכריז על מתן מנדט לבריטניה על ארץ ישראל ולצרפת על סוריה ולבנון – כלומר: הפרדה בין שני האזורים. בנוסף, גירוש מסוריה של פייסל, שהיה המנהיג את הערבים במה שאמור היה להיות 'סוריה הגדולה' – חרץ את הדין להפרדה בין ארץ ישראל לסוריה. בעקבות התמוטטות משטר פייסל והחלת המנדט הצרפתי על סוריה, התייאשו הערבים מהרעיון של אחדות בין-מדינתית תחת סוריה הגדולה. ב-1920 כונסה בחיפה הוועידה הפלסטינית השלישית בה הוחלט על הפסקת הזיקה לסוריה וריכוז המאבק כנגד הציונים בארץ ישראל ותביעה לממשל ערבי עצמי. באותה השנה הוקם הוועד הפועל הערבי – אחד הגופים הפוליטיים שייצגו את הערבים בא"י מול הבריטים. הוא דגל במאבק חוקי ולא אלים כנגד הציונות וכלל כתיבת עצומות ושליחת משלחות לוועדות השלום.

חאג' אמין אל חוסייני

חוסייני, חאג' אמין

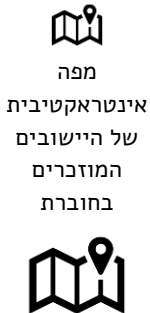
ממנהיגי התנועה הלאומית הערבית בארץ ישראל, אשר פעל בעיקר בתקופת המנדט. נמנה עם הקיצוניים ביחסו כנגד היהודים וכנגד התנועה הציונית. הוא פעל רבות גם נגד הבריטים. תפקידו הרשמי והחשוב ביותר היה **"המופתי של ירושלים"** – תפקיד אשר קיבל מהבריטים במטרה לרסן את הלאומנות הערבית, מה שלא רק שלא עזר – אלא הפך להיות לרועץ ליהודים ולבריטים. בנוסף, הוא היה נשיא המועצה המוסלמית העליונה וכראש הוועד הערבי העליון. כמנהיג של ערביי ארץ ישראל, נחשב לתקיף מאוד ומיוזמי מאורעות תרפ"ט. ב-1936, תרצ"ו, היה ממנהיגי המרד הערבי עד שגורש שנה לאחר מכן ע"י הבריטים. המשיך להסית כנגד היהודים ואף כרת ברית עם הנאצים ממקום מושבו בגלות.

חאג' אמין אל-חוסייני מונה למופתי⁴⁸ של ירושלים ב-1921, שנה לאחר מהומות ביפו עליהם היה אחראי. הוא קיבל חנינה מהנציב הבריטי וכאות תודה הרגיע את הרוחות במגזר הערבי והחל להיאבק כנגד הציונות ולא כנגד הבריטים.

חאג' אמין אל-חוסייני היה אבי הלאומנות הערבית הפלשתינאית, היה אחראי להתפרצות פרעות תרפ"ט ופרעות תרצ"ו. הוא נלחם באופן אלים ונוקשה מול התנועה הציונית והיהודים היושבים בא"י ואחראי לרציחתם של מאות יהודים.

⁴⁸ **המופתי של ירושלים** – תפקיד רשמי בו מחזיק איש דת ותפקידו להיות אחראי על ענייני הדת של העיר או המחוז בו הוא מכהן.

מפה
אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

את גיבוש הלאומנות הערבית הוא יצר בעקבות העליות של היהודים, ועורר את פחדם של הערבים בא"י שהיהודים יגרשו אותם או שישתלטו על המקומות הקדושים ובעיקר על הר הבית ומסגד אל-אקצא.

הגרעין הראשון של הלאומיות הערבית היה תרבותי ולא פוליטי ורק במלחמת העולם הראשונה ערביי ארץ-ישראל המשכילים החלו לראות עצמם כבעלי זהות ערבית-סורית ויצרו את החלום של "סוריה הגדולה".

המגמה הפוליטית בחברה הערבית בא"י הייתה כתוצאה ברורה מהמודרניזציה היהודית מול השמרנות הערבית ובין האיחוד היהודי להקמת בית לאומי מול הפירוד בקרב הערבים. התפיסה הפלשתינאית הלאומית החלה אחרי מלחמת העולם הראשונה. היא התמקדה בזכות שיש למוסלמים על א"י ועל חוסר הזכות של היהודים עליה.

לדיון: חאג' אמין אל חוסייני נחשב למנהיג הבלתי-מעורר של החברה הערבית גם כיום. מה לדעתך הפך אותו להיות מנהיג כה חשוב בתנועה הערבית?

הוועד הפועל הערבי והמועצה המוסלמית העליונה

בשנת 1920 הקימו הערבים את "הוועד הפועל הערבי" כדי שייצג את עמדות הערבים מול הבריטים, אולם הבריטים לא הכירו בו כנציג הערבים. "הוועד הפועל הערבי" היה מתון והאמין כי בדרך של מתינות יוכל לשכנע את הבריטים לנטוש את הרעיון הציוני ולסייע לערבים. הבריטים הכירו רק בגוף העדתי-דתי – "המועצה המוסלמית העליונה".

הוועד הערבי העליון

חאג' אמין אל-חוסייני השתלט בשנות ה-20 בהיותו המופתי של ירושלים על "המועצה המוסלמית העליונה". קיצוניותו למעשה הובילה את הקו הלאומני-ערבי.

לאחר השתלטותו של אל-חוסייני על "המועצה המוסלמית העליונה" הוא הפך לבן ברית של הבריטים וניצל את הכוח שבידו כדי להילחם בציונות ובמשפחת נאשאשיבי שהייתה יריבה פוליטית כנגדו.

שני מחנות בקרב החברה הערבית

בקרב הערבים נוצרו שני מחנות – **משפחת חוסייני** ששלטה במועצה המוסלמית העליונה. מכוחה הכלכלי ומכוחה הדתי השליטו את אנשיה על גופים דתיים כמו בתי דין מוסלמים. מצד שני **משפחת נאשאשיבי** שהיה אופוזיציה לחוסייני וכוחה היה מהשליטה החזקה שלהם מבחינה פוליטית בעיריות המקומיות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- **מחנה חוסייני** ערך מסע הסתה כנגד הציונות והיהודים בסיסמאות לאומניות. מחנה זה ניסה לשמר את אופייה המסורתי של החברה ובשל כך התנגד לכל קשר עם היהודים והתנגדו לכל פעילות ציונית של עלייה והתיישבות.
- **מחנה נאשאשיבי** האמין בפיתוח כלכלי יחד עם היהודים וקיווה שהבריטים יעודדו את המעורבות בין שתי האוכלוסיות - היהודית והערבית כדי לקדם את א"י.

79. הלאומיות של ערביי ארץ-ישראל החלה להתעורר בשנות ה-20 של המאה העשרים. הצג שני גורמים שהביאו להתעוררות של לאומיות זו - גורם אחד שהושפע מתהליכים בתוך החברה הערבית, וגורם אחד שהושפע מהתהליכים מחוץ לחברה הערבית.

80. הצג שני מרכיבי זהות של ערביי ארץ-ישראל לפני מלחמת העולם הראשונה. ציין את השינוי בזהות של ערביי ארץ-ישראל לאחר מלחמת העולם הראשונה, והסבר גורם אחד לשינוי זה.

81. ציין והצג שני מאפייני זהות של ערביי ארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית (לפני מלחמת העולם הראשונה). הסבר כיצד קביעת הגבולות החדשים של ארץ-ישראל אחרי מלחמת העולם הראשונה הובילה לשינוי בזהות של ערביי ארץ-ישראל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

החלופה הדתית

והסוּעָה האלטרנטיבית

עם סיום מלחמת העולם הראשונה ב-1919, החלה עלייה המונית נוספת לארץ ישראל – העלייה השלישית, שנמשכה עד 1924.

המאפיין העיקרי של העלייה הזו הוא שהעולים הגיעו ממזרח אירופה, בעלי אידיאולוגיה סוציאליסטית⁴⁹ [השקפת עולם חברתית] כשהם רוצים להמשיך את הקמת הבניין הלאומי על בסיס של שוויון-חברתי והגשמת הערכים החברתיים של הקומוניזם⁵⁰ מרוסיה.

רובם הגדול היו חילונים, משכילים, ללא אמצעים כלכליים אבל עם המון מוטיבציה [=רצון] ואמונה. עם זאת היו גם יהודים דתיים שהגיעו באותן השנים. הם כונו "החלוצים הדתיים".

העולים בעלייה השלישית שהגיעו לארץ נקלטו ע"י הסתדרות העובדים הכללית⁵¹ [=ההסתדרות] שהוקמה במטרה זו ב-1920. ההסתדרות התאפיינה בהשקפת עולם סוציאליסטית [=חברתית] של בניית הבניין הלאומי היהודי בא"י על בסיס עבודה חקלאית ועבודת כפיים.

המחנה הדתי

כבר החל מהעלייה הראשונה וגם בעלייה השנייה עלו לארץ ישראל יהודים שומרי תורה ומצוות. יהודים דתיים אלו, בחלקם הגדול, השתייכו אל תנועת "המזרחי" – הסיעה הדתית בתנועה הציונית, והם עלו לארץ כחלד מהאידיאולוגיה של המזרחי ליישוב ארץ ישראל. רוב העולים הללו התיישבו בערים הקיימות כמו ירושלים, טבריה ובעיקר תל-אביב, שהפכה להיות "העיר העברית הראשונה". אנשי המזרחי העתיקו מהגולה את רוב מנהגיהם – הם המשיכו לדבר ביידיש, והמשיכו לעסוק

⁴⁹ סוציאליזם היא השקפת עולם שמאמינה שהאדם הוא חלק מהקהילה והחברה בה הוא חי, ועל הקהילה להיות חלק מחייו. על כן המעמדות הגבוהים בחברה צריכים לסייע לאלה החלשים.

⁵⁰ הקומוניזם לעומת זאת הוא סוציאליזם קיצוני שמאמין שאין מקום כלל למעמדות, וכולם צריכים להיות בני אותו המעמד, בשיתופיות מוחלטת.

⁵¹ הסתדרות העובדים – "ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל" (בקיצור: ההסתדרות) הייתה אחד הגופים החשובים של התנועה הציונית. היא הוקמה בתקופת העלייה השלישית (1920) כדי לאפשר קליטתם של העולים היהודים וליישב אותם במושבים וקיבוצים חדשים לפי רוח האידיאולוגיה הקומוניסטית-סוציאליסטית.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

במלאכות פשוטות ובמסחר. הם גם עברו להתגורר בשכונות שהפכו שכונת עפ"י עיר המוצא. כך למשל השוק באזור של יהודים מוורשה נקרא 'שוק ורשה' וכו'. תנועת המזרחי השקיעה את עיקר פעולתה בנושאי חינוך דתי ואופייה היהודי של המדינה היהודית לכשתקום. **רוב חברי תנועת המזרחי לא האמינו בערכי הסוציאליזם, היו בורגנים והתגוררו בעיקר בערים הגדולות.**

החלוצים הדתיים

בעלייה השלישית הגיעה קבוצה גדולה של יהודים חלוצים שהיו גם דתיים. הם הגיעו מתוך אמונה שצריך ליישב את הארץ ומתוך רצון לעבוד עבודת אדמה חקלאית, ובכך 'להפריח את השממה'. הם חלמו על חיים יהודיים סוציאליסטיים באותם יישובים שיוקמו. העולים [החלוצים] הדתיים הזדהו עם הערכים הסוציאליסטיים של ההסתדרות. כמו ההסתדרות, גם העולים הדתיים האמינו בחברה שיתופית, בהקמת מושבים וקיבוצים (שתי צורות התיישבות שנועדו להתפרס על שטח גדול ככל האפשר), אלא שהם ראו חשיבות גם לענייני הדת.

מצד שני, אותם חלוצים דתיים לא יכלו לקבל שירותים דתיים דרך ההסתדרות, אותם הם היו צריכים כמו מטבח כשר וכו'.

מצד שני תנועת "המזרח" בארץ ישראל גם כן לא סיפקה להם פתרונות לבעיות שלהם. תנועת "המזרח" אמנם הייתה תנועה של ציוניים דתיים, אבל הערכים של עבודה חקלאית, הקמת יישובים וכו' לא היו חשובים ביותר לחבריה, שהיו ברובם הגדול מהמעמד העירוני הבורגני ולא היו סוציאליסטיים.

הצעירים הדתיים (החלוצים הדתיים) היו זקוקים למסגרת חברתית שתתמוך בהשקפת העולם הסוציאליסטית שלהם מצד אחד ותאפשר להם ייחודיות דתית מצד שני. לכן הוקמה "הפועל המזרחי" שטיפחה את בשורת הגאולה הלאומית ואת ההתחדשות הדתית בארץ ישראל ב-1922. חלוצים דתיים נוספים הגיעו גם בתקופת העלייה הרביעית (1924-1928) וגם הם הצטרפו עפ"י השקפת עולמם הסוציאליסטית והדתית - אל אנשי הפועל המזרחי. ב-1928 הקימו אותם חלוצים דתיים את "ברית חלוצים דתיים" עוד בגרמניה כדי "להכשיר את הלבבות" לקראת העלייה לארץ-ישראל. הכוונה היא להקמת "חוות הכשרה" ברודגס שמטרתן הייתה להכשיר את העולים לעבודת כפיים ולעבודה חקלאית, תוך הנחלת הרעיון הציוני והרעיון הסוציאליסטי. שנה לאחר מכן, ב-1929 עלו לארץ העולים הראשונים מאותה חוות הכשרה - והקימו את קיבוץ רודגס שליד פתח-תקווה. שנתיים לאחר מכן, ב-1939 הוקם ארגון הקיבוץ הדתי שהמטרה העיקרית שלו הייתה ליישוב הדתיים החלוצים, במקביל לתנועת ההסתדרות.

**לדיון: מהו הערך החשוב ביותר שאת/ה מאמין/ה בו?
מה היית מוכו/ה לעשות למעו הגשמת ערך זה?**

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

82. הסבר מדוע החלוצים הדתיים לא יכלו להתחבר אל "הסתדרות העובדים" ומדוע לא יכלו להתחבר אל תנועת המזרחי בארץ ישראל.

הפועל המזרחי והמרד הקדוש

התפיסה הציונית של הפועל המזרחי הייתה שלילת הגלות, פעולה להקמת מדינה יהודית בא"י ויצירת יהודי שומר תורה ומצוות שהוא גם חלוץ ופועל [חלוץ - עלייה לארץ; פועל - חקלאי או עוסק בתעשייה]. הארגון דאג להקמת מטבחים כשרים, קופות חולים, לשכות עבודה עצמאיות וארגון פעילות תרבותית לחלוצים הדתיים. הוא ראה את ההתיישבות כמטרה מרכזית - בשנים 1923-1928 הוקמו 36 קבוצות להכשרה חקלאית.

החלוצים הדתיים חיפשו משמעות משלהם לחיים החדשים בארץ ישראל. במהלך "החיפוש העצמי" שלהם החל "מרד" כנגד המוסכמות הקודמות לפיהם חיו הדתיים בארץ ישראל. מאבקם של החלוצים הדתיים היה **"לא רק לצאת מהגלות (עלייה לארץ) אלא גם להוציא מתוכנו את הגלות"**. כלומר: לא מספיק שעלינו לארץ. יש צורך עכשיו להוציא את האופי הגלותי שלנו מתוכנו. טענת החלוצים הדתיים היא שניתן להוציא מאיתנו את הגלות רק על-ידי יוזמה ויצרנות - עבודת כפיים ויצירת אדם יהודי דתי חדש - על בסיס עבודה חקלאית ואמונה דתית. בנוסף, החלוצים הדתיים תפסו את תנועת "המזרחי"⁵² כתנועה גלותית.

החלוצים הדתיים רצו למרוד בגישה הגלותית. מבחינת החלוצים הדתיים המזרחי רק "העבירו" את הגלות לא"י והפועל המזרחי רצו למרוד בגישה הגלותית והם שאפו להחליף את ההנהגה הרבנית להנהגה כריזמטית [=כוח שבנוע] שיעצימו את עבודת הכפיים ויצירת אדם יהודי דתי חדש.

לדיון: מהו המקום של הערך הדתי אצלך? מהו המקום של הערך הציוני אצלך?

האדמו"ר החלוץ

הרב ישעיהו שפירא היה ממנהיגי תנועת העבודה של הציונות הדתית וכונה בשל מוצאו החסידי - האדמו"ר החלוץ. הרב שפירא היה אחיו של הרבי מפאסצנה הי"ד. הוא עלה לארץ ב-1914 לבדו והושפע רבות מאישיותו של הרב קוק.

בזמן מלח"ע ה-1 גורש חזרה לפולין והיה ממקימי "הפועל המזרחי" ב-1917 בפולין. בעידודו הוקמו שלוש קבוצות הכשרה חסידיות לקראת העלייה לארץ (שתיים מהן הקימו את כפר חסידים מאוחר יותר וקבוצה נוספת את קרית אתא).

⁵² **תנועת המזרחי** - בתחילת המאה ה-20 הוקמה סיעה (פלג) בתוך התנועה הציונית - פלג שאיגד בתוכו את הדתיים בתנועה והוא נקרא "המזרחי". בראש הסיעה הזו עמד הרב ריינס שהאמין בשיתוף פעולה עם התנועה הציונית כדי להעלות את היהודים לא"י.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הרב עלה ב-1920 שוב לארץ ישראל במסגרת העלייה השלישית והיה ממקימי הפועל המזרחי בא"י ואף עמד בראשה. ב-1942 התיישב בכפר פינס לאחר שהחליט לממש את שאיפתו להיות עובד אדמה. הוא מכר את נכסיו ועסק בחקלאות בכפר פינס. בביתו היה ידוע כמכניס אורחים גדול, ערך סעודות ו"טיש" מסורתי כפי שנהוג אצל האדמו"רים. הוא נפטר ב-1945 בעקבות הידיעות על הירצח אחיו וכל המשפחה בשואה.

83. למה אנשי הפועל המזרחי כינו את פועלם במלים "המרד הקדוש". במה הוא היה קדוש ובמה הוא היה מרד?

תורה ועבודה

החלוצים הדתיים שעלו בעלייה השלישית, תפסו את החיים הגלויים כחיים שהבסיס הקיומי בהם הוא לימוד התורה ואילו העבודה הייתה אמצעי נחות לקיום האדם, מעין חוסר ברירה שנעשה לשעת הצורך של הקיום הפיזי.

תפיסתם של החלוצים הדתיים לגבי החיים החדשים בארץ-ישראל הייתה שונה לחלוטין מזו שבגולה – עיקר הדגש היה לא להיות כמו יהדות הגולה שראתה בעבודה אמצעי ובתורה אידיאל, אלא להפך – הם ראו בעבודה אידיאל ולא אמצעי. לפי תפיסת "תורה ועבודה", יש לשאוף לחזור לחיים כפי שלכאורה חיו אבותינו הקדושים – גם עבדו את האדמה וגם למדו תורה. רעיון זה של תורה ועבודה בא לידי ביטוי בהתיישבות החקלאית. הרצון של מיישמי תורה ועבודה היה לבנות חברה חקלאית סוציאליסטית ובעלת שוויון מתוך הבנה ומחשבה שזו החברה הטובה ביותר.

התנועה הציונית התנגדה באופן מוחלט לדת וראו בדת מכשול להקמת עם חדש יצרני המבוסס על עבודת אדמה ולכן הם הפריעו לחלוצים הדתיים להתיישב. מבחינת התנועה הציונית לא יכול להיות שילוב של תורה ועבודה, כיוון שערך התורה סותר, לכאורה, את ערך העבודה. חברי התנועה הציונית וההסתדרות הציונית האמינו ש"היהודי החדש" הוא יהודי שיוזם, יוצר ועובד-אדמה, ולא לומד תורה וחי חיי תורה. בשל כך התנועה הציונית ניסתה למנוע הקמת יישובים דתיים, ורק לאחר שהפועל המזרחי קראה ביהודים להפסיק לתרום לקק"ל, התנ"צ העבירה כספים להתיישבות הדתית.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

תנועת המזרחי	הפועל המזרחי	הסתדרות העובדים
סוציאליזם	סוציאליסטים	סוציאליסטים
דתיים	דתיים	חילונים
עירוניים	עובדי אדמה	עובדי אדמה
תרבות לאומית	"יהודי חדש"	"יהודי חדש"

* הפועל המזרחי והסתדרות העובדים ראו בשונה את הרעיון של "יהודי חדש".
הסתדרות העובדים ראתה את "היהודי החדש" כיהודי חילוני ועובד אדמה.
לעומתה, הפועל המזרחי ראה את "היהודי החדש" כיהודי שומר תורה ומצוות
שמקים יישובים דתיים בא"י ועובד את האדמה.

הקמת יישובים דתיים

עד ל-1935 הפועל המזרחי הקים רק מושבים כיוון שעולי מזרח אירופה ראו בסוציאליזם סוג של מהפכה וחילוניות (מה שמייצג הקיבוץ) וכן הקימו מושבי עובדים. אולם למעשה מ-1935 מוקמים גם קיבוצים דתיים (הראשון היה טירת צבי) וההתיישבות נערכה בגושי התיישבות (בית שאן, גוש עציון וצפון הנגב) מכמה סיבות:

- הקמת גוש התיישבות דתי ימנע השפעה של החברה הקיבוצית החילונית.
- התרומה ליישוב היהודי בא"י תבוא לידי ביטוי יותר טוב בגושי התיישבות.
- באמצעות גושי ההתיישבות ניתן להפעיל מוסדות חינוך דתיים.

קיבוץ טירת צבי

המסגרת של הקיבוץ (הרגיל) הייתה מסגרת סוציאליסטית שמזוהה עם המהפכה הקומוניסטית ברוסיה, מלחמת מעמדות וגישה אנטי-דתית. רעיון 'תורה ועבודה' היה הבסיס הדתי וההתיישבותי של הפועל המזרחי. מהר מאוד

ההתיישבות הדתית של הפועל המזרחי נתקלה בקשיים – מתיישבים יהודים דתיים של הפועל המזרחי שעלו לקרקע והקימו מושב נדרשו להתפנות. המחלקה להתיישבות (של ההסתדרות

מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

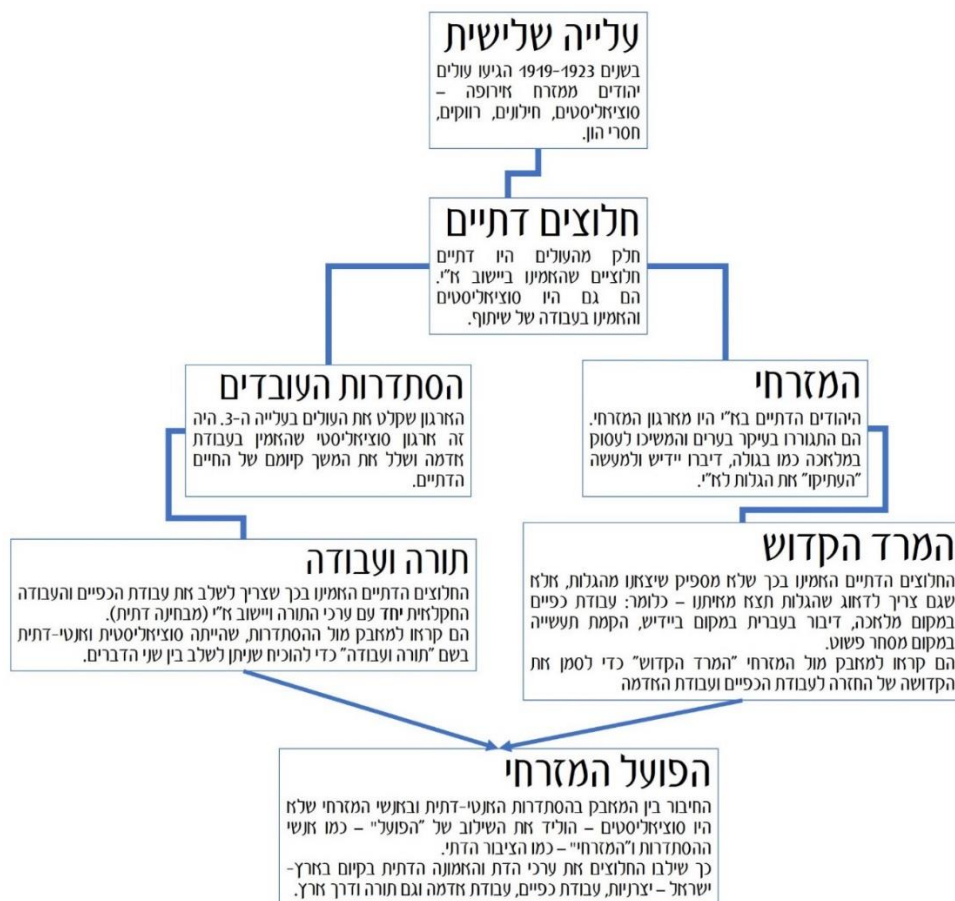
הכללית) לא האמינה שהם יכולים ליישב את הקרקע וסירבה לממן אותם. רק אחרי שהפועל המזרחי קראו לסניפים של המזרחי בחו"ל לא לתרום ל"קרן היסוד" אלא להעביר את התרומות אליהם (1932) הסכימה התנועה הציונית לתמוך בהתיישבות ולהקים את "שדה יעקב".

ב-1937 הוקם הקיבוץ הדתי הראשון, טירת צבי, שנועד לתת מענה גם לצורך של היהודים הדתיים לענייני דת וגם לצורך של היהודים הדתיים בהקמת יישוב חקלאי. מענה זה הוא למעשה - תורה ועבודה - השילוב בין החיים החקלאיים והיצרניים עם התורה.

הכשרות חלוציות בארצות האסלאם

בארצות האסלאם לא היו הכשרות חלוציות כמעט בכלל. הסיבה העיקרית היא שלא הייתה תשתית ציונית חזקה והיה מתח עם האוכלוסייה הערבית המקומית שהלך והתעצם בעקבות הסכסוך בארץ ישראל. במצרים, לעומת זאת, הוקמו כמה הכשרות חלוציות בקהיר ובאלכסנדריה.

לדיון: האם כיום הערכים של תורה ועבודה באים לידי ביטוי בהתיישבות?

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

84. ציין והסבר שני ערכים שצורת ההתיישבות של הקיבוץ הדתי מאפשרת לממש, לדעת המקימים של תנועת "הקיבוץ הדתי".
הסבר מדוע החלוצים הדתיים לא בחרו מלכתחילה את צורת ההתיישבות הזאת.

פירוק השאלה:

שאלה א' - ערך ראשון שצורת ההתיישבות של הקיבוץ הדתי מאפשרת לממש הוא ערך עבודת האדמה וההתיישבות העובדת. המשמעות של ערך זה היא התפיסה של החלוצים הדתיים לפיה היהודים הדתיים שעולים לארץ ישראל צריכים לעסוק בעבודת האדמה, הקמת יישובים והתיישבויות שמבוססים על עבודת אדמה. זאת בניגוד ליהודים בגולה, שם עסקו בעיקר בעבודות פשוטות, מסחר ומלאכה.

שאלה ב' - ערך שני שצורת ההתיישבות של הקיבוץ הדתי מאפשרת לממש הוא ערך הדת - קיום התורה והמצוות. ערך זה הוא למעשה תפיסה שאומרת שקיום חיי תורה והתיישבות חקלאית בארץ ישראל הם לא סתירה, והקיבוץ הדתי יכול לאפשר את היצירה של שניהם, בכך שהוא רואה בערך קיום התורה ומצוותיה כדבר מרכזי וחשוב.

שאלה ג' - הסיבה שהחלוצים הדתיים לא בחרו לכתחילה את צורת ההתיישבות הזו היא כיוון שההסתדרות הציונית ניסתה למנוע מהם להקים קיבוצים אלה, בכך שלא אפשרו להם לקבל אדמות לשם כך. רק לאחר שאנשי הפועל המזרחי איימו לפרסם שכספי קק"ל לא מסייעים ליהודים דתיים להקים קיבוצים - ההסתדרות חזרה בה, וכך התאפשר להקים את הקיבוץ הדתי.

85. הצג שני מניעים להקמתה של תנועת "הפועל המזרחי" - מניע רעיוני אחד ומניע ארגוני אחד. ציין פעולה אחת של התנועה, והסבר כיצד היא קשורה לאחד מן המניעים שהצגת.

86. לציונים הדתיים היה חשוב לשתף פעולה עם התנועה הציונית של הרצל. הסבר סיבה אחת לכך.
הסבר מדוע למרות שיתוף הפעולה הוקמה תנועת המזרחי כמסגרת נפרדת בתוך התנועה הציונית (1902).
הצג סיבה אחת להקמת הפועל המזרחי (1922).

87. הסבר כיצד הובילה המהפכה התעשייתית במאה ה-19 למצוקה הכלכלית-חברתית, שהייתה קרקע לצמיחת הסוציאליזם.
הצג את התפקיד שקיבלו עליהם האיגודים המקצועיים בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20.
הסבר מדוע הקימו הפועלים הדתיים בארץ-ישראל בשנת 1922 תנועה חדשה - "הפועל המזרחי" במקום להצטרף לאחת התנועות הסוציאליסטיות שפעלו בארץ-ישראל בתקופה זו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט

את היישוב היהודי בארץ ישראל פוקדים שני מאורעות דמים בשנות העשרים. בשנת תרפ"א (1921) פורצים מאורעות דמים ראשונים שמתרחשות בעיקר ביפו. בין יתר ההרוגים גם הסופר ברנר. בשנת תרפ"ט (1929) פורצים מאורעות דמים קשים מאוד ביישוב היהודי כמעט בכל רחבי הארץ, אך השיא שלהם היה בעיר חברון, שם נטבחו עשרות מבני היישוב, והיישוב היהודי חדל מלהתקיים שם עד 1967.

מאורעות תרפ"ט יצרו אווירה קשה מאוד ביישוב היהודי והתחושה הייתה של חוסר מוגנות ע"י הבריטים. המאורעות הביאו את הנהגת ארגון "ההגנה"⁵³ לעשות "ארגון מחדש" וחשיבה מחודשת על אופי ההגנה. היישוב היהודי החליט שאסור לו עוד לסמוך על הגנה מבחוץ, ע"י הבריטים, ועליו לעבור להגנה עצמית. מאורעות תרצ"ו הוכיחו שחשיבה מחודשת זו הייתה נכונה.

בשנים תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) נמשכו מאורעות דמים כנגד היישוב היהודי. המאורעות החלו בשביתה כללית של הערבים במטרה להביא לקריסה של המשק היהודי, שנשען עד אז על כוח עבודה של הערבים ועל הנמל הימי ביפו, שהיה הנמל היחיד. הוועד הערבי העליון בהנהגת חאג' אמין אל חוסייני הורה על שביתה כללית, שכללה סגירת החנויות, איסור עבודה במשקי היהודים ואי מכירת תוצרת חקלאית ליהודים. המאורעות כללו, כמובן, גם התקפות ערביות וטרור על יישובים יהודיים. במהלך הפרעות נרצחו יותר מ-500 יהודים ולראשונה המאורעות האלו כווננו גם נגד הבריטים, אשר יותר מ-200 מהם נהרגו.

המאורעות הללו נקראו ע"י הערבים "המרד הערבי הגדול". ואכן המאורעות הללו נמשכו זמן רב והיו המקיפות ביותר. היו במאורעות אלה גם סימנים של מרד מאורגן וכנופיות הפורעים פעלו בצורה מסודרת ומאורגנת. תגובת הבריטים הייתה תקיפה מאוד למאורעות, שלראשונה, כאמור, הופנו גם אליהם. הבריטים הזרימו כוחות רבים אל א"י והגיבו בהוצאות להורג, מעצרים, עוצר ועוד.

לפרוץ המרד היו מספר סיבות:

⁵³ ארגון שהוקם ב-1920 לאחר אירועי תל-חי, מתוך הבנה כי יש צורך להיערך לשמירה על היישובים. ארגון ההגנה היה הארגון הלוחם המרכזי והגדול מבין שלוש המחתרות (אצ"ל ולח"י) והוא היה כפוף להנהגת היישוב היהודי, כלומר: ההסתדרות הציונית והיה למעשה הזרוע הצבאית שלה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- **העלייה החמישית** שהחלה ב-1933 בעקבות עלייתו של היטלר לשלטון הייתה העלייה הגדולה ביותר. בתוך שש שנים הכפיל יישוב היהודי את עצמו. הערבים ראו מול עיניהם את רעיון המדינה היהודית הולך ומתממש.
- **עצמאות למדינות הערביות** במזרח התיכון גרמה לערביי ארץ ישראל לחשוש שהם יישארו ללא שום מדינה, והם קיוו לקבל מדינה עצמאית משלהם.
- **המועצה המחוקקת** על הקמתה הכריז הנציב⁵⁴ וקופ אמורה הייתה להיות זו שתקבע את המדיניות בא"י. הרכבה אמור היה להיות לפי הרכב האוכלוסייה, כלומר רוב ערבי. אלא שהמועצה בוטלה בעקבות לחץ יהודי, מה שהתסיס עוד יותר את הערבים.
- **ההנהגה הבריטית נראתה חלשה** אל מול הדיקטטורה של היטלר באותן שנים, והערבים האמינו ששיתוף פעולה עם הגרמנים יסייע להם. הבריטים, שידעו שהיהודים לעולם לא ישתפו פעולה עם הגרמנים, ניסו לפייס את הערבים.

לדיון: האם מאורעות כאלה יכולים להתרחש גם כיום?

88. ציין שלוש סיבות לפרוץ מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (המרד הערבי). הסבר סיבה אחת מהסיבות שציינת.

הספרים הלבנים

כל גל פרעות – בשנים 1921, 1929 ו-1936 – הוביל לשינוי המדיניות הבריטית, שהלכה ושחקה את ההצהרה הרשמית של בלפור. היה זה ביטוי לכניעתה של בריטניה לרצונותיהם של הערבים. המדיניות הבריטית הרשמית פורסמה ב"ספר הלבן". שלושת הספרים האלה (1922, 1930, 1939) הציגו נסיגה הולכת וגדלה של בריטניה מרעיון הבית הלאומי אותו אימצה בהכרזת בלפור ובשמו קיבלה את המנדט הבריטי.

ככלל, המדיניות הבריטית עסקה בשלושה נושאים: עלייה, התיישבות ושטח. כשבכל פעם ננגסה עוד "חתיכה" בהצהרתה של בריטניה.

הספר הראשון פורסם בעקבות מאורעות תר"פ-תרפ"א ע"י צ'רצ'יל. הבריטים אמנם לא נסוגו מהבטחתם לבית לאומי, אך הם "הגדירו מחדש" את הרעיון של בית לאומי. העלייה הוגבלה בהתאם לתנאים הכלכליים בארץ.

הספר השני פורסם ע"י פאספילד בעקבות מאורעות תרפ"ט. בעקבות המאורעות הקימו הבריטים ועדת חקירה [ועדת שאו] שבאופן אירוני הצדיקה את הערבים שפרעו בשל מצוקתם על כך שהיהודים שומטים מידיהם את הפרנסה.

בעקבות מחאה נרחבת על דוח ועדת שאו נשלח סימפסון כדי לבדוק את המצב של הקרקעות בארץ ומצא שאין מספיק שטחים לקליטת יהודים נוספים. הספר הלבן השני למעשה ביטל כמעט לגמרי

⁵⁴ **נציב בריטי** הוא ראש המנדט הבריטי בארץ ישראל. במהלך השנים מונו מספר נציבים, חלקם היו אוהדי הציונות וחלקם פרו-ערבים.

מפה
אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

את המחויבות של בריטניה לבית הלאומי היהודי ולרעיון הציוני. הספר השני חולל סערה גדולה מאוד, עורכי דין ואישי ציבור יהודים ובריטיים טענו כי למעשה הספר הלבן הזה אינו חוקי, כיוון שהוא סותר את כתב המנדט. הבריטים חזרו בהם ממדיניות הספר הלבן השני, עד פרוץ מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, אשר הפעם כווננו, כידוע, גם נגד הבריטים. עם זאת המשיכו הבריטים במדיניות של אשרות בניסה לא"י - הסרטיפיקטים.

הספר הלבן השלישי היה החמור מכולם והוא למעשה היה נסיגה מוחלטת של כל התחייבויותיה של בריטניה. עפ"י הספר הלבן השלישי של מקדולנד - חל איסור לרכישת אדמות ע"י יהודים, כלומר - אסור ליהודים להתיישב ביישובים חדשים. נאסרה העלייה כמעט לגמרי אלא רק באישור מיוחד (סרטיפיקט) והיא הוגבלה ל-75,000 לחמש השנים הבאות.

שם	הספר הלבן הראשון	הספר הלבן השני	הספר הלבן השלישי
	ע"ש צר'צ'יל, בעקבות מאורעות תר"פ/תרפ"א	ע"ש פאספילד, בעקבות מאורעות תרפ"ט	ע"ש מקדולנד, בעקבות המרד הערבי / מאורעות תרצ"ו-ט
עלייה	הגבלת העלייה "עפ"י כושר הקליטה הכלכלי" של היהודים בא"י	הגבלת העלייה "עפ"י כושר הקליטה הכלכלי" של כלל התושבים בא"י.	צמצום מוחלט של העלייה היהודית לארץ ישראל והגבלתה ל-75000 בחמש השנים הקרובות.
התיישבות	מצמצם במעט את אישורי הרכישה של אדמות ע"י יהודים.	המשך צמצום אישורי רכישה של אדמות עד כדי צמצום מוחלט.	נאסרה רכישת אדמות ע"י יהודים באופן מוחלט
שטח	הגדיר מחדש את המושג "בית לאומי" כשהכוונה היא רק על חלק מארץ ישראל	לא עסק בנושא השטח, אבל הטענה שנשמעה היא כי אין מקום מספיק לשני העמים.	ועדת פיל צמצמה את השטח של המדינה היהודית שתקום והרחיבה את שטח המדינה הערבית.

ועדת פיל

בתום השביתה הערבית בתחילת המרד (1936), הגיעה לארץ ועדת חקירה שמטרתה הייתה לשמוע את הצדדים ולקבל החלטה לגבי המשך המדיניות הבריטית באזור. הוועדה שמעה את הבריטים, היהודים והערבים והגישה מסקנותיה:

- שתי הקהילות היהודית והערבית דורשות בית לאומי והדבר מתנגש זה בזה.
- המנדט הבריטי מחריף את האיבה בין הצדדים ולכן המנדט הבריטי אינו בר-ביצוע.

המלצות הוועדה היו:

- סיום המנדט הבריטי וחלוקת ארץ ישראל

לשתי מדינות - ערבית ויהודית (תכנית החלוקה הראשונה). השטח היהודי יכלול 20% מא"י, השטח הערבי יכלול 75% מהשטח והמובלעת הבריטית תכלול 5%.

תוכנית החלוקה של ועדת פיל, יולי 1937

- המדינה הערבית המוצעת, 1937.
- עבר הירדן כבר נחסמה בפני התיישבות יהודית קודם לכן.
- האזור שהוצע להותירו בחסות בריטית.
- המדינה היהודית המוצעת, 1937.
- גבולות המנדט על ארץ ישראל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- הכרה בעיקרון של חילופי אוכלוסין בין המדינה הערבית ליהודית.

חילוקי הדעות בעקבות הוועדה

הערבים דחו באופן מוחלט את הצעת החלוקה של ועדת פיל, כמו גם כל הצעה אחרת שהונחה בפניהם לפני או אחרי ועדת פיל. בקרב היהודים התפתחו חילוקי דעות, האם לקבל את הצעת החלוקה של פיל או לדחות אותה. אנשי בן גוריון וההגנה **חשבו שצריך לקבל את הצעת החלוקה** כיוון שהקמת מדינה עפ"י ההצעה תאפשר קליטה והתיישבות ללא הגבלות. קבלת ההצעה תאפשר הצלה מיידית של יהודים בגולה. **אנשי האצ"ל⁵⁵ התנגדו להצעה** וטענו שזו הפרה של הצהרת בלפור, שהתכנית אינה מאפשרת הגנה בטחונית, קבלת התכנית תהיה הודאה שאין לנו חלק בשאר א"י, ההצעה לא מאפשרת חיים של מיליוני יהודים ברווחה.

לדיון: התפיסה לפיה יש לחלק את שטחי א"י בין היהודים לערבים קיימת כבר כמעט מאה שנים. האם לדעתך תפיסה זו נכונה?

89. הצג מהי ועדת פיל ואת העמדה היהודית לגביה.

סיפורן של המחתרות [ביטחון]

כבר בתקופת העלייה השנייה עסקו אנשי העלייה באידיאולוגיה של **כיבוש השמירה** והחשיבות האדירה של שמירה יהודית. כך הקימו בתקופה זו את **ארגון השומר**. בעקבות אירועי תל-חי בהם נהרגו שמונה מאנשי היישוב, וביניהם גם יוסף טרומפלדור, הוחלט על הקמת **ארגון ההגנה** וזאת גם בשל הצורך בכוח מגן יהודי עצמאי, כמענה על מאורעות תר"פ-תרפ"א. המטרה שלו הייתה

⁵⁵ בתת-נושא הבא נדון בנושא המחתרות, וביניהן האצ"ל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לספק הגנה כוללת לאנשי היישוב היהודי. רעיון ארגון ההגנה היה הגנה והדיפת פורעים ולא התקפות יזומות.

טרומפלדור, יוסף

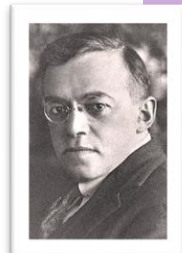

לוחם בצבא רוסיה שנפצע קשה ונגדעה ידו, מה שהפך לסמל. היה ממגיני תל-חי ונפל שם לאחר קרב עם פורעים ערבים ב-1920. טרומפלדור יזם יחד עם ז'בוטינסקי את הקמת "הגדודים העבריים" במלחמת העולם הראשונה שהיוו חיל יהודי בצבא הבריטי. ב-1920 הגיעו פורעים ערבים אל היישוב תל חי שהיה סגור בחומה, ובמרמה הצליחו לפתות את מגיני היישוב לפתוח את השערים, מה שהוביל למתקפה קשה בה נהרגו שמונה לוחמים, וביניהם טרומפלדור שזעק לפני מותו, כנראה, "טוב למות בעד ארצנו". טרומפלדור האמין שיש להקים יישובים ברחבי הארץ כדי ליצור גבול גיאוגרפי ואמר ש"כל מקום בו תעבור המחרשה, יעבור גם הגבול". הוא האמין בשמירה עברית והיה מראשי תנועת "השומר".

במאורעות תרפ"ט ארגון ההגנה אמנם הצליח להגן על ירושלים, חיפה ויישובי הגליל, אבל בחברון ובצפת נטבחו יהודים רבים, אשר האמינו כי הבריטים יסייעו להם וסירבו להגנה מארגון ההגנה. בעקבות המאורעות החלו חילוקי דעות קשים בתוך ארגון ההגנה כיצד יש לנהוג עם הפורעים הערבים. היו בתוך ההגנה שטענו שארגון ההגנה הנו פסיבי מדי, ואינו יוזם התקפות על הכפרים הערבים. היו שסברו שזהו תפקידו של ארגון ההגנה. "הפורשים" מארגון ההגנה הקימו את המחתרת "ארגון צבאי לאומי" - האצ"ל. ההנהגה האידיאולוגית הייתה בעיקרה של זאב ז'בוטינסקי, ובשטח הנהיג את הארגון דוד רזיאל.

ז'בוטינסקי, זאב

מנהיגה של התנועה הרוויזיוניסטית, המנהיג הרוחני של תנועת האצ"ל ובית"ר. מנהיג ציוני, סופר, משורר, ממקימי הגדודים העבריים במלה"ע ה-1 יחד עם טרומפלדור. ז'בוטינסקי נולד באודסה שברוסיה, למד משפטים והיה מעורב בתקופה זו ברעיון הציוני, אותו אימץ אל ליבו. הוא כתב תחת שם כתב העט "אלטלנה". ב-1917 הקים את הגדודים העבריים יחד עם טרומפלדור, כחלק מהמאמץ המלחמתי עם בריטניה, שכבשה בימים אלו את ארץ ישראל. בזמן מאורעות תר"פ נאסר ע"י הבריטים, לאחר שפעל למען הגנה על ירושלים. הוא היה חבר ההסתדרות הציונית והיה ממנהיגי הזרם הרביזיוניסטי בתנועה הציונית, וממקימי הצ"ח (הסתדרות ציונית חדשה) בעקבות עימותים אידיאולוגיים עם הנהגת ההסתדרות הציונית. כאשר הוקמה האצ"ל, ז'בוטינסקי הפך להיות המנהיג הרוחני שלה וכן מנהיגה של תנועת הנוער בית"ר, בעקבות עמדותיו לגבי הסכסוך היהודי-ערבי, בהן קרא לנהוג "קיר ברזל" כנגד הערבים.

הבלגה מול תגובה [ביטחון]

המרד הערבי ב-1936 יצר מחלוקת עקרונית ואידאולוגית בין האצ"ל לבין ההגנה בשאלה כיצד יש להגיב אל מול הטרור הערבי. כמובן שגם ההגנה וגם האצ"ל הסכימו שיש לפגוע במי שבדרכו לפגוע ביישוב ושיש לנקוט יד חזקה ובלתי מתפשרת נגד הפורעים עצמם.

האצ"ל האמין **בתגובה** ובנקמה אל מול הפעולות של הערבים. טענתם של אנשי האצ"ל הייתה כי גם אם אין זה מוסרי לפגוע בחפים מפשע – פגיעה כזו של "תגובה כנגד פגיעה" – מביאה להרתעה. עוד הם טענו כי חוסר תגובה אל מול הטרור הערבי מתפרש ע"י הערבים כחולשה.

ההגנה לעומת זאת האמינה **בהבלגה** כלומר: חוסר תגובה-נגד אל הפוגעים הערבים. הטיעונים שלהם היו שפגיעה בחפים מפשע היא אינה מוסרית וכי זה נוגד את 'טוהר הנשק'. בנוסף הטענה שלהם הייתה ששימוש בטרור מהצד היהודי יגרום לנזק הסברתי ובדעת הקהל העולמית לתמיכה בציונות והיא תגרום להפסקת שיתוף הפעולה הביטחוני עם בריטניה.

לדיון: האם לדעתך התגובה לאירועי הערבים היא תגובה או הבלגה?

90. בתקופת מאורעות תרצ"ו הייתה ביישוב היהודי מחלוקת בשאלת התגובה לפרעות הערבים. הצג והסבר את שני צדדי המחלוקת – תגובה מול הבלגה.

שיתוף פעולה בטחוני עם הבריטים [ביטחון]

במרד הערבי ב-1936 היה ארגון ההגנה מסודר ומאומן ופעל באופן צבאי כמעט לחלוטין. בשלב הזה ארגון ההגנה שינה את האסטרטגיה הצבאית, אותה הנהיג יצחק שדה – מעתה לא רק פועלים באופן הגנתי בלבד, אלא גם תוקפים.

צורת חשיבה זו נקראה **"יציאה מהגדר"** – כלומר: לא עוד שומרים על הגדר של היישוב מפורעים ערבים ותו לא, אלא מעכשיו גם פוגעים במפגעים בדרכם אל היישוב (יש לשים לב שאין מדובר בהבלגה או תגובה, כיוון שלא מדובר בתגובה על פעולת טרור אלא בהגנה מוקדמת והגנה מחוץ לגדר על היישוב מהתקפה ערבית).

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הבריטים הכירו דה-פאקטו (בפועל) בארגון ההגנה כארגון הצבאי העיקרי של היישוב היהודי והחלו

פלוגות הלילה המיוחדות

בשיתוף פעולה צבאי. אין הם עשו זאת כיוון שרצו לחזק את הכוחות הצבאיים ביישוב היהודי, אלא כיוון שדיכוי המרד הערבי דרש כוחות צבאיים רבים והם הבינו שהיהודים יסייעו להם בכך, לפחות בכל הקשור לשמירה על היישובים היהודיים.

לשם כך הוקם ארגון הנוטרים (1939) – קבוצה של שוטרים יהודיים בתוך המשטרה הבריטית שתפקידה היה להגן על יישובים יהודיים. הם אומנו ומומנו ע"י הבריטים, קיבלו נשקים ובהמשך אפילו

מדים. שנה קודם לכן הוקמו **פלוגות הלילה המיוחדות** של הקצין הבריטי המוערך אורד וינגייט⁵⁶. בפלוגות האלה פעלו יחד יהודים ובריטים ותפקיד הפלוגות היה לפגוע בכנופיות ערבים שהיו בדרכם לפגוע ביישובים יהודיים. הפלוגות הללו פעלו בצורה של 'קומנדו' – יחידות קטנות שפעלו בצורה שקטה בעורף האויב, קיימו מארבים ופשיטות על בסיסי המחבלים הערבים.

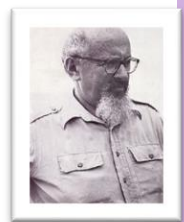
לצד שני הארגונים הללו – הנוטרים ופלוגות הלילה, פעלו גם שני ארגונים באופן לא רשמי (ולכן נקראים 'בלתי-ליגליים') – **הנודדת** (1936) ו**פלוגות השדה** (1937) – שניהם עסקו בהגנה על היישובים היהודיים.

לדיון: מה היו היתרונות, לדעתך, לשיתוף הפעולה עם הבריטים בתקופה זו ובכלל?

שדה, יצחק

יצחק שדה נולד בלובלין (פולין, רוסיה). ב-1917 פגש את יוסף טרומפלדור והושפע מאוד מרעיונותיו ומהקמת ארגון החלוץ. לאחר מותו של טרומפלדור, עלה שדה לא"י, הקים את גדוד העבודה וב-1921 הצטרף אל ארגון ההגנה, שהוקם זמן קצר לפני כן, שם היה מפקד קורס המפקדים הראשון של ההגנה בכפר גלעדי.

⁵⁶ **אורט וינגייט** היה קצין בריטי שהאמין ברעיון הציוני, האמין בהקמת מדינה יהודית בישראל וסייע רבות להקמת הבסיס הצבאי והבסיס המוסרי של צה"ל. הוא אימן את לוחמי ההגנה כיצד להילחם, הקים קבוצות קומנדו ולימד את הנהגת ההגנה שיטות לחימה, חילוץ פצועים וערכים כמו 'לא משאירים חייל בשטח' או טוהר הנשק.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בזמן מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט התבלט כמפקד ייחודי ברמתו, הקים את "הנודדת" כחלק מהטקטיקה שלו ל"יציאה מהגדר" של ארגון ההגנה. הוא הקים את פלוגות השדה ופיקד על "הפלוגות המיוחדות".

ב-1941 הקים את הפלמ"ח והיה למפקדו הראשון. והיה ממתכנני "מצדה על הכרמל". לאחר הקמת המדינה קיבל דרגת אלוף בצה"ל והיה ממקימי חיל השריון וממשחרי לוד ורמלה.

91. ציין שני ארגונים שהוקמו בתקופת תרצ"ו-תרצ"ט ללא אישור הבריטים, והצג שני ארגונים אשר הבריטים סייעו בהקמתם.

92. שער מדוע הבריטים סייעו ליישוב היהודי מבחינה ביטחונית במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט.

העפלה לפני מלחמת העולם השנייה [עלייה]

הגבלתם של הבריטים על העלייה היהודית בעיקר מתחילת שנות השלושים הובילו את מנהיגי היישוב היהודי להעלות יהודים גם ללא אישור. החל מ-1934 החל היישוב היהודי בהעפלה של יהודים. למרות שמאז תחילת המנדט הגיעו יהודים רבים בדרכים לא ליגליות (לא חוקיות), עלייה זו לא הייתה מאורגנת. ב-1932 קורא ז'בוטינסקי לפרוץ את הגבלות העלייה של הבריטים ולארגן עלייה המונית, אולם רק ב-1934 החל היישוב היהודי בהעפלה.

המעפילים הגיעו לרוב דרך הים, אולם היו גם כאלו שהגיעו, בעיקר מארצות האסלאם, דרך היבשה. עד פרוץ מלה"ע ה-2 הגיעו יותר מעשרים אלף, כשרובם הגיעו בעלייה הבלתי ליגלית שנקראה "עליית אף-על-פי". היא נקראה כך כיוון שמוסדות היישוב קיפחו את העולים המשתייכים אל התנועה הרוויזיוניסטית (תנועתו של ז'בוטינסקי) באשרות העלייה.

עולים נוספים הגיעו באמצעות "המוסד לעלייה ב" של ארגון ההגנה שמטרתו הייתה להרחיב את תנועת ההעפלה לארץ ישראל החל מ-1939.

חומה ומגדל⁵⁷ לפני מלה"ע ה-2 [התיישבות]

המאורעות ב-1936 הובילו את הנהגת היישוב על כל זרועותיה לאמץ עמדה תקיפה מול הבריטים והערבים בכל הקשור להתיישבות היהודית. למרות צמצום היתר המכירה של אדמות ליהודים עד כדי איסור מוחלט, המשיכו היהודים לרכוש עוד אדמות, עיבו אזורי התיישבות עירונית ועובו גושי התיישבות כמו בעמק יזרעאל ובעמק חפר והוקמו נקודות יישוב חדשות גם במקומות רחוקים שעד

⁵⁷ פעולות חומה ומגדל מחולקות לשתי תקופות. בתקופה הראשונה, 1936-1938 היישובים שהוקמו בשיטה זו היו "בעצימת עין" של הבריטים, כלומר: הבריטים לא התנגדו להקמת היישובים, אך לא תמכו בהם. בדרך זו למעשה הבריטים תרמו, בניגוד לחוק הרשמי, להקמת עוד יישובים. בתקופה השנייה, בשנת 1939, כאשר הבריטים אסרו רשמית על הקמת יישובים ונאסר לרכוש קרקעות - היהודים הפכו זאת לשיטת התנגדות ובנייה בניגוד לחוק.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אז לא הייתה אחיזה, בהתאם, יחסית, למפה שהציגה בריטניה בוועדת פיל. אחת השיטות העיקריות לבנייה מהירה ומסיבית הייתה חומה ומגדל.

עד לפרסום הספר הלבן השלישי, הבריטים אישרו את הקמת יישובי חומה ומגדל ואף סיפקו להם הגנה בזמן העלייה לקרקע. הבריטים אמנם לא יכלו לאשר בנייה של יישובים חדשים, אך הם פעלו עפ"י החוק שקובע כי לא מפנים יישוב קיים. ההגדרה של יישוב עפ"י החוק היה מקום שמתגוררים בו, מגודר ויכול לשמור על עצמו עם מגדל שמירה.

חומה ומגדל

הקמת היישובים החדשים בשיטת חומה ומגדל

נעשתה בלילה אחד, תוך כדי בנייה מהירה של חומה מעץ ומגדל

במרכז היישוב הקטן שהוקם, והורחב כל הזמן. היהודים חששו מתגובות הערבים, אבל הערבים לא פעלו כנגד היהודים ביישובים החדשים שהוקמו.

הבריטים מצדם בביכול הופתעו מהיישובים החדשים אבל "לא יכלו לעשות דבר" כיוון שזה יישוב קיים לפי החוק. לאחר פרסום הספר הלבן השלישי המשיכו ביישוב היהודי להקים יישובים בצורה של חומה ומגדל, אלא שהפעם הבריטים לא סיעו, אבל גם לא יכלו לפנות ולהפר את החוק שלהם עצמם.

לדיון: האם שיטת חומה ומגדל הצליחה להשיג את המטרות לדעתך?

לדיון: האם שיטה זו המשיכה לפעול גם בהמשך לדעתך?

93. הסבר מהו "חומה ומגדל" ומדוע הבריטים סיעו בתחילה לנושא זה.

התערערו מצב היהודים בארצות האסלאם

החל משנות ה-30 החלה הרעה במצבם של היהודים בארצות האסלאם ולכך יש מספר סיבות:

- **התעמולה הנאצית חודרת לארצות האסלאם** כדי להמריד את האזור נגד צרפת ובריטניה. השנאה של הערבים לשלטון של בריטניה וצרפת מביא ל"חיבוק" התעמולה הנאצית.
- **הסכסוך היהודי-ערבי בארץ ישראל** מאז מאורעות תרפ"ט והתעמולה של חאג' אמין אל-חסייני והמרד הערבי ב-1936 הובילו גם להחמרת מצב היהודים בארצות האסלאם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אחרי שבשנת 1932 קיבלה **עירק** עצמאות, המוסלמים איימו על היהודים שלא ידרשו זכויות מיעוט והיהודים היו נתונים להתפרצויות מצד המוסלמים.

ההסתה האנטי-יהודית של הנאציזם **בעירק** נעשתה באופן גלוי ובאישור הממשלה, כך אחד העיתונים החשובים בעירק תרגם בכל יום חלק מהספר "מלחמתי" של היטלר. ביוני 1941 החל פוגרום ביהודי עירק בעקבות הסתה זו בו נטבחו כ-200 יהודים לעיני השלטונות. הפוגרום, שנקרא **פרהוד**, נערך בעידוד חאג' אמין אל חוסייני.

לדיון: בלימודי ההיסטוריה מתעסקים לא הרבה בהיסטוריה של יהודי ארצות האסלאם?
מדוע זה כך לדעתך והאם נכון לפעול כך?

94. מדיניות בריטניה בסוף שנות השלושים מבטאת נסיגה ניכרת מן ההתחייבויות שלה כלפי העם היהודי בהצהרת בלפור.
הצג דוגמה אחת לכך מן הספר הלבן השלישי (1939) והסבר כיצד בדוגמה זו באה לידי ביטוי נסיגה מן ההתחייבות בהצהרת בלפור.
הסבר שני גורמים לנסיגה זו.

95. בשנים 1936 – 1939 הוקמה התיישבות "חומה ומגדל" בהתאם למטרה מדינית ולמטרה ביטחונית.
הצג את שתי המטרות האלה, והסבר מה היו הנסיבות ההיסטוריות שעוררו את הצורך לגבש מטרות אלה.

96. בשנים 1936 – 1939, במהלך המרד הערבי הגדול, התרחשו בארץ-ישראל מאורעות דמים.
הצג שינוי אחד שחל בכוח המגן של היישוב היהודי בעקבות המאורעות האלה.
הסבר את העמדות של ההגנה ושל האצ"ל בשאלת ה"הבלגה או תגובה" כלפי הטרור הערבי בתקופה זו (סך הכול – שני הסברים).

97. הסבר כיצד השפיע הקשר בין הערבים בארץ-ישראל ובין הערבים בארצות ערב על פרוץ מאורעות תרצ"ו – תרצ"ט.
הסבר כיצד השפיע קשר זה על פרוץ הפרהוד.
הצג גורם נוסף למאורעות תרצ"ו – תרצ"ט.

98. במהלך המאה ה-19 והמאה ה-20 חלו שינויים במצבם של היהודים בארצות האסלאם – לעיתים לטובה ולעיתים לרעה – בעקבות תהליכים שונים שקרו בעולם.
הצג שינוי לטובה ושינוי לרעה שחל במצבם של יהודים בתקופה זו בארצות האסלאם שעליהן למדת (סך הכול – שני שינויים).

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הסבר כיצד כל אחד מן השינויים שהצגת הושפע מאחד התהליכים האלה: התחזקות המעצמות האירופיות, חדירת רעיונות ההשכלה, התבססות הבית הלאומי בארץ-ישראל (סך הכול - שני הסברים).

99. בשנים 1936 - 1939 התחוללו בארץ-ישראל פרעות תרצ"ו - תרצ"ט, המכונות גם המרד הערבי הגדול. ציין שתי פעולות שנקטו ערביי ארץ-ישראל נגד היישוב היהודי או נגד השלטונות הבריטיים בשנים אלה.

הסבר סיבה אחת לפרוץ המאורעות דווקא בתקופה זו. ציין והסבר את שתי העמדות בוויכוח שהתנהל בין אנשי ההגנה לאנשי האצ"ל בנוגע לדרכי התמודדות עם האיום הערבי.

עידן החושך

אשכנזי סטלין

גרמניה הנאצית 1933-1939

אחמאד העולם השני

השואה

משטרים סוצליסטיים

הקומוניזם

הקומוניזם הוא אחד משטות המשטרים הסוצליסטיים באירופה החל מסיומה של מלח"ע ה-1. זוהי שיטה כלכלית-חברתית שמבוססת על האידיאולוגיה המרקסיסטית – הסוציאליזם הקיצוני. הקומוניזם רואה עצמו כשלב הבא בהתפתחות החברה האנושית ובו יפתרו מצוקות האדם והחברה שנגרמו בגלל השיטה הקפיטליסטית⁵⁸.

מצבה הקשה של רוסיה לקראת סוף מלח"ע ה-1 שכלל אבידות קשות בקרב החיילים והאזרחים, מצוקה כלכלית ומורל ירוד – כל אלו הביאו את הציבור להאשים את שלטון הצאר (המלך) שהיה במדינה. באוקטובר 1917 התרחשה "מהפכת אוקטובר" כנגד הצאר ניקולאי השני, כמעט ללא התנגדות ואלימות. כל זאת ע"י הסיעה הבולשביקית⁵⁹, שבסיוע הצבא תפסו הבולשביקים ובראשם לנין את השלטון.

הממשלה החדשה שהוקמה כללה את לנין כראש הממשלה, טרצקי שר החוץ וסטלין שר לענייני לאומים. לנין שאף לממש את החזון הקומוניסטי של מרקס ברוסיה.

ברוסיה החל מאבק בין תומכי הצאר שהתנגדו לשינויים שלנין דרש. ברוסיה פרצה מלחמת אזרחים שהייתה אלימה ועקובה מדם. עם זאת לבסוף הבולשביקים ניצחו והקומוניזם התבסס ברוסיה.

לנין וסטלין הכירו בזכותם של היהודים לאמנציפציה, אך לא היו מוכנים להכיר בזכותם של היהודים להגדרה עצמית או לאוטונומיה תרבותית. סטלין טען שאין לראות ביהודים אומה. הבעיה של הלאום היהודי, בדומה לשאר

הבעיות הלאומיות ברוסיה, תיפתר כאשר ייבנה ברוסיה משטר חברתי קומוניסטי שיביא להתבוללותם של היהודים ולהקמתה של **אומת פועלים חדשה**, שבה לא תהיה יותר חשיבות לזהות הלאומית הקודמת.

היהודים סבלו מכפייה להתבוללות תרבותית, הוקמו מחלקות יהודיות בתוך המפלגה הקומוניסטית שנודעו בשם "יבסקציה" והפכו למוסד החשוב ביותר שטיפל ביהודים עד לסגירתו הסופי ב-1930. מטרת היבסקציה הייתה להפיץ את ה"תורה" הקומוניסטית בקרב הציבורי היהודי, ע"י בניית תרבות יהודית חילונית המבוססת על לשון האידיש. החל מסע רדיפות כנגד הפעילים הציוניים. הם הושלכו

⁵⁸ השיטה הקפיטליסטית מאמינה בכך שכל אדם צריך להשיג את עתידו הכלכלי מבלי לקחת אחריות לגבי האחרים בחברה, שהתחרות היא מבורכת ונועדה לקדם את האדם הפרטי. כל אדם נולד עם "מה שקיבל" ועם זה הוא צריך להצליח בחיים, גם על חשבון אחרים.

⁵⁹ **הבולשביקים** הייתה סיעה (מפלגה) גדולה ברוסיה של הצאר (המלך הרוסי). בהנהגת לנין השתלטה הסיעה על הממשל הרוסי ב-1917.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לכלא, או שנשלחו למחנות עבודה בסיביר או במרכז אסיה. למרות זאת, הפעילות הציונית נמשכה באורח מחתרתי עד 1929.

היבסקציה נתנה יד לחיסול מוסדות הקהילה היהודית והטילה איסור על הפצתם של ספרי קודש. בנוסף, סופרים עבריים ורבנים נרדפו וחלקם נשלח לכלא או למחנות כפייה בסיביר והוצאו להורג. חל איסור על חינוך דתי וקיום חגים יהודיים. לעומת זאת, היבסקציה התמקדה בטיפוח תרבות יהודית חילונית בעזרת אידיש, הקימה רשת מוסדות חינוך, מפעלי תרבות, הוציאה לאור עיתונים וספרים והקימה תיאטרון באידיש. כל אלו נעשו כמובן על בסיס החדרת הערכים הקומוניסטים בקרב היהודים.

לנין, ולדמיר

לנין, מנהיגה הראשון של ברית המועצות ומנהיג המהפכה הקומוניסטית ב-1917, פעל בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, והיה לאחד ממנהיגי הסוציאליזם הקומוניסטי בעולם המזרח-אירופאי.

סטלין, יוזף

סטלין היה מנהיגה השני של ברית המועצות, לאחר מותו של לנין. הוא נחשב לאחד המנהיגים האכזריים ביותר לבני עמו, הנהיג "אגרוף ברזל" בהשלטת הקומוניזם ברוסיה בשותפות עם לנין. ב-1924, לאחר מותו של לנין ירש את ההנהגה לאחר קרב מול אחרים. הוא הנהיג את בריה"מ בזמן מלחמת האזרחים וכן במהלך מלחמת העולם השנייה. מת ב-1953.

מאפייני המשטר הקומוניסטי ברוסיה:

אידיאולוגיה אחת ומפלגה אחת – ברוסיה הקומוניסטית לא היה מקום לאידיאולוגיה נוספת מלבד זו של הבולשביקים – הקומוניסטים. האופוזיציה חוסלה לחלוטין עוד בשלטונו של לנין, והעיתון "פרבדה" (אמת) הופקד על מסירת הידיעות החדשותיות והמאמרים שהופיעו בו ביטאו את הקו הפוליטי של מנהיגי המפלגה.

עקרון המנהיג ופולחן אישיות – פולחן האישיות נועד להצדיק את סמכויותיו הבלתי מוגבלות של השליט ולהעמידו מעל אזרחי המדינה. סטלין תואר כ"מנהיג שאינו טועה לעולם", "שמש העולם". כל הישגי בריה"מ יוחסו לו, נכתבה היסטוריה חדשה כדי להאדיר אותו, אנשי האקדמיה היו נתונים למרותו, סופרים ואומנים שיבחו אותו לפי דרישתו ופסלים בדמותו הוצבו ברחבי בריה"מ.

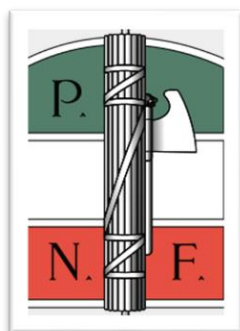
= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

שימוש בטרור – בבריה"מ הוקמה משטרה חשאית (ק.ג.ב.) והוקמו בתי דין מהפכניים. הייתה רשת של מודיעין ומלשינים שפיקחה על הנעשה בכל מקום. המשטר הצטייר כארגון "הרואה" ו"שומע" הכול, וכך הוגברה ונשמרה הטוטליות [=המוחלטיות] של המשטר. המשטרה ביצעה מעצרים המוניים ושלטה במחנות המעצר. סטלין "טיהר" גם חלק מתומכיו שנהנו מאהדה רבה במפלגה וסיכנו אותו. הוא ניהל נגדם משפטי ראוזה בהם הוגדרו כ"אויבי העם". הם הואשמו בבגידה ובריגול.

הוקמו מחנות עבודה – גולאג – ששימשו במסגרות ל"חינוך מחדש" באמצעות עבודה.

שימוש בתעמולה ובחינוך – המשטר בבריה"מ שלט באופן מוחלט על כל מערכת החינוך.

פיקוח על הכלכלה – הכלכלה של בריה"מ הוגדרה בתוכניות חומש (תכנית שנפרסה ל-5 שנים, במהלכה תקודם התעשייה והמסחר ומכאן גם הכלכלה) שנועדו לחסל את הפיגור בתעשייה ובכלכלה. כל מה שנעשה מחוץ ליעדי התוכנית נחשב פשע כלכלי ופוליטי. תוכניות החומש בוצעו תוך שימוש בכפייה ובטרור. בשנים אלו מיליוני בני אדם גויסו לעבודה מפרכת. שליחי המפלגה פיקחו על הפעילות במפעלים, אספו מידע על העובדים ועל תהליכי הייצור ודיווחו למשרדי הממשלה.

הפשיזם

הפשיזם הוא דגם של משטר טוטליטרי שעקרונותיו הם שימוש בטרור ובאלימות כנגד מתנגדיו, פולחן אישיות של שליט יחיד, הצבא והמשטרה כפופים בלעדית למנהיג, ניהול כלכלה ריכוזית מפוקחת ע"י השלטון, תקשורת מגויסת להאדרת השלטון, תכניות לימודים המחדירות את ערכי המשטר ועוד.

המושג פשיזם נטבע לראשונה ב-1919 ע"י בניטו מוסוליני, מי שהיה מנהיגה של איטליה בשנים 1922-1943. הפשיזם התפתח בתגובה לליברליזם⁶⁰ ולסוציאליזם⁶¹

שרצו להקים חברה שבמרכזה עומד האדם או האזרח או בן מעמד הפועלים. הפשיזם ביקש להבליט את ההיבט הלאומי וההשתייכות הלאומית כמאחדת את העם.

הרצון היה להחזיר את איטליה לתקופת הזוהר של האימפריה הרומית. מלה"ע-1 גרמה לאי יציבות פוליטית במדינות רבות, מה שהוכיח את החולשה של השלטון הדמוקרטי להתמודד עם קשיים. הציבור איבד את אמונו בהנהגה הקיימת והחל לחפש פתרון שיוכל ללכד מחדש את הציבור. משברים כלכליים, חברתיים ומדיניים במדינות השונות לאחר מלה"ע-1 שבאו לידי ביטוי במצוקה כלכלית, אבטלה וחוסר אמון בממשלה בנוגע ליכולת שלה לנהל את המדינה בתקופת השבר – הביאו להקמת מפלגות פשיסטיות באירופה.

⁶⁰ **ליברליזם** היא השקפת עולם שמאמינה בחירות האדם, ויצירת תחרות בין האנשים ע"י מתן חופש לפרט לפעול לפי השקפתו, מבלי לערב את המדינה בכל הנושא הכלכלי.

⁶¹ **סוציאליזם** היא השקפת עולם שמאמינה שהאדם הוא חלק מהקהילה והחברה בה הוא חי, ועל הקהילה להיות חלק מחייו. על כן המעמדות הגבוהים בחברה צריכים לסייע לאלה החלשים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בשלבם הראשונים הפשיזם היה נחלתן של מעטים ומפלגות קטנות, כמו בשנות ה-30 ברומניה, בלגן, הונגריה ועוד. איטליה ידועה כמדינה שבה הפשיזם צמח והתפתח לשלטון ארוך טווח יחסית בין השנים 1922-1943 בהנהגתו של מוסוליני.

עקרונות הפשיזם:

עליונות הכלל - הקבוצה על-פני היחיד - היחיד-הפרט באידיאולוגיה הפשיסטית הוא חלק מהכלל, חלק מהקבוצה ומחויב לחיות עפ"י טובת הכלל ולא עפ"י טובתו האישית. אין מקום לביטוי רצונותיו וצרכיו של הפרט אם אינם משרתים את הכלל.

מרכזיות המדינה - עליונות הלאום - המדינה היא ערך עליון והיא מעל הכול. על כן מתבטל ערכם של הפרטים החיים במדינה.

שבח המלחמה והאלימות - המלחמות נותנות אפשרות לאזרחים להביע את מסירותם למדינה והקרבנות למענה, כחלק מהתפיסה שהמדינה מעל הכול.

האליטיזם ושליטת הדמוקרטיה - בכל חברה צריכה להיות חלוקה בין מנהיגים - האוטוריטה - לבין המונהגים. לא כל אחד ראוי לשלטון, אלא רק בני קבוצה אליטיסטית.

הלאומנות - בין הלאומים מתקיים מאבק ולכן כל בני הלאום צריכים להיאבק על הישרדותם באמצעות המסירות למדינה.

הצלחתו של המשטר הנאצי בגרמניה הביא לשלטון במדינות שונות כמו הונגריה ורומניה את המפלגות הפשיסטיות, שיצרו קשר עם השלטון הנאצי והושפעו ממנו.

מוסוליני, בניטו

מנהיג איטליה הפשיסטית והוגה הרעיון הפשיסטי. יישם אידיאולוגיה זו של הפשיזם באיטליה החל מ-1922 ועד 1943, כאשר נתפס והוצא להורג. מוסוליני היה קרוב אידיאולוגית אל היטלר ויחד איתו כרת ברית גם עם מנהיג יפן בשנות השלושים של המאה ה-20.

לדיון: מדוע רבים כל-כך נסחפו אחרי רעיונות המשטרים הטוטליטריים?

נאציזם

הנאציזם הוא משטר פשיסטי קיצוני, אשר בתוספת לרעיון הפשיסטי, באה לידי ביטוי שנאת הזרים בו בצורת "תורת גזע" המחלקת את העולם לגזעים מובחרים (הגזע הארי והגזע הנורדי), גזעים נחותים (הגזע הסלאבי) וגזעים הרסניים (הגזע היהודי והגזע השחור).

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

המשטר הנאצי קם בגרמניה ב-1933 עם היבחרותה של המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית⁶² לרייכסטאג (הפרלמנט הגרמני) ועליית מנהיגה של המפלגה - אדולף היטלר - לשלטון, ונמשך עד ל-1945.

כמו בשני המשטרים הטוטליטריים האחרים מאפייניו היו עיקרון האדרת המנהיג, אידיאולוגיה אחת ומפלגה אחת, שליטה באמצעות טרור, כלכלה ריכוזית ע"י השלטון, חינוך מוחלט ובנוסף לכל אלו גם מרחב מחיה ואנטישמיות. עוד על מאפייני הנאציזם בעמוד 131.

היטלר, אדולף

היטלר, מנהיג גרמניה הנאצית בשנים 1933-1945, נולד בסוף המאה ה-19. במהלך מלחמת העולם הראשונה (1914-1918) נפצע כחלק מצבא האימפריה הגרמאנית, אך חזר אל הקרבות. בסיום המלחמה השתלט על מפלגת הפועלים הגרמנית והפך אותה ל"מפלגת הפועלים הנציונל-סוציאליסטית" - המפלגה הנאצית.

נחשב לאחד האישים בעלי יכולת הרטוריקה המבריקה במאה העשרים. בסוף שנת 1932 זכתה מפלגתו להיות המפלגה השנייה בגודלה ברייכסטאג (הפרלמנט הגרמני) והוא הקים את הממשלה, מה שהוביל לסיימה של הדמוקרטיה בגרמניה והשלטת הממשל הנאצי עד סיום מלחמת העולם השנייה ב-1945, אז התאבד.

היטלר היה האחראי כמנהיג לרצח ששת מיליוני היהודים במהלך השואה ועשרות מיליוני אזרחים נוספים מעמים שונים.

100. משטרים טוטליטריים במאה ה-20 (פשיזם, קומוניזם, נאציזם)

א. עיין בשתי הכרזות שבנספח - כרזה א' מברית המועצות הקומוניסטית, וכרזה ב' - מאיטליה הפשיסטית.

ציין עיקרון משותף למשטר הקומוניסטי ולמשטר הפשיסטי, שבא לידי ביטוי בשתי הכרזות.

הסבר כיצד העיקרון שצינת בא לידי ביטוי בכל אחת מן הכרזות.

ציין והסבר כיצד עיקרון אחר של משטרים טוטליטריים בא לידי ביטוי באחת הכרזות, באמצעות רכיב בכרזה הזאת.

ב. הקומוניזם והנאציזם היו שניהם משטרים טוטליטריים אך האידיאולוגיות שלהם היו מנודות למרות הניגוד האידיאולוגי, נחתם באוגוסט 1939 הסכם ריבנטרופ-מולוטוב בין גרמניה ובין ברית המועצות.

הצג הסכם זה. הסבר מדוע הפרה גרמניה הנאצית את ההסכם כעבור שנתיים במצב ברברוסה (יוני - 1941)

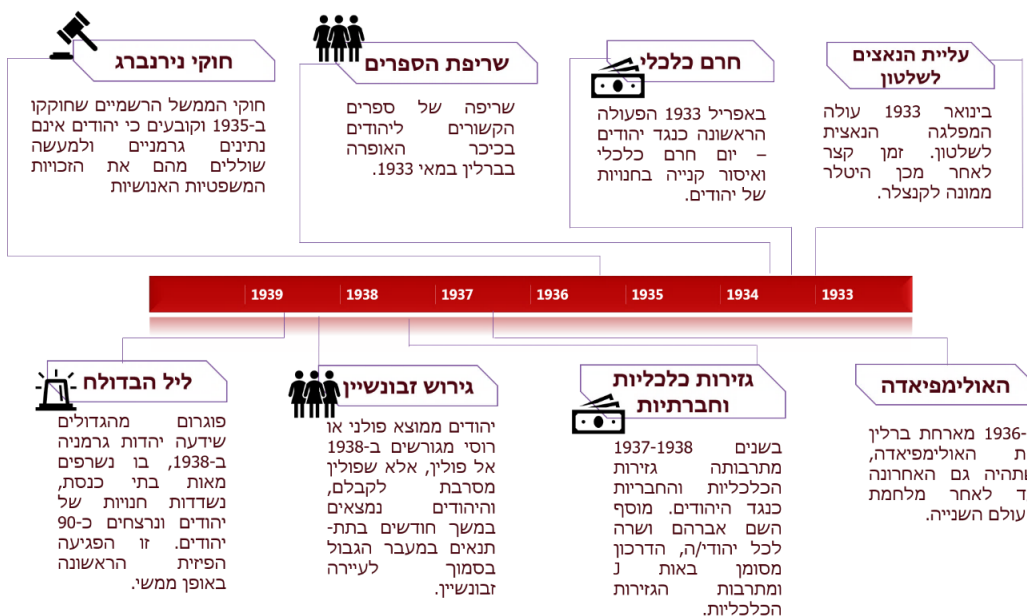
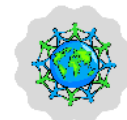
⁶² המפלגה הנאצית (או בשמה המלא - מפלגת הפועלים הנאציונל-סוציאליסטית בגרמניה) הוקמה ב-1919, לאחר מלחמת העולם הראשונה בשם "מפלגת הפועלים הגרמנית". לאחר שהיטלר מונה לעמוד בראשה, שונה שמה ל"מפלגה הנאציונל-סוציאליסטית" או בקיצור - המפלגה הנאצית. המצע (הרעיון) של המפלגה היה מבוסס על עקרון המנהיגות, תורת הגזע ואנטישמיות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אראניה הנאצית 1933-1939

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

סיומה של מלחמת העולם הראשונה וחתימת הסכמי ורסאי ב-1919 סימנו לכאורה "סדר עולמי חדש". המחשבה של מעצמות ההסכמה שניצחו במלחמה - בריטניה, צרפת, איטליה וארה"ב - הייתה שעידן חדש של שלום נפתח בעקבות הסכמי ורסאי.

אולם גרמניה ראתה בהסכם זה השפלה קשה. ההסכם קבע שגרמניה פתחה במלחמה, מה שלא היה נכון. בשל כך, גרמניה הוכרחה למסור 13% משטחיה לטובת צרפת ופולין, שהוקמה זה עתה. נאסר על גרמניה להקים צבא, נאסר עליה להקים צי צוללות והיא נדרשה לשלם פיצויים גבוהים מאוד לצרפת ובריטניה על נזקי המלחמה שהיא יזמה, לכאורה.

גרמניה עצמה הייתה במשבר כלכלי קשה מאוד, שהוביל את הציבור לתסכול. הממשלה החדשה שנקראה "רפובליקת ויימאר" (ע"ש העיר בה נוסדה) ניסתה לעשות כל שביכולתה כדי להחזיר את החיים למסלולם. אולם המצב הכלכלי, הפגיעה הקשה בביטחון הכלכלי והמשטר החדש שהיה דמוקרטי - כל אלו גרמו לתסיסה גדולה מאוד בציבור. תנועות קיצוניות מימין ומשמאל החלו לצמוח ולצבור תאוצה פוליטית. ב-1919 הוקמה תנועה פוליטית שנקראה "מפלגת הפועלים הגרמנית". הייתה זו תנועה כמו תנועות רבות שהוקמו, כאמור, באותו הזמן. מצד שמאל של המפה הפוליטית הוקמו מפלגות קומוניסטיות. המשותף לשני הצדדים היה אחד - הם לא רצו את השלטון והמשטר העכשוויים ורצו לשנות אותו בהתאם להקפת עולמם.

ב-1920 הצטרף למפלגת הפועלים אדולף היטלר. הוא היה חייל משוחרר, גיבור מלחמה שנפצע, אבל בעיקר היה אדם שידע לדבר, כריזמטי שהלהיב את ציבור השומעים. הוא שינה את שם המפלגה ל"מפלגה הנאציונל-סוציאליסטית" או בקיצור המפלגה הנאצית.

ב-1923 הוא ניסה לעשות הפיכה בעיר מינכן, אך לא הצליח. הוא הורשע ונגזר עליו 5 שנות מאסר, אך שוחרר לאחר 9 חודשים בלבד, בהם כתב את הספר שלו "מלחמתי" ובו הציג את העמדות שלו לגבי המדינה, המשטר וכמובן - היהודים, שהם מבחינתו האסון הגדול ביותר של גרמניה.

בעקבות המשבר הכלכלי הגדול ב-1929 בארה"ב, גם גרמניה מתרסקת. ההתרסקות הכלכלית של גרמניה מובילה לחוסר יציבות פוליטית ונערכות בחירות שוב ושוב. ב-1932 זוכה המפלגה הנאצית להיות השנייה בגודלה, ובעקבות ברית עם מפלגה קטנה יותר - זוכה ברוב הכוח בפרלמנט ומקימה את הממשלה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

האידיאולוגיה הנאצית

האידיאולוגיה הנאצית מבוססת על ארבעה נושאים:

- 👉 תורת הגזע
- 👉 מרחב מחיה
- 👉 עקרון המנהיגות
- 👉 אנטישמיות גזעית

תורת הגזע

תורת הגזע טוענת שהאנושות מחולקת לגזעים שונים, ממש כמו בעלי החיים. בין הגזעים מתקיימת מלחמה רצופה כאשר כל גזע רוצה להתקיים בכל מחיר; זו דרך הטבע! כך יוצא שהחזק שורד והחלש נכחד. המלחמה בין הגזעים היא טובה וחיונית ואי אפשר בלעדיה. בלי מלחמת הגזעים העולם עלול להתנוון (להפוך למשותק). המאה ה-20 היא נקודת ההכרעה במלחמה בין הגזעים. תורת הגזע מחלקת את הגזעים לשלושה סוגים:

- 👉 **גזע יוצר תרבות** (הגזע הארי, הגרמני) ועל כן הוא הגזע העליון והטוב ביותר.
- 👉 **גזע נושא תרבות** (הסלבים) שהוא מחקה התרבות הארית.
- 👉 **גזע הורס תרבות** – גזע שמטרתו השמדת הגזעים האחרים. הגזע היהודי הוא העיקרי שבגזעים אלו. בשל רצונו של גזע זה להשמיד את הגזעים האחרים לכאורה, יש לפעול ולהשמיד אותו.

מרחב מחיה

האידיאולוגיה הנאצית מאמינה שעם בריא הולך ומתרחב כל הזמן ועל כן הוא זקוק ל**מרחב מחיה**, אשר יספק לו יותר משאבים – מזון, מחסה (מגורים) ובעיקר שטח. כמו אצל בעלי החיים, כך אצל בני האדם – הצורך בהגדלת מרחב המחיה הוא טבעי. גרמניה לא מספיקה לגזע הארי, והיא צריכה להתרחב על חשבון פולין ורוסיה במזרח, כיוון ששם העמים הנחותים יותר (הסלאבים) ואזורים אלו פוריים ביותר (פולין נקראת 'אסם התבואה של אירופה'). בנוסף היטלר מדבר במרחב המחיה על כך שבכל מקום בו יש גרמנים צריך להיות גרמניה (אוסטריה וחלק מצ'כוסלובקיה). היטלר מדבר על החזרה של אזורים שנלקחו מגרמניה בעקבות הסכמי ורסאי כמו אלזס ולורן שבצרפת.

ייחודה של האנטישמיות הנאצית

האנטישמיות המודרנית, הגזעית-גזענית, סברה כי המהות השלילית נמצאת בכל יהודי ומדובר בעניין ביולוגי ותורשתי.

אם בימי הביניים היהודי יכול היה להשתחרר משנאת ישראל על-ידי המרת דתו וקבלת האמונה הנוצרית, הרי שעפ"י האנטישמיות הגזענית החדשה אין בכך שום מפלט! בעבר היהודי היה נבדל במראהו ובשפתו ועורר עליו את השנאה, ואילו "היהודי החדש" עפ"י האנטישמיות המודרנית, לא נבדל מסביבתו. הוא לבוש כמו בני ארצו ומדבר גרמנית וצרפתית רהוטה.

אבל למרות זאת – יהדותו חבויה בגופו ובתכונותיו התורשתיות ולכן היא זדונית יותר כי היא מוסתרת.

האידיאולוגיה הנאצית מבטאת את ההבדל בין האנטישמיות המודרנית למסורתית. בעוד שבאנטישמיות המסורתית היהודי נתפס כחלק מהכלל – היהדות, באנטישמיות הגזעית הייתה הפרדה בין האדם היהודי לבין הדת היהודית. הנאצים כיוונו שנאתם גם לאדם היהודי וגם לדת היהודית.

הטענות נגד האדם היהודי

היהודים אינם מסוגלים לייסד מדינה משלהם ולקיים אותה, כיוון שהם חסרי יכולת לעבוד וליצור. הריחוק שלהם מהטבע ומהאדמה הופכים אותם **לעם טפילי מובהק**, בניגוד לגזע הארי היוצר. היהודי הטפיל חי בקרב האומות, אבל מעולם לא רצה להתמזג בקרבם. סימני ההיכר החיצוניים שלהם (שפה גרמנית ולבוש גויי) נועדו להסוות את דמותו האמיתית ואת מטרתו להשתלט על העמים האחרים. לפי תפיסה זו קיימת קנוניה (קונספירציה) של היהודים להשתלט על העולם מבחינה כלכלית, תרבותית, אמנות, ספרות ותקשורת. תפיסה זו התבססה על **הפרוטוקולים של זקני ציון**.⁶³

הפרוטוקולים של זקני ציון

היהודים מזהמים את הדם הארי-גרמני ע"י התבוללות ונישואי תערובת. היהודים עושים זאת בכוונה כדי להשחית ולקלקל את הגזע הגרמני הטהור והמשובח. היהודים עומדים בראש תנועות סוציאליסטיות שהן האויבות הגדולות של גרמניה. מטרת התנועות הסוציאליסטיות והקומוניסטיות להביא שוויון ללא הבדל דת, גזע ומין. אם הדבר יתממש – תתבטל ההיררכיה הגזעית ותתבטל עליונותו של הגזע הארי. היהודים שואפים להביא חורבן על הגזע הארי.

⁶³ הפרוטוקולים של זקני ציון היו עלילת דם אנטישמית שנפוצה בעולם לפיה החכמים של היהודים רוצים להשתלט על העולם בתכנית מסודרת וברורה לפיה ישתלטו על אמצעי התקשורת, החינוך, התרבות ובעיקר הכלכלה וכך ימיתו הרס וחורבן על העולם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הטענות נגד הדת היהודית

היהדות מטפחת את המוסריות והרחמים, העזרה והצדקה. לעומת זאת הנאציזם מדגיש את ערך הכוח שמעל החוק ואת זכותו של החזק לחסל את החלש כדי להשיג מטרותיו. היהדות מטפחת את המצפון בתחושה האנושית היסודית שהיא אבן בוחן לכל מושגי הטוב והרע ומשום כך ישנה אחריות לכל פרט על כל מעשיו, לעומת זאת הנאציזם מדגיש את האמונה במנהיג הראשי ובדרך שלטונו המחייבת צייתנות. עיקרון זה מבטל את המצפון האנושי והשתקת כל רגש אחריות בלב האדם על כל מעשיו.

לדיון: מדוע לדעתך הפרידו הגרמנים בין "האדם היהודי" לבין "הדת היהודית"?

102. בחר באחד מן המשטרים הטוטליטריים האלה: פשיזם או קומוניזם.
הצג שני מאפיינים או עקרונות של המשטר שבחרת.
הסבר כיצד אחד מעקרונות הנאורות מנוגד לאחד מן המאפיינים או העקרונות שהצגת.

פירוק השאלה:

פשיזם:

מאפיין ראשון - לאומנות - מאפיין זה מציב את העם האיטלקי בתקופת הפשיזם בתפיסה של "עם עליון" ונערץ מאשר שאר העמים. הלאומנות מתנגדת לזכויות המיעוטים ורואה חשיבות בהאדרת הלאום האיטלקי.

מאפיין שני - שבח המלחמה והאלימות - מאפיין זה רואה חשיבות גדולה ביצירת מלחמה, אשר מלכדת את העם סביב המטרה המשותפת של ניצחון העם והלאום, השלטת האומה האיטלקית על עמים אחרים.

מאפיין שלישי - מלחמת גזע - מאפיין הלאומנות מנוגד לערך השוויון, אשר רואה את בני האדם כמי שנולדו שווים זה לזה, ואילו הלאומנות שוללת שוויון זה, ורואה בעם האיטלקי כאלוהי.

או נאציזם:

מאפיין ראשון - תורת הגזע - מאפיין זה קובע כי ישנו מדרג לגזעים השונים, ועפ"י המדרג הזה הגזע הארי הוא הגזע העליון והמובחר מאשר שאר העמים. זהו גזע יוצר תרבות שנועד לשלוט על העמים האחרים. לעומת זאת עמים אחרים נחותים לו, כמו הגזע הסלבי והגזע היהודי.

מאפיין שני - עקרון המנהיג - מאפיין זה מציב את הפיהרר, את המנהיג, כ"כל-יודע", כמי שלעולם אינו טועה והיחיד שיודע עבור הציבור מה טוב לו. התפיסה של האדרת המנהיג משתמשת בשטיפת מוח באמצעות פסלים ענקיים, חינוך אודות המנהיג ויחס מאוד אוהד בתקשורת.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מלחמת העולם השנייה - תורת הגזע, וגם עקרון המנהיג שניהם סותרים את ערך השוויון. ערך השוויון רואה את בני האדם כשווים זה לזה, ואילו תורת הגזע מציגה מדרג של גזעים וכן עקרון המנהיג שמציב את המנהיג כחשוב יותר מכל שאר האזרחים.

103. הצג שניים מעקרונות האידיאולוגיה הנאצית: מרחב מחיה ותורת הגזע.

104. הצג מהי האנטישמיות המודרנית הגזעית ומה ההבדל בינה לבין האנטישמיות המסורתית.

105. הצג את טענתם של הנאצים כלפי האדם היהודי ואת טענתם כלפי הדת היהודית.

התבססות המשטר הנאצי בגרמניה

בינואר 1933 נמסר המנדט להקמת הממשלה לידי של היטלר. אמנם המפלגה הנאצית לא זכתה להיות המפלגה הגדולה ביותר בבחירות האחרונות ב-1932, אבל היא הייתה מספיק גדולה כדי להקים יחד עם מפלגה נוספת - את הממשלה.

מרגע כניסתו של היטלר לתפקיד, מונו השרים מהמפלגה הנאצית לתפקידי המפתח, והחשוב מכולם, כנראה, היה יוזף גבלס - שר התעמולה. תפקידו של גבלס היה חשוב ביותר: יצירת אווירה של הסתה נגד היהודים, פגיעה ביהודים ובידודם, וכל זאת תוך יצירת "דה-הומניזציה" (חוסר אנושיות) ליהודים.

עם עלייתו לשלטון, פעל היטלר בשלושה מישורים: מדיניות חוץ תוקפנית, מדיניות פנים אגרסיבית ומדיניות נגד היהודים (עליה נרחיב בהמשך בפרק שלם).

מדיניות חוץ תוקפנית

עם עלייתו של היטלר לשלטון, הבטיח היטלר "להחזיר לגרמניה את הכבוד הלאומי" שנפגע בהסכמי ורסאי, לפי תפיסת חלק גדול מהגרמנים. על מנת להחזיר את הכבוד הלאומי, פעל היטלר במדיניות חוץ תוקפנית כלפי המדינות השכנות, אשר הסכם ורסאי הטיב איתם, על חשבון גרמניה.

חיילים גרמנים מתקבלים באוסטריה

• חבל הסאאר ואלזס לורן - חבלי ארץ משופעים במחצבי טבע

בגבול בין גרמניה לצרפת, אשר הועברו לשליטת צרפת בעקבות מלחמת העולם הראשונה. עפ"י הסכמי ורסאי התושבים בחבל הסאאר יוכלו לקבוע במשאל עם ב-1934 האם ברצונם להשתייך לגרמניה או לצרפת. הסיבה למשאל עם זה היא כיוון שחלק גדול מתושבי האזור היו גרמנים במוצאם. לקראת משאל העם, קבוצות פרו-נאציות החלו להפעיל אמצעי טרור כנגד התושבים כמכשש לחצים להצביע בעד המעבר לשליטה

גרמנית. מיד לאחר משאל העם, שבו רוב התושבים ביקשו לחזור לשליטה גרמנית, היטלר סיפח את חבל אלזס לורן הסמוך, וכל זאת בלי ירייה אחת, אף לא באוויר. בריטניה וצרפת לא

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הגיבו לצעד זה, מתוך חשש לפתיחת מלחמה מול גרמניה, מה שגרם להיטלר לראות את חולשתן של בריטניה וצרפת.

- **סיפוח אוסטריה** (האנשלוס) – ב-1938 הורה היטלר לספח את אוסטריה אל גרמניה. אוסטריה וגרמניה שתיהן מדינות-אחיות, עמים כמעט זהים. היטלר עצמו היה אוסטרי וינאי. הסכם ורסאי אשר על שתי המדינות להתאחד, אולם היטלר, כחלק מרצונו להחזיר את הכבוד הלאומי הגרמני – החליט לספח את אוסטריה. גם כאן בריטניה וצרפת לא הגיבו. מדיניות זו נקראה "מדיניות הפיוס".

- **סיפוח חבל הסודטים והסכם מינכן** – היעד הבא של היטלר היה שטח ארץ בתוך צ'כוסלובקיה. צ'כוסלובקיה זו מדינה שהוקמה בעקבות הסכמי ורסאי וסיום מלה"ע ה-1, חלק

מימין היטלר, משמאל צ'מברלין, ראש ממשלת בריטניה.

ממנה על שטחה של האימפריה הגרמאנית. בחבל הסודטים התגוררו גרמנים רבים, והיטלר דרש לספח אליו את חבל הארץ הזה. צ'כוסלובקיה חששה מאוד מתוקפנותה וביקשה הגנה מבריטניה וצרפת. שתי אלו מיהרו לקיים ועידה יחד עם גרמניה בעיר מינכן.

בוועידת מינכן הסכימו בריטניה וצרפת שגרמניה תספח את חבל הסודטים, אך תתחייב שאין לה עוד דרישות טריטוריאליות באירופה. היטלר חתם, אך ככל הנראה לא התכוון אפילו לרגע לקיים את ההסכם, וכבר במרץ 1939 – כבש את צ'כוסלובקיה ולמעשה חיסל את קיומה. בשלב זה בריטניה וצרפת הבינו שהדרך אל מלחמת עולם נוספת – קצרה מתמיד.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מדיניות פנים לביסוס השלטון

במקביל למדיניות החוץ התוקפנית, ניהל היטלר והמשטר הנאצי מדיניות פנים לביסוס המשטר הנאצי.

- **ביסוס המשטר מבחינה פוליטית** – מיד עם עלייתו לשלטון של היטלר, הוא החל לפעול

הנשיא הידנבורג

במטרה לבסס את השלטון שלו מבחינה פוליטית. **הנשיא הידנבורג**, שהיה נשיאה של גרמניה לא מיהר להעניק להיטלר את הסמכות להיות ראש ממשלה, אולם בליט ברירה, ומאחר שהיטלר הצליח לגבש רוב בפרלמנט לממשלתו – נאלץ הנשיא המבוגר לאשר את המינוי.

אחת הפעולות הראשונות שעושה היטלר היא **שריפת הרייכסטאג** (הפרלמנט הגרמני), כשאנשיו מאשימים בכך את הקומוניסטים, מה שמוביל להוצאת המפלגה הקומוניסטית מחוץ לחוק. המפלגה הקומוניסטית הייתה אחת האויבות הגדולות של המשטר הנאצי. מיד לאחר מכן היטלר מכריז על בחירות חדשות, מה שמוביל לכך שלא ניתן לפטרו, כיוון שהוא "ראש ממשלת מעבר". בתקופה זו הוא מעביר את **חוק ההסמכה** – חוק שמבטל בפועל את הכוח של הפרלמנט מול הממשלה, ומאשר לממשלה לקבל את כל ההחלטות ללא מעורבות וללא אישור של הפרלמנט.

תפקידו של הפרלמנט בדמוקרטיה הוא להיות גוף מבקר ומבקר את הממשלה, והוא הגוף שאחראי לחוקק חוקים. מרגע שסמכויות אלו נלקחו ממנו – המשמעות הפוליטית הכוונה היא חיסול המדינה הדמוקרטית.

- **ביסוס המשטר מבחינה צבאית** – למרות שהסכם ורסאי אסר על גרמניה לגייס גיוס חובה ולהקים צי צוללות, היטלר פועל בדיוק להפך – ומקים צי צוללות חדשני, מכריז על גיוס חובה ומתעש (מהמילה תעשייה) באופן מסיבי את הצבא.

- **ביסוס המשטר מבחינה כלכלית** – עם עליית הנאצים לשלטון, האבטלה בגרמניה הייתה גבוהה מאוד ועמדה על עשרות אחוזים. היטלר הבין שהדרך אל הלב של הגרמני עוברת בכיסו – והחל בגיוס עבודות יזומות שהממשלה יזמה ובהם פיתוח כבישים, אוטוסטרדות, אצטדיונים ונמלי תעופה. לכך יש להוסיף את העובדה שב-1936 התקיימה בברלין האולימפיאדה, מה שאפשר צמיחה כלכלית גדולה למדינה.

לצד זה, החלה גרמניה תהליך פיתוח תעשייתי מהיר, והוקמו חברות חדשות כמו פולקסוואגן, וחברות אחרות גדלו בהיקף משמעותי ביותר כמו מרצדס, AEG, B.M.V, הוגו בוס ועוד אחרים. מפעלים אלה סייעו מאוד בהצלחת המשטר הנאצי בחיסול האבטלה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- **ביסוס המשטר מבחינה טרור, חינוך והפחדה** – במשטר הנאצי פעלה המשטרה החשאית – הגסטפו, ואספה נתונים על אנשים רבים שהוכרו כ"מתנגדי משטר" או יהודים או קומוניסטים. כבר בימים הראשונים למשטר פעל המשטר להתחלת סיכול ההתנגדות. במינכן הוקם מחנה

הכניסה למחנה דכאו

הריכוז הראשון **דכאו**, ובהמשך הוקמו עוד מחנות ריכוז אחרים שנועדו ל"חינוך מחדש" לגרמנים מתנגדים למשטר הנאצי. במחנות אלו נעשו זוועות אנושיות שכללו רצח, התעללות והשפלה. קבוצות S.A בראשות רהם עסקו בהשלטת אימה ופחד ברחובות, ופגיעה במתנגדי משטר או מי שנחשדו ככאלה.

השקעה גדולה השקיע המשטר הנאצי בתחום החינוך. בעקבות "החוק להשבת הפקידות הארית על

כנה"ב-1934, פוטרו ממערכת החינוך יהודים ומי שהוגדר כמתנגד המשטר. תוכניות הלימודים שונו והותאמו לתורת הגזע ולאידאולוגיה הנאצית.

תחום נוסף שהמשטר הנאצי שם עליו דגש היה תחום **התעמולה**. שר התעמולה, גבלס, פעל ללא לאות (בלי הפסקה) כדי ליצור דה-הומניזציה (שלילת אנושיות) ליהודים, ובאמצעות הרבה מאוד דמגוגיה⁶⁴ הצליח לקדם את תחום התעמולה ולגרום לשנאה עצומה ליהודים בגרמניה.

לדיון: אילו ערכים "נמחקו" בפוליטיקה או בחברה הגרמנית בתקופה זו לדעתך?

לדיון: מדוע רבים כל-כך נסחפו אחרי הרעיון הנאציונל-סוציאליסטי?

101. הצג שתי דרכים שסייעו לנאצים לבסס את שליטתם בגרמניה במהלך שנות השלושים. הצג שני צעדים שנקטו הנאצים נגד היהודים בגרמניה בתקופה זו.

⁶⁴ דמגוגיה היא הצגת חצאי אמיתות באופן שממנו משתמע מציאות מוחלטת.

המדיניות האנטי-יהודית

תעמולה נאצית אנטי-יהודית

מרגע עלייתה של המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית לשלטון בינואר 1933, החלה תעמולה שקרית ואנטישמית כנגד היהודים. אלא שבניגוד לעלילות דם ותעמולה לפני כן – הפעם היה זה השלטון והממסד שהיה אחראי לתעמולה.

שר התעמולה הנאצי, **יוזף גבלס**, היה אחד מהחשובים ביותר במערך הנאציפיקאציה (הפיכת הגרמנים לבעלי השקפה נאצית). הוא היה המקורב ביותר להיטלר עד יומו האחרון, ונחשב לנאמן ביותר אליו.

התעמולה הנאצית כנגד היהודים באה לידי ביטוי במישור הכתוב ובמישור החברתי. העיתון "דר שטרימר" אותו ערך יוליוס שטרייכר, שהיה אחד מן המקורבים לצמרת השלטון הנאצי, היה העיתון הרשמי (והיחיד) של הממשל הנאצי והוא עסק בהיקף חסר תקדים בתעמולה אנטי-יהודית.

היהודים נמשלו לנחשים, בעלי חיים, מזיקים, תיקנים וחולדות. המאפיינים היהודים, לטענת תורת הגזע, של מבנה פנים מסוים (אף ארוך, למשל) הובלטו בתעמולה, וכן תאוות הבצע של היהודים, לכאורה, גם היא הובלטה. הממשל הנאצי פעל כנגד היהודים במספר מישורים: במישור החברתי, במישור הכלכלי, במישור החוקתי ובמישור הפיזי.

גבלס, יוזף

גבלס היה שר התעמולה במפלגה הנאצית ולאחר מכן בגרמניה הנאצית. הוא נחשב לגאון בתחום התעמולה הנאצית, ומי שהיה אחראי ל"שטיפת המוח" של הגרמנים לשנאת היהודים במשך כל שנות קיום המשטר הנאצי. יחד עם שטרייכר, שהיה עורך העיתון "דר-שטרימר" הגרמני, הוא הצליח להוביל את הקו כנגד היהודים, הגה את רעיון יום החרם ושריפת הספרים וכן עשרות גזרות אחרות על היהודים. הוא התאבד בסיום המלחמה יחד עם כל משפחתו.

שטרייכר, יוליוס

שטרייכר, עורך העיתון הגרמני-נאצי-אנטישמי "דר שטרייכר". שטרייכר היה אחד ממובילי הרדיפה אחר היהודים בתקופת הממשל הנאצי בגרמניה בשנים 1933-1945, מקורבו הגדול של שר התעמולה גבלס ושל הפיהרר, היטלר. הוא ערך וניהל את מערכת העיתון והתעמולה כנגד היהודים, תוך כדי שימוש בשטיפת מוח וייחוס סטיגמות על יהודים, הצגתם בצורה מבזה ורדיפתם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לאחר מלה"ע ה-2 והשואה הועמד למשפט בנירנברג והוצא להורג יחד עם תשעה נוספים. בהוצאתו להורג הוא קרא "הייל היטלר, משתה פורים 1947!".

בידוד היהודים

יהודי גרמניה היו סמל לשילוב של היהודים עם בני הלאומים בהם הם התגוררו. יהודי גרמניה היו משכילים, בעלי מקצועות חופשיים, נראו כמו הגרמנים ודיברו גרמנית. הם גם השתלבו מאוד מבחינה פוליטית.

בין היהודים הידועים בגרמניה היו שר החוץ רטנאו, ראש הממשלה שטרזמן והמדען אלברט איינשטיין.

יהודי גרמניה הגדירו עצמם ראשית כאזרחי המדינה, וכ-12,000 מהם נפלו במלה"ע ה-1 למען גרמניה.

עם עליית המפלגה הנאציונאל-סוציאליסטית (הנאצית) לשלטון, החל הממשל הנאצי בביצוע מדיניותו האנטישמית-גזענית נגד יהודי גרמניה.

לנאצים הייתה מטרה ברורה במדיניות נגד היהודים:

- 👉 **בידוד חברתי** – הרחקת היהודים מהחברה הגרמנית.
- 👉 **בידוד כלכלי** – הרחקת היהודים מכלכלת גרמניה ונישולם ממעמדות הכלכליים.
- 👉 **סילוק היהודים מגרמניה** (גרמניה נקיה – יודֶנְרֵיין).

בידודם החברתי של היהודים הלך והחריף עם השנים. הציבור הגרמני תרם מרצונו לשנאת היהודים ולהחרמתם מהחברה, בין אם הושפע מהתעמולה הנאצית ובין אם היה אדיש לגורל היהודים בשל שנאת ישראל שהייתה גם כך טבועה בתוכו. החברה הגרמנית ברובה לא התנגדה לפעולות נגד היהודים, ורבים היו שניצלו את הרווחים בגזל רכושם של היהודים. אמנם היו מקרים של עזרה ליהודים ואף תחת סכנה ממש, אולם אלו היו מקרים בודדים לעומת המקרים הרבים של שיתוף פעולה עם השלטונות. הגרמנים הוסיפו פעמים רבות

השפלות והתעללות משלהם כנגד היהודים – אם פרטים ואם מוסדות שלטון – גם מבלי שהיו "חייבים" בכך.

אולימפיאדת ברלין, 1936

ב-1936 אירחה ברלין את האולימפיאדה, וכדי להראות לעולם שהיהודים כביכול שווים ואין פגיעה ממשית, הסתיר הממשל הנאצי את הפגיעה ביהודים, אישר לארגוני ספורט יהודים לחזור ולפעול, הסיר שלטים מהדרך האוסרים על כניסת יהודים למקומות

ציבוריים והציג בפני העולם ש"מצב היהודים לא נורא כל-כך".

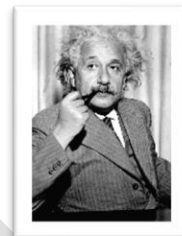
היה זה חלק מהמרמה שבה ימשיכו לנהוג גרמניה כנגד העולם ולטשטש את כוונתם ופעולותיהם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

106. הצג את שלוש המטרות של הנאצים בבידוד היהודים במהלך שלטונם בגרמניה.

איינשטיין, אלברט

איינשטיין, יהודי-גרמני, היה מגדולי המדענים בכל הזמנים. אבי תורת היחסות אשר שינתה את תחומי הפיזיקה מקצה לקצה. הוא זכה לפרסום עולמי ושמו הפך מילה נרדפת לגאונות.

איינשטיין תמך בציונות ובהמשך גם בהקמת מדינת ישראל, תמך בנלהבות ברעיון הסוציאליסטי ונחשב ליהודי המוכר בכל הזמנים. ב-1933, בשעה שהיטלר עלה לשלטון בגרמניה, ברח איינשטיין, יחד עם יהודים בעלי-שם נוספים, אל ארה"ב. בארה"ב הוא שקד במהלך מלחמת העולם השנייה על המצאת והכנת פצצת האטום, שלימים הוא הצטער על שפיתח אותה (בעקבות הנזקים האדירים ביפן). לאחר קום המדינה הוצע לו להיות נשיא המדינה, אך הוא סירב.

לדיון: מדוע רוב היהודים לא ברחו ב-1933 מגרמניה בעקבות עליית היטלר?

פעולות אנטי-יהודיות

חרם כלכלי (1933)

ב-1 באפריל 1933 מורה הממשל הנאצי על חרם על עסקים יהודיים. אנשי האס.אס.⁶⁵ עמדו בכניסה לחנויות ומנעו מגרמנים לקנות אצל היהודים. החרם לא החזיק יותר מיום אחד בשל איום אמריקאי לחרם נגדי.

חוק החזרת הפקידות המקצועית על כנה (1933)

מיד לאחר החרם חוקק אחד מהחוקים הראשונים שמטרתם הייתה לבודד את היהודים מבחינה חברתית – חוק החזרת הפקידות המקצועית על כנה. עפ"י החוק פוטרו כל היהודים עובדי המדינה – פקידים, מורים, פרופסורים ושופטים. בהמשך התרחב החוק גם לתחומים נוספים כמו רפואה ועריכת דין. הייתה זו הפעם הראשונה מאז מתן האמנציפציה שניתן ליהודים ב-1871 – שחוקק חוק שלמעשה ביטל בפועל באופן כמעט מלא את האמנציפציה.

⁶⁵ פלוגות האס.אס. – פלוגות הסער היו פלוגות של חיילים משוחררים ממלה"ע ה-1, שלקחו חלק בתנועה הנאצית מיום הקמתה. תפקידם העיקרי עם העלייה לשלטון היה להשליט טרור ואימה בציבור הגרמני.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

איסור שחיטה כשרה (1933)

חוק נוסף שחוקק מיד לאחר מכן היה חוק האוסר על שחיטה כשרה. השחיטה היהודית הוצגה כברברית, ככזו המתעללת בבעלי החיים, והיהודים הוצגו כאנשים רודפי דם והתעללות בבעלי חיים. זאת למרות שבפועל, במציאות, השחיטה היהודית היא זו שהכי פחות מכאיבה לבעל החיים, לעומת שיטות הגויים כמו חשמול או ירייה.

שריפת הספרים (1933)

הממשל הנאצי מוציא לפועל שריפה של ספרים של יהודים ושל מתנגדי המשטר הנאצי, במטרה להוקיע (להרחיק, להוציא) את התרבות היהודית ולהפריד אותה מהתרבות הארית הטהורה.

חוקי נירנברג (1935)

חוקים אלו נחקקו בעיר נירנברג בגרמניה. החוקים היו הבסיס החוקתי להרחקה של היהודים מהחברה, התרבות, הכלכלה והפוליטיקה הגרמנית. חוקים אלו קבעו בין היתר מיהו יהודי – מי ששניים מסביו יהודים נחשב בן תערובת⁶⁶, מי ששלושה מסביו יהודיים נחשב יהודי לחלוטין.

חוקי נירנברג קבעו:

- ☞ יהודי אינו יכול להיות אזרח הרייך השלישי (גרמניה), אין לו זכות הצבעה בעניינים פוליטיים והוא אינו יכול לכהן במשרה ציבורית.
- ☞ נישואין בין יהודי לאינו יהודי אסורים, וכל הנישואים הללו מבוטלים.
- ☞ כל יחסים בין יהודים לאינם יהודים אסורים בהחלט.
- ☞ יהודים אינם רשאים להעסיק במשק בית נתינים גרמנים למטה מגיל 45.

משמעותם של חוקי נירנברג

חוקי נירנברג מבטאים את החקיקה האנטישמית-גזענית כחלק ממדיניות ברורה של גרמניה הנאצית. מדובר במימוש הלכה למעשה של האידיאולוגיה הנאצית. מדובר בהרעה משמעותית מבחינת זכויותיהם המשפטיות של היהודים, שמעתה אינם זכאים להגנה. חוקים אלו שמו קץ באופן מוחלט לשוויון האזרחי ולאמנציפציה בגרמניה.

⁶⁶ **בן תערובת** – בעתיד, כאשר יישלחו היהודים למחנות ההשמדה, לא תהיה הכרעה ברורה לגבי מי שנחשב "בן תערובת". למעשה, בפועל ההחלטה הייתה של הפקיד מולו עמד בן התערובת. גם במחנה אושוויץ עצמו היה צריך של "בני תערובת".

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לאחר חוקי נירנברג חלה רגיעה מסוימת במדיניות האנטי-יהודית, בעקבות האולימפיאדה, ובעקבות המעמד היציב שרכש הרייך השלישי⁶⁷ בקרב הציבור בתחום התעסוקה (האבטלה כמעט וחוסלה לגמרי). המטרה הייתה להכין את גרמניה למלחמה מבחינה כלכלית וצבאית.

107. המשטר הנאצי בגרמניה, בשנים 1933-1936, פוגע רבות ביהודים באמצעות מדיניות אנטי-יהודית.

הצג אירוע אחד המעיד על פגיעה **בתחום הכלכלי** ואירוע אחד המעיד על פגיעה **בתחום המשפטי**.

108. הצג שני צעדים שנקטו הנאצים כדי להרחיק את היהודים מן החברה בגרמניה מיד עם עלייתם לשלטון (1933).

הצג סעיף אחד מתוך חוקי נירנברג (1935)

לדיון: מדוע הגרמנים הטילו גזירות רבות כל-כך על היהודים זו אחר זו?

אריזאציה - נישול היהודים מבחינה כלכלית

משמעות המילה 'אריזאציה' היא - הפיכת רכוש יהודי לרכוש ארי, גרמני. במהלך השנים 1933-1945 פעלו הגרמנים בכל הגזרות הן בגרמניה עצמה והן במדינות הכבושות כדי לשדוד את הרכוש היהודי ולהעבירו לידי "ידיים גרמניות". גם יהודים שנרצחו והשאירו אחריהם רכוש - רכוש זה הועבר לידיים גרמניות. ההנהגה הגרמנית ראתה חשיבות גדולה בגזלת הרכוש היהודי במטרה "לתקן" את המצב בו היהודים גנבו מהם בכל השנים לכאורה. יהודים ברחבי גרמניה הוכרחו למסור את רכושם לידיהם של השלטונות. לעתים היה זה בתמורה לסכומים נמוכים ומגוחכים ולעתים היה זה אף ללא תמורה. עסקיהם של היהודים היו נתונים כל העת תחת חרם, אלימות, איומים וטרור. הגרמנים שרכשו אצל היהודים הוקעו ע"י השלטון כ"איבי העם", תמונותיהם פורסמו והם הושפלו.

לא פעם עמדו אנשי אס.א.ה ליד החנויות היהודיות ועצרו בגופם את הקונים הגרמנים. יהודים שסירבו למכור רכושם הותקפו באלימות פעמים רבות ונאסרו במחנות ריכוז ובבתי הסוהר. בעקבות חוקי נירנברג ב-1935 החרף הלחץ עוד יותר על היהודים ובעלי המפעלים, התעשייה והחנויות היהודים הותקפו בחריפות רבה יותר, באלימות וללא כל זכויות משפטיות. כמעט כל הונם של היהודים נלקח מהם במהלך שש השנים הללו (1933-1939) ובעוד המשטר הנאצי מתבסס כלכלית - רכושם של היהודים שנאמד באומדן הנמוך ביותר על כ-12 מיליארד מארק - נגזל מהם.

⁶⁷ הרייך השלישי הוא כינוי לתקופת שלטונו של היטלר בשנים 1933-1945. רייך היא ממלכה בגרמנית ולפניה היו שני "רייך" - הרייך הראשון בתקופת האימפריה הרומית (סביב 1000 לספירה). הרייך השני הוא ממשלו של ביסמרק מ-1870.

שנת 1938 - שנת המפנה

בעקבות ההצלחות הכלכליות של הממשל הנאצי בגרמניה, הרווחה הכלכלית, ובעקבות השתיקה של מדינות המערב לאור המדיניות התוקפנית של היטלר, הממשל הנאצי הבין שהמערב לא יבוא לעזרת היהודים ולכן היה להמשיך במדיניותו האנטי-יהודית. החל מ-1938 חל מפנה ברגיעה של המדיניות האנטי-יהודית שהייתה בשנים 7-1936.

כישלון ועידת אוויאן⁶⁸ הוסיף למדיניות האנטי-יהודית בגרמניה.

גזירות חברתיות וכלכליות (38-39) – הגרמנים ממשיכים בהרחקת היהודים מחיי החברה והכלכלה הגרמניים – יהודים נדרשים לשאת תעודות זהות שעליהן מוטבעת האות J לסמן שהם יהודים; שם היהודי נקבע כ'שרה' ושם היהודי נקבע 'ישראל' או 'אברהם'; נאסר על היהודים ללמוד בבתי ספר גרמנים, נאסר עליהם לגדל כלבים ולהיכנס לגנים ציבוריים, אסור היה להם להיכנס לחנויות, בתי מלון ומופעי בידור שנועדו לגרמנים בלבד. בנוסף, בוטלה ההכרה של המדינה במוסדות ובגופים היהודיים, החל תהליך של "אריזציה" – הפיכת הרכוש היהודי לרכוש ארי. אילצו את היהודים למכור את נכסיהם וחלה עליהם חובה לדווח על רכוש העולה בערכו מ-5000 מארק.

לדיון: מדוע הגרמנים הפסיקו למשך כשנתיים עם הטלת הגזירות החמורות נגד היהודים לדעתך?

גירוש זבונושיין

בהתאם לתכנית הממשל הנאצי לנקות את גרמניה מיהודים (יודנריין), מגרש הממשל הנאצי עשרות אלפי יהודים בעלי אזרחות רוסית או פולנית⁶⁹. באוקטובר 1938 מגרשת גרמניה 17 אלף יהודים בעלי אזרחות פולנית לעבר פולין, אולם פולין מסרבת לקבל אותם, בטענה שעפ"י החוק הפולני הם לא נקראים אזרחים. במשך חודשים הם נמלטים מצד אל צד וחיים חיי עוני, רעב ומחלות בגבול פולין-גרמניה. רק לאחר חודשים ארוכים מאשרת פולין ליהודים להיכנס לשטחה, בעקבות משא ומתן עם גרמניה.

בין המגורשים לפולין היו הוריו של צעיר יהודי שלמד בצרפת בשם **הרשל גרינשפן**. גרינשפן חש ממורמר על הגירוש האכזרי שבוצע וביקש להתנקש בחייו של שגריר גרמניה בצרפת, אך במקום זאת רצח את יועץ השגרירות פום-ראט.

⁶⁸ **ועידת אוויאן** – ועידה שהתכנסה ב-1938 לאחר שיהודי ארה"ב הצליחו להוביל מהלך בו המדינות הדמוקרטיות יתכנסו כדי לסייע ליהודים לברוח מגרמניה. תוצאת הוועידה היו שאף מדינה למעט אחת לא הסכימה לסייע ליהודים לעזוב את גרמניה.

⁶⁹ בין שתי מלחמות העולם הגיעו לגרמניה יהודים רבים בעלי אזרחות רוסית או פולנית שרצו למצוא מקום מגורים טוב יותר לחיות בו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ליל הבדולח, 1938

פנים אחד מבתי הכנסיות שנשרפו בליל

מעשה זה שימש עילה מיידית לפתוח בפוגרום נגד יהודי גרמניה, שהיה מוכן עוד מבעוד מועד לזמן הנכון, מבחינת הגרמנים. בליל ה-9 בנובמבר 1938 פשטו יחידות נאציות בשיתוף עם ההמון הגרמני על מבנים יהודיים. במשך הלילה הוצתו כ-1000 בתי כנסת ברחבי גרמניה ואוסטריה, נשרפו ונשדדו כ-800 חנויות, מאות בתי ספר ובתי מגורים נהרסו או ניזוקו ובתי קברות יהודיים חוללו. בסיום

הפוגרום נדרשו היהודים לשלם קנס של מיליארד מארק על כך שבגללם החל הפוגרום. 91 יהודים נרצחו וכ-30 אלף נשלחו למחנות ריכוז⁷⁰. בשל הזוגיות הרבות בלילה זה גבלס קרא לו 'ליל הבדולח'. השם "ליל הבדולח" הוא למעשה "כיבוס מלים" כמו שעשתה גרמניה בשנים האחרונות, שהרי מדובר היה מדובר ב"פוגרום" ולא שם ניטרלי כמו ליל הבדולח.

משמעות ליל הבדולח

לראשונה נערכה פגיעה פיזית של ממש ביהודים באדמת גרמניה. אם עד עתה הפגיעה ביהודים הייתה חוקתית וחברתית, הפגיעה עתה הפכה להיות פיזית של ממש. הפוגרום בודד לגמרי את היהודים מהחברה הגרמנית, ובעקבותיו הוחמרו הגזרות האנטי-יהודיות אף יותר. עתה היהודים נדרשו לעזוב את גרמניה, לא עוד מרצון, אלא מכפייה.

**לדיון: הרצח של פום-ראט היה עילה לפרעות.
מכירים/מכירות עוד עילות לפתיחה באירוע?**

109. היסטוריונים רואים בשנת 1938 שנת מְפָנָה במדיניות הנאצים כלפי היהודים. הסבר באמצעות שתי דוגמאות, במה שנת 1938 הייתה שנת מפנה.

110. בשנות ה-30 פעל המשטר הנאצי לבדוד את היהודים מהחברה הגרמנית. הצג שני חוקים שנחקקו בתקופה זו או שתי פעולות שהמשטר הנאצי ביצע בתקופה זו. והסבר מה היה המניע של המשטר הנאצי בכל אחד מן החוקים או הפעולות שהצג.

⁷⁰ **מחנות ריכוז** – מיד עם עליית המפלגה הנאצית לשלטון – הקים השלטון הנאצי החדש בגרמניה מספר מחנות בהם **ריכוז** את מתנגדי המשטר. מתנגדי המשטר האלו עברו עינויים קשים, התעללות פיזית ונפשית ונעשה להם "חינוך מחדש", כלומר: הפיכתם באמצעות טרור ואלימות לתומכי המשטר. בין היתר: דכאו, בוכנוואלד, זקסהאוזן ועוד.

יום חרם

השבת הפקידות

שריפת הספרים

חוקי נירנברג

גזירות חברתיות

גזירות כלכליות

גירוש

ליל הבדולח

אלחאת העולם השנייה

החל מעלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה בינואר 1933, החל היטלר במדיניות חוץ תוקפנית. תושבי גרמניה חשו מושפלים בעקבות הסכם ורסאי ו"הכבוד הלאומי" שלהם נרמס. היטלר, שניצל זאת היטב במהלך מסע הבחירות שלו, הבטיח לציבור שהוא יחזיר את הכבוד הלאומי הפגוע שלהם. ואכן, מיד עם כניסתו לתפקיד המנהיג של גרמניה הנאצית, הוא פעל לבטל כל סעיף וסעיף בהסכם ורסאי. ב-1934 השתלטה גרמניה על חבל ארץ בין גרמניה לצרפת, שהועבר לשליטת צרפת בעקבות הסכמי ורסאי, ב-1938 סיפח היטלר בכוח את אוסטריה, בניגוד להסכם ורסאי. בהמשך הוא דרש לספח חלק מצ'כוסלובקיה, אך בריטניה וצרפת, בעלות ברית של צ'כוסלובקיה, סירבו וקיימו ועידה בעיר מינכן יחד עם גרמניה, בה הוסכם לבסוף שהיטלר יקבל את החלק שביקש בצ'כוסלובקיה, אך יבהיר שבכך תמו דרישותיו באירופה. גרמניה קיבלה את חבל הסודטים שבצ'כוסלובקיה, וחצי שנה לאחר מכן, במרץ 1939 – כבשה את שאר המדינה. צרפת ובריטניה לא פעלו כנגד גרמניה במהלך כל אותן שנים, כחלק מהמדיניות שלהן (שכונתה "מדיניות הפיוס") שלא להגיע למצב של עימות צבאי מול גרמניה מתוך חשש לפתוח במלחמה חדשה. הם עדיין חוו את הקשיים של המלחמה הראשונה מבחינה חברתית, צבאית, כלכלית ופוליטית. רק לאחר כיבוש צ'כוסלובקיה הבינו בריטניה וצרפת שגרמניה מוליכה אותן למלחמה, אך היה כבר מאוחר מדי.

התקופה הראשונה 1939-1941

מדיניות החוץ התוקפנית של גרמניה הלכה והתעצמה החל מ-1938 – סיפוח אוסטריה וצ'כוסלובקיה, וברור היה כי פולין היא היעד הבא של היטלר. בקיץ 1939 דרשה גרמניה סיפוח של עיר הנמל דנציג בחזרה אליה (נלקחה ממנה בהסכם ורסאי) וכן של פרוסיה המזרחית. באותה העת מדינות המערב ניהלו מו"מ עם בריה"מ על מנת לתקוף את גרמניה יחד משני כיוונים אם תתקוף את פולין. אולם סטלין הפתיע את מעצמות המערב בחתימת הסכם 'ריבנטרופ-מולוטוב' שהיה נקודת המפנה בהכנה למלחמה.

הסכם ריבנטרופ-מולוטוב

הסכם שנערך בין שתי המדינות העוינות ביותר מבחינה אידיאולוגית – גרמניה הנאצית וברית המועצות הקומוניסטית, ב-23.8.1939, כלומר – ימים ספורים לפני פרוץ מלה"ע ה-2. ההסכם הוא חוזה אי התקפה של זו על זו במשך 10 השנים הבאות. בנספח הסודי להסכם הוחלט כי בפלישה גרמנית לפולין, פולין תחולק בין בריה"מ לבין גרמניה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

גרמניה חתמה על ההסכם מתוך רצונה לצאת למלחמה על פולין. במצב זה - אם ארצות המערב,

בריטניה וצרפת, יכריזו עליה מלחמה ויחד איתן גם ברית המועצות - לא תוכל גרמניה להתמודד בשתי חזיתות. "השתקה" של החזית המזרחית תסייע לה במלחמה מול בריטניה וצרפת.

ברית המועצות, לעומת זאת, חותמת על ההסכם, כיוון שמצבה הצבאי של בריה"מ לא טוב. שנה לפני כן סטאלין חיסל את מרבית ההנהגה הצבאית של המדינה, מה שהשאיר אותה ללא אפשרות להיכנס למלחמה בשלב זה. ארצות המערב הבינו שטעו בגישתן לגרמניה, וכי הפשרנות מולה מובילה אותן למלחמה מחודשת. ההכנות למלחמה ב"ספטמבר הקרוב" היו מוחשיות וצבאות בריטניה וצרפת, וכן האזרחים בהן, החלו להתכונן למלחמה.

הסכם ריבנטרופ-מולוטוב. מי חסר?

לדיון: הנאציזם והקומוניזם הם שתי אידיאולוגיות סותרות ומנוגדות, ולמרות זאת רואים שהמדינות הללו חתמו הסכם. האם את/ה מכיר/ה עוד הסכמים כאלו בין יריבים מושבעים?

112. הסבר מדוע "הסכם ריבנטרופ-מולוטוב" הוא 'יריית הפתיחה' של מלחמת העולם השנייה ב-1939.

113. הצג מדוע גרמניה חתמה על ההסכם הזה ומדוע בריה"מ חתמה על ההסכם.

ב-1 בספטמבר 1939 פותחת גרמניה במתקפה על פולין. שיטת המתקפה הגרמנית - הבליץ גריק - מלחמת בזק, הפתיעה את פולין - עם בוקר הופצץ כל חיל האוויר הפולני על הקרקע, ויחידות חיל רגלים ושריון פלשו במהרה אל תוך שטחי פולין. בתוך פחות מחודש נכבשה פולין כולה, וחלקה המזרחי, בהתאם להסכם ריבנטרופ-מולוטוב - ניתן לבריה"מ.

כיבוש פולין לווה ברצח מסיבי של עשרות אלפי פולנים, כולל אנשי הכמורה והפוליטיקה הפולנית. גם צעירים רבים שילמו בחייהם. בעקבות כיבוש פולין - בריטניה וצרפת מכריזות מלחמה על גרמניה, להפתעת גרמניה שהייתה משוכנעת שגם הפעם לא תהיה כל תגובה מהן. אולם הן עדיין לא פתחו במהלכים צבאיים שיוכלו ליצור חזית שנייה ולהקל בכך על הצבא הפולני.

פולין חולקה לשלושה שטחים - מזרח פולין נכבש ע"י ברית המועצות; מרכז פולין הפך לאזור שנקרא "גנרל גוברנמן" (הממשל הכללי), בו רוכזו כל ה'לא רצויים' - יהודים, פולנים, צוענים ואספסוף, ומערב פולין סופח לגרמניה. בחודשי המלחמה הראשונים הצרפתים והאנגלים לא פעלו מלחמתית. צרפת הרגישה מוגנת בשל קו מז'ירנו - קו ביצורים במזרח צרפת בגבול עם גרמניה, שנועד לעצור התקפה של גרמניה. בהמשך יעקפו הגרמנים את קו ההגנה ויכבשו את צרפת דרך בלגיה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

באביב 1940 גרמניה פולשת לדנמרק ומשם במהירות לנורבגיה. בנורבגיה היא זוכה לסיוע של ראש הממשלה הנורבגי - קוויזלינג. רצונו העז של היטלר לכבוש את צרפת, אשר השפילה את גרמניה במלחמת העולם הראשונה, הולך ומתגשם.

צרפת מבינה שהיא עומדת להיות "הבאה בתור" וכבר מספטמבר 1939 היא החלה בהכנות מהירות למלחמה, כשעיקר הכוח מופנה אל "קו מז'ינו" - קו הביצורים שצרפת סומכת עליו בהגנתה.

אלא שהיטלר מורה לכבוש את בלגיה והולנד, ארצות המישור, והצבא הגרמני פולש לצרפת דרך הארדנים, באופן בלתי צפוי. אזור זה היה כולו סבוך ביערות של עצי ארז גבוהים וחזקים. צרפת ידעה שהסיכוי של פלישה גרמנית יבוא או בחלקה הצפוני, באזור בלגיה, או באזור קו מז'ינו, אך לא תיארה לעצמה שהגרמנים יצליחו לכבוש אותה דרך יערות הארדנים.

אלא שהצבא הגרמני הגיע מוכן אל יערות אלו, כאשר הטנקים שלהם היו מצוידים במסורים ענקיים שחתכו את הגזעים של עצי הארז ויצרו "אי" בתוך היער. באותו הזמן התבדחו שהדבר היחיד שמנע מגרמניה לכבוש מהר יותר את צרפת היה הפקק שנוצר בארדנים. הצבא הצרפתי קרס במהירות וביוני 1940 צרפת נכנעה לגרמניה. היטלר דרש שחתימת הכניעה תבוצע באותו הקרון של הרכבת שהחתימו את גרמניה על כניעה בסיום המלחמה הקודמת.

מומלץ לצפות במפות הווירטואליות הבאות:

<https://www.youtube.com/watch?v=yUzpLI3CZJM&t=2s>

(הסבר של כותב החוברת) <https://www.youtube.com/watch?v=l6dZ1pjtI9E&t=9s>

הקרב על בריטניה

לאחר כיבוש כל מדינות מערב אירופה בסתיו 1940 - דנמרק, נורבגיה, הולנד, בלגיה וצרפת - מתפנה גרמניה לרצונו של היטלר לכבוש גם את בריטניה. שליטה על בריטניה תעניק לו שליטה על רוב האזורים בעולם.

מאחר שבריטניה היא אי, אין באפשרות גרמניה לכבוש אותה דרך כוחות יבשה (הצי הימי של בריטניה הרבה יותר חזק מאשר לגרמניה), אלא רק באוויר. במשך חודשים ארוכים גרמניה ממטירה פצצות אדירות על האוכלוסייה בלונדון כדי לגרום לממשלה הבריטית להיכנע.

צ'רצ'יל, ראש הממשלה הבריטי, אינו נכנע וחיל האוויר הבריטי נלחם שוב

ושוב נגד חיל האוויר הגרמני עד שגרמניה נסוגה ומפסיקה את התקיפות. על כך קבע צ'רצ'יל את

המשפט: **"מעולם לא היו חייבים רבים כל-כך, למעטים כל-כך, הרבה כל-כך".**

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

צ'רצ'יל, וינסטון

צ'רצ'יל היה ראש ממשלת בריטניה בתקופת מלחמת העולם השנייה עד כמעט סופה ב-1945. הוא נחשב למדינאי דגול, שהתנגד ל"מדיניות הפיוס" של בריטניה ערב מלחמת העולם השנייה. לפני מינויו לראש הממשלה, היה גם שר המושבות ונחשב לאוהד הציונות, אולם במהלך השנים עמדותיו השתנו והוא העדיף לנקוט עמדה פרו-ערבית, בעיקר בעקבות אירועי המרד הערבי, ועל שמו חתום הספר הלבן השלישי.

114. ציין שני הישגים צבאיים של גרמניה מפרוץ מלחמת העולם השנייה בספטמבר 1939 ועד קיץ 1941. הסבר גורם אחד לכל אחד מההישגים שצינת (סך הכול - שני גורמים שונים).

התקופה השנייה 1941-1942

מבצע ברברוסה

ביוני 1941 מפרים הגרמנים את הסכם ריבנטרופ-מולוטוב ופולשים לברית המועצות במבצע שנקרא 'מבצע ברברוסה'. עד מהרה הופכת המלחמה עם ברית המועצות להתגוששות מתישה בין שני צבאות אדירים על שטח אדמה עצום. המלחמה עם ברית המועצות אינה עוד מבצע צבאי, אלא מערכה בעלת יסודות ויעדים כלכליים, אסטרטגיים ואידיאולוגיים. המלחמה בין צבא גרמניה והצבא האדום (צבא בריה"מ) לא הייתה רק מלחמת קיום. היא הייתה גם מלחמה בעיקר אידיאולוגית. האידיאולוגיה הנאציונל-סוציאליסטית והאידיאולוגיה הקומוניסטית הן שתי אידיאולוגיות סותרות ומנוגדות. השאיפה של האידיאולוגיה הנאצית הייתה השמדתה של האידיאולוגיה הקומוניסטית. על כן כיבוש בריה"מ נעשה בצורה אכזרית ביותר, עם מאות אלפי הרוגים בתוך זמן קצר מאוד, שהגיע למיליונים. הוראת השלטונות הגרמנים הייתה - הוצאה להורג של כל הקצינים הרוסים, לרבות כל מי שנחשד בקומוניסט או משתף פעולה עם הקומוניסטים. פקודה זו נקראת "פקודת הקומיסרים".

⁷¹ מדיניות שהנהיג ראש הממשלה הקודם, צ'מברלין, מתוך הנחה שאם ירצו ויתנו להיטלר את מבוקשיו - הוא יפסיק לדרוש עוד ולמעשה יגיעו איתו לפשרות. צ'מברלין חשש ממלחמה נוספת עם גרמניה, אחרי מלה"ע-1, כיוון שעדיין היו בבריטניה נזקים קשים מבחינה כלכלית, חברתית ופוליטית מתקופת המלחמה הראשונה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

חזית נוספת במלחמה התקיימה גם בין ארה"ב ליפן. באותה התקופה יפן הייתה מדינה טוטליטרית כמו גרמניה ואיטליה – והיה לה ברית עם שתייהן⁷². בימים שלפני התקיפה בפרל הארבור, יפן וארה"ב ניהלו לכאורה משא ומתן לגבי רגיעה ושליטה באוקיינוס (האוקיינוס ממערב לארה"ב והאוקיינוס ממזרח ליפן – הוא אותו ים).

יפן החליטה לפתוח במתקפה אכזרית ב-7.12.1941. טייסים יפנים מתאבדים (קמיקזה) טסו עם מטוסים מלאי פצצות והטילו את הפצצות על צי האניות המערבי של ארה"ב בנמל פרל הארבור. מאחר וידעו הטייסים שלא יוכלו לחזור בגלל שאין להם דלק לכך, הטילו את עצמם עם המטוס אל

תוך ספינות הקרב האמריקאיות. התוצאה הייתה אבידה קשה מאוד של יותר מ-3000 חיילים, 12 אניות מלחמה ונוסעות מטוסים הושמדו.

הנשיא רוזוולט כינס שעות קצרות לאחר מכן את הקונגרס האמריקאי וקיבל אישור מהקונגרס לצאת למלחמה. לא היו מתנגדים.

הנשיא אמר לעם: "היום נעשה פשע נפשע כנגד אמריקה. היפנים העירו את האריה משנתו ועתה לא הותירו לנו ברירה אלא להיכנס למלחמה. ה' יהיה עמנו".

ההתקפה על פרל הארבור

לדיון: האם מבצע ברברוסה היה הצלחה או התחלת הכישלון?

לדיון: ישנם שרואים במבצע ברברוסה הצלחה גדולה (ויש שרואים בו כישלון). האם את/ה מכיר/ה עוד קרבות שנחשבים מצד אחד הצלחה אדירה?

התקופה השלישית 1942-1943

קרבות המפנה

בשנתיים 1942-1943 חלו קרבות קשים בכל רחבי אירופה בין בעלות הברית (רוסיה, ארה"ב, בריטניה) לבין גרמניה.

⁷² ברית ברלין-רומא-טוקיו הייתה ברית בין המדינות שקבעה שאם מדינה אחת תותקף, האחרת תגן עליה. רוזוולט, נשיא ארה"ב קראה לברית הזו "ציר הרשע".

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הקרב הגדול על סטלינגרד היה הקרב המרכזי בחזית המזרחית, כאשר הגרמנים ניסו לכבוש את העיר סטלינגרד, שהיא אחת הערים המרכזיות והגדולות בברית המועצות. הקרב והמצור על העיר נמשך ביותר מחצי שנה! מיולי 1942 ועד פברואר 1943.

בקיץ 1942 החל המבצע על כיבוש העיר, כשהגרמנים משוכנעים שהרוסים יעזבו את העיר באותה המהירות שעזבו את הערים הקודמות⁷³, אלא שהייתה להם הפתעה והרוסים לא רק שלא עזבו את העיר אלא ראו בקרב הזה את המשמעותי בכל הקרבות במלחמה. כאשר הגיע החורף, הגרמנים החלו להתקשות בתנועה, ולעומתם הרוסים, שרגילים לחורף הקשה, שינו את המאזן והחלו להביא לתבוסתה הראשונה של גרמניה במזרח אירופה.

בסופו של דבר גרמניה נסוגה ולמעשה משלב זה מתחילה בהפסדה במלחמה במזרח אירופה.

קרב נוסף ומכריע במלה"ע ה-2 הוא **הקרב באל-עלמיין** שבמצרים. בעלות הברית - ארה"ב ובריטניה - ניסו במשך תקופה ארוכה להדוף את גרמניה מהתקדמותם בצפון אפריקה. מפקד הצבא הגרמני, הגנרל רומל (המכונה "שועל המדבר") נחשב לאחד מהמצביאים הגדולים, והמלחמה בין הצבא הגרמני לצבא בעלות הברית היה קשה מאוד.

בארץ ישראל שרר פחד עצום בזמן הקרבות, והחשש שמא בריטניה תפסיד וגרמניה תכבוש את ארץ ישראל היה ממשי מאוד. באותה תקופה, גרמניה שלטה למעשה באזור סוריה ולבנון (ממשלת וישי הצרפתית), ולמעשה החשש היה מ"תנועת מלקחיים" - כיבוש א"י משני הצדדים ע"י גרמניה. הנהגת היישוב הכינה את תכנית "**מצדה על הכרמל**" שמשמעותה הייתה התכנסות ההנהגה על הר הכרמל ובמקרה שאכן גרמניה תכבוש את ארץ ישראל, תבצע ההנהגה התאבדות קולקטיבית. הדתיים בארץ ישראל העדיפו להתפלל והוכרזו ימי תענית קשים. ערב הקרב האחרון, עלו יהודים רבים לקברו של אור החיים הקדוש זי"ע והעתירו בתפילה. למחרת התקבלה ההודעה שבריטניה התישה את כוחות גרמניה.

באוקטובר 1943 ניתנה האות לקרב הגדול והמרכזי אחרי שני קרבות נוספים באזור. המטרה הייתה להדוף את הגרמנים ולהביא לתבוסתם באפריקה. הגנרל הבריטי מונטגומרי הנהיג את הקרב כנגד הגרמנים בצפון אפריקה ובדרך נס הצליח לגבור על הצבא הגרמני באזור זה והביא לתבוסתו.

הקרב האחרון בסדרת הקרבות שהובילו למפנה במלה"ע ה-2 היה **הפלישה לנורמנדי** שבצרפת. ביוני 1944 פרצו בעלות הברית בצעד חסר תקדים מבחינה צבאית אל צרפת מצפון מערבה מחוף נורמנדי. זהו חוף סלעי וקשה לפריצה, ולכן גם הגרמנים לא הטיבו לשמור שם. בעלות הברית ניצלו את תנאי החוף ופרצו אל מערב

⁷³ הרוסים נהגו בשיטת נסיגה שנקראת "אדמה חרוכה" - בריחה המונית של הצבא והאזרחים מעיר מסוימת ואז מעלים באש את כל העיר כך שלכובש אין אפשרות להשתמש במשאבים הקיימים באותה העיר כמו בגדים, אוכל, תחמושת או אנשים.

בס"ד

זכור ימות עולם: חוברת היסטוריה חמ"ד

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

צרפת והחלו בשחרור המדינה. הגנרל אייזנהאואר האמריקאי פיקד על המבצע, בו הוצנחו כ- 23,000 צנחנים שנועדו לסייע לחיילים הבריטים והאמריקאים שפלשו מהים אל החוף. לפנות בוקר עשרות אלפי חיילים פלשו אל חופי נורמנדי והביאו לנסיגת גרמניה מצרפת בתוך מספר חודשים.

115. בעקבות הפלישה של צבא גרמניה לברית-המועצות בקיץ 1941, חל שינוי במדיניות הנאצים כלפי היהודים. הצג את השינוי, והסבר מדוע הוא התחולל לאחר הפלישה.

116. בנספח שלפניך מוצגת כרזה שפורסמה בצרפת בשנת 1945 לציון סוף מלחמת העולם השנייה. עיין בנספחה וענה על שני הסעיפים א-ב.
א. הצג את המסר של הכרזה, והסבר כיצד המסר בא לידי ביטוי בשני רכיבים שנראים בכרזה.
ב. הצג אירוע או מהלך היסטורי מתקופת מלחמת העולם השנייה שלמדת עליו, שבו בא לידי ביטוי המסר של הכרזה.

(מתוך א' נווה, המאה ה' 20 — המאה שהפכה סדרי עולם, ספרי תל אביב 1994, עמ' 111)

התקופה הרביעית 1944-1945

גרמניה לא הסכימה להיכנע בשום פנים ואופן במהלך החלק הראשון 1945. לאחר 14 יום בבונקר, מבין היטלר כי גרמניה הפסידה במלחמה ומתאבד ב-30.4.45. מספר ימים לאחר התאבדותו, ב-8.5.45 - גרמניה נכנעת ללא תנאי.

הפצצת יפן בפצצת אטום

כעת ארה"ב עוברת למלחמה מסיבית ביפן, כדי להכניע אותה. יפן סירבה להיכנע למרות שארה"ב השיגה שליטה מלאה בכל האזורים בהם שלטה יפן.

להנהגה האמריקאית היה ברור כי המשטר הטוטליטרי ביפן (המשטר הקיסרי) הוא סכנה ברורה וקיימת לשלום העולם, ועל כן לא ניתן להגיע איתו לפשרות, אלא יש "לרוץ את ראש הנחש" ולא לאפשר לו להמשיך להתקיים,

בדומה למשטר הפשיסטי באיטליה והמשטר הנאצי בגרמניה. כדי להכניע את הקיסר היפני, מדענים החלו לפתח פצצה שתוביל להרס רב במהירות גבוהה ותכה את יפן באופן מחריד - פצצת האטום.

באוגוסט 1945 הטילה ארה"ב שתי פצצות אטום על יפן. פצצות האטום היו נשק חדשני שהביא באופן מיידי להריגתם של יותר ממאה אלף איש, והשאיר סימנים בדומם, בצומח בחי ובאדם במשך עשרות שנים לאחר מכן [ולעתים אפילו עד היום]. פצצות האטום הוטלו על נאגאסאקי ועל הירושימה ועד היום אלו היו פצצות האטום היחידות שהוטלו.

בעקבות הפצצת שתי ערים אלו - נכנעה יפן כניעה מוחלטת לארה"ב והמלחמה הסתיימה ב-2 בספטמבר 1945. שש שנים בדיוק מאז נפתחה.

לדיון: האם היה נכון להטיל פצצות אטום על יפן?

השואה

השלב הראשון 1939-1941

ערב פרוץ המלחמה גרו בפולין 3,300,000 יהודים. כ-2,100,000 נכללו בשטח הפולני שנכבש ע"י הגרמנים והשאר בשטח הרוסי (מזרח פולין).

במשך השבועות הראשונים למלחמה הגבול המזרחי עם רוסיה היה פתוח וכ-300 אלף יהודים ברחו מזרחה, ומעטים מהם חזרו מאוחר יותר למשפחותיהם ולתנועות הנוער שהנהיגו.

כיבוש פולין נעשה באלימות קשה הן כלפי התושבים הפולנים והן כלפי היהודים. היהודים וחלק מהפולנים הוגדרו כ'אויבי המשטר הנאצי', וככאלה – הם סבלו רבות מהגרמנים. חיילי ה"איינזצגרופן"⁷⁴ (עוצבות המבצע) של המשטרה התלוו ל-אס.אס.⁷⁵ ולוורמאכט (הצבא הגרמני), כדי לפגוע במי שסווגו ע"י המשטר כמתנגדיו.

בפולין פגשו הגרמנים בפעם הראשונה 'יהודים אמיתיים' – כפי שתאמו לסרטי התעמולה הנאצית: יהודים ברובם עם פאות וזקנים, לבושים שחור. דבר זה גרם לגרמנים לפרוק את יצריהם ביהודים.

עם הפלישה לפולין לא הכינו הנאצים תכנית מסודרת לטיפול באוכלוסייה היהודית. הוראות אלו הועברו ע"י ריינהרד היידריך⁷⁶, ראש משטרת הביטחון של הרייך, אל מפקדי עוצבות המבצע, האיינזצגרופן, בשטחי הכיבוש. איגרת זו נקראת "איגרת הבזק" ובה נאמר:

יש לרכז את כל היהודים בערים הגדולות שנמצאות בצומתי רכבות או בסמוך למסילות ברזל. יש לחסל קהילות יהודיות שמונות פחות מ-500 איש, ולהעביר

⁷⁴ **איינזצגרופן** – עוצבות המבצע היו אוגדות של לוחמים שתפקידן היה להגיע לאחר כיבוש המקום ע"י הצבא הגרמני, הוורמאכט, כדי להוציא להורג את כל מתנגדי המשטר הנאצי במקום. לרוב יחידות אלו רצחו בעיקר יהודים וקומוניסטים.

⁷⁵ **אס.אס.** היו יחידות מיוחדות במנגנון הנאצי שתפקידן היה להשליט את המדיניות הנאצית בארצות הכבושות, ובעיקר נגד היהודים. בראש הארגון עמד הימלר, סגנו של היטלר. יחידה זו פעלה בפקודות שניתנו ישירות מהפיקוד העליון של גרמניה הנאצית, כלומר: היטלר והימלר.

⁷⁶ **ריינהרד היידריך** – ראש משטרת הביטחון של הרייך, מהוגי תכנית 'הפתרון הסופי' של וועידת ואנזה. ידוע היה בשנאתו הרבה ליהודים ובאכזריותו הרבה. נקרא 'הקצב מפראג' בשל יחסו לאוכלוסייה הצ'כית

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לעיר הריכוז הקרובה. כלומר, יש להקים גטאות בערים השונות שיכילו בתוכם את היהודים של העיר וסביבותיה.

יש להקים 'מועצת יהודים' (יוֹדֶנְרַט) בכל קהילה שתורכב מ"אִישִׁים סמכותיים ומהרבנים

חברי היודנרט בגטו קרקוב

שנותרו". היודנרט תישא באחריות

לביצוע ההוראות שיינתנו בידי

הגרמנים בדיוק ובמועד שנקבע.

יש לחתור לאריזציה (הפיכת

הרכוש לרכוש של ארים) של

המפעלים היהודיים תוך התחשבות

בצורכי הצבא, "לשם הבטחת

האינטרסים של גרמניה".

הצעד הראשון שביצעו הגרמנים שהגיעו

לפולין כנגד היהודים היה התעללות, השפלה, ביזוי ופגיעה פיזית, מנטלית ודתית בהם. החיילים

הגרמנים גזזו את הפאות ואת הזקנים של היהודים, הכריחו אותם לעבוד בעבודות משפילות ועוד.

החיילים הגרמנים, בשיתוף פעולה הדוק מאוד של התושבים המקומיים התעללו ביהודים, שעבורם

היו הפנים של היהודי שצויר להם במשך שנים ב"דר שטרימר" – יהודים לבושי שחורים, מכוסים

בזקנים ובפאות. יהודים נרצחו ברחובות ללא שום סיבה והחלה תעמולה אנטישמית חסרת רסן

כנגדם.

יהודים רבים נלקחו לעבודות כפייה משפילות שכללו פינוי פסולת בניין, טיטוא רחובות. בנוסף,

הוקמו מחנות ריכוז אליהם הועברו יהודים רבים ונכלאו שם בעבודות כפייה. הוקמו מחנות עבודה

שמטרתם הייתה לנצל את כוחם של היהודים עד מוות. היו יהודים שהועבדו שם בפרך למען חברות

גרמניות, והיו שנלקחו לעבודות משפילות של ניקוי רחובות ועוד.

117. הצג מהי "אגרת הבזק". הסבר שני סעיפים מתוך האגרת ומה הייתה השפעתם על היהודים באופן מיידי.

לדיון: מדוע חיילים גרמנים החלו בהתעללות ביהודים חסרי ישע? מה גרם להם להתעלל, בניגוד לשירותם בגרמניה?

בצ'כוסלובקיה. אחראי לרציחתם של אלפי צ'כים, בברוטליות באכזריות. נרצח ע"י מחתרת צ'כית בשנת 1942.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

כליאה בגטאות

זמן קצר לאחר כיבוש פולין יצאה ההוראה המחייבת את היהודים לעקור משטחי מערב פולין שסופחו לרייך, לשטחי הגנרל-גוברנמן⁷⁷ (הממשל הכללי), וכך יותר מ-300 אלף יהודים נעקרו מבתיהם. בהמשך כל יהודי הגנרל גוברנמן נצטוו לעבור לגטאות בערים. הגטו הראשון הוקם בעיר פיוטרקוב. הגטאות הגדולים היו ורשה, לודז' וקרקוב. בגטו ורשה, שהיה הגדול ביותר נכלאו כמעט חצי מיליון יהודים בתנאים איומים – תנאים תת-אנושיים של צפיפות נוראית, הרבה יותר ממה שיכול היה להכיל.

הצפיפות הובילה כמובן להתפרצות מגפות, ובשילוב הקור בחורף וחוסר המזון במשך כל השנה – רבים קיפחו את חייהם ב"מוות טבעי". בגטו ורשה לבדו כעשרים אחוז נפטרו ב"אופן טבעי" ממחלות מידבקות, רעב, תנאים תת-אנושיים וקור.

גטו ורשה

קשיים רבים עמדו בפני תושבי הגטו. מעבר למחלות המידבקות, הרעב, ההשפלה, הדוחק ועבודות הכפייה, הוטל על הנשים, האמהות, להיות מנהיגות הבית, כיוון שברוב המקרים הגברים נחטפו לעבודות כפייה או נרצחו. הילדים באופן טבעי היו קרוב לרעב הגדול, למחלות המתפשטות ולתנאים הקשים, אולם היה להם תפקיד חשוב לאין שיעור – הברחת מזון אל הגטו. היציאה אל מחוץ לגטו הייתה כמובן איסור מוחלט, אך הילדים, שהיו קלי רגליים, קטני גוף והזדחלו בבורות הביוב ומתחת לחומות – יכלו לצאת במהירות, ולחזור עם מזון אל הגטו. ילדים רבים נתפסו והוצאו להורג.

ריכוז היהודים בגטאות הקל עוד יותר על הגרמנים בתהליך האריזאציה. היהודים יכלו להיכנס אל הגטו עם מעט מאוד רכוש, והשאירו מאחור את רכושם כמו נכסי נדל"ן ומפעלים. הגרמנים, ולא פחות מכך התושבים הפולנים המקומיים (ובכל מדינה – התושבים המקומיים שלה) השתלטו במהרה על הרכוש שנותר וגזלו מכל הבא ליד. מפעלים בהנהלת היהודים הועברו לידיים אריות, וכן גם חפצי אמנות ואוספים יקרי ערך.

⁷⁷ כדאי להסתכל במפה בתחילת הפרק בחלוקת פולין.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אגרת הבזק של היידריך

כליאה בגטאות

עפ"י ההוראה של היידריך - יש להקים אזור מיוחד ליהודים בכל אחת מהערים. עיירות קטנות הסמוכות לערים הגדולות - היהודים בהן יועברו לגטו בעיר.

הקמת יודנרט

עפ"י ההוראה של היידריך - בכל אחד מהגטאות יש להקים מועצת יהודים שתנהל את החיים היהודיים בגטו. כך למשל ידאגו לעבודה, מזון ועוד.

אריזאציה

עפ"י ההוראה של היידריך - ההנהגה הגרמנית תמשיך בשיטת האריזאציה - כלומר החרמת רכוש יהודי, השתלטות עליו וניצולו לטובת "הרייך השלישי".

118. עם כיבוש פולין בספטמבר 1939, הוחרפה המדיניות האנטי - יהודית של הנאצים.

הסבר שתי סיבות לכך. ציין שני צעדים של הנאצים שמבטאים החרפה זו.

השלב השני 1941-1945

בעוד שבשלב השני של המלחמה (החל מ-1942) מבחינה צבאית חלה נסיגה של הצבא הגרמני, בתחום המדיניות נגד היהודים חלה הרעה משמעותית והמדיניות הכללית של 'מוות טבעי' בתוצאה מהכליאה, הפכה למדיניות **שיטתית, תעשייתית ומוחלטת** - השמדה באופן מכוון לשם השמדה. ההיסטוריונים מעריכים כי בשנים 1941-1945 נרצחו רוב היהודים שמתו בשואה. החל מ-1941 רצח היהודים הפך לאובססיה ממש של הממשל הנאצי, עד לבניית מחנות מיוחדים שמטרתם השמדה של היהודים.

עם כיבוש ברית המועצות השתנתה המדיניות כלפי היהודים. יהודי ברית המועצות נחשדו באופן מיידי כ'משתפי פעולה עם השלטון הקומוניסטי', שהייתה שנאתו הגדולה של המשטר הנאצי. ברוסיה חיו **כחמישה מיליון** יהודים, וריכוז מספר כה עצום נחשב למעמסה על הנאצים, ולכן החלו במדיניות חדשה - השמדה ממשית.

בחלק מהשטחים הכבושים בברית המועצות המדיניות נגד היהודים הייתה דומה לזו שבפולין - החרמת הרכוש, התעללות וריכוזם בגטו. כמו כן היהודים היו צריכים לענוד טלאי צהוב, כל הזכויות המשפטיות והכלליות שלהם בוטלו והיה עליהם להקים יודנרטים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפיסה =

כך למשל היה בוויילנא. לעתים קרובות חיילי עוצבות המבצע, בסיוע גדול של המקומיים הליטאים, חטפו יהודים מהגטו והובילו אותם לגיא הריגה⁷⁸ סמוך (במקרה של וילנא היה זה פונאר). ברוב השטחים הכבושים בברית המועצות, המדיניות הייתה של חיסול מידי של היהודים. כמו בוויילנא, היהודים הוצאו מהערים ונשלחו לגאיות הריגה במרחק של כ-15-10 ק"מ מהעיר. כך גיא ההריגה באבי-יאר הסמוך לקייב הפך למצבה ל-60 אלף מיהודי קייב (100 אלף הספיקו לברוח טרם נכנסו הגרמנים). בבאבי יאר נרצחו בתוך יומיים 33 אלף יהודים. **בשום מקום בשואה לא נרצחו כ"כ הרבה ביומיים.**

במהלך הזמן הבין הימלר, ראש האס.אס. וסגנו של היטלר, כי שיטה זו של רציחה בעייתית ופוגעת בגרמניה:

- התחמושת המתבזבזת על רצח היהודים היא יקרה.
- החיילים של עוצבות המבצע שתו אלוהול והשתכרו באופן יומיומי בשל המראות הקשים אותם הם רואים (מפגש בין הרוצח לנרצח), דבר שפוגם ביכולתם המבצעית גם בעתיד.
- בעיות נפשיות של היורים הלכו והתגברו.
- קצב ההריגה איטי מהמתוכנן.
- הדבר נעשה אמנם ביערות, אך הדי היריות נשמעים גם בערים.

לכן הוחלט לשכלל את אמצעי ההרג באמצעות משאיות גז. משאיות אלו הן משאיות אטומות וצינור הפליטה של המשאית מוחדר אל תוך הארגז שלה, בה יושבים ועומדים היהודים. כתוצאה מכך, בתוך כ-3/4 שעה היהודים במשאית נחנקים למוות. בתקופה זו הוקם במערב פולין מחנה ראשון מסוגו שמטרתו השמדת יהודים. מחנה "חֶלְמֶנּוּ" היה מקום הוצאתם להורג של מאות העיירות במערב פולין שסופחה לגרמניה. שיטת הרציחה במחנה הועתקה משיטת הטיהור (אותנסייה⁷⁹) שביצעו הנאצים בשנים 1941–1939 באזרחי גרמניה בעלי פגמים שונים, לטענתם, כגון נכים, בעלי הפרעות נפשיות, מפגרים, הומוסקסואלים וכו'.

בשיטה זו הוכנסו היהודים למשאיות שצינור הפלטה (האגוז) חובר אל הארגז בו ישבו ועמדו היהודים והמשאית יצאה מהמחנה ועד שהגיעה ליער, היהודים כבר מתו בחנק. ביער המתינו (תחת שמירה כבדה) יהודים אחרים וקברו את היהודים מהמשאיות. לרוב גם יהודים אלו נרצחו לאחר זמן בירייה.

בשיטה זו של רצח בגאיות ההריגה ובמשאיות הגז משערים כי נרצחו כמיליון יהודים וחצי.

לדיון: מדוע הימלר ראה בשיטת הרצח בבורות הירי בעיה?

לדיון: מדוע גרמניה הנאצית ביצעה את מבצע אותנסייה? מה הייתה הבעיה עם נכים וכו'?

⁷⁹ **מבצע אותנסיה** – הנאציזם ראה פגם בכל אדם ו/או ארי אשר אינו עומד בקנה המידה של המושלמות הפיזית – נכים, פגועים נפשית, משותקים, אוטיסטים, הומוסקסואלים ועוד. כל ה"פגומים" עפ"י השקפת העולם הנאצית צריכים להישמד, ולכן הקים המשטר הנאצי מקומות בהם נרצחו אותם "פגומים" בזה. המבצע הופסק רק ב-1941 לאחר שהכנסייה התערבה. בנוסף, הייתה התנגדות גדולה של הציבור הגרמני למבצע זה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הימלר, היינריך

הימלר היה מראשי המפלגה הנאצית, וסגנו של היטלר. בנוסף, הוא היה ראש ה-S.S. שהיה הארגון הנאצי שאחראי על ביצוע המדיניות הנאצית בשטחים הכבושים, ובין היתר על כל מנגנון ההשמדה של היהודים ברחבי אירופה. עד ינואר 1945 הוא נחשב למקורב מאוד להיטלר, אך כשפנה אל בעלות הברית במטרה להגיע ל"הפסקת אש", היטלר סימן אותו כבוגד. במאי 1945 הוא התאבד בשבי הצבא הבריטי.

119. השמדת יהודי מזרח אירופה, ובעיקר רוסיה, נעשתה בצורה שונה מאשר מאוחר יותר במחנות המוות. הסבר מדוע הפסיקו הגרמנים את השימוש ברצח בבורות-ירי ועברו לשיטת מחנות המוות.

ועידת ואנזה

רצח ההמונים בברית המועצות, ובעיקר הבעיות שנבעו מכך, בנוסף לכליאה ההמונית בגטאות הובילו לצורך למצוא פתרון סופי לבעיה היהודית באירופה בכלל. לא ברור מתי התקבלה ההוראה להתחיל ברצח השיטתי בבריה"מ, וגם לא ברור אם ההנחיה הייתה של היטלר ישירות או של עושי-דברו.

בינואר 1942 מכנס ריינהרד היידריך, ראש משטרת הביטחון של הרייך, ועידה ברח' ואנזה בברלין. ועידה שמכונה 'ועידת ואנזה' ובה התקבלו ההחלטות **בניצח** (ולא האם) לחסל את היהודים באירופה. היה ברור להוגי "הפתרון הסופי" שלא ניתן יהיה לבצע את ההשמדה של היהודים ללא תיאום בין רשויות הממשל השונות וללא שיתוף פעולה של משרדי הממשלה. בוועידה השתתפו ראשי הגסטאפו, האס.אס והמשטרה – מהאחראים על הכיבוש במזרח אירופה – לצד ראשי המנהל ממשל המושבים, משרד הפנים, משרד החוץ, לשכת המפלגה, לשכת הקנצלר והמשרד הראשי לענייני "גזע ויישוב".

בוועידה הוצגה טבלה ובה נתונים מדויקים על מספר היהודים בכל אחת ממדינות אירופה ובסה"כ 11,000,000 יהודים (!)

ניתן ללמוד מהוועדה על מגמת הטוטליות של הפתרון הסופי לשאלת היהודים: במסמך הוועידה מופיעות גם מדינות ניטרליות (שבדיה, שוויץ), שנכבשו חלקית (ברית המועצות), שלא נכבשו כלל (אנגליה) ובעלות ברית (ספרד ואיטליה).

לדיון: מה הייחודיות של השואה על פני רציחות-עם אחרים?

120. הצג מהי "ועידת ואנזה" והסבר מדוע "הפתרון הסופי" מכונה כך.

מבצע ריינהרד

ריינהרד היידריך

עם סיום הוועידה הוחלט על הקמת שלושה מחנות שמטרתם תהיה רציחת היהודים בגנרל-גוברנמן⁸⁰. המבצע להקמת המחנות נקרא "מבצע ריינהרד" ע"ש ריינהרד היידריך⁸¹ שנרצח כמה שבועות לאחר הוועידה.

במבצע הוקמו שלושה מחנות: טרבלינקה, בלז'ץ' וסוביבור. הם הוקמו במזרח פולין בתוך יערות ובמקום מסווה. ליהודים נאמר כי הם מפונים ל"ישוב מחדש" במזרח. מדובר היה במסע הטעייה מכוון מצד הגרמנים.

שיטת המוות במחנות אלו "שודרגה" ובדומה למשאיות הגז היהודים נרצחו בגז של מנועים, אלא שבמחנות היהודים הוכנסו אל תוך חדרים אטומים אליהם הוכנס צינור הגז ממנועי טנקים רוסיים – חדרים שנקראו "תאי גזים". לאחר הרצח גופות היהודים נקברו בבורות קבורה גדולים סמוך לתאי הגזים.

- מחנה **טרבלינקה** נבנה באזור הצפוני ובו נרצחו יהודי עיר הבירה ורשה והסביבה – כמיליון יהודים לערך.
- מחנה **סוביבור** נבנה במזרח ונועד לשבויי מלחמה רוסיים וליהודים. נרצחו בו רבע מיליון יהודים ורבע מיליון רוסיים, לערך.
- מחנה **בלז'ץ'** הוקם בדרום מזרח פולין ובו הושמדו כ-250,000 יהודים לערך.

הגרמנים השתמשו בשיטות רמייה והסוואת מטרת השליחה למחנות ההשמדה. כיוון שבפולין היהודים שוכנו בגטאות, היה קל לגרמנים לערוך בהם 'אקציה' (פעולה בה בוררים ושולחים יהודים למחנות). האקציה הראשונה מגטו ורשה לטרבלינקה נערכה בערב ט' באב תש"ב, בה נשלחו עשרות אלפים לטרבלינקה.

שיטת הרצח הייתה כולה אחוזה מרמה. היהודים הגיעו אל המחנה, לרוב אחרי מספר ימים בדרכים בקרונות בקר, בצפיפות נוראית, ללא שנשמו אוויר צח. הם הגיעו אחרי שנתיים ומעלה בגטאות, שפופים, עייפים ורעבים. הרכבת עצרה בכניסה למחנה, שם היו מקבלים אותם הנאצים בצעקות

⁸⁰ הגנרלגוברנמן היה האיזור במרכז פולין שבשליטת גרמניה, ונוהל ע"י הנס פרנק. מרבית היהודים בפולין חיו בשטח זה, וביניהם הגטאות קרקוב, ורשה ועוד אחרים. מומלץ להסתכל במפה שבתחילת הפרק.

⁸¹ ריינהרד היידריך היה אחד מהמפקדים הבכירים באס.אס, כותב "אגרת הבזק" והוגה רעיון השמדת היהודים. הוא נרצח ע"י המחתרת הצ'כית.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ובהפחדות קשות. הם הופרדו בין נשים וילדים⁸² עד גיל 14 וגברים לחוד. לקרבנות נאמר כי הם הגיעו למחנה מעבר ובקרוב יועברו ליישוב מחדש במזרח או שיועברו לעבודה יזומה. כל זאת לאחר שיעברו חיטוי ומקלחת, בשל החשש למגפות, ויקבלו בגדים חדשים בצאתם מהמקלחות עם אוכל ושתייה. מפעם לפעם הנאצים ביקשו עובדים לשלל מקצועות. היו אלו יהודים שתחזקו את המחנה. שאר היהודים (ברוב המקרים מדובר על כ-90%) נשלחו אל תאי הגזים ושם מצאו את מותם.

בשלושת מחנות "מבצע ריינהרד" לא היו משרפות, והקרבנות הוטמנו בבורות ענק. מאוחר יותר

האקציה הגדולה בגטו ורשה

שרידי הגופות הוצאו ונשרפו. עד סוף 1942, כמעט ונשלמה מלאכת ההשמדה של יהודי הגנרל-גוברנמן⁸³ ולא היה עוד צורך במחנות אלו. בלז' היה המחנה הראשון שנסגר בדצמבר 1942. בעקבות מרד אסירים שפרץ בטרבלינקה הוא נסגר באוגוסט 1943. סוביבור, שאמור היה להפוך למחנה ריכוז, נסגר באוקטובר 1943 לאחר מרד אסירים גדול שפרץ בו. היה זה המרד היחיד במחנות ההשמדה שממנו שרדו 50 איש לאחר השואה. בטרבלינקה מצאו את מותם רוב יהודי ורשה. כחצי מיליון יהודים חיו בגטו ורשה עד תחילת השילוחים. אחד מהאנשים הידועים והבולטים ברציחתם היה יאנוש קורצ'ק, מחנך יהודי מנהל בית היתומים בגטו.

לדיון: מדוע מחנות מבצע ריינהרד נבנו רק בפולין? ולמה במקום בו הם נבנו?

לדיון: מדוע האסירים היהודים לא התמרדו ברוב המקרים?

המחנה הגדול ביותר שנבנה היה **אשוויץ**⁸⁴. הוא נבנה כמחנה ריכוז וכמחנה עבודה. מחנה העבודה היה ענק בגודלו והיו לו יותר מ-30 מחנות-משנה בהם הועבדו היהודים בתנאים קשים. רבים מהיהודים מצאו את מותם במחנות אלו. בסמוך לאשוויץ נבנה ב-1942 מחנה נוסף - **אשוויץ 2**. הוא נקרא **בירקנאו**. מחנה זה לא היה מחנה עבודה אלא **מחנה מוות** בו הוקמו תאי גזים משוכללים. תאי הגזים בבירקנאו היו מתחת לאדמה ומעליהם היו משרפות בהן שרפו את גופות הנרצחים.

⁸² **הפרדת נשים וילדים** מהגברים הייתה במטרה לגרום לכמה שפחות התנגדות. במסמכים שנחשפו אחרי המלחמה נתגלה כי אחת הסיבות לכך הייתה סיבה דתית, שחששו שערבוב בין גברים לנשים, יביא להתנגדות בקרב היהודים הדתיים, שהיו חלק נכבד מהנרצחים.

⁸³ **הגנרל גוברנמן** - הממשל הכללי - היה שטח במרכז פולין שבו שלטה גרמניה באמצעות מושל (הנס פרנק), בניגוד לחלק המזרחי של פולין שעד 1941 היה שייך לבריה"מ בהתאם להסכם ריבנטרופ-מולוטוב, ובניגוד לחלק המערבי של פולין שהיה מסופח לגרמניה מתחילת המלחמה.

⁸⁴ **אשוויץ** - המחנות כולם - ריכוז, השמדה ועבודה - נקראו על בסיס העיירות או הערים הסמוכות להם. אשוויץ נקראת ע"ש העיירה אשוויצים, הסמוכה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בבירקנאו השתמשו הגרמנים בגז חדשני – "ציקלון בי" – גז שהוא רעל ציאניד שממית במהירות "וביעילות" את כל הנוכחים בתא הגזים. במחנה זה נבנו תאי גזים לכאלף יהודים בכל פעם [בניגוד לב-200 במחנות מבצע ריינהרד]. במקביל עבדו **חמישה** תאי גזים ומשרפות.

בסוף שנת 1944 התמרדו במחנה האסירים שאחראים על הכנסת היהודים לתאי הגזים, לפינויים ולשריפתם. הם נקראו 'זונדןקומנדו'. ההתקוממות הצליחה בעקבות העברת אבק שריפה⁸⁵ אל האסירים מהעובדות במפעלים השונים. ההתקוממות הייתה פיצוץ המשרפות במטרה שכך ימנעו את המשך הרצח.

חיסול הגטאות

השילוחים אל מחנות ההשמדה ורצח היהודים בהם, הוביל לחיסול הגטאות. בכל כמה שבועות הגרמנים בחרו בחיסול גטו אחר ושילוח יושביו אל מחנות ההשמדה. בתוך ימים ספורים היו מסיימים את משלוחי היהודים מהגטו והוא התרוקן לחלוטין. היו גטאות שחוסלו מהר מאוד מרגע שמבצע ריינהרד החל, והיו כאלו ששרדו זמן רב יותר. גטו לודז', למשל, חוסל רק באוגוסט 1944, וזאת למרות שאמור היה להיות בין הראשונים בשל מיקומו באזור שסופח לגרמניה. הסיבה לכך הייתה, כנראה, כיוון שהוא היה "גטו יצרני" בו הייתה תעשייה רבה לטובת הרייך.

לדיון: גטו לודז' היה הגטו האחרון שחוסל. ישנם שטוענים לזכותו וישנם שטוענים לחובתו של ראש היודנט שם בהקשר זה. מה דעתך?

צעדות המוות

בסוף שנת 1944 ובתחילת 1945, כאשר הגרמנים ראו כי תבוסתם הולכת וקרבה – כאשר הצבא האדום משחרר עוד ועוד חלקים בפולין וצבאות בעלות הברית הולכות וסוגרות על גרמניה ממערב, החל פינויים של מחנות ריכוז, עבודה והשמדה מפולין אל תוך הרייך – לכיוון גרמניה. היהודים והלא יהודים הוצאו מהמחנות והוצעדו במשך מאות קילומטרים ברגל לכיוון גרמניה, כשהם קופאים מקור ומתים אחד אחד אחר השני. קרוב ל-40 אלף יהודים מתו באופן זה.

⁸⁵ חומר הנפץ להתקוממות ולפיצוץ המשרפות הועבר ע"י רוז'ה רובוטה הי"ד. לאחר עינויים רבים היא הוצאה להורג ב-6 בינואר 1945. ההתקוממות עצמה הייתה באוקטובר 1944 ובה פוצץ חלק ממשרפה מס' 5. כל המתקוממים, 451 במספר – נרצחו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לא נמצאה הוראה לביצוע צעדות אלו. יש שטוענים שהתחלת הצעדות הייתה 'הגדלת ראש' של קציני האס.אס במחנות.

גורל יהודי צפון אפריקה

יהודי צפון אפריקה סבלו גם הם מציפורניהם של הגרמנים. ברוב המקומות אמנם לא היה קשר ישיר בין השלטון הגרמני לאוכלוסייה המקומית, אבל גם במדינת כמו מרוקו ואלג'יר, אשר היו תחת שליטת ממשלת וישי (הממשל בראשו עמד פטן בדרום צרפת מכיבוש צרפת ע"י גרמניה ועד ל-1943. הממשל אמנם היה לבאורה עצמאי, אבל בפועל היה משתף פעולה עם הגרמנים) תוקנו תקנות כנגד היהודים, נשללה אזרחותם הצרפתית של היהודים וחוקות חוקים אנטישמיים. לוב נשלטה ע"י איטליה, בת בריתו של היטלר. שם, בנוסף לחוקים הגזעניים, הוקמו מחנות עבודה ב-1942, בהם מתו מאות יהודים. מלוב נשלחו מאות יהודים אל מחנות ריכוז בגרמניה, שם עונו, נרצחו, מתו מקור ומרעב. תוניסיה הייתה המדינה היחידה בצפון אפריקה שנשלטה ישירות ע"י גרמניה, וגם שם, מן הסתם, סבלו היהודים מחוקים אנטישמיים, אריזציה ועוד.

עם זאת בצפון אפריקה לא עשו הגרמנים צעדים של ממש כדי ליישם את הפתרון הסופי, בגלל הזמן הקצר ששלטו שם ובגלל שביקשו קודם לחסל את יהדות אירופה, שמספרית הייתה הרבה יותר גדולה. אולם הסיבה הממשית היא טכנית - אפריקה הייתה מרוחקת מאזור הקרבות באירופה, ומנותקת מרשת הרכבות שהובילה את היהודים להשמדה. גם לו רצו הגרמנים ביישום הפתרון הסופי בתוך מדינות צפון אפריקה, הם היו זקוקים לזמן רב לבניית מערך כזה.

לדיון: בלימודי ההיסטוריה של השואה כמעט ולא מתייחסים לשואה שפקדה את יהודי ארצות האסלאם. מדוע לדעתך?

121. גורל יהודי צפון אפריקה בתקופת השואה היה שונה מגורל יהודי אירופה. הצג שני הסברים לכך.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

חסידי אומות העולם

מדליה שניתנת לחסידי אומות העולם

למרות שרוב רובם של התושבים המקומיים סייעו לגרמנים בחיסול היהודים, השפלתם וההתעללות בהם, ולמרות שחלק ניכר מהתושבים המקומיים ישבו אדישים אל נוכח הזוועות – היו גם תושבים מקומיים שפעלו ממניעים שונים כדי לסייע ליהודים. אלו נקראים **חסידי אומות העולם**.

הדוגמה הבולטת ביותר בתקופת השואה לפעילות של חסידי אומות העולם הייתה בדנמרק. המלך הדני סירב להחיל את המדיניות האנטי-יהודית של

גרמניה והבהיר שבמידה והיהודים יחויבו ללכת עם טלאי צהוב – אז גם הוא יענוד אותו. כאשר נודע שגרמניה מתכוונת לבצע גירוש ליהודי דנמרק, החל מבצע עממי וספונטני בהיקף גדול של שותפים דנים – שהעבירו את אלפי היהודים מדנמרק לשבדיה הסמוכה, שהייתה ניטרלית. הם העבירו אותם בסתר בסירות משוטות אל שבדיה. בסופו של דבר נתפסו רק 500 יהודים מדנמרק והם נשלחו לגטו טרזינשטט, אולם גם אז המלך הדני והתושבים המשיכו לדרוש בשלומם, לשלוח חבילות מזון ולדרוש ערבויות לגורלם. בסיומה של המלחמה נספו כ-50 יהודים מדנמרק. על המעשים האלו זכה מלך דנמרק לאות חסיד אומות העולם, וגם העם הדני זכה כולו לאות חסיד אומות העולם.

בכל העמים אפשר למצוא אנשים בודדים אשר עשו כל שיכלו כדי להציל יהודים, אם ע"י מחסה, אם בהשגת תעודות מזויפות, אם בהברחה למדינה בטוחה או באספקת מים או מזון וכן החזקת יהודים בבתי חרושת עד היום האחרון של המלחמה.

חסידי אומות העולם הוא אדם או ארגון אשר פעל להצלת יהודים (גם אם ההצלה לא הצליחה לבסוף) וכל זאת מתוך מניע אנושי-מוסרי בלבד, ולא מתוך מניע כלכלי (קבלת כסף, טובות הנאה וכו'), ומתוך אמת-מצפונית לסייע לאדם אחר הזקוק לסיוע ולעזרה. גם בקרב הגרמנים היו חסידי אומות העולם. כך, למשל, **אוסקר שינדלר**, שהיה בעל מפעל בפולין והעסיק יהודים רבים ללא כדאיות כלכלית למען הצלתם. כמוהו היה גם **הרמן גרבה**, גרמני שהעסיק יהודים רבים בשני מפעלים שהיו לו ללא כל כדאיות כלכלית, רק לשם הצלתם. דוגמה נוספת היא **אנטון שמיד** שהיה חייל בצבא הגרמני שסייע רבות ליהודים ותרם להצלתם של יותר מ-250 יהודים. חסידי אומות העולם סיכנו את חייהם ובמקרים רבים גם את חיי משפחותיהם. בפולין ההוראה הייתה שמי שיציל יהודי – הוא ובני ביתו יוצאו להורג. אך למרות זאת מספר חסידי אומות העולם בפולין הוא הגבוה ביותר.

לדיון: מה היו הלבטים והקשיים של חסידי אומות העולם בזמן הצלתם?

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

122. שניים מן השלבים של הפתרון הסופי היו:

- הרצח בבורות הירי

- מצעדי המוות

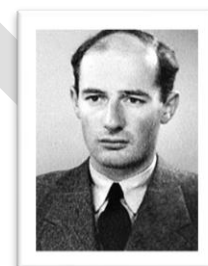
בחר באחד מן השלבים, הצג אותו, והסבר כיצד הושפע שלב זה בפתרון הסופי ממצבה של גרמניה במלחמת העולם השנייה.

123. הצג מי הם "חסידי אומות העולם" והסבר את הקושי העיקרי שלהם בפעולותיהם.

ולנברג, ראול

ולנברג היה מגדולי חסידי אומות העולם בהיסטוריה של מלחמת העולם השנייה. הוא היה איש עסקים ודיפלומט שוודי שפעל בהונגריה בתקופת מלחמת העולם השנייה. הוא ניצל את סמכויותיו הדיפלומטיות כדי להעניק תעודות מזויפות ליהודים בהונגריה, דרכוני חסות שוודיים ליהודים, הקים רשת של בתי מחסה בחסות שוודית והפעיל לחצים שונים לעצירת הרכבות מהונגריה לאושוויץ. לאחר המלחמה הוא נכלא בכלא הסובייטי, שם נרצח.

העמידה היהודית

המאבק היהודי בשואה אינו רק בגבורה החמושה – לא רק במרידות בגטאות ובמחנות, אלא גם ובעיקר במאבק היומיומי של הישרדות נפשית, רוחנית, מנטלית, אנושית ויהודית. המאבק להישאר יהודי על אף הניסיון הקשה והמאבק לנצח מבחינה רוחנית את הנאצים.

העמידה הרוחנית בשואה באה לידי ביטוי בארבעה תחומים:

שמירה על זהות אנושית – הרצון הנאצי להפוך את היהודי ל"אבק אדם" ולשלול ממנו את הצלם האנושי, הוביל יהודים רבים להילחם על המשך חייהם האנושיים. היהודים רצו להמשיך לקיים את חייהם ואורחות חייהם כפי שהיו לפני השואה, וכך אנשים המשיכו לעבוד במקצועות שלהם, המשיכו לקיים את אורחות חייהם בניסיון נואש לשמור על אנושיותם.

שמירה על זהות יהודית – השאיפה של היהודים הייתה לשמור על הזהות היהודית גם בגטאות וגם במחנות. היה רצון עז להמשיך ולחיות לפי מצוות התורה ואורחות החיים הדתיים. יהודים הרגישו שרק כך יוכלו לשמור על צלם האנוש שלהם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

קידוש השם – יהודים רבים קיימו את מצוות "קידוש השם" שהיא בחירה חופשית למות למען תורת ישראל ולמען האמונה בקב"ה. הם ראו את עצמם בכך ממשיכים את הדורות הקודמים להם – יהודים הלכו למוות עטופים בטלית, קראו 'שמע ישראל'. נוצרה בשואה בחירה חדשה בין מוות מתוך כפירה או מוות מתוך אמונה.

הרב ניסנבוים

קידוש החיים – כל אחד ואחד יעשה כל שביכולתו לקיים את חייו ולשמור עליהם, ובכך לנצח את הנאצים המבקשים להשמידנו. אנשים ראו בכל יום ויום שהם שורדים את 'קידוש החיים' שלהם. מי שטבע את המונח "קידוש החיים" היה הרב ניסנבוים (משמאל) אשר קבע שבשעה זו של שמד – חובה עלינו לעשות כל שביכולתנו כדי לשרוד, גם במחיר של אכילת מאכלות אסורות. קידוש החיים בא לידי ביטוי בשתי דרכים:

היו שראו בקידוש החיים בניית בונקרים, מרתפים ועליות גג להינצל מהנאצים בימי האקציות. היו שארגנו משמרות שהסתובבו סביב הגטאות כדי להודיע על סכנה קרבה, היו שראו בקידוש החיים הברחת מזון ואוכל. היו התארגנויות רבות לעזרה הדדית בעיקר לילדים ולקשישים. גם ניסיונות בריחה ומעבר לצד ה"ארי" נחשבו לקידוש החיים וכן פעילויות חינוך ותרבות בגטו. היו שראו ב'קידוש החיים' קיום חיים שיש בהם צביון (אופי) יהודי למרות כל הגזירות ובתוך כל הצרות: פגישות לקידוש בליל שבת, מסיבת עונג שבת ועוד, קיום שיעורי תורה ושיעורי היסטוריה של ארץ-ישראל, שמירה על קיום מצוות הנחת תפילין ותפילה, גם בידיעה שמדובר בסכנת נפשות ממש. עוצמת קידוש החיים באה מתוך כך שהיהדות רואה בחיים כערך עליון: "ונשמרתם מאוד

העמידה הרוחנית בשואה

שמירה על זהות אנושית

רצונם של הגרמנים להפוך את היהודים ל"אבק-אדם" הוביל את היהודים להילחם על המשך חייהם הנורמטיביים, כמו עבודה, בילויים ומה שניתן היה לקיים בגטו.

שמירה על זהות יהודית

היהודים ביקשו לשמור את מצוות התורה, בהן הורגלו כל חייהם, למרותה מציאות הקשה.

קידוש השם

יהודים ביקשו לקיים את מצוות קידוש השם במלוא תפארתה, ולבחור במותם מתוך אמונה שלימה ומתוך בחירה בכך.

קידוש החיים

יהודים ביקשו לקיים לעשות כל מאמץ אפשרי כדי לשרוד, כלומר - הקמת בונקרים, מרתפים ועליות גג, לאכול מאכלים אסורים כדי לשרוד ולעשות כל מה שאפשר לשמור על חייהם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לנפשותיכם". כמו כן העוצמה באה בעקבות האמונה כי הניצחון על הנאצים בוא יבוא, והיהודים רוצים לחיות כדי לראות במפלת הנאצים.

124. הצג מהו "קידוש החיים" והסבר את ההבדל בינו לבין "קידוש השם".

125. הבע את עמדתך - מה נכון יותר היה בתקופת הגטאות בשואה - קידוש השם או קידוש החיים. נמק.

לדיון: מדוע היה חשוב ליהודים להמשיך לשמור על אורח חיים דתי למרות הקשיים גם בגטאות?

פעילות עזרה וסעד

הקמת מוסדות לעזרה הדדית - בתוך חומות הגטו הלכה וגברה העזרה ההדדית בין היהודים, הוקמו מוסדות כמו "העזרה העצמית היהודית" שהפעיל מטבחים עממיים, גני ילדים ובתי יתומים והושיט עזרה רפואית וחומרית לנזקקים.

הקמת בתי מלאכה - יהודים הפעילו שיטות יזומות פרטיות רבות כדי להמשיך לעבוד ולפרנס את בתיהם. בעלי מלאכה יצרו קשרים עם סוחרים פולנים והמסחר המשיך עם הפולנים שמחוץ לגטו. בשלב כלשהו גם הגרמנים יצרו קשרי מסחר עם היהודים כדי להשיג מזרנים, מברשות וכו'. ראשי היודנטר ראו בבתי המלאכה ("שוּפִים") חשיבות לשרידה היהודית. המחשבה הייתה שהעבודה חוסכת דם ושהעבודה היא דרך להצלה.

הקמת מערכת חינוך - תחילה הגרמנים אישרו לימודים בבית ספר, אולם לאחר שאסרו זאת, בתי הספר "ירדו למחתרת" והמשיכו בתפקידם בחינוך הנוער והילדים. בתי הספר הוקמו במרתפים, בבונקרים ובעליות הגג. בתי הספר אפשרו לילדים לשכוח לזמן מה את התלאות והסבל. הפעילות החינוכית בגטו ורשה קשורה ל**יאנוש קורצ'אק** (הנרי גולדשמיט) שהיה בעל בית יתומים לפני המלחמה ובזמן הגטו ניהל את בית היתומים בגטו. במהלך חיי הגטו פעל קורצ'אק רבות למען בית היתומים והנחיל שיטת חינוך ייחודית. כאשר ניתנה הוראת הגירוש של הילדים מבית היתומים לטרבלינקה, הוא סירב לעזוב אותם ועלה איתם לרכבת⁸⁶.

מפעלי תיעוד ושימור - רבים מהיהודים כתבו יומנים, עדויות וזיכרונות מהתקופה בגטו. מפעל "עונג שבת" של ההיסטוריון עמנואל רינגלבלום והרב הובנברד שרד את המלחמה בכדי חרס, כלי מתכת ובקבוקי חלב שהוסתרו מתחת לאדמת הגטו⁸⁷.

⁸⁶ יש דעות לכאן ולכאן האם אכן הייתה לו אפשרות להתחמק מהרכבת או לא. מכל מקום, אין הכרעה היסטורית שאכן סיפור זה התרחש.

⁸⁷ לאחר המלחמה נמצאו רק מספר כדי חרס בודדים, והם משתמשים כעדות ממקור ראשון לכל מה שאירע במקום. חברי "עונג שבת" נפגשו בימי שישי וכתבו במשותף יומנים וזיכרונות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לדיון: מה המשמעות ההיסטורית של פעולת ארכיון עונג שבת הייתה נכונה?

תנועות נוער – תנועות הנוער הציוניות, "השומר הצעיר", "דרור", "עקיבא" ועוד חשו מבוכה גדולה מאוד, נוכח העובדה שמנהיגיהם ברחו עם פלישת הגרמנים⁸⁸. אולם רוב המנהיגים של תנועות אלו חזרו ותפסו את ההנהגה מחדש. מנהיגי התנועות כמו מרדכי אנילביץ, צביה לובטקין, יצחק צוקרמן (אנטק) ועוד, יצרו את ההנהגה של המחתרת היהודית שתילחם מאוחר יותר. בתחילת הכיבוש תנועות הנוער, שהאמינו כמו רבים, שימי המצוק של היהודים יעברו במהרה, התרכזו בשימור הפיסי – קידוש החיים, ועסקו בעיקר בזקיפות קומתו של היהודי בגטו, דאגו למורל בקרב הנערים היהודים, סייעו בחינוך ובלימוד, המשיכו בפעילות ציונית-חלוצית, סעד וצדקה – וכל זאת בתוך הגטו הסגור והמסוגר, באווירת הפחד והאימה. תנועות הנוער עסקו גם בפרסום העיתונות המחתרית, ובהמשך, עם קבלת המידע על הרצח ההמוני, החלו להכין את המרד.

לדיון: מה החשיבות המיוחדת בניהול תנועות הנוער?

ניהול אורח חיים דתי – "נושאי הזקנים והקפוטות" ייצגו עבור הגרמנים את היהודים המקוריים והם "זכו" להתעללות קשה מיד עם הכיבוש, בשל בגדיהם המסורתיים הם משכו תשומת לב. שמירה על אורח חיים דתי ומסורתי הייתה בגדר סכנה של ממש, ורבים שילמו על כך בחייהם. המדיניות הנאצית לא הייתה אחידה בכל המדינות בנוגע לקיום אורח חיים דתי, אבל ככל שהלך והעמיק הכיבוש הגרמני, כך הלכו והתקשו החיים הדתיים. בגטאות ובמחנות נרשמו גילויים רבים של גבורה יהודית: במקומות בהם נאסרה תפילה ליהודים, הם סירבו להיכנע לכך והמשיכו למצוא דרכים לתפילה. הם התכנסו בבתים פרטיים וקיימו מניינים. היהודים המשיכו ושמרו את הדלקת הנרות בערב שבת, גם אם נאצלו לעבוד בשבת, בראש השנה ויום הכיפורים חלקם השיגו שופרות, היו שהניחו תפילין, והיו שאמרו קדיש לעצמם בזמן הובלתם למוות. הרבנים והאדמו"רים ניסו לתת מענה לצורך הדתי של היהודים ובחלק מהגטאות אפילו הוקמו בתי מדרש ללימוד תורה, נשאו דרשות והכינו את היהודים לקידוש השם. הלכות רבות ומגוונות נאלצו לקבל מענה מרבנים, שמעולם לא התנסו במקרים אלו. כך נמצאו היתרים לערוך קידושין בגטו ורשה כדי להציל יהודי מגירוש, במקרים אחרים ניתן היתר לאכילת מאכלות אסורים, במקרים מסוימים נמצאו היתרים לאיסורים גמורים מהתורה. כך נמצא לאחר המלחמה שו"ת 'ממעמקים' של הרב אפרים אושרי זצ"ל מגטו קובנה. התנאים הקשים במחנות ובגטאות לא אפשרו ליהודים לשמור על אורח חיים דתי ועל קיום מצוות, אבל למרות התנאים הקשים והדיכוי ניסו יהודים לשמור על המינימום של קיום המצוות כגון תפילה בציבור, שמירת כשרות במידת האפשר, קיום שבת ועוד.

⁸⁸ עם כיבוש פולין והעברת השטח המזרחי לבריה"מ, בהתאם להסכם איתה, הגבול נשאר פתוח וכ-300 אלף יהודים עברו את הגבול לכיוון בריה"מ. ביניהם היו הרבה מראשי תנועות הנוער.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

דורות על גבי דורות חונך עם ישראל על 'קידוש השם' היהודים ראו בקידוש השם בשואה כבחירה חופשית - למות מתוך בחירה לקדש שם שמיים, למות בזכות שאני יהודי. בשונה מתקופות-עבר בהן יותר יהודים מתו כדי לא לעבוד עבודה זרה, הפעם מדובר היה בקידוש השם מסוג שונה של שפיכות דמים ופחות עבודה זרה. יהודים רבים הועמדו בשאלה האם להמיר את הדת כדי להציל חיים או להיות נאמן לדת ולמות כיהודי.

פעילויות עזרה וסעד

הקמת מוסדות לעזרה הדדית - מטבחים, גני ילדים ובתי יתומים

מפעלי תיעוד ושימור

הקמת בתי מלאכה

תנועות הנוער

הקמת מערכת חינוך

ניהול אורח חיים דתי

126. הצג שתי פעילויות חסד שנעשו ע"י היהודים בגטו במהלך שלב הגטאות.

קידוש השם בשואה בא לידי ביטוי בתופעות שונות:

שמירה על ההווי היהודי ועל המצוות היהודיות בכל מחיר, גם במחיר של סכנה ממש לרבות עינויים קשים. כך יהודים קיימו את החגים, נמנעו מלאכול מאכלות לא כשרים, הדליקו נרות חנוכה, קראו מגילת אסתר בפורים, קיימו תפילות ומצוות סוכה. סימני היכר נוספים שהיו ל"קידוש השם" בשואה היו **הליכה בשקט פנימי אל המוות**, בגאון, בזקיפות קומה, ללא בכי וללא התרפסות בפני הרוצחים. רבים הלכו אל מותם עטופים בטליתות, עם ספרי תורה בידיהם תוך שהם שרים שירי תורה. היו יהודים רבים שהכריזו לפני מותם בבורות הירי שהם מתים בגאון כיהודים, על אף שלא שמרו תורה ומצוות וקראו בקול 'שמע ישראל'.

יהודים רבים נדרשו לשאלות הלכתיות שמעולם לא חשבו עליהן, כגון האם מותר להסתיר ילדים יהודים אצל לא יהודים, האם מותר להכניס את עצמך לסכנה בתפילה בציבור, האם מותר לזייף תעודות אריות ובכך למעשה לאמץ זהות נוצרית.

127. בנספח לשאלה מוצגים תצלומים שקשורים למושג "קידוש החיים" מתקופת השואה.

התבונן בשני התצלומים, וענה על שני הסעיפים א-ב.

א. הצג מהו ערך "קידוש החיים", והסבר את חשיבותו בתקופת השואה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הסבר מדוע כל אחד משני התצלומים קשור לערך של "קידוש החיים" בתקופת השואה (התייחס לכל תצלום בנפרד). (9 נקודות)

ב. ביטויים נוספים של "קידוש החיים" בתקופת השואה התגלו בספרות השו"ת (שותי"ם). הצג שני קשיים שרבנים נאלצו להתמודד עמם בתקופה השואה, גבואם לענות על השאלות שהופנו אליהם. (6 נקודות).

מטבח עממי לילדים בגטו ורשה

מתוך: גוטמן י' (1999), שואה וזיכרון, מרכז זלמן שזר, עמ' 61

כיתת לימוד בגטו לודז'

<http://zachor.michlala.edu/inquiry/arch.aps>

התמודדות ההנהגה

היודנרט - מועצת היהודים

ההנהגה בתקופת השואה נחלקת לשתיים: **ההנהגה המנהלתית** - מועצת היהודים בגטאות, היודנרטים; ו**ההנהגה הרבנית**.

שתייהן תפקדו ברוב המקרים באופן חופף זה לזה. בעוד ההנהגה המנהלתית מנסה לסייע באיכות החיים באופן המינימלי ביותר שאפשר, ההנהגה הרבנית עסקה בנושאי הדת הקשורים לאמונתם של היהודים בגטאות ובכלל.

מועצת היהודים, היודנרט, הייתה הגוף היחיד המוכר מבחינת הגרמנים כמייצג את היהודים בגטאות.

היודנרטים מילאו תפקיד הכרחי בחיים השוטפים של היהודים, הם סייעו מבחינה חינוכית, תרבותית, היו אחראים על המזון, על הסדר ועל כל מהלך החיים התקין בגטאות. **צריך לזכור שהיודנרטים היו קיימים שנתיים-שלוש לפני השילוחים למחנות.**

ההוראה להקמת היודנרטים באה מאגרת הבזק של היידריך⁸⁹ בשלושה שבועות לאחר כיבוש פולין, ולפיה יש להקים בכל קהילה מועצת יהודים שבראשה יעמדו אישים סמכותיים או רבנים. לפי ההנחיה של מושל הגנרל-גוברנמן⁹⁰, הנס פרנק, היודנרט ימנה 12-24 נציגים, תלוי בגודל הגטו. היו גטאות בהם חברי היודנרט נבחרו ע"י מספר מצומצם של אנשים, היו גטאות שבהם היודנרט מונה ע"י המושל. ברוב המקרים היודנרט מונה מיד עם הקמת הגטו, והנאצים בחרו אליו אנשים בעלי השפעה. במקומות אחדים היה מוטל על אדם מסוים להרכיב לעצמו את חברי היודנרט.

חשוב לזכור שבשלב זה אין עדיין כוונה לבצע פתרון סופי - רצח כללי של יהודים ומטרת היודנרט היא לנהל את חיי היהודים בגטאות.

ככל שקרב מועד השילוחים, הנאצים החלו בחיסולים של חברי היודנרטים השונים שהתנגדו לביצוע הפקודות או ששיבשו אותן.

תפקידי היודנרט מבחינת הגרמנים:

☞ העברה של היהודים ממקומות קטנים אל הגטו ומציאת דיור לכולם באופן שישיב את רצון הגרמנים.

☞ גיוס לעבודות כפייה במכסות קבועות שהוגשו ליודנרט ע"י הגרמנים.

⁸⁹ **אגרת הבזק** של ריינהרד היידריך נכתבה בשלושה שבועות לאחר כיבוש פולין. הוראות היידריך, ראש משטרת הביטחון, היו כליאת היהודים בגטאות, הקמת מועצות יהודים והשתלטות על רכוש יהודי.

⁹⁰ **הגנרל גוברנמן** - הממשל הכללי - היה שטח במרכז פולין שבו שלטה גרמניה באמצעות מושל (הנס פרנק), בניגוד לחלק המזרחי של פולין שעד 1941 היה שייך לבריה"מ בהתאם להסכם ריבנטרופ-מולוטוב, ובניגוד לחלק המערבי של פולין שהיה מסופח לגרמניה מתחילת המלחמה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ריכוז היהודים והכנתם לשילוחים למחנות ההשמדה בשלב הגירוש, בהתאם למכסות שקבעו הגרמנים.

תפקידי היודנרט מבחינת היהודים בגטו היו:

- גביית מסים מתושבי הגטו למימון פעולותיו.
- השלטת סדר וחוק בגטו, שנועדה להגן על היהודים מפני בריונים, זייפנים וכו'.
- דאגה לקיום תנאי בריאות סבירים בגטו, על אף שהדבר כמעט בלתי אפשרי.
- העסקת היהודים בעבודות יצרניות, כחלק מתפיסה של "עבודה כדרך להצלה" – כל עוד היהודי יצרני בגטו, הגטו לא ייסגר. בגטו לודז' למשל הוקמה תעשיית טקסטיל גדולה ששירתה את הגרמנים, והוא באמת הגטו האחרון שהושמד, ב-1944, בזמן שהוא אמור היה להיות בין הראשונים.

חברי היודנרט של גטו קרקוב

128. הצג מהו ה"יודנרט" והסבר את תפקידיו מבחינת היהודים הכלואים בגטו ומבחינת הגרמנים.

הדילמות של היודנרט⁹¹

היודנרט היה מצוי במלכוד קשה. מצד אחד הרצון לספק סיוע ועזרה לתושבי הגטו ומצד שני הכפיפות לגרמנים, שעלולה לעלות בחייהם של חברי היודנרט במקרה הטוב ובמקרה הגרוע יותר בחייהם של עשרות או מאות יהודים אחרים.

הקשיים של היודנרט **עד לביצוע הפתרון הסופי** היו בעיקרם הדאגה לשלום הציבור⁹², לרווחתו, לסיעוד, לחינוך, לבריאות וכו'. כיצד ניתן לאזן בין רצון הגרמנים לצורכי הגטו, והם לא עומדים בשווה זה לזה ברוב המקרים. עד כמה שומרים על החוק והסדר? האם מענישים את העבריינים או מעלימים עין, כמו למשל עם מבריחי המזון. כיצד יש להתייחס לשאר הארגונים הקיימים בגטו כמו תנועות הנוער, שפועלות לעתים בניגוד לעמדת היודנרט.

⁹¹ דילמות של הנהגת היודנרט היו רבות, והיו שונות ממקום למקום. בגטאות סגורים מצוקת הרעב הייתה גדולה יותר, ולכן גם היו יותר מבריחים, היו גטאות בהן היו דילמות אחרות של סיוע לגרמנים בזמן המלחמה ועוד. הדילמות היו שונות ומשותפות בין הגטאות, בעיקר בעידן בו אין תקשורת זמינה ומדובר בשעת מלחמה.

⁹² חברי היודנרט מואשמים פעמים רבות, גם היום, בשיתוף פעולה עם הגרמנים. אולם לא לוקחים בחשבון שני דברים: א. התקופה הייתה תקופת מלחמה וכל אחד ניסה לשרוד; ב. היודנרט פעל בשתי תקופות – עד הפתרון הסופי לא דובר ברצח ממשי והיודנרט בעיקר טיפל ביהודים וסייע להם. מ-1942 והפתרון הסופי רוב היודנרטים הוחלפו בפושעים ובקרימינלים וזה הוביל לשימוש ברוטלי בכוח כנגד היהודים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ומה לגבי יצירת מפעלים בגטו – האם זה יסייע לגרמנים במלחמה וכך למעשה הם ימשיכו אותה יותר, או שהדבר מהווה דבר ראשון הצלה ליהודים. אכן רוב היודנרטים האמינו בתפיסה של "עבודה כדרך הצלה".

קשיי היודנרט בזמן ביצוע הפתרון הסופי התמקדו בשאלה האם לשתף פעולה עם הגרמנים או לא.

האם היודנרט צריך להכריע בנושא מי ישלח או להשאיר זאת לגרמנים? את מי לשלוח ראשונים – את הקשישים והילדים שאין להם סיכוי לשרוד גם כך בגטו או בלוקים שלמים על מגוון האוכלוסייה בה.

בעניין זה היו שתי עמדות עיקריות של ראשי היודנרטים:

👉 **לא לסייע לנאצים בארגון היהודים ובשילוחם** – זו הייתה עמדתו של אדם צ'רניאקוב, ראש היודנרט בגטו ורשה, שבחר להתאבד ולא למסור יהודים לשילוח. כך גם יו"ר היודנרט בגטו לבוב.

👉 **סיוע והיענות לגרמנים** – עמדה זו, אותה הוביל חיים רומקובסקי, ראש היודנרט בגטו לודז', הייתה מתוך מחשבה שאם היודנרט יהיה אחראי על העברת היהודים, הוא יוכל לשלוט מי יפונה וכך יוכל להציל את הנותרים. זאת ועוד, מתוך מחשבה שיוכלו בכך להפחית בהמשך את מספר הנשלחים.

דילמה נוספת שעמדה בפני היודנרט הייתה האם לתמוך או להתנגד לתנועות הנוער המארגנות מרד. גם לכך היו שתי גישות:

👉 התנגדות למרד מחשש שיביא לאלימות קשה מצד הגרמנים עד לחיסולו המהיר של הגטו. השאיפה הייתה להמשיך ולשרוד כמה שאפשר.

👉 תמיכה וסיוע באמצעי לחימה וכו'. גישה זו ננקטה בעיקר כשכבר היה ברור שחיסול הגטו הוא עניין של זמן קצר.

לדיון: היו ביודנרט כאלו ששיתפו פעולה עם הגרמנים והיו כאלה שהתנגדו. האם את/ה היית תומך/ת או מתנגד/ת לשת"פ עם הגרמנים?

129. ליודנרט היו לבטים ודילמות קשות מאוד. הצג שתי דילמות של היודנרט בתקופת הכליאה בגטאות (1939-1941).

הצג שתי דילמות אחרות של היודנרט בתקופת השילוחים למחנות ההשמדה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אדם צ'רניאקוב

עידן ההיסטוריה

צ'רניאקוב, אדם

צ'רניאקוב היה ראש היודנרט בגטו ורשה עד יולי 1942. עם הקמת הגטו ב-1939, מינו הגרמנים את צ'רניאקוב, שהיה דמות שולית בקהילה היהודית, אך נחשב לאדם בעל יכולת הנהגה - להיות ראש היודנרט.

בתפקידו הוא פעל על מנת לסייע ככל הניתן לתושבי הגטו האומללים, אך לא נמנע מעימותים עם תנועות הנוער הלוחמניות, שכן חשש מאלימות הגרמנים. בשעה שדרשו הגרמנים להעביר לידיהם בכל יום 6000 יהודים החל מיולי 1942, הבין צ'רניאקוב שהדרישה הזו היא למטרת רצח והחליט להתאבד ולא למסור שמות לגרמנים. בכך הוא נחשב לאחד מהגיבורים הגדולים של תקופת השואה.

אדם צ'רניאקוב נולד בוורשה וגדל כחלק מהתרבות הפולנית. הוא היה מהנדס במקצועו, והיה מורה בביה"ס היהודי, חבר בהנהלת הקהילה היהודית ועוד. כאשר הגרמנים כבשו את ורשה, הטילו עליו הגרמנים את המשימה לעמוד בראש היודנרט.

בשנת 1942 התאבד צ'רניאקוב בעקבות דרישת הגרמנים לספק להם בכל יום 6000 יהודים ל"יישוב מחדש" במזרח. צ'רניאקוב לא יכול היה להשלים עם העובדה שהוא אמור לסייע לגרמנים לרצוח יהודים, גם אם לא ידע בוודאות את יעד המשלוחים.

במהלך שנות הכהונה שלו הוא עשה כל שביכולתו להקל על תושבי הגטו, לספק מזון, תנאים מינימליים למחיה, סיוע בקיומן של תנועות הנוער ומערכת החינוך הבלתי-פורמלית שהתקיימה בוורשה. הוא נחשב לאחד מהאישים החשובים בתקופת השואה הן בשל העובדה שהיה ראש הגטו הגדול ביותר (כחצי מיליון) והן כיוון שמותו היה גבורה יהודית.

לדיון: ישנם הרואים את מעשיו של צ'רניאקוב כגבורה ויש שלא רואים זאת כך. מה דעתך?

ההנהגה הרבנית

הרב מאז ומעולם לא היה רק ה"פוסק" ותו לא. מאז ומעולם תפקידו של רב הקהילה היה גם תפקיד מכוון, מרגיע, מדריך ומנהיג. בתקופת השואה תפקיד זה היה חשוב ביתר שאת, הרבה יותר מאשר 'פוסק'.

עם זאת, הרבנים בתקופת השואה התמודדו עם פסיקות חדשות מסוגן שמעולם לא נשאלו עליהן. רבנים כמו הרב מייזליש והרב אושרי כמו גם הרב אהרונסון ואחרים היו צריכים לעסוק בשאלות של כשרויות, דיני עגונות, הלכות שבת ועוד הלכות רבות שמעולם לא דנו בהן הפוסקים הקודמים. אחד מהרבנים הבולטים בתקופת השואה היה הרב קלונימוס קלמיש שפירא - האדמו"ר מפיאסצנה הי"ד. למרות שהרב התגורר בעיירה פיאסצנה, הוא הגיע אל גטו ורשה כדי להיות מקורב אל תלמידיו ובמהלך כל השנים, עד הירצחו, הוא הנהיג את ה"טיש" המסורתי (טיש בידיש

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

– שולחן. מנהג שאדמו"רים נוהגים לשבת סביב השולחן בליל שבת, לספר סיפורי חסידות, תוך כדי שתייה ואוכל של עונג שבת) ובדרישותיו שנשא הוא חיזק מאוד את השומעים, תלמידיו וקהל השומעים. יש לציין את ספר הדרשות של האדמו"ר שיצא לאור, "אש קודש", ועד היום רבים קוראים בו. הוא נחשב לאחד מאבני היסוד.

האדמו"ר עסק רבות בנושא האמונה בתקופת השואה ועשה כל שביכולתו לחזק את האמונה "שהכול נהיה בדברו" – שכל דבר הוא מאת ה', גם אם איננו מבינים מדוע. הוא זעק רבות על הניסיון הקשה שהקב"ה מנסה באותן שעות את עמו ישראל. הרב שימש בגטו כיד מכוונת, בעל עצות חכמות וטובות, עסק בתמיכה רוחנית ונפשית באנשים המיוסרים. הוא שמר, ככל שיכול היה, על מסגרת החיים הדתית, שבתות וחגים, טבילה במקווה, ברית מילה, אפיית מצות ולימוד תורה.

לדיון: מה תפקיד דמותו של הרב בחיים היהודיים כפי שאת/ה מכיר?

האדמו"ר מפיאסצנא, "אש קודש"

הרב קלונימוס קלמיש שפירא היה האדמו"ר מפיאסצנא, עיירה קרובה לוורשה הבירה. הוא כונה "האש קודש" בשל חיבוריו תחת שם זה. בתחילת מלחמת העולם הוא עבר אל גטו ורשה במטרה להיות קרוב אל חסידיו.

במשך כל תקופת השואה, עד הירצחו ב-1943, הוא נהג לכנס את החסידים שלו, ורבים אחרים שהצטרפו, בערבי שבתות אל ה"טיש" המפורסם. במהלך ה"טיש" הוא נשא נאומים ודרשות חוצבי להבות שנועדו לסייע רוחנית לחסידים. בדרשותיו, שהתפרסמו לאחר השואה, הוא הרבה לדבר על המציאות הקשה בה חיים היהודים בתקופת הגטו, עודד את החסידים באמירות על חשבונות משמיים ועוד.

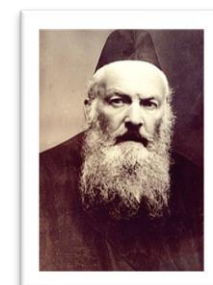
ב-1943 גורש עם יהודים אחרים מוורשה אל איזור לובלין ונרצח במיידנק באירועי "חג הקציר" במחנה בנובמבר 1943.

הרב וסרמן, אלחנן

הרב וסרמן היה מתלמידיו החשובים של החפץ חיים, הרב ישראל מאיר הכהן מראדין. עוד הוא היה מתלמידיהם של הרב שמעון שקופ והרב אליעזר גורדון. היה אחד מתלמידי החכמים המופלגים בדורו, ופעל רבות כנגד הציונות. הוא עמד בראש הישיבה בבריסק ועמד בראש ישיבת "אוהל תורה" בברנוביץ. הוא כתב ופרסם ספרים רבים וחיידושי תורה על כל הש"ס.

בתחילת המלחמה נמלט הרב יחד עם תלמידיו לוויילנא. לאחר מבצע ברברוסה ליטאים פרו-נאציים סייעו ברצח היהודים, אז מסר הרב וסרמן שיעורים רבים בנושא קידוש השם. בי"א בתמוז תש"א נלקח הרב יחד עם תלמידיו אל הפורט השביעי, בו נרצח.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ספרות השו"ת

אחת הצורות, מאז ומעולם, בהן עמד הקשר בין היהודי הפשוט לרב - הייתה באמצעות שו"ת [שאלות ותשובות]. היהודי כותב לרב או שואל את הרב שאלה - וזה בודק את הדברים מבחינת ההלכה ומשיב לו תשובה.

בתקופת השואה היה תוקף חשוב וגדול עוד יותר ל"תרבות השו"ת", כיוון שהיהודים עמדו בפעם הראשונה מאז ומעולם בפני שאלות הלכתיות קשות וסבוכות. בנוסף, לרבנים שפסקו את ההלכה פעמים רבות לא היו ספרים כדי לפסוק, מה שהותיר אותם לעתים עד כדי חסרי אונים לבעיות היהודים. יחד עם זאת, הם עשו כל שיכלו כדי לסייע הלכתית לשאלות שעלו מצד היהודים.

דוגמה לשו"ת מפורסם הוא "שו"ת מקדשי השם" של הרב צבי הירש מייזליש. בשו"ת שנכתב לאחר

הרב אפרים אושרי, מחבר
שו"ת ממעמקים

השואה, כותב הרב תשובות הלכתיות לשאלות שעלו בתקופת השואה. אחד מהשו"תים עסק באב שבנו נלקח באקציה⁹³ ע"י הגרמנים. הבין האב כי הוא יכול לפדות את הבן באמצעות שוחד לשומר הנאצי. כלומר: הוא יכול להציל את חיי הבן, אולם יצטרך אותו נאצי לתפוס נער אחר, כיוון שישנה "מקסה" שיש להעביר באקציה. פנה אותו אב אל הרב מייזליש ושאל אותו האם ניתן לפדות את הילד. השיב הרב שהתורה אינה מתירה לפדות יהודי ממוות בתמורה ליהודי אחר שימות במקומו ולכן על אותו אב לא לעשות זאת.

דוגמה נוספת היא השו"ת "ממעמקים" של הרב אפרים אושרי. גם שו"ת זה נכתב לאחר השואה והעלה שאלות שנשאל הרב מקובנה בתקופת השואה. אחת

השאלות, כדוגמה, הייתה האם מותר להחביא ילד יהודי אצל נוצרים כדי להצילו בתקופת המלחמה, כשספק אם ההורים ישרדו את המלחמה והילד, ייתכן מאוד, לא יוחזר לעם ישראל. הרב אושרי התיר זאת.

דוגמה נוספת בשו"ת "ממעמקים" היא על בקשתו של נער שעוד לא מלאו לו 13 (בר מצווה) והוא מבקש להניח תפילין עוד טרם חגג בר-מצווה, כיוון שחושש הוא שלא יגיע לגיל זה ו"יפספס" את ההזדמנות להניח תפילין בחייו. הרב אושרי התיר לו, ואכן הילד נרצח עוד טרם מלאו לו 13.

דוגמאות אלו - ספור יש לשאלות קשות ומכאיבות שנשאלו הרבנים. היה זה אחד מתפקידיהם העיקרי והחשוב - השבת תשובות הלכתיות בשאלות שנגעו ליהודים בתקופת השואה, כאשר מצד אחד צריך הרב לשקול את היתר "פיקוח נפש" ומצד שני לשקול את האיסור האמור.

יש להוסיף, שהשאלה המרכזית שעמדה כנגד מנהיגי הדור והרבנים הגדולים, הייתה האם הנאצים מבקשים להרוג את הגוף או שמטרתם להרוג את הנפש. בעבר, כאשר האויב ביקש להרוג את הגוף, היהודי היה צריך לעשות הכול כדי לשרוד. אולם אם היה האויב מבקש להרוג את הנפש - אז היהודי היה צריך למסור את נפשו על כך. ואילו כעת בתקופת השואה השאלה הייתה גדולה יותר מתמיד - ורבים מהרבנים תמכו בכך שהנאצים מבקשים להרוג גם את הגוף וגם את הנפש.

⁹³ פעולה בה נחטפו אנשים לקראת שליחתם למחנה מוות או לקראת רציחתם.

לדיון: האם אפשר ללמוד מספרות השו"ת מעבר לזמן הכתיבה, כלומר כיום?

130. ההנהגה היהודית בתקופת השואה התחלקה בין הנהגת היודנרט לבין הנהגת הרבנים. הסבר מדוע הנהגת הרבנים הייתה חשובה כל-כך ליהודים בגטו.

131. ההנהגה הרבנית בתקופת השואה פעלה בדרכים שונות כדי לסייע ליהודים. הצג שתי דרכים של ההנהגה הרבנית בסיוע ליהודים בתקופת השואה.

התנגדות מזוינת לנאצים

יש לחלק בין ההתנגדות בשואה בחלקה הראשון, לבין ההתנגדות בשואה בחלקה השני. בחלקה הראשון, כאשר היהודים הופרדו מהחברה, נושלו, הושפלו ובוזו, וגם כאשר רוכזו בגטאות – ההתנגדות היהודית הייתה פסיבית, התנגדות שדיברה על עמידה רוחנית בשואה – להישאר יהודים, להישאר בני אנוש, לשמור על האנושיות שלנו.

אולם בחלק השני, כאשר הנאצים החלו בכיבוש בריה"מ ובכך גם בהשמדה הפיזית הרחבה של היהודים, היהודים הלכו והבינו כי מדובר בהשמדה המונית ועל כן החלו במרידות חמושות. ברור היה לכל כי מרד מול הגרמנים הוא בעל אחוז הצלחה אפסי, אך הרצון לקבוע כיצד אני אמות – הניע אותם.

ב-1 בינואר 1942 התכנסו תנועות נוער בוויילנה ובראשותו של אבא קובנר פרסמו כרוז שפונה אל הנוער היהודי בגטו. בכרוז, בפעם הראשונה דובר על כך שהנאצים משמידים את היהודים בכל רחבי אירופה – הכרוז פיזר את הערפל לגבי גורלם של היהודים שנלקחו מוויילנה בזמן האחרון וקובנר קובע כי אין מדובר באירוע יחידני או חריג, אלא באופן שיטתי ומכוון ע"י הגרמנים. לנוכח מידע זה קורא הכרוז לנוער לקום ולהתקומם.

לנוער היה חלק מכריע בתכנון המרידות בגטאות ובהוצאתם לפועל, זאת בשל מספר סיבות:

אבא קובנר

- תנועות הנוער הפכו למקור הסמכות וההנהגה, בשל המצב בו המבוגרים חדלו מלתפקד באופן נורמטיבי, והכול מסביב היה שרוי בפחד ובאימה.
- חברי תנועות הנוער אינם אחראים על משפחה, ואין להם מחויבות באופן יחסי.
- בקרב בני הנוער תחושת הרצון לגאווה, לכבוד עצמי ולנקמה גבוהה הרבה יותר מאשר אצל המבוגרים.
- אדם צעיר הוא בעל יכולת פיזית גדולה יותר לביצוע מרד.

המרידה בגטאות

המחתרות היהודיות בגטאות נתקלו במספר קשיים ולבטים רבים אפיינו את פעולתם. בשל קשיים ולבטים אלו, המרידות פרצו בד"כ מאוחר, ומספר המשתתפים בהם היה קטן, ובעיקר צעירים⁹⁴.

- **תחושת ייאוש** – תנאי הגטו הקשים של רעב, עוני, מחלות, עבודות כפייה, אבדן רכוש, איבוד משפחה ועוד – התישו את כוחות הגוף והנפש ויצרו תחושה של חוסר תקווה ואדישות. תחושה זו הרתיעה רבים מניסיון להילחם בנאצים.
- **ענישה קולקטיבית** – דילמה מצפונית נבעה מהדיעה שנאצים משתמשים בענישה כוללת, ללא הבחנה, ופתיחה במרד שיכשל עלול להוביל לרצח של רבים שאולי היו ניצלים. ענישה כזו עלולה להוביל לחיסולו המידי של הגטו או המחנה.
- **עיתוי המרד** – דילמה נוספת בקרב תנועות הנוער הייתה מועד פתיחת המרד. המחשבה הייתה שלא לפתוח במרד כל עוד לא פתחו הגרמנים בחיסולו הסופי של הגטו. זאת כדי שהגרמנים לא יענישו ענישה קולקטיבית מי שיכול היה כבר להינצל. לכן המרידות היו לרוב בשלב האחרון של הגטו. אולם נשאלת השאלה – מתי הסוף?
- **התנגדות פנימית למרד** – קושי נוסף שעמד בפני המחתרות היהודיות היה גופים וארגונים, כמו המשטרה והיודנרט, שהתנגדו למרידה. לעתים היודנרט אף הסגיר אנשי מחתרת. אם כי, ברוב המקומות היחסים בין היודנרט והמחתרות היו 'כבדהו וחשדהו'.
- שיקולי המתנגדים למרד – המתנגדים, היודנרט, חששו בעיקר מפעולות תגמול של הגרמנים. הם האמינו שהעבודה בגטו מצילה חיים וכל עוד יהיו יצרניים הגטו לא יסגר. הם ידעו שהלחימה של המחתרות היא חסרת סיכוי, ורוב היודנרטים האמינו בגישה המסורתית שאומרת שנלחמים ברוח ולא בכוח.
- שיקולי התומכים במרד – גורל היהודים בגטאות נחרץ להשמדה מלאה ועלינו להילחם שלא להיות מובלים 'כצאן לטבח'. מדובר במלחמת הכבוד של עם ישראל. המרידה היא בבחינת ביטוי אחרון וציווי לנותרים להילחם למען ערכים אנושיים ויהודיים ולמען ההיסטוריה האנושית והיהודית. **המרד הוא נקמה על הרצח** ועל כן צריך לפגוע בגרמנים כמה שיותר. המרד הוא **סמל ומופת לדורות הבאים!**

לדיון: אם היית בסיטואציה המדוברת בגטו או במחנה. האם היית מורד/ת? מה השיקולים?

132. בתקופת השואה היהודים בגטאות פעלו היהודים בגלוי ובמחתרת נגד הגרמנים. הצג שתי בעיות איתם התמודדו היהודים בשאלת קיום מרד מזוין בגרמנים.

⁹⁴ דילמת ההתנגדות הייתה גם היא שונה מגטו לגטו. תנועות הנוער, באופן טבעי, היו לוחמניות יותר ולא תמיד ראו את התמונה בצורה מלאה, או שהתעלמו ממנה בדרישה, בבחינה של "תמות נפשי עם פלישתים". היו גטאות בהם היודנרט פעל נגד התנועות, היו גטאות בהם היודנרט העלים עין והיו גטאות בהם היודנרט סייע שלא בגלוי.

מרד גטו ורשה

בט' באב תש"ב, 22 ביולי 1942, החלה האקציה הגדולה מגטו ורשה אל טרבלינקה. במשך תשעה חודשים, עד אפריל 1943 נותרו מתוך כמעט חצי מיליון יהודים בגטו רק כחמישים אלף! רעיון ההתקוממות החל בקרב האוכלוסייה בתקופת האקציות, ואצל ארגונים שונים עוד לפני כן. בגטו ורשה פעלו מספר תנועות נוער אשר תפקידן העיקרי היה לעסוק בתחומי החינוך והחברה, ולהיות למעשה "מפלג" של הנוער בשעות הקשות של הכליאה בגטו. אולם פניהן של תנועות הנוער הופנו לכיוון המרידה בחלק מהמקרים עוד לפני שהוקם הגטו, ואחרים החלו להאמין ברעיון ההתקוממות בתקופת האקציות.

תנועות הנוער "השומר הצעיר", "עקיבא" ו"דרור" התמזגו יחד לארגון העיקרי מיד לאחר האקציה הגדולה ב-1942 – **"ארגון יהודי לוחם"** – אי"ל. מאוחר יותר הצטרפו אליו גם ארגון "הבונד" שהיה ארגון קומוניסטי אנטי-ציוני. בראש ארגון האי"ל עמד מרדכי אנילביץ' וסגנו היה מרק אדלמן. מטרתו של הארגון היה להוביל את המרד נגד הגרמנים בגטו, ולנסות ליצור תסיסה כזו גם בגטאות אחרים כמו גטו קרקוב, וילנה וביאליסטוק. עם זאת היה זה ארגון ללא סיוע משום גורם חיצוני לגטו ובכך גם סבל מאוד ממחסור בציוד צבאי, שהיה קריטי למרד.

ארגון נוסף היה קטן יותר אבל משמעותי ביכולותיו הצבאיות – **"ארגון צבאי יהודי"** – אצ"י. בניגוד לאי"ל, ארגון האצ"י היה ארגון יותר מסודר מבחינה צבאית, חלק מהשותפים בו היו אנשי צבא לשעבר, שנלחמו בצבא פולין. אצ"י היה חלק מהתנועה הרוויזיוניסטית⁹⁵ של זאב ז'ובטינסקי וחלק מתנועת הנוער – בית"ר. בראש אצ"י עמדו פאוול פרנקל ודוד מרדכי אפלבוים. שני המפקדים הקימו למעשה את המחתרת כשהיא מתנהלת באופן צבאי שכלל היררכיה ברורה, מחלקות שונות כמו כספים, קשרי חוץ ועוד. אצ"י היה מצויד ביותר כלי מלחמה כמו בקבוקי מולוטוב, רימונים, אקדחים, רובים ואפילו מכונת ירייה.

עם המשכיות האקציות, הבינו בשני הארגונים – אצ"י ואי"ל וגם בגטו עצמו – שהגטו עומד לקראת חיסול. כאשר נותרו רק 50 אלף בגטו, הבינו אנשי הגטו שהאקציות הבאות תהיינה למעשה חיסול הגטו. למרות ששני הארגונים הלוחמים היו בעלי אותה השקפה לגבי המאבק בגרמנים, הם לא התאחדו

⁹⁵ תנועה פוליטית ימנית, שהאמינה באגרוף ברזל בכל מה שקשור ליחסים בין ישראל לערבים ביישוב היהודי שלפני קום המדינה. מבחינה כלכלית התנועה החזיקה עמדה ליברלית. בגולה, התנועה החזיקה בעמדות ימין ביטחוני ודרשה מאבק מזוין בגרמניה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ושיתוף הפעולה ביניהם היה טקטי בלבד. המרחק האידיאולוגי בין הארגונים⁹⁶, כנראה, מנע מהם את האיחוד.

בשונה מגטאות אחרים, בגטו ורשה גם התושבים היו חלק מההכנה לקראת המרד. התושבים המקומיים היו חלק ממערך הבונקרים שהוקמו מתחת לאדמה, במטרה להסתתר שם בזמן המרד, כאשר הלוחמים הם אלו שיגנו עליהם. אנשי המחטרות היו ללא אשליות – ברור היה להם שלא מדובר בחיים או מוות אלא במוות בכבוד או מוות כמו עד עכשיו – ללא בחירה וללא התנגדות. אנילביץ אמר "אנחנו נלחמים בשביל שלוש שורות בהיסטוריה" וכוונתו הייתה שברור שלא נצא חיים מהמרד, שכן מדינה כמו גרמניה שהכניעה מדינות אדירות – ודאי תכניע את הגטו. אלא שאנחנו נבחר באיזה אופן נמות. עם זאת, היו גם כאלו שכן נסחפו אל מחוזות האשליה והאמינו שהמרד יצליח והם ינצלו.

בינואר 1943 החלה אקציה נוספת בגטו, אלא שהפעם, בפעם הראשונה, הגרמנים נפגשו במרד (שמכונה "המרד הקטן") – וספגו אבדות קשות. הגרמנים אמנם נסוגו לאחור, אבל ברור היה לכולם שיום חיסול הגטו קרוב מתמיד. שלושה חודשים לאחר מכן, בערב פסח תש"ג (19.4.1943) הגיעו הגרמנים לבצע את פקודת חיסול הגטו. הייתה זו "מתנה" עבור הפיהרר, היטלר, לקראת יום הולדתו (ב-20.4), אולם מהר מאוד הם הבינו שמתנה קלה לא תהיה כאן. במחטרות פתחו במרד שכונה "המרד הגדול" או "מרד גטו ורשה" ובמשך ימים נאבקו בגרמנים, ששלחו עוד ועוד כוחות אל תוך הגטו, עד חיסולו המוחלט ב-16 במאי. הגרמנים עברו בניין אחרי בניין והעלו אותו באש, זרקו רימונים אל הבונקרים והציפו בונקרים במים. בסיומו של המרד דיווח הגנרל שטרופ "אין עוד יהודים בוורשה".

לדיון: יום הזיכרון לשואה ולגבורה נקבע בתאריך הסמוך ביותר למרד גטו ורשה כדי להנציח את הגבורה שהייתה בשואה. האם לדעתך היה נכון לעשות כן?

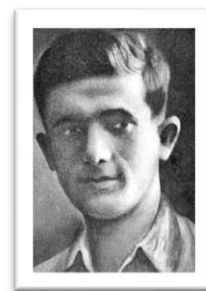

לדיון: מדוע היה חשוב למדינת ישראל להנציח את אירוע הגבורה של מרד גטו ורשה?

אנילביץ, מרדכי

אנילביץ היה ראש תנועת הנוער וממקימי תנועת המאבק אי"ל (ארגון יהודי לוחם) במטרה להוביל מרד בגטו ורשה. לאחר כחצי שנה של שליחת יהודים מגטו ורשה לטרבלינקה, הלכה האוכלוסייה היהודית בגטו והדלדלה. זו הייתה אחת הסיבות לאות לפרוץ במרד כנגד הגרמנים.

⁹⁶ אי"ל היה ארגון שמאל פוליטי ואצ"י היה ארגון ימין פוליטי.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אנילביץ הנהיג את המרד - הן את "המרד הקטן" בינואר 1943 והן את המרד הגדול באפריל 1943. המרד בהנהגתו נמשך שבועות ספורים עד לכניעת הגטו ושריפתו. בסיום המרד נהרג גם אנילביץ. היישוב "יד מרדכי" נקרא על שמו.

133. טרם המרידות בגטאות היו חששות כבדים ודילמות קשות. הצג שתי דילמות של היהודים המורדים.

הפרטיזנים

המושג "פרטיזן" הוא - לוחם חופש בצרפתית.

בתקופת השואה ומלה"ע ה-2 הסתתרו ביערות הרבים באירופה, ובעיקר במזרח אירופה, קבוצות רבות של לוחמים לא סדירים - הם נקראו פרטיזנים. היער היה מקום מסתור טוב עבור הפרטיזנים כיוון שהם ניצלו את הצפיפות של העצים להסתתר וברוב המקרים החיילים הגרמנים נמנעו מלהיכנס ליערות אלה. ההחלטה על בריחה מהגטו אל היער לא הייתה פשוטה. בריחה מהגטו היא סיכון גדול מאוד שאם ייתפס הבורח - הוא יוצא להורג. בנוסף, הרבה יהודים חששו לעזוב את הגטו ולהשאיר את משפחותיהם מאחור.

קושי נוסף היה היכולת לשרוד ביער. היו גם מקרים שיהודים נרצחו ביער ע"י הפרטיזנים עצמם, שלפעמים היו אנטישמים כמו הגרמנים. למרות הסכנות, יהודים רבים נמלטו אל היער והסתתרו בקבוצות פרטיזנים.

הפרטיזנים נלחמו באופן לא סדיר נגד הגרמנים ופגעו במטרות צבאיות כמו בסיסים, פיצוץ גשרים, פיצוץ מסילות ברזל ועוד. ביוגוסלביה למשל היהודים היו שותפים מאוד במאבק הפרטיזנים הגויים כנגד הגרמנים והנהגת הפרטיזנים הגויים ראתה ביהודים שותפים נגד הגרמנים.

מחנה המשפחות של ביילסקי

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

תופעה ייחודית לפרטיזנים היהודים הייתה "מחנה המשפחות" של ביילסקי - למרות הסיכון הגדול ביילסקי הציל כ-1200 איש ע"י כך שהקים מחנה פרטיזנים משפחתי שכלל גם ילדים ונשים, למרות הקושי. הגברים היו המגנים ונלחמים והנשים והילדים הוסתרו בעובי היער.

134. הצג את הדילמה שהייתה לאנשי המחטורות בחלק מהגטאות בנוגע לעיתוי (זמן) המרד, והסבר מדוע דילמה זו התעוררה רק משנת 1942 ואילך. הצג את ההחלטה שהתקבלה בעקבות דילמה זו בגטו וילנה או בגטו ורשה.

שארית הפליטה

"בשעה שכל העולם ספר את המתים, היהודים ספרו את החיים"

מחנות העקורים

כאשר שחררו בעלות הברית את אירופה מהנאציזם, הם נחשפו אל הזוועות הנוראיות עליהם כבר שמעו - מחנות של אנשים, רובם הגדול יהודים, שנמצאים במצב של תת-תזונה (מוזלמן) - אנשים רזים שבקושי יכולים ללכת. בתחילה החיילים הבריטים והאמריקאים ריחמו על אותם אנשים ומיהרו לתת להם אוכל, אבל זה גרם להרבה יהודים למות כיוון שקיבתם התפוצצה. ניתנה הוראה להפסיק לתת אוכל בשל כך.

יהודים אלו נקראו עקורים כיוון שלא היה להם לאן לחזור. הבריטים והאמריקאים⁹⁷ החלו במלאכת השיקום של היהודים כשהמשימה הראשונה הייתה לדאוג שהם יישארו בחיים. העקורים סבלו ממחלות, מרעב אבל גם ממצב פסיכולוגי קשה. בשבועות הראשונים לאחר השחרור נפטרו כמעט 30,000 יהודים. במחנות החלו היהודים לחדש את חייהם - חיי תרבות, חיי דת, חינוך, השכלה ועוד. יהודי

חתונה במחנה עקורים

⁹⁷ השטח ששוחרר בגרמניה חולק לארבעה אזורים: צרפתי, רוסי, אמריקאי ובריטי. בשטחים הבריטיים והאמריקאיים הוקמו מחנות עקורים, אליהם הגיעו עקורים מכל אירופה. ארגון "הבריחה" עסק בהעברת יהודים רבים ממזרח אירופה (האזור הרוסי) למערב אירופה, כדי שיוכלו להשתקם במחנות העקורים. מחנות אלה לא היו במזרח, בשטח הרוסי.

הידעת?
הניגון "בלה צ'או"
מהסדרה "בית הנייר"
הוא ההמנון של
הפרטיזנים בספרד
ובאיטליה שנלחמו נגד
הפשיזם, והוא הלך
והתרחב לאזורים רבים
של פרטיזנים

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ארה"ב תמכו ביד רחבה על מנת להעביר לעקורים מזון, תרופות, תשמישי קדושה, ספרי תורה ועוד⁹⁸.

במחנות העקורים הוקמה רשת חינוך גדולה לטובת הילדים ששנות המלחמה גזלו מהם את הילדות ואת לימודי הבסיס.

הילדים, שרוב-רובם נותרו לבדם בעולם, למדו בהתלהבות, וראו בלימודים מקום מפלט מהמחשבות ומהצלקות שנשארו בנפשם ובגופם. ילדים דתיים חזרו ללמוד לימודי דת והיו צמאים ללימוד תורה, משנה ותלמוד. בנוסף, הוקמו בתי דפוס שהדפיסו גמרות.

שהות היהודים במחנות העקורים לא היה המקום הטבעי עבורם. המקום עצמו היה מחנה הכפייה שבו שהו תחת שמירת הגרמנים עד לפני זמן מעט, ועכשיו הם אמנם חופשיים במקום זה, וגם זוכים לטיפול רפואי ונפשי, לחינוך ולמזון טוב, אבל עדיין – המקום מלא זכרונות קשים עבורם. הם גם סבלו עדיין מצפיפות ומחוסר פרטיות וחוסר נוחות והיגיינה, היו חסרי עבודה והרגישו שהם תלויים בחסדי זרים.

תנועת הבריחה

בסיום המלחמה אירופה המזרחית נשלטה תחת ברית המועצות הקומוניסטית, שלא ראתה לנכון לסייע ליהודים בצורה שונה מהעמים האחרים, אלא האמינו שהיהודים יחזרו להתגורר במקומות הקודמים להם, כמו שאר העמים.

מצד שני במערב הקימו בעלות הברית מחנות עקורים שסייעו בשיקום היהודים. רבים מהיהודים רצו לעבור ממזרח היבשת למערבה. תנועת הבריחה היהודים אלה מהמזרח אל המערב דרך ההרים ובאופנים קשים ביותר.

בהמשך תנועת הבריחה עסקה הרבה גם בהברחת היהודים להעפיל לארץ

ישראל, בעיקר מאיטליה, שם זכתה הבריגדה היהודית לסיוע נרחב מהתושבים.

לסיכום, תנועת הבריחה עסקה בהברחת יהודים ממזרח אירופה אל מערב אירופה ולאחר מכן סייעה בהעלתם לארץ ישראל במפעל ההעפלה.

135. הסבר את החשיבות של מחנות העקורים בהכנה של היהודים לעלייה לארץ ישראל. מדוע היהודים לא הרגישו בנוח במחנות אלו.

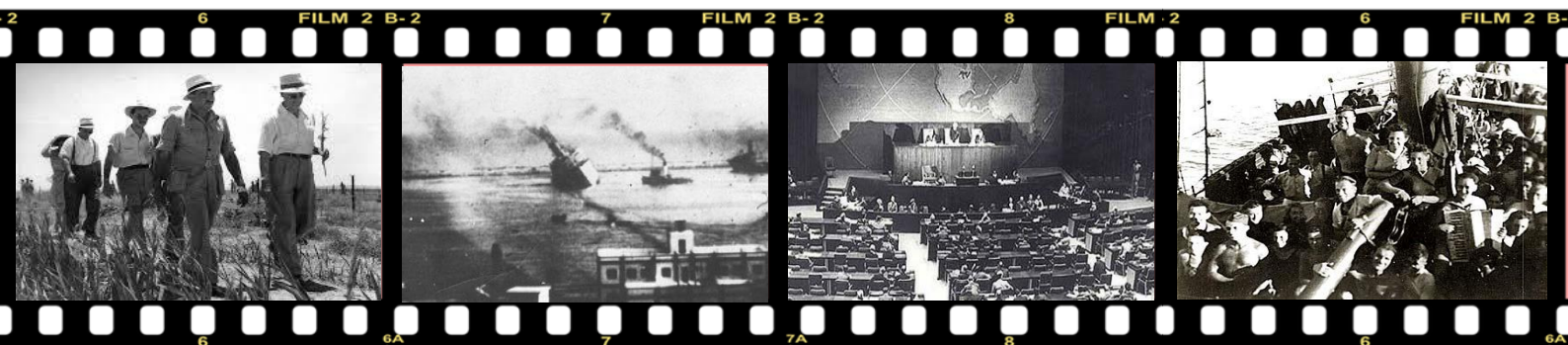
על דמות הרוצחים:

⁹⁸ ישנם היסטוריונים הסוברים שהסיבה לכך היא רצונם של היהודים בארה"ב לכפר על כך שלא פעלו מספיק לטובת יהודי אירופה, למרות שאין זה נכון.

עידן התקווה

שת"פ עק הבריטין בתקופת אלה"ע ה-2

אאבא בבריטין בתקופת אלה"ע ה-2

אאבא היישוב היהודי לאמר אלה"ע ה-2

אסירת האנדט לאו"ק

סת"ס עם הבריטים בתקופת מלחמת העולם השנייה

הספר הלבן השלישי, 1939

במאי 1939 פרסמה בריטניה את "הספר הלבן השלישי". ספר לבן זה, קבע את המדיניות של ההנהגה הבריטית בא"י בשנים הקרובות. היהודים ראו בספר זה, למעשה, את קבורתה של הצהרת בלפור. עפ"י המדיניות החדשה הוחלט:

- העלייה היהודית תוגבל לארץ-ישראל ל-75,000 עולים בחמש השנים הקרובות. לאחר מכן העלייה תתבצע עפ"י החלטת רוב היושבים בארץ (ויש לזכור שלערכים באותה התקופה יש רוב יושבים בא"י).
- חל איסור על רכישת קרקעות ליהודים, למעט אזורים בודדים מאוד.
- מדינה ערבית תקום בא"י בתוך עשר שנים.

המדיניות הבריטית לאור הספר הלבן

פרסום הספר הלבן השלישי – בריטניה חוזרת בה מההתחייבות להקים בית לאומי ליהודים בא"י, ומוגדרת עפ"י היהודים "אויב הציונות".

שינוי המדיניות הבריטית – הבריטים מנסים במדיניות החדשה להראות לערבים שהם אכן מתנערים מהצהרת בלפור :

- 👉 **מינוי נציב עליון** בשם מק-מיכל שהיה אנטי-ציוני.
- 👉 **רדיפת המחתרות** – הבריטים החלו לעצור אנשי הגנה ואצ"ל.
- 👉 **"חוק הקרקעות"** שקבע ש-30% מקרקעות המדינה מותרת ליהודים רק באישור הנציב העליון, והשאר (65%) מותרת לערבים בלבד. רק 5% מהשטח הותר לרכישה יהודית ללא הגבלה. מטרת החוק הייתה כמובן למנוע התפתחות היישוב היהודי.
- 👉 **הגברת האכיפה** נגד ההעפלה.

לדיון: הבריטים ממשיכים במדיניות הנוקשה נגד היהודים. מדוע הם נוהגים כך לדעתכם?

136. הצג שתי מגבלות שהבריטים הטילו על היהודים בספר הלבן השלישי והסבר מדוע הן פוגעות בהצלחת הרעיון הציוני בארץ ישראל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, 400 אלף היהודים בא"י התלבטו בשאלה גדולה – האם להמשיך להילחם בבריטים בשל המדיניות האנטי-יהודית שלהם בעקבות הספר הלבן השלישי או האם לסייע להם במלחמתם נגד האויב הגדול – הנאצים.

ההנהגה היהודית תמכה בשיתוף פעולה עם הבריטים ובמקביל [באותו הזמן] לנהל מאבק נגד הגבלות העלייה ע"י עלייה לא חוקית. מדיניות זו כונתה "שיתוף תוך מאבק" ועל כך אמר בן גוריון: "עלינו להילחם בספר הלבן כאילו אין מלחמה ולסייע לבריטים כאילו אין ספר לבן".

קיימים מספר מניעים שהובילו את הנהגת היישוב היהודי לשיתוף פעולה עם הבריטים:

- ☞ האויב הגדול הוא גרמניה ויש לסייע לבריטים במלחמה נגדם.
- ☞ גיוס לצבא הבריטי יכול לגרום לבריטים לשנות את דרכם ולבטל את הספר הלבן השלישי.
- ☞ גיוס לצבא הבריטי יסייע לחדש את הקשר עם יהודי הגולה.
- ☞ כוח צבאי יהודי יוכל לשמש בהמשך כצבא נגד הערבים.

הפלמ"ח - פלוגות המחץ

אחד מהביטויים לשיתוף הפעולה עם הבריטים בתקופת המלחמה היה הקמת הפלמ"ח – פלוגות המחץ של ההגנה. את אימוני הפלמ"ח ביצעו הבריטים. מטרת האימונים הייתה לאמן את היהודים בפגיעה בעורף האויב. הלוחמים היו מתנדבים שבאו בעיקר מהתנועה הקיבוצית.

לאחר בלימת הגרמנים בצפון אפריקה הפסיקו הבריטים את תמיכתם בפלמ"ח ונוצר חשש שהוא יפורק בגלל בעיות תקציב, אולם הקיבוצים סייעו בהחזקתו.

ממה בנוי הסמל של הפלמ"ח?
מה ניתן ללמוד מכך על הרכב הלוחמים בו והמטרות שלו?

פעולות הפלמ"ח

- ☞ פעילות נגד הנאצים – שתי פלוגות של הפלמ"ח יצאו לסוריה וללבנון⁹⁹ כדי לפגוע בעורף האויב ע"י פיצוץ גשרים, חבלה בקווי טלפון ועוד.
- ☞ הקמת המחלקה הגרמנית – פלוגות אשר הוקמו ב-1942 מתוך חשש שהגנרל הגרמני רומל יכבוש את א"י. אנשי היחידה התחפשו לגרמנים ופעלו בצפון אפריקה וסייעו לבריטים להרוס את תשתית הדלק בגרמניה באזור טוברוק.
- ☞ כ"ג יורדי הסיירה – ב-1941 יצאו 23 לוחמי הפלמ"ח במטרה לחבל במתקני נפט בלבנון כדי שמתקנים אלו לא יסייעו בתדלוק המטוסים הגרמנים. הם נעלמו טרם בוצעה הפעולה.

אחד משיתופי הפעולה מבחינה צבאית, הידועים ביותר עם הבריטים במלה"ע השנייה הייתה הצנחנים מארץ ישראל, אשר הונחתו על אדמת אירופה ב-1944 במטרה להשיג מידע מודיעיני. היישוב היהודי ראה בכך הזדמנות טובה לנסות ליצור קשר עם קהילות היהודים ועם שרידי השואה

⁹⁹ בתקופה זו הגרמנים שלטו באופן עקיף, ע"י ממשלת וישי הצרפתית על השטחים של סוריה ולבנון. בריטניה, שנלחמה בגרמנים – נאבקה בהם גם בשטחים אלו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ולסייע להם, זאת בנוסף לעובדה שהם סייעו לבריטים בניצחון המלחמה. בפועל הייתה פעולה זו של הצניחה בעיקר סמלית עבור היישוב, והאמירה הייתה מאוד ברורה: כוונתנו להקריב עצמנו למען האחים שבגולה. שבעה מבין הצנחנים נתפסו ונרצחו, וביניהם גם חנה סנש.

לדיון: האם הקמת הפלמ"ח סייעה להיווצרות צה"ל מאוחר יותר?

סנש, חנה

צנחנית יהודייה מהיישוב היהודי שצנחה בהונגריה ב-1944 כחלק מפעולות היישוב בשיתוף הפעולה עם הבריטים בתקופת המלחמה. סנש נולדה וגדלה בהונגריה ועלתה לארץ ב-1939, כאן למדה בבית הספר החקלאי בנהלל והצטרפה לקבוצת צעירים שהקימה את הקיבוץ "שדות-ים". ב-1943 התנדבה לצבא הבריטי והצטרפה לקבוצת הצנחנים שנועדו לצנוח על אדמת אירופה, כחלק מהמאבק בגרמניה הנאצית. במרץ 1944 צנחה סנש ליד הגבול ההונגרי והצטרפה לקבוצת פרטיזנים מקומית. היא נתפסה ע"י חיילים הונגרים, ועברה עינויים קשים בכלא בבודפשט, עיר הולדתה. היא הוצאה להורג עוד טרם הסתיים משפטה בעוון בגידה בהונגריה, לכאורה. לאחר קום המדינה הועלו עצמותיה לישראל. על שמה הוקם הקיבוץ יד חנה ואחת מאוניות המעפילים הידועות, ועשרות רחובות ברחבי המדינה.

הבריגדה היהודית - חטיבה יהודית לוחמת - החי"ל

הבריטים סירבו להקים יחידה יהודית לוחמת והיהודים שהתגייסו שולבו בתוך החטיבות הרגילות, אולם עקב לחץ שהסוכנות לחצה, הסכימו הבריטים להקים בריגדה יהודית (אוגדה יהודית) בסוף 1944 והיא פעלה במצרים, משם יצאה להילחם באיטליה, שם נערך קרב עם חטיבת צנחנים גרמנית, והבריגדה ספגה אבידות קשות. לאחר השואה עסקה הבריגדה בעיקר בהצלת שרידי השואה ובארגון ההעפלה לא"י.

לדיון: מדוע בריטניה סירבה כל השנים להקים יחידה יהודית לוחמת?

137. בתחילת מלחמת העולם השנייה (1939) הייתה דילמה ביישוב היהודי בארץ-ישראל בנוגע לשיתוף פעולה עם השלטון הבריטי בארץ-ישראל. הצג את העמדה של הנהגת היישוב, והצג את העמדה של הלח"י בנוגע לדילמה זו. הצג את העמדה של האצ"ל בנוגע לדילמה זו בתחילת המלחמה, והסבר מדוע השתנתה עמדתו בשנת 1944.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

פירוק השאלה:

עמ' 37 הנ"ל הי"ש -

עמ' 38 הא"י -

עמ' 39 הא"י ע" 1944 -

א"ה השאלה -

מאבק בבריטים בתקופת מלחמת העולם השנייה

מטרת המאבק בבריטים היה ביטול הספר הלבן השלישי של מקדונלד. המאבק נמשך במהלך המלחמה ובעיקר אחריה.

המאבק בתחום הביטחון - המחברות

"ההגנה" התרכזת בעיקר בשירותי המודיעין שלה על מנת לקבל מידע על הפעילות הבריטית נגד ההעפלה. עוד, ההגנה עסקה ברכישת נשק, ייצור נשק והכשרת מפקדים לדרגי הפיקוד השונים. **האצ"ל** - ארגון צבאי לוחם (לאומי) - שינה את עמדתו מלפני המלחמה והחל במדיניות של פגיעה בגופים ממשלתיים בריטיים כגון משרדי ממשלה, משרדי בולשת ועוד. עם זאת האצ"ל נזהר שלא לפגוע בצבא הבריטים כדי לא לפגוע במאמץ המלחמתי ובמידה מסוימת אנשי האצ"ל אף סייעו לבריטים (כמו מפקד האצ"ל דוד רזיאל שנשלח ע"י הבריטים לפעולת חבלה בעירק ונהרג בה). הבריטים פעלו באופן קשה נגד האצ"ל ועצרו רבים מהם וגירשו אותם מהארץ. הסיבה העיקרית לשינוי המדיניות של האצ"ל הייתה הבנתו של מנחם בגין, מנהיג האצ"ל, שכל המטרות שלשמן הצטרף האצ"ל לתמיכה בבריטים כבר אינן רלוונטיות - הבריטים לא משנים את המדיניות האנטי-יהודית וממשיכים במדיניות של יד קשה נגד העלייה היהודית ונגד ההתיישבות היהודית. בכרוז שמפרסם בגין ב-1944 הוא מודיע על כך שהאצ"ל מפסיק את "הפסקת האש" מול הבריטים וחוזר להילחם בבריטים לצד הלח"י. עמדתו זו הייתה מנוגדת לעמדת ההגנה, שהאמינה בתום לב שהבריטים לאחר המלחמה ישנו את העמדה לפרו-יהודית.

הלח"י - לוחמי חירות ישראל - מחתרת הלח"י הוקמה לאחר מותו של ז'בוטינסקי ב-1940. לאחר מותו התעורר ויכוח גדול בארגון האצ"ל בשאלה האם לסייע לבריטים במלחמה או להתנגד להם. פעולות הלח"י עוררו זעם גדול ביישוב ורבים התנגדו לפעולותיהם. בן-גוריון כינה אותם "חבורת מטורפים" והם כונו טרוריסטים ושודדים. הם שדדו בנקים על מנת לממן את פעולותיהם ולעתים נפגעו מכך גם עוברי אורח. הבריטים היכו מכה קשה בארגון הלח"י כאשר חיסלו את המנהיג שטרן, ויצחק שמיר מונה לראש הארגון.

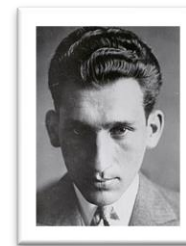
= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

המאבק בין ההגנה לבין האצ"ל היה מאבק אידאולוגי בין שמאל סוציאליסטי לימין ליברלי ובין השמאל שהאמין בפשרות לימין שהתנגד לכל פשרה. המאבק בין שני הארגונים התקיים מאז הקמת האצ"ל ב-1937, ושיא המאבק הזה היה בתקופת הסזון כשבן גוריון, בראש ההגנה, חשש מהשתלטות של האצ"ל, האופוזיציה, על הממשל.

לדיון: מה ההבדלים בין המחתרות השונות? מדוע היו שלוש מחתרות ולא רק אחת?

שטרן, אברהם

מקים הלח¹⁰⁰ (לוחמי חירות ישראל) והמנהיג הראשון של המחתרת עד הירצחו ב-1942. שטרן, שכונה במחתרת בשם הקוד "יאיר", עמד ב-1940 בראש קבוצת הפורשים מארגון האצ"ל והקים את הלח"י. שטרן עלה לארץ ב-1925 ולמד באוניברסיטה העברית בחוג למדעי הרוח. ב-1933 השלים את התואר השני. כאשר למד באיטליה לקראת דוקטורט, פגש במנהיג האצ"ל אברהם תהומי שרצה לגייסו לתפקיד מחתרתי חשוב – רכישת נשק בפולין והעברתו לארץ. בתקופת מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט החליט תהומי לחזור אל ארגון ההגנה, ממנו פרש שנים קודם לכן. אברהם שטרן ודוד רזיאל המשיכו בהנהגת האצ"ל וב-1940 כאשר רזיאל החליט לשתף פעולה באופן זמני עם בריטניה, שטרן פרש והקים את הלח"י, המחתרת שהמשיכה בהתנגדותה הצבאית לבריטניה. שטרן היה מבוקש ע"י הבריטים, והבולשת הבריטית חיפשה אותו רבות. בפברואר 1942 נמצא שטרן במחבואו והוצא להורג, ללא משפט.

הסזון

האצ"ל והלח"י פעלו בתקופת המלחמה נגד הכוחות הבריטיים בארץ. הלח"י אף חיסל במצרים את הלורד מוין [פקיד בריטי]. לעומתם, ההגנה טענה שלאחר המלחמה תשנה בריטניה את עמדתה כלפי היישוב היהודי. ההגנה ראתה בהקמת הבריגדה היהודית סימן לכך שבריטניה אכן תשנה בעתיד את עמדתה כלפי היישוב היהודי.

הארגונים [אצ"ל ולח"י] לא קיבלו את עמדת ההגנה וב-1944 ומפקד האצ"ל, בגין, הכריז כי תם שיתוף הפעולה עם הבריטים והחל במרד בבריטים. ההגנה החלה למסור שמות של חברי האצ"ל לבריטים. הבריטים הצליחו לעצור כ-300 מתוך ה-700 שההגנה הלשינו עליהם. במשך שלושה חודשים נמשכה תקופת ההלשנה של ההגנה על פעילי האצ"ל והיא נקראת "סזון" ["עונה" בצרפתית

¹⁰⁰ לח"י – מחתרת לוחמי חירות לאומי – הייתה מחתרת ימנית קיצונית שהאמינה בשימוש בכוח רב כנגד הערבים, במטרה להשליט את השלטון היהודי בארץ ישראל. חברי הלח"י פרשו מהאצ"ל ב-1940 בעקבות מחלוקת אם לסייע לבריטים בזמן המלחמה או לפעול כנגדם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

והכוונה לעונת הציד]. אנשי הלח"י לא נרדפו ע"י ההגנה, כיוון שההגנה ראתה בהם חבורת "קיצוניים מטורפים". לעומת זאת בן גוריון, בראשות ההגנה, חשש שהאצ"ל תשתלט על השלטון ביישוב.

לדיון: מדוע הסזון נחשבת ל"תקופה הקשה ביותר בהיסטוריה היהודית החדשה"?

בגין, מנחם

מנהיג האצ"ל החל מ-1944; ראש ממשלת ישראל בשנים 1977-1982.

בגין נולד בבלארוס ב-1913 למשפחה ציונית נלהבת ולקח חלק בתנועת הנוער בית"ר לאחר שהאזין לנאום של ז'בוטינסקי. הוא היה מפקד קן בית"ר בבריסק, מפקד מחוז בריסק ואחד מתשעת קציני נציבות בית"ר בפולין.

בגין עלה לארץ ב-1942 בדרכים לא דרכים. הוא מונה למפקד האצ"ל לאחר מותו של רזיאל, ולאחר שמרידור לא הצליח לשקם את התנועה. בגין האמין בשיתוף פעולה עם הבריטים בתחילת המלחמה כחלק מאסטרטגיה, וב-1944 קרא לחזור למרד הצבאי נגד הבריטים ועד הקמת המדינה היה לאחד מהפועלים הבולטים כנגד הבריטים.

לאחר הקמת המדינה, הקים בגין את תנועת החירות (לימים "הליכוד") שהיה לה קו ימני מובהק. בתקופת השילומים היה מהמתנגדים הגדולים להסכם השילומים. עוד לפני כן בפרשת אלטלנה בגין מנע אפשרות של מלחמת אחים אפשרית.

בשנת 1977 זכתה מפלגת הליכוד בראשה הוא עמד, במספר המנדטים הגדול ביותר בכנסת ובגין הקים ממשלה לראשונה בראשות הימין הישראלי. שנתיים לאחר מכן חתם בגין על הסכם השלום ההיסטורי עם מצרים.

ב-1982 היה ראש הממשלה עם פרוץ מלחמת שלום הגליל (לבנון הראשונה) ולאחר זמן לא רב פרש מהממשלה, בעקבות בעיות רפואיות.

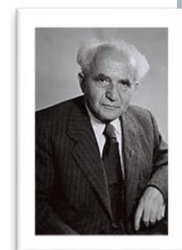
בגין נפטר ב-1992 ונקבר בהר הזיתים, לבקשתו המיוחדת, בסמוך לקברם של עולי הגרדום ורעייתו עליזה, ולא בחלקת גדולי האומה בהר הרצל.

בן גוריון, דוד

יו"ר הסוכנות, יו"ר מנהלת העם בתקופת היישוב וראש הממשלה הראשון לאחר הקמת המדינה ב-1948.

בן גוריון נולד באימפריה הרוסית למשפחת גרין ועבד את שמו לבן גוריון. הוא עלה לישראל בעלייה השנייה ב-1906 והיה חבר במפלגות פועלי ציון ואחדות העבודה והיה למזכ"ל הראשון של הסתדרות העובדים בא"י וכן מנהיגה הראשון של "מפא"י" - מפלגת פועלי ארץ ישראל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בן גוריון התחנך במסגרות יהודיות מסורתיות עם כי בתקופת נעוריו עזב את הדת. הוא עלה לארץ לאחר פטירתו של הרצל, שגרמה לו זעזוע, והפך מהר מאוד לאחד המנהיגים הבולטים בתנועה הציונית.

ב-1948 הכריז בן גוריון על הקמתה של מדינת ישראל, כיו"ר מועצת העם של היישוב היהודי בתקופת המנדט הבריטי. האמין בתפיסה ממלכתית שמנסה לשלב את כל הגורמים הפוליטיים והחברתיים "תחת אותו הדגל". בתקופתו ישראל נלחמה במלחמת העצמאות, נחתם הסכם השילומים עם גרמניה, פרץ מבצע קדש, הוקם הכור הגרעיני בדימונה והגיעה העלייה הגדולה של שנות ה-50. הוא נפטר ב-1973.

המאבק בתחום העלייה

הבריטים נלחמו בעלייה היהודית לארץ ישראל בימי מלה"ע השנייה: הם לא מילאו את מכסת מתן אשרות הכניסה (סרטיפיקטים) של היהודים לא"י. ונלחמו בכוחות מרובים נגד ההעפלה – העלייה הבלתי חוקית – לארץ-ישראל ונהגו ביד קשה במעפילים.

ליהודים היו קשיים רבים בהעפלה:

- השגת אניות – בתקופת המלחמה הפיקוח בנמלים היה מחמיר יותר בשל מצב המלחמה, והיה קושי ליהודים להשיג אניות.
- חוסר בכסף – האניות שנמצאו עלו הון רב והביטוח היה יקר מאוד.
- קשיי ארגון – היה קשה להכשיר את האניות להפלגה ולהעלות לארץ את המעפילים.
- סכנה לשליחים – השליחים שהגיעו מהארץ לאירופה היו גם יהודים וגם נתינים בריטים – דבר שהיה בגדר סכנה כפולה.
- לחץ בריטי – הבריטים נלחמו בכל דרך נגד ההעפלה והפעילו לחץ על המדינות השונות מהן יצאו המעפילים כדי למנוע את ההעפלה. מול חופי הארץ הבריטים הפעילו צי שלם שנועד למנוע הגעת אניות המעפילים.

הבריטים נוקטים יד קשה כנגד ההעפלה משתי סיבות:

- להראות לערבים שהם אכן בעדם ולא בעד היהודים.
- הבריטים חששו שהמעפילים יהוו עומס כלכלי על היישוב בארץ והדבר יפגע במאמץ המלחמתי.

אסונות בהעפלה בתקופת המלחמה

אסון פאטריה – ב-1940 נעצרו כ-3600 מעפילים שהגיעו בשלוש אניות. הבריטים העלו מחצית מהם לאנייה פאטריה שנועדה לגרשם לאפריקה. ההגנה החליטה לפגוע באניה, אך הפיצוץ היה חזק מדי ו-200 מעפילים טבעו בים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

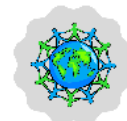
אסון סטרומה - 769 מעפילים יצאו מרומניה בדצמבר 1941 על האנייה סטרומה. האנייה עצרה בטורקיה לצורך תיקונים, אולם בלחץ הבריטים הטורקים גררו את האנייה לים השחור ולמחרת טיל טורפדו גרמני פגע באנייה וכל המעפילים טבעו למעט אחד.

ההעפלה החלה במהלך המלחמה גם **מארצות האסלאם** מסיבות שונות:

- יהודי האסלאם נקלעו למצוקה קשה בשל כיבוש צפון אפריקה ע"י הגרמנים. גם בעירק עלה משטר פרו-נאצי שהקשה על היהודים ואף נערך בהם טבח.
- התנועה הציונית הבינה שיהדות אירופה לא תוכל לממש עוד את הרעיון הציוני בשל השואה ויש לפנות ליהודי האסלאם.
- בעקבות אסון סטרומה החלו לחשוב על אופנים אחרים לעליית היהודים שלא באמצעות הים אלא היבשה. לפי תפיסה זו הובאה כ-1000 ילדים יהודים מפולין דרך רוסיה וטהרן לארץ ישראל. ילדים אלו כונו "ילדי טהרן".

138. הסבר מדוע עמד היישוב היהודי בפני דילמה ביחסו לבריטים בראשית מלחמת העולם השנייה. הצג פעולה אחת של שיתוף פעולה בין אנשי היישוב לבין הבריטים, ופועלה אחת של מאבק בבריטים, שנקט אנשי היישוב בתקופת מלחמת העולם השנייה.

מאבק היישוב היהודי לאחר מלחמת העולם השנייה

מלחמת העולם השנייה הסתיימה, וממדי השואה נתגלו לעולם. מתוך יהודי אירופה הושמדו במהלך שש השנים כ-80%. למרות מצב זה, בריטניה הודיעה באופן מפורש לאחר המלחמה על המשך המדיניות של הספר הלבן השלישי - איסור רכישת קרקעות ליהודים והגבלת העלייה. בנוסף, הודיעה בריטניה כי תקים ועדה משותפת יחד עם האמריקאים - הוועידה האנגלו-אמריקאית. היישוב היהודי החליט לצאת למאבק מאורגן כנגד המדיניות הבריטית.

המאבק בתחום הביטחון: תנועת המרי העברי

סיום המלחמה ומצבם של היהודים באירופה העלו תקווה ביישוב היהודי שעתה יימצא פתרון אמיתי למצוקה היהודית, אולם ממשלת בריטניה מודיעה שהיא ממשיכה במדיניות הספר הלבן השלישי ואף מחמירה אותו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ראשי המחתרות – ההגנה, האצ"ל והלח"י מחליטים לשתף פעולה מבחינה צבאית. הוחלט שתוקם "מנהלה" משותפת לשלוש המחתרות כאשר ישבו בה נציגים מכל המחתרות. התנועה שמאחדת בין שלוש המחתרות נקראת **תנועת המרי העברי**. ההנהגה של התנועה אחראית לקבוע איזה פעולות יוציאו לפועל ומי מהמחתרות תבצע את הפעילות.

מטרות תנועת המרי העברי:

- **מסגרת צבאית אחת מאוחדת** תוכיח כי ההתנגדות לשליטה הבריטית היא מכל צדדי הפוליטיקה והמחתרות.
- **מסגרת צבאית אחת תאפשר לפעול באופן נועז יותר** נגד המנדט הבריטי, דבר שילחץ עליה לשנות את המדיניות.
- **עשיית פעולות נועזות נגד הבריטים יסייעו בגיוס דעת קהל** לטובת היהודים ונגד הבריטים.

הגורמים להקמת תנועת המרי העברי:

- **אכזבה ממדיניות בריטניה לאחר המלחמה** – בעקבות עלייתה של מפלגת הלייבור¹⁰¹ לשלטון בבריטניה, והעובדה שהיא אימצה את מדיניות הספר הלבן השלישי, הובילו את היישוב היהודי לפעול באופן קיצוני יותר בשיתוף פעולה של שלוש המחתרות יחד כנגד הבריטים.
- **הרצון למצוא פתרון לפליטי השואה** – הזוועות שנגלו בשואה, והיהודים הפליטים במחנות העקורים הובילו את בן גוריון, יו"ר "הסוכנות היהודית"¹⁰² לדרוש מעצמו ומהעולם פתרון עבור פליטי השואה. בביקור במחנות העקורים, הוא הבין עד כמה העקורים זקוקים לפתרון ושהם מוכנים להשקיע הכול על מנת לעלות לא"י.
- בדין וחשבון שמסר בן גוריון בפני "אסיפת הנבחרים"¹⁰³ בא"י הביא בפניהם את "צוואתם האחרונה של המיליונים" וטען כי "רק בגלל היותם בנים לעם ללא מדינה נספו – ואת העוול ההיסטורי הזה יש לתקן". העובדה שהבריטים אינם מוכנים להתחשב בסבל של שארית הפליטה במחנות העקורים והמשיכו להגביל את עלייתם – הובילה להחלטה לפתוח במאבק משותף מול הבריטים.
- **איחוד כוחות העבריים למאבק** – חזית אחידה של כל המחתרות תבטא איחוד של כל היישוב היהודי בא"י, על כל פלגיו, כנגד הבריטים. פעולות של תנועת המרי העברי יבהירו לבריטים כי לא ניתן יהיה לכפות פתרון שמנוגד לאינטרסים החשובים של היישוב היהודי.

¹⁰¹ **הלייבור** – מפלגת השמאל-מרכז בבריטניה. לפני הבחירות המפלגה הבהירה כי תתמוך ביהודים בא"י, אבל בפועל אחרי הבחירות הם שינו את עמדתם.

¹⁰² **הסוכנות היהודית** היא הגוף המבצע של "התנועה הציונית".

¹⁰³ **אסיפת הנבחרים** הוא הגוף המחוקק בהנהגת היישוב היהודי, בדומה לכנסת.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

👁️ **גיוס דעת הקהל העולמית** – מנהיגי היישוב משוכנעים כי פעולות מאוחדות בין המחתרות, תוביל את דעת הקהל לתמוך ביישוב היהודי ותביא להבנה ברחבי העולם שהיהודים נחשבים בדעתם להקמת מדינה ולסיום הממשל הבריטי בארץ.

תנועת המרי העברי

גורמים

אכזבה ממדיניות
בריטניה לאחר המלחמה

רצון למצוא פתרון
לניצולי השואה העקורים

איחוד של כל הכוחות
העבריים למאבק אחיד

גיוס דעת קהל
בינלאומית אוהדת
ליישוב היהודי

מטרות

מסגרת צבאית אחת
מאוחדת של כל
הצדדים בפוליטיקה

מסגרת צבאית אחת
תאפשר פעולות
נועזות

פעולות נועזות
ישפיעו על דעת
הקהל הבינלאומי

לדיון: האם לדעתך היה נכון להתאחד לתנועה אחת מרכזית?

139. הצג שני גורמים להקמת תנועת המרי העברי והסבר שתי מטרות שבגללן הוקמה התנועה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

פעולות תנועת המרי העברי

👉 **ליל הרכבות** - כ-50 חוליות של הפלמ"ח¹⁰⁴ חיבלו ב-150 מקומות ברשת מסילות הברזל ברחבי הארץ, וחברי האצ"ל והלח"י פוצצו את צומת מסילות הברזל החשוב בלוד, תוך כדי שהם מנהלים קרב עם הבריטים.

👉 **ליל הגשרים** - ביוני 1946 נערך המבצע הגדול מכולם - ליל הגשרים. כוחות הפלמ"ח יצאו לפוצץ בו זמנית 11 גשרים שחיברו בין א"י לשכנותיה. מטרת המבצע הייתה להוכיח לבריטים שניתוקה של א"י בפני המעפילים היא גם ניתוקה של א"י מארצות השכנות. התוצאה הייתה הכבדה גדולה על תנועות הצבא הבריטי.

השבת השחורה

ליל הגשרים והתרחבות פעולות תנועת המרי העברי, פגעו באופן קשה באינטרסים הבריטים בא"י. הבריטים החליטו לפעול באופן מוחץ על מנת לשים קץ למצב זה, ולכן פתחו במבצע ברודסייד.

מטרות מבצע "ברודסייד" היו:

- א. שבירת הפלמ"ח ככוח מלחמתי של ההגנה;
- ב. להשאיר את ההגנה ללא הנהגה ע"י מאסר מנהיגי "הסוכנות היהודית" שידועים או שנחשדו בקשורים ל"הגנה".
- ג. לגלות מסמכים שיספקו הוכחה על הפעילות הלא-חוקית של "הסוכנות היהודית".

במבצע השתתפו 17 אלף חיילים בריטיים והוא בוצע בשבת פרשת קורח (יוני 1946). כל גבולות

הארץ נחסמו, קווי התקשורת נותקו ועוצר הוטל על הערים הראשיות ובדרכים. הבריטים ערכו חיפושים וסריקות שלוו בהרס ובחורבן ב-27 יישובים עבריים כדי לגלות חברי פלמ"ח ומפעילים וכן כדי לגלות מחסני נשק ("סליקים"). בקיבוץ יגור נתגלה מחסן נשק ענק שהוחרם ע"י הבריטים.

מבצע זה, ה"ברודסייד", כונה ע"י היישוב היהודי "השבת השחורה". הייתה זו מכה גדולה מאוד ליישוב היהודי ולהנהגה הציונית. בעקבות השבת

¹⁰⁴ הפלמ"ח היה ארגון צבאי שהוקם מטעם ההגנה ע"י הבריטים ב-1941, כחלק מגילויי שיתופי הפעולה של היישוב היהודי עם הבריטים במלה"ע ה-2. לאחר המלחמה ארגון הפלמ"ח המשיך בפעילות צבאית - אך הפעם נגד הבריטים.

מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

השחורה החליטה מפקדת "תנועת המרי העברי" לבצע את הפעולה שתוכננה ע"י האצ"ל – **פיצוץ מלון המלך דוד בירושלים** – שם נמצאו מרכזי השלטון האזרחי והצבאי הבריטי בארץ. חיים ויצמן, יו"ר ההסתדרות הציונית, ביקש מהנהגת תנועת המרי לדחות את הפעולה במלון המלך דוד.

האצ"ל דחה בקשתו של ויצמן. בסוף יולי 1946 **פוצצו חברי האצ"ל את המלון** וכתוצאה מההתפוצצות האדירה, נהרס האגף הדרומי של המלון ונהרגו כ-90 איש (יהודים, ערבים ובריטים) ונפצעו מאות. על אף שחברי האצ"ל לא התכוונו לפגיעה בנפש, אולם ההודעה על הפצצה הגיעה מאוחר מדי ולא הספיקו לפנות את הבניין.

בתגובה לפיצוץ מלון המלך דוד, הטילו הבריטים עוצר מלא על תל-אביב וניסו ללכוד את ראשי המחתרות, אבל לא הצליחו. בנוסף, הבריטים ביצרו [להגן] משרדי ממשלה נוספים בגדרות תיל, עמודי בטון, שקי חול ועמדות שמירה, מחשש לפגיעה נוספת של המחתרות בבריטים. ביישוב היהודי לגלגו על כך.

אירועי "השבת השחורה" ופיצוץ מלון המלך דוד הובילו את ההנהגה הציונית **להפסיק את המאבק הצבאי נגד הבריטים**. ההגנה, שהייתה כפופה להנהגה הציונית וקיבלה את הסמכות שלה, קיבלה על עצמה את ההחלטה להפסיק את המאבק הצבאי, ואילו האצ"ל והלח"י סירבו לקבל את ההחלטה ולכן תנועת המרי העברי התפרקה. המכה שהנחיתו הבריטים על היישוב היהודי ב"שבת השחורה" הייתה גדולה מאוד, לא רק מבחינה צבאית אלא בעיקר מבחינה מדינית. היה חשש גדול שהבריטים עלולים לחסל לא רק את הכוח המגן [=כוח ההגנה] אלא לסכן את כל היישוב היהודי כולו. לכן דרשה הנהגת היישוב היהודי לחזור למדיניות הקודמת [מדיניות שקבעה לפעול באופן מדיני מול הבריטים ולא צבאית] ולנתק את הקשר עם הארגונים האצ"ל והלח"י.

הפגיעות בנפש בפיצוץ מלון המלך דוד הובילו לתגובות קשות נגד האצ"ל. הם כונו ע"י הנהגת היישוב "טרוריסטים" ו"חבר פושעים", וההגנה גינתה באופן קשה את האירוע: "תועבה" והסירה אחריות מהאירוע. לעומתם האצ"ל האשימו וטענו כי הנהגת היישוב ותנועת המרי ידעה על האירוע והאשימו אף את הבריטים שלא פינו את המלון מספיק זמן, על אף שניתנה הודעה על כך לפני כן.

140. הצג את שני הגורמים שהובילו לפירוק תנועת המרי העברי.

המאבק הצמוד

ארגון ההגנה, בניגוד לאצ"ל וללח"י, היה כפוף לסמכות של "המוסדות הלאומיים"¹⁰⁵ ואימץ את רעיון "המאבק הצמוד" שפירושו – **מאבק צמוד ליעדים מוגדרים של המוסדות הלאומיים** – כגון ועד הנבחרים, שהם – עלייה והתיישבות. ההגנה גם אגרה נשק על מנת להשתמש בו בהמשך

¹⁰⁵ **המוסדות הלאומיים** הוא שם כולל לכל המוסדות של היישוב היהודי.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

כנגד הערבים. ההגנה שמרה לעצמה את הזכות מתי לפעול נגד הבריטים בנושא ההתיישבות והעלייה ובאיזו עוצמה.

למאבק הצמוד היו מספר נימוקים:

- ☞ העלייה וההתיישבות, עליהם התבסס המאבק הצמוד, ביטאו בפועל את המפעל הציוני, ולכן יש חובה להתייחס לשתי פעולות אלו לפני השאר.
- ☞ היישוב היהודי לא יכול להתמודד לאורך זמן עם הכוח הבריטי.

הפעולות במאבק הצמוד היו:

- ☞ **העלאת מעפילים מאירופה**, מארצות המזרח התיכון ומצפון אפריקה – דרך הים, דרך היבשה ובאוויר.
- ☞ **הקמת נקודות התיישבות** בכל חלקי הארץ ושמירה עליהן (למשל פרשת ביריה והקמת 11 היישובים בנגב¹⁰⁶).

המאבק הרצוף

מחזרות "האצ"ל" והלח"י לא היו כפופות למוסדות הלאומיים של היישוב היהודי. הן דגלו בשיטת "המאבק הרצוף", כלומר: **מאבק צבאי רצוף ובלתי מוגבל בזמן ובתחומי הפעילות נגד הבריטים**, כלומר – מאבק לא רק בהעפלה והתיישבות אלא גם מאבק צבאי.

הפעולות של האצ"ל והלח"י כללו התקפות על מחסני נשק, ניתוק קווי טלפון, התקפות על מסילות ברזל ותחנות רכבת, התקפות על בסיסי צבא ומשטרה והתקפות על משרדי ממשלה בריטיים. אחת הפעולות החשובות של האצ"ל הייתה פריצה לכלא עכו במטרה לשחרר את האסירים של האצ"ל השוהים במקום. חלקם שפוטו למאסרים ארוכים ולמוות. במהלך קרב במקום נהרגו 5 חברי אצ"ל ונתפסו 8 אסירים. נמלטו 30 אסירים. הייתה זו פעולה נועזת מאוד של האצ"ל.

141. לאחר פירוק תנועת המרי העברי התפצלו המחזרות לפעולות עצמאיות.

הצג את עמדת ההגנה במאבק מול הבריטים ואת עמדת האצ"ל במאבק מול הבריטים.

לדיון: איזה משתי הצורות הייתה נכונה – צמוד או רצוף?

ההעפלה - מאבק בתחום העלייה לאחר מלח"ה-2

ההעפלה – העלייה הבלתי חוקית – התחילה עוד לפני המלחמה, אולם חלק זה עוסק בהעפלה שלאחר המלחמה.

¹⁰⁶ היישוב היהודי ניסה להקים באזור שליד צפת יישוב חומה ומגדל – ביריה – שלוש פעמים הבריטים פינו אותו, אך היהודים שבו להתיישב בכוח.

11 יישובים הוקמו בלילה אחד בנגב כדי לוודא שוועדת אונסק"ו (בהמשך) תכניס אזור זה לשטח היהודי.

מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בסיום המלחמה היהודים באירופה הבינו שאין זה ביתם עוד – ועליהם לעזוב את אדמת אירופה. רובם הגדול רצו וביקשו להגיע לארץ-ישראל. רוב היהודים סירבו לחזור למקומות מגוריהם הקודמים שלפני המלחמה והחלו להתרכז במחנות העקורים [=פליטים] במרכז ובמערב אירופה (אוסטריה, גרמניה, איטליה), כיוון שהבריטים סירבו להעלות יהודים נוספים מעבר למכסה הקבועה לארץ-ישראל.

בקיץ 1945 התפרסם דוח האריסון. הדוח הכיר במצב המיוחד של היהודים העקורים [=פליטים] לאחר המלחמה וקבע כי הפתרון לבעיית העקורים הוא עלייתם לארץ-ישראל. בהמשך הגיעו אנשי "המוסד עלייה ב"107 ו"הבריחה"108 אל מחנות העקורים והחלו לארגן את ההעפלה הגדולה לארץ-ישראל.

אניית המעפילים "אקסודוס" [יציאת אירופה תש"ז] נרכשה בארה"ב כאניית נהרות ע"י המוסד לעלייה ב'. היא הפליגה מארה"ב לנמל באיטליה ושם החלה הכשרתה להפלגה. הבריטים גילו את האנייה והפעילו לחץ כבד על שלטונות איטליה כדי למנוע ממנה לעזור ליהודים ולאסור את הפלגתה. האנייה בכל זאת יצאה מאיטליה אל נמל דה-בוק בצרפת. על האנייה הועלו 4500 מעפילים, וברגע האחרון קצינים צרפתים ניסו למנוע יציאתה, אך היא יצאה מהנמל ללא אישור.

מיד עם יציאתה לדרך אניית קרב בריטיות עקבו אחריה לאורך כל הדרך עד לחופי הארץ. לאחר שבוע של הפלגה הגיעה האנייה אל המים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל ואניות קרב בריטיות חסמו את דרכה. קרב החל פנים אל פנים בין הבריטים ליהודים. היהודים זרקו מוטות ברזל וכו' ואילו הבריטים הגיבו בנשק חם. שלושה יהודים נהרגו.

האנייה נגררה לנמל חיפה ושם הועלו המעפילים לאניות גירוש. היעד אמור היה להיות קפריסין, אולם הבריטים החליטו לגרש את היהודים חזרה לנמל בצרפת ממנו יצאה ההפלגה, במטרה לשבור את רוחו של ארגון ההעפלה.

המעפילים סירבו לרדת בצרפת והבריטים איימו שאם לא ירדו, הם יועברו לנמל המבורג בגרמניה (אזור בשליטה בריטית). לאחר שלושה שבועות האנייה אכן הפליגה להמבורג שם הורדו היהודים בכוח והם הועברו למחנות מעצר בריטיים בגרמניה.

¹⁰⁷ מוסד עלייה ב הוא הארגון שאחראי על העלאת יהודים בעלייה בלתי חוקית (העפלה) אל א"י.

¹⁰⁸ ארגון הבריחה היה ארגון שנועד להעביר יהודים עקורים ופליטים ממזרח אירופה למערב, כיוון שבמערב אירופה היו מחנות עקורים שאפשרו ליהודים שיקום כלשהו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

לאורך כל הדרך, הפרשה סוקרה בהרחבה ברחבי העולם ועשתה נזק עצום לבריטים, שהצטיירו כמעצמה קשוחה וחסרת לב כלפי פליטי השואה.

142. ארגון ההגנה פעל בשנים 1946-1948 רבות בנושא ההעפלה. הצג את עמדת ההגנה בנושא זה והסבר מדוע היה חשוב לה לפעול במאבק נגד הבריטים בתחום ההעפלה ולא בתחום הביטחון.

העפלה מארצות האסלאם

העפלה נוספת לזו שהגיע מאירופה הייתה **ההעפלה מארצות המזרח התיכון**. ההתעניינות בגורל יהודי ארצות המזרח התגברה בעקבות התגברות הלאומנות הערבית בארצות ערב, מדיניות שהובילה לשנאה רבה כלפי היהודים במדינות אלו. מארגני ההעפלה מארצות המזה"ת למדו את נתיבי ההברחה ודרכי המדבר כדי שיוכלו להעביר מעפילים ללא עזרת מבריחים ערבים שלא תמיד היו אוהדים.

עלייה ידועה מארצות המזה"ת הייתה **"עליית כנף"** בה הועלו בשתי טיסות לא"י כ-100 יהודים מעיראק. המוסד לעלייה ב' רצה להוכיח לבריטים [ולעולם] כי ההעפלה אינה תופעה מקרית שנוגעת רק לפליטי השואה, אלא שהיא מדיניות היישוב היהודי במטרה להקים מדינה בהמשך. על כן התחילו לפעול גם בארצות צפון אפריקה.

בקיץ 1947 יצאו מאלג'יר שתי ספינות מעפילים – "יהודה הלוי" ו"שיבת ציון" שמנו יחד כ-800 מעפילים. שתי הספינות נתפסו ע"י הבריטים והמעפילים הועברו למחנות מעצר בקפריסין.

חשיבות ההעפלה ותרומתה למאבק בבריטים בא לידי ביטוי בשלושה

תחומים:

👉 **גידול דמוגרפי [באוכלוסייה] של היישוב היהודי בא"י** – ארבע שנות ההעפלה הביאו כ-120 אלף יהודים עולים לא"י. ההעפלה חיזקה את היישוב היהודי מבחינה מספרית לקראת המאבק מול הערבים על קיומו של היישוב היהודי. בנוסף, היא הייתה מימוש הרעיון הציוני בפועל.

👉 **ביטוי למאבק ב"ספר הלבן"** – הספר הלבן הטיל מגבלות חמורות על העלייה לא"י, וההעפלה הייתה דרך מאבק עיקרית בממשל הבריטי.

👉 **גיוס דעת קהל אוהדת נגד הבריטים** – המלחמה על דעת הקהל העולמית הייתה חשובה מאוד לתנועה הציונית וברור היה לה כי דעת הקהל העולמית היא שתקבע את גבולות המדינה ותלחץ להוביל לפתרון פוליטי צודק לפליטי השואה. חברי הוועדות הזדהו עם גורל היהודים ובכך היה חשיבות גדולה בקביעת מסקנותיהם לגבי הקמת המדינה והגבולות.

לדיון: האם לדעתך מפעל ההפעלה אכן סייע ליישוב היהודי?

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

143. הצג שני תחומים בהם תרמה ההעפלה במאבק נגד הבריטים.
 144. הצג דוגמה אחת לעלייה של יהודים מארצות האסלאם בשנים 1945-1948. הסבר מדוע החליטו ביישוב היהודי להעלות יהודים גם מארצות האסלאם.

המאבק בתחום ההתיישבות לאחר מלה"ע ה-2

במקביל לפעולות ההעפלה בשנים אלו, המשיכה בכל הכוח גם ההתיישבות בארץ-ישראל. התיישבות זו הייתה ביטוי למאבק נגד המדיניות של "הספר הלבן" ול"חוק הקרקעות" הבריטי. ההתיישבות נועדה לקבוע נוכחות יהודית ברחבי א"י ולהשפיע על עיצוב המדינה היהודית שתקום. למרות חוק הקרקעות ולמרות הטרור הערבי נגד מוכרי הקרקעות הערבים - המשיכה רכישת הקרקעות ע"י הקרן הקיימת לישראל [קק"ל]. בתקופה שלאחר המלחמה רכשה קק"ל יותר ממאה אלף דונם. בנוסף, הוקמו יותר מ-50 התיישבויות על אדמת הלאום¹⁰⁹. התיישבויות הוקמו בחבלי הארץ השונים:

- ➡ **בגליל העליון המזרחי** הוקמו משגב עם, נאות מרדכי, מעין ברוך, להבות הבשן ועוד. מטרת היישובים הייתה הקמת שרשרת מגן בעמק החולה.
- ➡ **בעמק חפר** הוקמו היישובים העוגן, המעפיל, בני דרור, חרת לאת, בני ציון וגאולי תימן.
- ➡ **בהר חברון** הוקמו היישובים רבדים, עין צורים, משואות יצחק. יישובים אלו הצטרפו לכפר עציון ויחד יצרו את "גוש עציון" שהוקם בהתאם ל"התיישבות הגושית". גוש עציון יצר רצף של התיישבות יהודית בדרך לירושלים - ולכן היה חשוב מאוד. מטרתו של הרצף הייתה לסייע לשמירה הביטחונית של היישובים השונים בגוש, בין ירושלים לחברון.

לדיון: הסיסמה ביישוב היהודי בתקופת המרד הערבי הייתה "עוד עז ועוד דונם - ונבנה את המדינה" - האם הסיסמה הזו הייתה נכונה גם בתקופה זו אחרי המלחמה?

145. היישוב היהודי בארץ הגיב בדרכים שונות על מאמצי הבריטים למנוע את ההעפלה בשנים 1945-1947.
 הצג שתי דרכים שבאמצעותן ניסו הבריטים למנוע את ההעפלה, והצג תגובה של היישוב היהודי על אחת מן הדרכים שהצגת.

¹⁰⁹ **אדמות לאום** הן אדמות שנרכשו ע"י הקרן הקיימת לישראל ויועדו להעלאת יישובים בשטח.

אסירת התנצו לאו"ם

לאחר סיום מלח"ע ה-2 נשיא ארה"ב, טרומן, ביקש מנציגו, הריסון, לכתוב דו"ח בנוגע למצב היהודים. הדו"ח הגיע למסקנה שיש להעלות באופן מיידי את היהודים במחנות העקורים שבאירופה לארץ ישראל.

בריטניה התנגדה לדו"ח וביקשה להקים ועדה משותפת עם ארה"ב שנקראה הוועדה האנגלו-אמריקאית. מסקנות הוועדה היו בניגוד לרצונה של בריטניה וקבעו שצריך להקל על העלייה היהודית לא"י, יש לבטל את חוק הקרקעות ולהמשיך במנדט הבריטי עד החלטת האו"ם. ועדה נוספת שהוקמה בעקבות כך הייתה מוריסון-גריידי שהמלצתה הייתה חלוקת א"י בין היהודים (17%), הערבים (40%) ובריטים (43%) והעלאת 100 אלף יהודים באופן מיידי.

הבריטים מבינים בעקבות הוועדות השונות, שהדרך היחידה להגיע להכרעה [=החלטה] בנושא א"י היא העברת הבעיה להחלטת האו"ם [=האומות המאוחדות]. הם מחליטים להעביר את "שאלת ארץ ישראל" לאו"ם מכמה סיבות:

👉 **המהלכים המדיניים נכשלו** – בריטניה השתדלה כל השנים להביא את הערבים והיהודים לפתרון הסכסוך, אך לא הצליחה.

👉 **ייפוי כוח מחדש** – החוק הבינלאומי חייב את בריטניה לקבל "ייפוי כוח" מחדש על ארץ-ישראל, כמו ששאר המדינות היו צריכות ייפוי כוח מחדש לגבי המנדטים שקיבלו על מקומות שונים.

👉 **אי הסכמות עם ארה"ב** – אי ההסכמה בין בריטניה לארה"ב בשאלת א"י הוביל את הבריטים לבקש מהאו"ם אישור למדיניות שלה וקיוותה שכך תעקוף את מדיניות ארה"ב.

לבקשת בריטניה הוקמה "ועדת האו"ם המיוחדת לארץ-ישראל" או בקיצור: **אונסקו"פ**. ועדה זו הורכבה מנציגי 11 מדינות שנבחרו לפי אזורים גיאוגרפיים, כדי להבטיח נייטרליות – אוסטרליה וקנדה (עמים בריטיים), צ'כוסלובקיה ויוגוסלביה (מזרח אירופה), שבדיה והולנד (מערב אירופה), הודו ואיראן (אסיה), אורוגוואי, גואטמלה ופרו (דרום אמריקה). ועדת אונסקו"פ שמעה את עדויות והשקפות הצדדים שמעורבים [הערבים, הבריטים והיהודים]:

ממשלת בריטניה התנגדה לשינוי בפתרונות שהוצגו בעבר (מריסון-גריידי) וביקשה מנדט מחדש לשליטה על א"י.

בן גוריון, יו"ר הסוכנות היהודית, הציג את עמדת היהודים והעמיק להסביר לחברי הוועדה את הקשר ההיסטורי בין היהודים לא"י, התנגד למדיניות של הבריטים שפועלים בניגוד למחויב בכתב המנדט, והציג את המחויבות של העולם להקים מדינה

חברי הוועדה מסירים ברחבי הארץ

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ליהודים לאחר השואה. הסוכנות היהודית הציגה את ההישג של המפעל הציוני בא"י בהפיכת אדמות שוממות לאדמות פוריות.

נציגי הוועדה נפגשו גם עם נציגי המחתרות שהודיעו חד משמעית שהן יכולות לפעול נגד הערבים. **נציגי הערבים סירבו להופיע בפני הוועדה.** אי הופעתם של נציגי הערבים סייעה לצד היהודי להציג את טיעונו. בזמן בדיקת הוועדה, הם נתקלו בשני אירועים חשובים – הוצאה להורג של שלושת חברי האצ"ל ע"י הבריטים ושל פרשת אקסודוס.

הוועדה פעלה במשך שלושה חודשים ובסופם המליצה:

👉 **הצעה פה אחד:** המנדט הבריטי יסתיים ב-1.5.48 והממשל הבריטי יפנה את צבאו בתוך שלושה חודשים.

👉 **הצעת המיעוט:** הקמת מדינה אחת עם משטר כללי ואוטונומיה ליהודים ולערבים [בדומה לוועדת מריסון-גריידי]. הצעת המיעוט רצתה להמשיך בשלטון הרוב הערבי ולהגביל את העלייה היהודית.

👉 **הצעת הרוב:** חלוקת א"י לשתי מדינות 60% ליהודים, 38% לערבים ו-2% יהיו בינלאומיים (ירושלים)

הערבים דחו את ההצעה והודיעו שיאבקו בכוח נגד חלוקת א"י.

היהודים הודיעו שהם מקבלים עקרונית את הצעת הרוב, אך מתנגדים לבינאום ירושלים [=הפיכת ירושלים לבינלאומית].

הבריטים התאכזבו מ"תכנית החלוקה" החדשה, אך הודיעו שיקבלו אחריות על כל תכנית שתושג בהסכם בין היהודים לערבים, ולא – יעזבו את הארץ.

ארה"ב ובריה"מ [ברית המועצות] הודיעו על תמיכת ב"תכנית החלוקה" של ועדת אונסקו"פ. עם פרסום דוח ועדת אונסקו"פ, החל מאבק פוליטי לקראת הגשת המלצות הוועדה לעצרת האו"ם. היהודים ניסו ככל יכולתם להשיג את הרוב הדרוש לאישור "תכנית החלוקה" של אונסקו"פ ונפגשו עם המדינות שהחלטתן לא הייתה ברורה במטרה לשכנע אותם להצביע בעד ההצעה. הערבים היו בטוחים שיכשילו את ההצבעה בעצרת האו"ם. הם שיערו שרוב של 10% מובטח להם [כי אלו מדינות

ערב באו"ם] וניסו ללחוץ על מדינות קטנות נוספות במטרה שיצביעו נגד ההחלטה. הבריטים הצהירו שהם נשארים ניטרליים.

ארה"ב ניסתה ללחוץ על מדינות מערב אירופה שיצביעו בעד תכנית החלוקה. בריה"מ דרשה מהמדינות הקומוניסטיות שקשורות אליה להצביע בעד התכנית. הצעת אונסקו"פ בעצרת הכללית של האו"ם עברה ברוב של 33 בעד, 13 נגד, 10 נמנעים.

ישיבת האו"ם ב-29.11.1947

בס"ד

זכור ימות עולם: חוברת היסטוריה חמ"ד

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

היהודים הגיבו כמובן בשמחה רבה להחלטת עצרת האו"ם. ההמונים יצאו לרחובות לריקודים ולשמחה.

הבריטים הודיעו שלא יסייעו בביצוע ההחלטה, ולא יאפשרו לשום ועדה של האו"ם להיכנס לא"י אלא סמוך לסיום המנדט.

הערבים דחו את החלטת האו"ם והכריזו שיאבקו בכוח למניעת ביצוע ההחלטה, ובכך למעשה הכריזו מלחמה על מדינת ישראל עוד לפני שקמה.

146. הסבר מדוע הפנו הבריטים את שאלת ארץ ישראל אל האו"ם. הצג את עמדת היהודים, הבריטים והערבים להחלטת האו"ם.

עידן הגאולה

הקאת האדינה

עלייה קליטה והתיישבות

תודעת השואה ונצולה

הפער העדתי

הסכסוך הערבי-יהודי

הקמת מדינת ישראל

מלחמת העצמאות

חומר זה בחוברת נכתב ונערך ע"י המורה שני פניטו שהסכימה לשתף את כלל תלמידי ישראל בסיכומיה. על כך נתונה תודתנו הרבה.

יום למחרת כ"ט בנובמבר 1947 פרצה מלחמת העצמאות - המלחמה הארוכה ביותר בתולדות ישראל שגבתה את חייהם של כ-6000 חיילים ואזרחים יהודים.

מטרת ערביי א"י ומדינות ערב הייתה לא לאפשר לתוכנית החלוקה של האו"ם להתממש, ואילו מטרת היישוב היהודי הייתה לנצל את ההזדמנות ההיסטורית שהוענקה באו"ם ולהכריז על הקמת מדינה יהודית בא"י על פי הגבולות שנקבעו בהצעת החלוקה של האו"ם.

השלב הראשון של מלחמת העצמאות התחיל יום למחרת החלטת החלוקה של האו"ם ב-29 בנובמבר 1947 (ט"ז כסלו תש"ח) ונמשך עד 14.5.1948 (ה' באייר תש"ח). בשלב זה הבריטים עדיין שלטו בארץ, אך הם מתמקדים בפינוי הצפוי שלהם מארץ ישראל וממעטים להתערב בלחימה שבין היהודים לערבים.

במשך ארבעה חודשים וחצי ניהלו המחנות של היישוב היהודי בארץ ישראל מלחמה כנגד כנופיות של ערביי ארץ ישראל. הלחימה באה לידי ביטוי בערים המעורבות, ביישובים המבודדים, בדרכים ובמצור שהוטל על העיר ירושלים. יש המכנים תקופה זו "המלחמה הפנימית" בשל העובדה שהשתתפו בה יהודים וערבים שחיו תחת השלטון הבריטי בא"י (אם כי בתקופה זו כבר הגיעו מתנדבים ממדינות ערב לסייע לערביי א"י להילחם ביישוב היהודי).

בשלב זה צבאות ערב עדיין לא פלשו לארץ ישראל בשל העובדה שהבריטים עדיין שולטים בה, והעלייה היהודית עדיין מוגבלת בגלל גזרות הספר הלבן השלישי. תקופה זו הסתיימה ביום עזיבת הבריטים את הארץ - ה' באייר תש"ח.

דוד בן גוריון הכריז על הקמת מדינה יהודית - מהלך שאפשר עלייה יהודית רחבה ורכישת נשק בצורה חוקית, ואילו, מדינות ערב פלשו למדינה הצעירה במטרה להשמדה.

לשלב "המלחמה הפנימית" שני חלקים:

חלק א' - נובמבר 1947 עד מרץ 1948 - חודשים שבהם היוזמה ההתקפית הייתה בידי ערביי א"י. היישוב היהודי עסק בעיקר בהתגוננות והתמגנות.

חלק ב' - אפריל 1948 עד 14 במאי 1948 - חודש וחצי בהם היישוב היהודי נטל את היוזמה ההתקפית לידיה והצליח לנצח את ערביי א"י במערכות השונות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

*להלן הסבר על השפה הקולנועית ורכיביה בהתאמה לסרטון:

הרכיב	כיצד הוא בא לידי ביטוי	משמעותו של הרכיב והשפעתו על הצופה
פס קול – מוסיקה	המוסיקה דרמטית. מתחלפת מספר פעמים לאורך הסרטון.	יוצרת מתח, דריכות
תנועת מצלמה	המצלמה רצה בין העצים בעת תיאור ההתקפה	נותנת תחושת בריחה, סחרור
תנועת מצלמה	המצלמה מתנגשת בעצמים	מעצים אצל הצופה את תחושת המתקפה על השיירה
תנועת מצלמה	הילוך איטי	להעצמת הרגע
זוויות צילום	הצצה מחרכים צרים	סקרנות, הצצה אל העבר
קטעי ארכיון		מחזקת אותנטיות, אמינות

השלב הראשון של המלחמה

באופן רשמי, הבריטים נדרשו להתפנות מארץ ישראל עד ל-1 באוגוסט 1948 (כ"ה בתמוז בתש"ח), אולם הם החליטו להקדים ולסיים את המנדט בשעת חצות בלילה שבין 14 ל-15 במאי 1948, ו' באייר תש"ח ולהתפנות מהארץ עד לשעה זו. הנציב העליון וכל מוסדות המנדט וחייליו אכן עזבו בתאריך זה את הארץ.

מי היו הכוחות הלוחמים?

הכוח	הכוח הערבי	הכוח היהודי
הכוח הלוחם	הכוח הערבי היה מפוצל בין הנהגות שונות, אם כי רשמית ערביי ארץ ישראל היו מאורגנים תחת ה"ועד הערבי העליון". הכוחות הלוחמים העיקריים היו: - פלסטינים מקומיים שפעלו במסגרת של כנופיות לוחמות. הכנופיות מנו כ-10,000 איש.	ארגון "ההגנה" מנה כ-50,000 איש, אך למעשה רק הפלמ"ח וחלק מאנשי חיל-השדה היוו כוח צבאי מאומן שניתן להפעלה מידית במשימות שונות. כ-80% מאנשי ה"הגנה" היו אנשי מגן מקומיים שאומנו להחזיק בעמדות הגנה.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

	- "צבא ההצלה" - יחידות מתנדבים לוחמות שהגיעו מכל ארצות ערב כדי להילחם ביישוב היהודי. צבא ההצלה מנה כ- 5,000 לוחמים	האצ"ל מנה כ- 4000 איש. הלח"י מנה כ- 800 איש
היתרונות	לכוח הערבי הייתה יכולת לרכז כוחות להתקפה נקודתית. לכוח הערבי היה עורף גיאוגרפי : מדינות ערב השכנות סיפקו לו נשק ולוחמים. הכוח הערבי נהנה מחופש תנועה רב , והכפרים הערביים היו פזורים לאורך צירים רבים וחשובים בא"י. האוכלוסייה הערבית (לוחמים ואזרחים) מנתה כ- 1,300,000 נפש.	לאנשי היישוב היהודי הייתה מוטיבציה אדירה להתגייס למאבק. ליהודים הייתה מנהיגות ברורה ורוב אנשי היישוב קיבלו את מרותה. ליישוב היהודי היה גרעין של צבא עם ניסיון צבאי ופיקודי. ליישוב היהודי היה מערך ארגוני מפותח יחסית בשל ההכנות הרבות שנעשו בתקופת המנדט לקראת הקמת מדינה עצמאית. במערך זה היו מערכות חינוך, בריאות, גביית כספים וכדומה.
נקודות החולשה	החברה הערבית לא הייתה מגובשת. המנהיגות של הערבים הייתה מפוצלת וחסרת יכולת לאכוף את סמכותה על האוכלוסייה הערבית. ללוחמים הערבים לא היה ניסיון צבאי.	הערבים שלטו ברוב עורקי התחבורה , והערים המרכזיות היהודיות היו בשווח האש שלהם. לא היה רצף טריטוריאלי, ויישובים יהודיים רבים היו מנותקים או בסכנת ניתוק. נמלי האוויר והים היו חסומים בפני הבאת נשק וסיוע אחר. האוכלוסייה היהודית (לוחמים ואזרחים) מנתה כ- 600,000 נפש

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אהובך יצא לקרב
 אהובך יצא לקרב
 אבל איפה הוא עכשיו
 מן הדרך הוא לא שב.

מן הדרך הוא לא שב
 העפר כיסה עיניו
 את קברו חפרו רעיו
 כי הוא לא חי עד הבוקר.

אם נשוב עוד נערה
 אם נשוב עוד נערה
 אם נשוב בחזרה
 תלבשי שמלה שחורה.

תלבשי שמלה שחורה

154. הצג את המיקום הטופוגרפי, אופי הדרכים והקשיים הנלווים אליהם כפי שהם באים לידי ביטוי לאורך השיר, בתשובתך התייחס הן למילות השיר והן לתמונות המוצגות בסרט.

155. בשיר קרב הראל ישנו שילוב של מקצב נגינה שקט יחד עם מקצב נגינה קצבי.

הסבר מדוע, לדעתך, נעשה שימוש בשילוב המקצבים הללו?
 כתוב את המסר העולה לדעתך מתוך השיר?

לזכר כל החבורה
 כי נותרנו עשרה
 מן הפלוגה עד הבוקר.

בוס בו, בו בוס, בוס, בוס
 ליבנו כבר אטום
 שלושים נבי סמואל
 שבעה עשר על הקסטל
 שירת נבי דניאל
 הג'ינג'י מוישה מיכאל
 מנחם צביקה ושמואל
 ומוטי גד ובצלאל
 אך אנו עוד נקום.

156. סמן את המילים החוזרות בשיר.

הסבר מהו המסר המשמעותי אותו ניסה המשורר להעביר באמצעותם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בשיר על קרב הראל הכותב מפרט את המקומות שבהם התרחשו הקרבות וכן את הקשיים הרבים שהתלוו לקרבות אלו כגון, ההרוגים הרבים וכישלון השיירות. אך יחד עם זאת המסר המרכזי של השיר החוזר מספר פעמים הוא האמירה "אנו עוד נשוב".

מסר זה יחד עם הלחן הקצבי של השיר מקרין אווירה חיובית/אווירת תקווה. הלוחמים במלחמת העצמאות היו חדורים בתודעת שליחות גדולה ובהכרה כי הם נלחמים על המשך קיומו של העם היהודי ועל מימוש זכותו על ארץ ישראל.

חלק ג': המעבר להתקפה- תוכנית ד'

רקע היסטורי: חודש מרץ 1948 היה חודש קשה עבור היישוב אשר עמד בסכנה קיומית לקראת עזיבת הבריטים את הארץ במאי. היישוב היהודי נחל כישלונות רבים הן בתחום הביטחוני - הכישלון הצבאי של שיטת השיירות¹¹⁰, והן בתחום המדיני - בו נסוגה ארה"ב מתמיכתה מתוכנית החלוקה נוכח האלימות והפגיעות הקשות שספג היישוב היהודי.

בשל כך, הבין היישוב כי עליו ליצור שינוי אסטרטגי מהותי.

בקישור\ברקוד שלפניך קטעים ערוכים מהסרט "תקומה פרק 2-מלחמת תש"ח והכרזת המדינה". (4:29)

<https://www.vibby.com/watch?v=Q1OCp8Akv>

157. על פי הסרטון, הצג את המשבר הצבאי אליו הגיע הצד היהודי בחודש מרץ 1948 ?
158. על פי הסרטון, הצג את תגובת ארה"ב למשבר הצבאי אליו הגיע הצד היהודי בחודש מרץ 1948 ?
159. הצג את החלטתו של בן גוריון בעקבות המשבר הצבאי אליו הגיע הצד היהודי בחודש מרץ 1948 ?
160. הצג את החידוש בהחלטתו של בן גוריון ?

¹¹⁰ שיטת השיירות היא העברת מזון ותחמושת אל היהודים הנצורים בירושלים. השיירות היו מורכבות מכמה וכמה כלי רכב, רובם משוריינים, שניסו לפרוץ את המצור שהיה על ירושלים מצד הירדנים. שיירות רבות נפגעו וחלק גדול מהנוסעים בהם נהרגו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

א. לפניך קריקטורה של אריה נבון מ־1948. עיין בה וענה על השאלה שאחריה.

(מתוך: ש' שבא [עורך], בקו ובכתב — אריה נבון, עם עובד, 1996, עמ' 128)

א. הצג שתי סיבות למצב הקשה של היישוב היהודי בירושלים מראשית מלחמת העצמאות עד מאי 1948.

הסבר כיצד אחד הקשיים בא לידי ביטוי בשני רכיבים בקריקטורה.

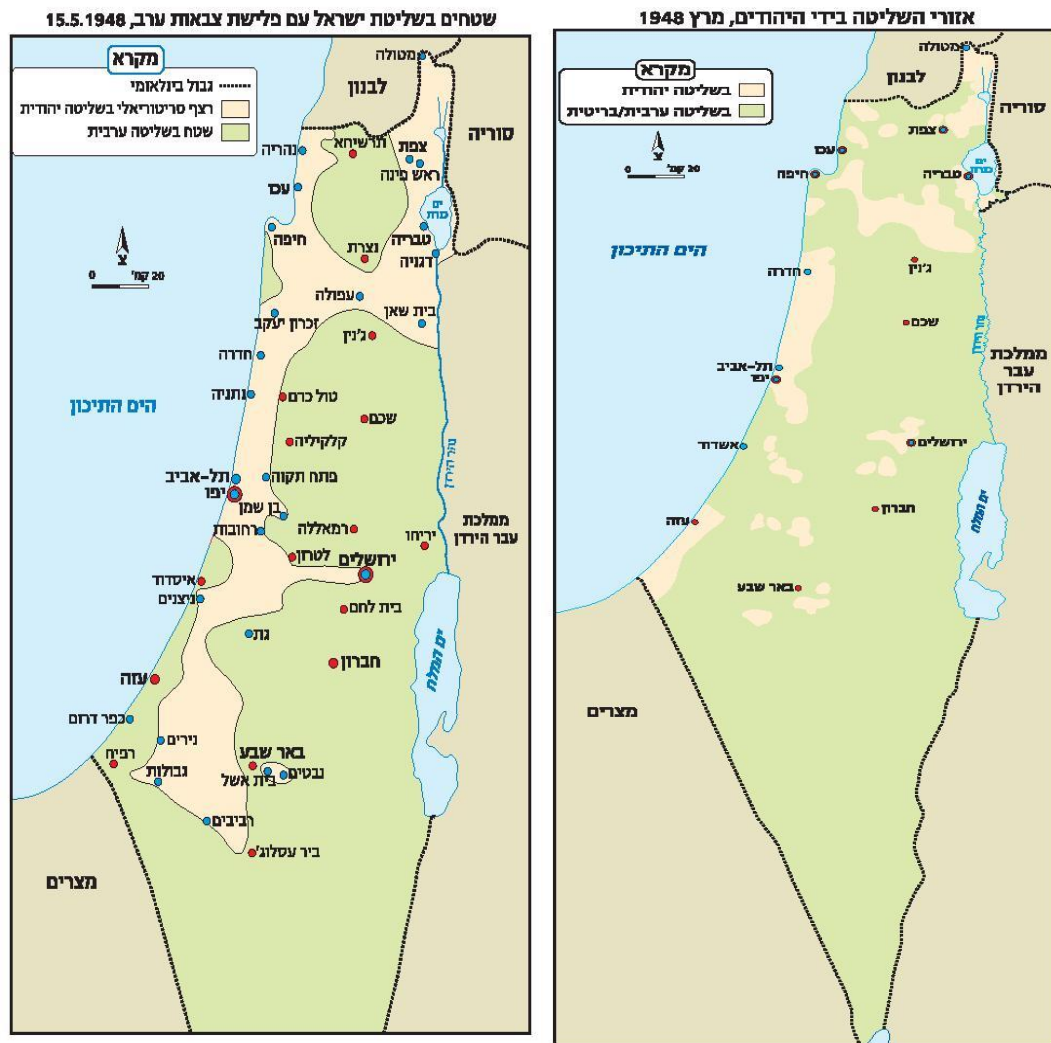
ב. הסבר מדוע "תכנית ד'" נחשבת לנקודת מפנה בשלב זה של המלחמה.

הצג שני הישגים שהושגו בעקבות מימוש תוכנית זו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

דף עבודה-מפות שלב א' מלחמת העצמאות

משימה: עיינו במפה וסמנו בה את הישגי תכנית ד', כפי שניתן ללמוד מן המפות.

כחלק מתוכנית ד' החליטה הנהגת היישוב לצאת למבצע לפריצת הדרך המובילה לירושלים ולחידוש אספקת המזון והציוד הנדרש לתושבי העיר היהודים והסרת המצור מעל העיר. השם שנבחר למבצע הוא "מבצע נחשון". [על שם נחשון בן עמינדב, הראשון לקפוץ לים סוף, ששמו הפך מזוהה עם מעשה אמיץ, חלוצי וראשוני ('נחשוני').] בנוסף, המבצע נקרא על שם נחום שושני, שכינויו "הגנה" היה 'נחשון', שנהרג מספר ימים קודם לכן בקרב שהתרחש בדרך לירושלים. מבצע נחשון, שהחל ב-3 באפריל 1948 ונמשך עד 16 באפריל סימן גם הוא מעבר מהגנה פאסיבית למתקפה יזומה.

במבצע השתתפו כ-1,500 חברי "הגנה" שכבשו את הכפרים הערבים והמרחבים ששולטים על הדרך לירושלים ובכך אפשרו לשיירות גדולות, עמוסות אספקה ותחמושת, להגיע לעיר ולהסיר

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מעליה את סכנת המצור. אך ההצלחה הייתה זמנית. כעבור מספר ימים שוב נחסמה הדרך המובילה לירושלים.

161. מהי דעתכם על החלטתו של דוד בן גוריון לדלל חזיתות אחרות מנשק ולוחמים על מנת לפרוץ את הדרך לירושלים? נמקו תשובתכם
162. להערכתכם, איזה שיקול מנחה את בן גוריון?
163. לו הייתם מפקדי המבצע, האם זהו השיקול שהיה מנחה אתכם? נמקו את החלטתכם.

חלק ד': גוש עציון

דברי רקע: הקרב על גוש עציון החל בראשית מלחמת העצמאות, מיד עם ההכרזה על תכנית החלוקה-בב"ט בנובמבר 1947 והסתיים ב 14-במאי 1948. במועד זה נפל גוש עציון כולו בידי כוחות הלגיון הערבי, אשר נעזר בכוחות ערביים מקומיים.

שיאו של הקרב היה ב 13-במאי 1948 בקרב על קיבוץ כפר עציון שבו נהרגו 127 מתושבי הקיבוץ ומגיניו אשר עמדו ימים רבים תחת מצור חלקי והתקפות כבדות, ולבסוף, לאחר שאיבדו לוחמים ונשק רב, לא נותר להם אלא להיכנע.

רבים מהם נטבחו, לאחר שנכנעו, על ידי ערביי האזור. בקרבות גוש עציון נהרגו 242 חברים ולוחמים ישראלים. רק ארבעה ניצלו ונלקחו בשבי.

בקרב האחרון על גוש עציון היה מספר הלוחמות הגבוה ביותר שנפלו בקרב אחד בכל תולדות מערכות ישראל. בקרב זה נפלו 22 לוחמות, מהן 20 בנות הקיבוץ הדתי.

בתום הקרב נלקחו בשבי הירדני 86 מלוחמות הגוש והן שוחררו שישה ימים בלבד לאחר לקיחתן בשבי (כ"ח באייר, 6.6.48).

רוב לוחמות גוש עציון מצאו את מותן בפיצוץ בניין המנזר. הן נקברו מתחת להריסות והובאו לקבורה עם שאר הרוגי הקרב האחרון בקבר אחים בהר הרצל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

רוב הנופלות בקרב האחרון היו ניצולות שואה, חלקן נצר אחרון למשפחתן. אחת מהן, ציפורה רוזנפלד, הייתה אם לפעוט שהחליטה שלא להתפנות עם האימהות והתינוקות מגוש עציון לירושלים.

צפו פעמיים בסרטון וענו על דף הצפייה:

טריילר (קדימון) חיזיון אור קולי- מכתבים מהמלחמה:

<https://www.youtube.com/watch?v=T65wYoj9U4I>

* טריילר הוא סרטון המופץ לפני צאת הסרט המלא. מטרתו לא לספר את הסיפור כולו אלא לתת 'טעימה' שבעקבותיה הצופה יכיר באופן כללי את נושא הסרט אך לא את העלילה כולה. הכוונה היא לחבר את הצופה לדמויות ולסיפור המסגרת על מנת לעורר אצלו עניין וציפייה לראות את הסרט המלא.

דף צפייה- טריילר - נפילת גוש עציון

164. הצג את הסיפור העולה מתוך הסרטון בו צפית.
165. הסבר מה ניתן ללמוד מתוך הסרטון על אופי אוכלוסיית הקיבוץ?
166. "אנחנו העמדה הקדמית של ירושלים" - ציין מהו האזור אליו מתייחס משפט זה.
167. הצג, על פי הסרטון, את הקשיים איתם מתמודדים אנשי הקיבוץ.
168. שימו לב לרכיבי השפה הקולנועית המופיעים בסרטון זה: הפסקול, זוויות הצילום, משחקי העריכה. בחרו שני רכיבים והסבירו מה לדעתכם היה המסר שמנסה להציג בפנינו עורך הסרט?

הרכיב	כיצד הוא בא לידי ביטוי	משמעותו
פס קול מוסיקה	מוסיקה נעימה	יוצרת תחושת רוגע, זיכרון נעים
פס קול מוסיקה	מוסיקה דרמטית	ליצירת מתח, דרמה, סקרנות, צפייה
זוויות צילום-עריכה	מעברים חדים מהווי החיים וההתיישבות ללחימה וקברים	יוצר תחושת מתיחות אצל הצופה, דריכות, בלבול כמו שהיה ללוחמים בשעת הקרב
	דגש בצילום על האישה שמשאירה את בנה, מבליטים את היותה האישה שנשארה בין הגברים	אמפתיה, סקרנות
	מעבר בין הדמויות העכשוויות לדמויות שמספרות את הסיפור ההיסטורי	תחושת הזדהות, חיבור

169. המשפט "**אני עם להיות פליטה גמרתי**" הוזכר גם בסרטון שראינו בשיעור שעבר על שיירת יחיעם- הסבירו מה לדעתכם המשפט הזה בא לייצג וכיצד, לדעתכם, הוא מאפיין את המלחמה? בתשובתכם התייחסו לתקופה ההיסטורית.

[illegible]

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

כתבה מצולמת ששודרה ב"כאן" - יתומי גוש עציון .
 הקטע מספר את סיפורו של יוסי רון (יש לראות עד דקה 3:40)

<https://www.youtube.com/watch?v=PDgropA9Dwg>

170. ספרו בלשונכם את הסיפור ההיסטורי הנלמד מהכתבה.
 171. מה ניתן ללמוד מהכתבה על אופי ההתיישבות בגוש עציון?
 172. מדוע לדעתכם אמו של יוסי רצתה להישאר בגוש עציון?
 173. לאיזה אירוע היסטורי רומזת אמו של יוסי בקטעים המשולבים בכתבה? כיצד רמיזה זו מאפיינת את אופי הלוחמים?
 174. מהם הערכים העולים מדמות הלוחמת בגוש עציון?

חלק ה': ההצבעה על הכרזת המדינה

<https://www.vibby.com/watch?vib=Q1dXPuz0U>

הצג את שתי העמדות בדילמה.

177. הסבר באיזה אופן התמודד דוד בן גוריון עם ההתנגדויות להכרזה?

178. הסבר, האם בן גוריון לקח סיכון בהחלטתו? מהו?

179. מה ניתן ללמוד מכך על תפקידו של מנהיג בשעה גורלית? נמק.

180. שים לב לרכיבי השפה הקולנועית המשולבים בסרטון – הפסקול, זוויות הצילום תנועת המצלמה ושילוב קטעי ארכיון. בחר שני רכיבים. הסבר איך לדעתך רכיבים אלו מעבירים את המסר שהבמאי מבקש להעביר לצופים?

[illegible]

סרטון סיכום ערוך מתוך עמוד האש:

183. מהי הסכנה שלך מהקמת המדינה? מה הרגע שמרגש אותך? הצג רגע זה על פי מה שלמדת ונמק את בחירתך.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

184. תודעת השואה השפיעה על לוחמי מלחמת העצמאות.

הסבר כיצד קביעה זו באה לידי ביטוי בסרט 'שיירת יחיעם' – שחזור הקרב 'או' בטרילר של הסרט "מכתבים מן המלחמה" על גוש עציון.

הצג שני יתרונות של הכוח הלוחם היהודי בשלב הראשון של מלחמת העצמאות.

185. בתאריך ד' אייר, ערב הקמת המדינה, נפל גוש עציון.

הצג שני קשיים עמם התמודדו בני קיבוץ כפר עציון על פי הטרילר "מכתבים מן המלחמה".
ציין רכיב קולנועי אחד מהטרילר (הפסקול, זוויות הצילום, משחקי העריכה ועוד) והסבר כיצד הוא מבטא את המסר של יוצר הסרט.

186. **הצג שני** קשיים עמם התמודד היישוב היהודי בירושלים מראשית מלחמת העצמאות עד מאי 1948.

הסבר את אחת מדרכי ההתמודדות עם אחד הקשיים שהצגת.

הסבר כיצד המילים והמנגינה של השיר "קרב הראל" מבטאים את התחושות השונות שרווחו בתקופה זו

תוצאות המלחמה

סיומה של המלחמה הייתה ניצחון אדיר עבור המדינה הקטנה והצעירה. גבולות תכנית החלוקה התרחבו וגבולות מדינת ישראל כללו אזורים שבתכנית החלוקה לא נכללו.

הניצחון גבה מחיר כבד מאוד. 6000 הרוגים – אחוז מבני היישוב.

כל הצדדים ביקשו לסיים את הלחימה, כולם היו מותשים מסבב הלחימה שנמשך תשעה חודשים. הצבא המצרי היה מכותר ב"כיס פלוג'ה" (אזור קרית גת), צבא ירדן חשש בהצלחת מבצע צבאי ישראלי נוסף לכיבוש השומרון ומדינות ערב חששו שישראל תמשיך בלחימה ותתפשט אל עומק מדינותיהן.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

קו הגבול הצפוני בין ישראל ללבנון נחתם כקו הגבול עוד לפי הסכם סייקס-פיקו¹¹¹ בין בריטניה לצרפת.

קו הגבול הצפוני בין ישראל לסוריה היה ממזרח לכינרת.

קו הגבול המזרחי בין ישראל לירדן השאיר בידי ירדן את יהודה ושומרון ומחצית מירושלים, כולל העיר העתיקה.

קו הגבול הדרומי עם מצרים כלל את קו הגבול הקבוע בין אילת לעזה, והשאיר את רצועת עזה בשליטת מצרים.

לדיון: מה הייתה התחושה בקרב הנהגת היישוב היהודי בסיומה של המלחמה לדעתכם?

187. במלחמת העצמאות הייתה הלחימה היהודית לאחר הקמת המדינה יעילה יותר משהייתה לפני הקמתה. הסבר מדוע.

הצג השפעה אחת של מלחמת העצמאות על הקהילות היהודיות בארצות האסלאם.

¹¹¹ הסכם שנחתם בין צרפת לבריטניה ב-1916 לקראת כיבוש המזרח התיכון מידי האימפריה העות'מאנית. עפ"י ההסכם לבנון וסוריה ישלטו ע"י צרפת וארץ-ישראל תשלט ע"י בריטניה. הבסכם שרטט את הגבול ביניהן.

מפה

אינטראקטיבית
של היישובים
המוזכרים
בחוברת

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בעיית הפליטים

פליטים ערבים

הערבים בארץ ישראל, אשר סירבו לקבל כל הצעת פשרה מאז תחילת המנדט הבריטי, ואשר יזמו את ההתקפות הנפשעות הן במאורעות תר"פ-תרפ"ט-תרצ"ו והן לאחר אישור תכנית החלוקה באו"ם – הם אלו ששילמו את המחיר הכבד ביותר במלחמה.

600,000 מתוך 750 אלף מערביי ארץ ישראל אשר התגוררו באזורים שנשארו בידי ישראל בסיום המלחמה – עזבו את האזורים שלהם וברחו או גורשו אל מדינות ערב הסמוכות או לאזור עזה והשומרון.

גם ההנהגה הערבית והשכבה האמידה ברחו כבר בתחילת המלחמה.

במהלך המלחמה, בעקבות תכנית ד', נטשו רבים מהערבים את הכפרים שלהם וברחו. תרמה לכך פרשת כיבוש 'דיר יאסין' – כפר ערבי אשר כבשו אותו האצ"ל והלח"י, ובשל לחימה עזה מצד הלוחמים במקום כנגד המחתרות – היו חילופי אש כבדים וכתוצאה מכך נהרגו לוחמים אך גם אזרחים רבים, מה שהוביל לשמועה על "טבח" שעושים חיילי צה"ל – והגביר את הבריחה של הערבים.

לראשונה הפכה אוכלוסיית המדינה להיות בעלת רוב יהודי ומיעוט ערבי. גם הערבים שהתגוררו בשטחי יהודה ושומרון ועזה לא זכו לעצמאות, שכן מדינות ירדן ומצרים כבשו אותן והם הפכו להיות נתינים של אותן המדינות. בנוסף הם נאלצו להתמודד עם גלי הבריחה של הערבים מארץ ישראל והקמת מחנות פליטים, מה שהיווה נטל כלכלי קשה.

לדיון: האם לדעתך יש פתרון לסוגייה הזו של הפליטים?

לדיון: הפליטים היחידים בעולם מאז מלה"ע ה-2 הם הפליטים הפלסטינים. מדוע לדעתך?

פליטים יהודים מארצות ערב

מעשי האיבה כנגד היהודים בארצות האסלאם הלכו והתגברו החל מהכרזת האו"ם ובמהלך כל מלחמת העצמאות. בלוב, במרוקו, בסוריה ובעירק היו לא פעם פגיעות ביהודים ונרצחו עשרות.

עליית עזרא ונחמיה מעיראק

יהודים בעירק, למשל, נרדפו בתקופת המלחמה, אך נאסר עליהם לעזוב את המדינה. רק ב-1950 אושר להם לעזוב – ובתנאי שישאירו מאחוריהם את כל רכושם. היהודים בכל העולם המוסלמי נאלצו לברוח ולעזוב הכול מאחור, אלא שהפעם הם יכלו להגיע אל ארץ מולדתם – ישראל.

הקמת צה"ל ואירועי אלטלנה

שיטת הנהגתו של בן גוריון הייתה **ממלכתיות**. בניגוד לתקופת המנדט, שהקבוצות השונות באוכלוסייה פעלו באופן עצמאי ותחת שיקול דעתן, בעת מדינה אחת עם שלטון ומוסדות שלטוניים ועל כולם להיות כפופים להם.

המושג "ממלכתיות" (שנוהגים להשתמש בו הרבה בהקשרים פוליטיים) מציג את תפקיד ההנהגה כמי שאחראית לכל האזרחים באופן אחיד, מהמילה "ממלכה". כשם שמלך אחראי לאחדות השורות בעם – כך גם הממשל במדינה צריך להיות אחראי לאיחוד השורות בציבור. אדם הנוהג באופן ממלכתי מדבר ומתנהג באופן כזה שכולם יוכלו להרגיש שייכות לדבריו, כמו שאמור להיות, למשל, נשיא המדינה בהיותו מייצג את אחדות העם והמדינה.

בן גוריון האמין שיש לשתף בחיים הפוליטיים בישראל את כל הזרמים והקבוצות השונות בחברה הישראלית. עם זאת הוא התנגד לשילובם של חירות (יוצאי האצ"ל) ושל המפלגה הקומוניסטית (מק"י) בממשלתו.

הקמת צה"ל

בסוף מאי 1948, שבועיים לאחר הקמת המדינה, התקבלה ההחלטה הרשמית על הקמת צה"ל – צבא ההגנה לישראל. בהחלטה נקבע כי יהיה גיוס חובה וכי כל כוח צבאי אחר מלבד צה"ל – לא יתקיים. החשיבות בהקמת צה"ל הייתה גדולה כיוון שניהול מלחמה בה קיים גוף אחד מארגן – הוא

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ניהול מוצלח מאשר גופים שונים שאינם ממושמעים למרות אחת. המשמעות בפועל של הקמת צה"ל – היא פירוק המחתרות.

צה"ל למעשה היה המשך ישיר של ארגון ההגנה, אולם האצ"ל והלח"י השתלבו בצה"ל כגדודים שלמים.

בירושלים, שמבחינה רשמית לא הייתה חלק ממדינת ישראל לפי תכנית החלוקה, המחתרות האצ"ל והלח"י המשיכו לפעול בנפרד מצה"ל.

פרשת אלטלנה

עם הקמת צה"ל אוחדו האצ"ל והלח"י אל תוך צה"ל לכאורה. אולם הפערים ההשקפתיים בין שתי המחתרות האלו לבין הנהגת המדינה וארגון "ההגנה" שהפך להיות למעשה השליט על צבא ההגנה לישראל היו גדולים מאוד. המטרה של הקמת צה"ל הייתה ליצור אחדות הנהגתית מבחינת המדינה והצבא, ולא ליצור "צבא משולש" שכל אחד פועל לבדו כמחתרת. עם זאת, בירושלים המשיכו לפעול המחתרות בנפרד מצה"ל.

רעיון הממלכתיות של בן גוריון היה אבן-בוחן בפירוק המחתרות ויצירת צבא אחד – צבא הגנה לישראל.

עם זאת, למחתרות, ובעיקר לאצ"ל וללח"י היה קשה לוותר על עצמאות הפעולה וכפיפות לדרג המדיני והצה"לי. הם אמנם קיבלו את מרות ההגנה בזמן המלחמה, אולם התאכזבו כשלא שותפו כלל בפיקוד העליון, כפי שהובטח להם.

ביוני 1948 הגיע המתח בין האצ"ל לבין מוסדות המדינה לשיא ב"פרשת אלטלנה". הייתה זו הפרשה בה הוצת המתח לידי שפיכות דמים. אניית אלטלנה (שמו הספרותי של ד'בוטינסקי) נרכשה בארה"ב ויצאה מצרפת טרם תחילת ההפוגה הראשונה במלחמה. על סיפונה היו 900 עולים ונשק רב מאוד,

שיועד לאצ"ל. בן גוריון והממשלה התנגדו שהנשק יגיע אל האצ"ל. דרישת הממשלה הייתה שהנשק יגיע אליה, תוך הבטחה שחלקו יגיע גם לאצ"ל בירושלים.

כאשר הגיעה האנייה לחופי תל-אביב נורה עליה אש של צה"ל, זאת לאחר שהעולים הורדו ונשארו עליה רק מנחם בגין, מפקד האצ"ל, וחברי אצ"ל נוספים. על החוף בת"א נאספו אנשי אצ"ל רבים שעזבו את הגדודים שלהם בצה"ל, למרות הוראת הממשלה. המצב נראה שעומד להיות כאוס מוחלט.

חיילי צה"ל ירו על האנייה וכאשר היה חשש שהנשק שעל האנייה עלול להתפוצץ, נטשו אותה אנשי האצ"ל ושחו אל

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

החוף. חיילי צה"ל המשיכו לירות על לוחמי האצ"ל גם בים. בסופו של דבר נהרגו 16 חיילי אצ"ל ושלושה חיילי צה"ל.

הפרשה הייתה במרחק פסיעה ממלחמת אזרחים. השאלות היו קשות – האם נכון היה להפציץ את אלטלנה? האם המטרה הייתה איחוד הכוחות והבהרה שיש רק "הנהלה אחת" למדינה? האם ייתכן שסיום אחר של הפרשה היה מוביל את ישראל למלחמת אזרחים? האם הייתה זו פרשה שתוצאותיה היו מתוך מאבקים פוליטיים? האומנם היה צורך להפגיז אניית נשק של יהודים ע"י יהודים בזמן מלחמה של היהודים?

האם בן גוריון פעל ממניע פוליטי שרצונו היה לחזק את מעמד מפלגתו על חשבון מפלגתו של בגין? בעקבות פרשת אלטלנה – פורקו הגדודים של האצ"ל והלח"י והם השתלבו בתוך הגדודים הסדירים של צה"ל. גם הפלמ"ח פורק ע"י בן גוריון, וגם כאן נשאלה השאלה האם בן גוריון פעל כך אכן כדי ליצור ממלכתיות או מתוך שיקולים פוליטיים.

לדיון: יש שראו באירועי אלטלנה כמעט מלחמת אזרחים. מה דעתכם?

לדיון: האם הצדדים השונים נהגו נכון בפרשה זו? מי מהצדדים צודק לדעתכם?

188. הצג את המטרה המרכזית של דוד בן גוריון בהחלטתו להקים את צה"ל.
הצג מחלוקת אחת שהתעוררה בעקבות הקמת צה"ל, והסבר כיצד התמודד בן גוריון עם המחלוקת שהצגת.

189. שבועיים בלבד לאחר הכרזת העצמאות (1948) הוקם צבא הגנה לישראל (צה"ל).
הצג סיבה אחת להחלטה על הקמת צה"ל.
הסבר מחלוקת אחת שהתעוררה בעקבות החלטה זו.

עלייה, קליטה והתיישבות

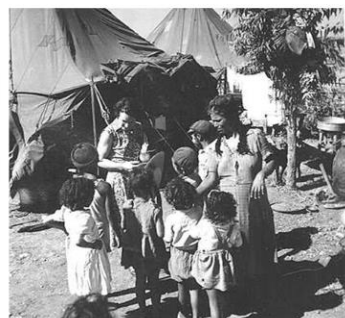
המורה יבחר בין התמקדות בנושא זה או בנושא ההתיישבות. בחוברת זו העדפנו להתמקד בנושא העליות.

העלייה הגדולה בשנות ה-50

עם הקמת המדינה, ברור היה להנהגה, ששערי ארץ ישראל יהיו פתוחים מעתה באופן גורף ליהודים מכל העולם, הרואים את מדינת ישראל הצעירה כביתם. עם זאת, המציאות בארץ ישראל הייתה לא קלה כלל - רק עכשיו הסתיימה מלחמת העצמאות - מדינת ישראל הצעירה התמודדה עם קשיים כלכליים לא קלים ועם הרוגים רבים מהמלחמה.

מצד שני, היהודים בארצות האסלאם סבלו מאוד כתוצאה מהקמת מדינת ישראל. בחלק ממדינות ערב היחסים בין היהודים לערבים היו קשים עוד לפני כן (לדוגמה פרעות הפרהוד בעירק ב-1942) ובחלק מהמדינות היחסים החריפו לקראת הקמת המדינה ובעיקר לאחריה (כמו במרוקו, תוניס, לוב ואחרות). היהודים בארצות אירופה שוכנו עדיין במחנות עקורים. אמנם הם הלכו והשתקמו במחנות אלו, אבל הם היו תלויים ועקורים ממקום מחייה מגן ואמיתי, והיה צורך לסייע בעלייתם.

בנוסף, עולים בלתי חוקיים שהעפילו לא"י בשנים 1946-1948 היו עצורים במחנות המעצר בקפריסין - וגם בעלייתם היה צורך לטפל.

כל אלו הביאו את הנהגת המדינה להחלטה להעלות יהודים משלוש הגזרות - ארצות האסלאם, ארצות אירופה ומחנות קפריסין. הייתה זו עלייה המונית שמהר מאוד הכפילה את אוכלוסיית המדינה, מה שיצר פעמים רבות חיכוכים בין תרבויות שונות ומגוונות.

שיעור יהודי ארצות האסלאם הלך וגדל. התרבות השונה שלהם מזו של היהודים המקומיים [מבחינת שפה, מוסיקה, חינוך ועוד] יצרה פעמים רבות ניכור מצד התושבים שהיו ברובם המוחלט אשכנזים, לאלו שהגיעו אל הארץ. 1.5

בנוסף, העלייה השפיעה לא רק מבחינה תרבותית אלא גם כלכלית, התיישבותית ופוליטית. כדי לעמוד במשימה של הקליטה והפיזור המהיר של העולים ברחבי המדינה הוחלט לוותר על תהליכי המיון וההכשרה של העולים. במשך שנתיים עד שלוש חוסלו שלוש גלויות (עיראק, לוב ותימן) והיהודים הועלו למדינת ישראל. מדינת ישראל הגיעה למסקנה שהיהודים במקומות אלה נמצאים בסכנה קיומית ולכן על מדינת ישראל לפעול במהירות כדי להוציאם משם. חיסול גלויות ביטא מצד אחד את הרעיון הציוני של שלילת הגולה ומצד שני את הדחיפות בהעלאת היהודים.

שיר השיירה

כור ההיתוך

החינוך היה אחד האמצעים של המדינה לגיבוש החברה. הוקמו בתי ספר במעברות¹¹², ומסגרות להשלמת לימודים למבוגרים כדי להבטיח את הצורך הבסיסי של ידיעת קרוא וכתוב [יהודי ארצות האסלאם הגיעו בחלקם הגדול בעלי חוסר ידע בקריאת קרוא וכתוב עברית, מה שהוביל גם כן לחינוך והתנשאות מצד האוכלוסייה האשכנזית]. הוקמו אולפנים במטרה להנחיל את השפה העברית בקרב העולים. העבודה החינוכית נעשתה ע"י מורות חיילות ומדריכי נוער תוך מסירות רבה. בתקופה זו שאפה הנהגת המדינה לעצב דמות של ישראלי חדש ה"צבר" דמות שהעולים יתחנכו וילמדו לנהוג כמותו.

המטרה: **פיתוח סמלי הזדהות קולקטיביים**. דמות זו היא תוצר של "כור ההיתוך", תפיסה לפיה יש לגבש את החברה הישראלית החדשה על בסיס דמותו של ישראלי חדש, לשון אחת, תרבות אחת, נאמנות אחת ומורשת שתכלול את הערכים של ציונות, חלוציות, אהבת הארץ, דמוקרטיה, ותרבות מערבית מודרנית (לבטל את המחיצות התרבותיות העדתיות והלשוניות של העולים החדשים).

עם זאת, בקרב העולים, בעיקר מארצות האסלאם, התחושה הייתה שהכוונה ליצור "ישראלי חדש" או "צבר" אינה תמימה, אלא קיים בה רצון למעשה "לשכנז" את יהודי ארצות האסלאם בעלי התרבות השונה מזו של האוכלוסייה האשכנזית בארץ. רבים מהעולים ראו ב"כור ההיתוך" רצון למחוק את תרבותם, שפתם ומנהגיהם. הם חשו ניכור והתייחסות מתנשאת מצד האוכלוסייה המקומית (אשכנזים יוצאי אירופה כינו את הספרדים 'שווארצע חייע' - חיה שחורה, בעוד הספרדים השיבו בכינויי גנאי "בוז-בוז" - בגלל שביידיש הרבה מהמלים נקשרות למילה 'בוז'). הם חשו שהאוכלוסייה המקומית רואה בהם נחותים, בעלי תרבות חשוכה, וניסו לבטל את התרבות שלהם, את המוסיקה שלהם ואת השפה שלהם.

לדיון: ביקורת רבה נשמעה על מדיניות "כור ההיתוך" בשנים אלו. מה דעתכם?

190. הצג מהו כור ההיתוך. הסבר מדוע 'כור ההיתוך' היה חלק מהתפיסה הממלכתית של דוד בן גוריון.

191. הצג מהו כור ההיתוך. הסבר מטרה אחת של מדיניות זו.

192. הצג מה הייתה הביקורת של העולים מארצות האסלאם נגד מדיניות כור ההיתוך.

¹¹² מעברה היא קבוצה של מספר מבנים זמניים, בעיקר פחונים או בתי עץ שנועדו לספק מקום לינה ומחייה זמניים לעולים הרבים שהגיעו מרחבי העולם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

193. האיור שלפניך עוסק ב"כור ההיתוך". התבונן באיור וענה על השאלות:

א. הצג מהי מדיניות **כור ההיתוך**. הבא רכיב אחד שמציג את המדיניות הזו.

ב. הסבר האם לדעתך האיור מביע ביקורת או הסכמה עם מדיניות זו של כור ההיתוך.

העלייה מברית המועצות בשנות ה-70

חומר זה בחוברת נכתב ונערך ע"י המורה **שני פינטו** שהסכימה לשתף את כלל תלמידי ישראל בסיכומיה. על כך נתונה תודתנו הרבה.

רקע : בברית המועצות התקיים במאה ה-20 שלטון קומוניסטי טוטליטרי שיצר בכפייה שוויון כלכלי בין כל אזרחיו. בחלק מדרישת השוויון, ניסה משטר זה לדכא את הרגשות הלאומיים והדתיים של אזרחיו. השלטון הטיל פחד ואימה והפעיל משטרה חשאית ורשת מחנות ריכוז ועונשין לאזרחים שלא הלכו בתלם.

לאחר הקמת מדינת ישראל התקיימו קשרים כלכליים ופוליטיים בין ברית המועצות למדינת ישראל הצעירה.

עם זאת, השלטון הסובייטי-קומוניסטי לא התיר לתנועה הציונית לפעול בתחומי ברית המועצות וסגר את שערי ההגירה בפני יהודים שרצו לעלות ארצה .

ראשי השלטון בברית המועצות החזיקו בדעה שתפיסת העולם הקומוניסטית היא תפיסת עולם אידיאלית, ולכן שאיפת אזרחים להגר אל מחוץ לתחומי המדינה היא מעשה של כפיות טובה ושל בגידה במולדת. למרות הגבלות השלטון, חלק מיהודי ברית המועצות ראו במדינה היהודית החדשה יעד שיש לשאוף אליו, ועוררו בשל כך את זעמו של השלטון הסובייטי.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בשנת 1952 הוקם ארגון "נתיב" במסגרת "המוסד" (שירות הביון הישראלי). תפקידו היה להגיע אל היהודים בברית המועצות ולשמר את זיקתם ליהדות ולארץ. פעולות אלה היו כרוכות בסיכון רב. בתקופת נשיאותו של ניקיטה חרושצ'וב, בשנים 1958-1964, נרדפו היהודים אשר הביעו עניין בציונות, ולכן בשנים אלה התנהלה הפעילות הציונית במחתרת.

ניצחון ישראל במלחמת ששת הימים (1967) יצר גל של התעוררות לאומית בקרב יהודי ברית המועצות. יהודים רבים הגישו בקשות הגירה מברית המועצות לישראל אך נאלצו להתמודד עם הליכים ביורוקרטים ממושכים, אשר בפועל מנעו מהם לצאת מתחומי המדינה. השלטונות פגעו ביהודים אשר ביטאו תמיכה בישראל או בציונות. רבים מהתומכים איבדו את מקום עבודתם, נחקרו על ידי השירותים החשאיים ואף נאסרו לשנים רבות במחנות עבודה.

כתגובה, פנו יהודי ברית המועצות בעצומות לרשויות בברית המועצות ובישראל וכן למוסדות הבין-לאומיים ותבעו בגלוי את זכותם לשוב למולדתם ההיסטורית. דרישות אלו זכו לתמיכה בין-לאומית, ונערכו הפגנות בכל רחבי העולם בעד מאבקם של יהודי ברית המועצות – תחת הקריאה התנכ"ית **"שלח את עמי"**.

ההפגנות הרבות והלחץ הבין-לאומי עשו את שלהם, ובשנים 1969-1973 התיר השלטון הסובייטי את עזיבתם של כ- 150,000 יהודים בקירוב. בשנות השמונים התיר השלטון הסובייטי לעוד כ- 30,000 יהודים לעזוב את ברית המועצות.

במקביל לגלי העלויות, המשיך המאבק לשחרורם של "אסירי ציון" = היהודים שנכלאו על ידי השלטון הסובייטי באשמת התעניינותם ביהדות, בציונות ובעלייה. בעיני הציבור בעולם נתפסו "אסירי ציון" כלוחמי זכויות אדם, ועל ברית המועצות הופעל לחץ רב למען שחרורם, אף מצד ממשלות. אנשי רוח, אמנים, אישי ציבור ופוליטיקאים הצטרפו למאבק למען "אסירי ציון", והפגנות נערכו למענם בארץ ובעולם. גם במקרה זה הלחץ הבין-לאומי פעל את פעולתו והשלטון הסובייטי שחרר את אסירי ציון מכלאם. בין "אסירי ציון" המפורסמים ניתן למנות את אידה נודל, נתן שרנסקי, יולי אדלשטיין ויוסף מנדלביץ.

שרנסקי, נתן

שרנסקי נולד ב-1948, היה פעיל פוליטי ציוני בברית המועצות ונעצר בשל כך. הוא נכלא בסיביר למשך שנים ארוכות בתנאים קשים של רעב, מחסור ועבודות פרך. לאחר מאבק ארוך שנוהל ע"י ארה"ב וישראל הוא שוחרר ועלה לארץ ב-1986 לאחר תשע שנים בכלא. בהמשך היה חבר כנסת ויו"ר הכנסת ולאחר שעזב את הפוליטיקה הישראלית התמנה ליו"ר הסוכנות היהודית במשך מספר שנים.

(התמונה מתוך ויקיפדיה)

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אדלשטיין, יולי (יואל)

אסיר ציון, לוחם זכויות היהודים בברית המועצות. אדלשטיין נולד ב-1958 והיה מסורב עלייה שנים רבות בברית המועצות. הוא היה פעיל ציוני במחתרת היהודית, בה התקרב אל היהדות ואל הציונות. ב-1984 נידון לשלוש שנות מאסר בבפייה. ב-1987 עלה לישראל והפך מאז ועד היום להיות אחד הפוליטיקאים המוכשרים והממלכתיים. כיהן כחבר כנסת, כיו"ר כנסת במשך שנים ארוכות וכשר בריאות עד לאחרונה.

(התמונה מתוך ויקיפדיה)

חיי היהודים בבריה"מ תחת מסך הברזל

צפי בקדימון (טריילר) של הסרט 'מבצע חתונה' ועני על השאלות בדף הצפייה:

<https://www.youtube.com/watch?v=GQsgWH7iMLU>
מבצע חתונה**דף צפייה בקדימון - מבצע חתונה :**

194. הצג את הסיפור על פי הקדימון ? כתוב במילים שלך.
195. ציין אילו מושגים או שמות של אנשים לא היו מובנים או מוכרים לך במהלך הצפייה בקדימון?
196. במהלך הסרטון מופיעות כותרות. חלק מהמילים המופיעות צבועות באדום. כתוב את המילים האדומות.
- הסבר מה מספרות לנו המילים באדום ?
197. הסבר מהו המסר שבמאית הסרט מבקשת להעביר לצופים?
198. שים לב לרכיבי השפה הקולנועית המשולבים בסרטון - הפסקול, זוויות הצילום, תנועת המצלמה, הכתוביות, משחקים של אור וצל ושילוב קטעי ארכיון .
- בחר שני רכיבים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

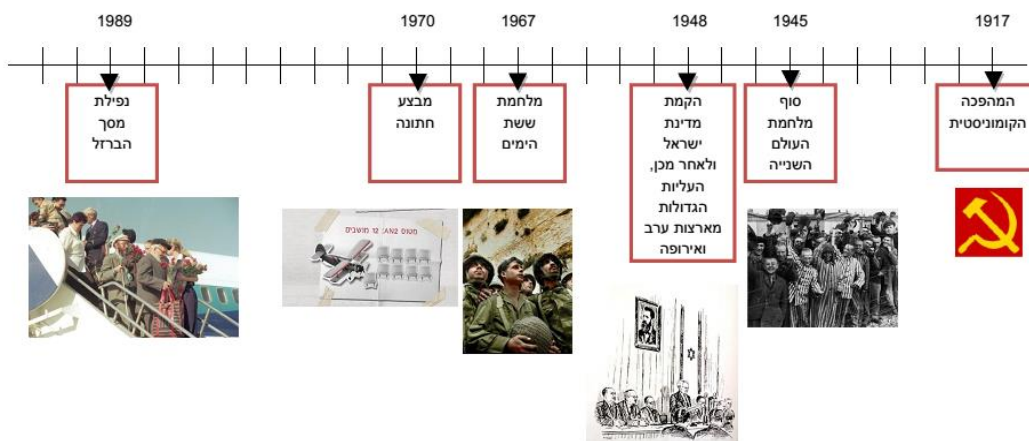
הסבר איך לדעתך רכיבים אלו מעבירים את המסר שהבמאית מבקשת להעביר לצופים?

להלן הסבר על השפה הקולנועית ורכיביה בהתאמה לקדימון:

הרכיב	כיצד הוא בא לידי ביטוי	משמעותו של הרכיב והשפעתו על הצופה
פס קול – מוסיקה	מוסיקה דרמטית ואפילו צורפנית בפתיחת הקדימון	ציפייה ליצירת מתח, דרמה, סקרנות
פס קול – מוסיקה	מוסיקה רכה ברקע של סיפור ההיסטורי	אתגרות. בלתי אפשרי בסרט להשאיר את הצופים במתח כל הזמן. נדרשת הפוגה לעיתים
תנועת מצלמה	בפתיח – המצלמה מיטלטלת בין הקירות הצופים ונתקלת בהם	הטלתול – הכנסת הצופה למערבולת הרגשית שבה נתונים גיבורי הסרט. הצפיפות – תחושה של מחנק/קשיי משימה
	המצלמה צועדת בעקבותיה של סילבה ולמסון	תחושה של מעקב. המתברת את הצופה למציאות דאז
	המצלמה זזה כל הזמן. אין העמדה יציבה המצלמה זזה במהירות מהאם לבת	משדר אי שקט חוסר יציבות
	בקטע הסיום – המצלמה מסתחררת יחד עם הריקוד של סילבה ולמסון הילוך איטי	לשתף את הצופה בתחושת איבוד שיווי משקל. לנתח תחושת סחרור לצופה
שימוש בצבעים	יש מילים המופיעות ככותרות והן צבועות באדום	הבלטה. סכנה.
זוויות צילום	קלוז-אפ (צילום תקריב) על פניו של אדוארד קוויניצוב	מבט קרוב יתצר קירבה
קטעי ארכיון	שילוב קטעי ארכיון וכוותרות מהעיתונות	מקנה אמינות

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ציר זמן

כמיהתם של יהודי בריה"מ לעלות לא"י

השיר "כחול ולבן" https://www.youtube.com/watch?v=M_MpzEgWL5Y

השיר כחול ולבן משקף את חייהם ומאוויהם של יהודי ברית המועצות ולכן הפך להיות להמנונם הרשמי.

תקליט הגעגועים של יהודי רוסיה

הו תקליט קטן, אך מה שנשפג ל-
תוכו הוא עצום בממדיו. כי הגעגוע-
עים העולים מאצלו מספרים במלל
ובזמר את אהבת ציון המתדפקת
ומבקשת לפלוש, לחזור פנימה.

מקור השירים איננו בפסטיבל זמר שנערך ב-בניני
האומה, או ב-היכל התרבות. מקורם בערבות
רוסיה והם הוברחו אלינו תוך סכנת נפשות מבריה"מ.
שיר אחד - "שלח את עמי" שמו - הוא מעין
סיסמה של יהודי רוסיה. הוא פונה אל כל אוחם פרעה
שבכל הדורות, כולל פרעה הרוסי, מחבריו - מלים
ולחן - אלמונים, ואפרים צל, עולה מרוסיה, משמיע
את הבית הראשון, ברוסית, כפי שנכתב והושר ברוסיה.

השיר הרביעי אשר בתקליט הוא "כחול ולבן".
אפשר לומר, כי הוא נחשב כיום כהמנונם של עולי
רוסיה, כהמנונה של יהדות בריה"מ. מחברו הוא בחור
יהודי בן 26, היושב עדיין שם ומשאת נפשו להגיע
לכאן ואין תימה ששמו אינו נמסר לפרסום. ממש פליאה,
ששיר זה הגיע הנה במקור, וזאת אומרת בעברית.
שמו מלא משמעות: כחול ולבן / זה צבע שלי, כל ימי
אומר: כחול ולבן, כחול ולבן / זה צבע שלי, כל ימי
לעולם! ואילו החרוז הגועל את השיר אומר: כחול
ולבן / אין צבע אחר / כחול ולבן / אני רק חוזר.

מעריב, 12/02/1971

ידיעה עיתונאית שפורסמה בשנת 1971 אודות כותב השיר
ישראל רשל חשפה גילוי חדש, לפיו מחבר מילות השיר הוא
יהודי שביקש להישאר אנונימי מחשש שייתפס וייענש על ידי
השלטונות. ממילות השיר ניכר שהמחבר לא היה בקיא בשפה
העברית אך למרות זאת, הוא הצליח לבטא את כמיהתו לציון גם
בעברית משובשת.

מלחמת ששת הימים:

בשנת 1967 ניהלה מדינת ישראל מלחמה מול מדינות ערב
שגובלות בה (מצרים, סוריה, ירדן). בישראל היה חשש רב
שהמדינה לא תוכל לעמוד במלחמה, אך לאחר שישה ימי לחימה
מדינת ישראל ניצחה. הניצחון עורר הדים בעולם. במהלך
המלחמה, שוחררו שטחי ארץ היסטוריים (כמו הכותל המערבי
והר הבית, הגולן, החרמון, מערת המכפלה, קבר רחל, ועוד)
ושטחה של מדינת ישראל גדל מאוד.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

המלחמה עוררה רגשות ושאיפות לאומיות אצל יהודי העולם בכלל ובקרב יהדות ברית המועצות בפרט, כפי שתוכל לראות בשיר שלפניכם¹¹³

קרא את השיר 'כחול ולבן זה צבע שלי' וענה על השאלות הבאות:

- הצג מהו נושא השיר?
- הסבר מדוע לדעתך יש בשיר טעות לשונית?
- הדגש את המילים החוזרות.

הסבר מה ניסה המשורר להבליט בחזרה על מילים אלו?

- ציין את שמות המקומות המופיעים בשיר. הסבר מדוע בחר המשורר להדגיש דווקא מקומות אלו.
- ציין את הצבעים המופיעים בשיר.
- בהמשך השיר מופיע הביטוי "אין צבע אחר". המשורר גר בברית המועצות בעת כתיבת השיר. הסבר מדוע אין צבע אחר?

199. שאלת חשיבה:

לרוב, יוצרים שמחים לחתום את שמם על יצירותיהם. מדוע להערכתך נמנעו המשורר והעיתון מלפרסם את שם היוצר?

נמק את תשובתך על סמך הנלמד.

הצג איזה ערך אפשר ללמוד מכתיבתו של שיר העוסק בכמיהה לארץ ישראל בתנאים אלו. נמק את תשובתך.

סיפורו של נתן שרנסקי כמייצג סיפורם של אסירי ציון

צפו בסרטון על שחרורו של שרנסקי :

<https://www.youtube.com/watch?v=7t4lQysZYXw&feature=youtu.be&t=501>

200. מדוע אמצעי התקשורת סיקרו בהמוניהם את הגעתו של נתן שרנסקי?
201. מדוע בחר שרנסקי להזכיר בדבריו את השיר "הנה מה טוב ומה נעים"?

¹¹³ מקור הכתבה-

http://jpress.org.il/Olive/APA/NLI_Web/SharedView.Article.aspx?parm=dHT8Nm2GADJOH4MVLkZMmZ0LO6s56AKg4NpBdoLaY7WIdQHnFDTKTZYJuSDJYw%3D%3D&mode=image&href=MAR%2f1971%2f02%2f12&page=62&rtl=true

כחול ולבן זה צבע שלי

לחן: ישראל רשל

כחול ולבן
זה צבע שלי.
כחול ולבן
צבעי אדמתי

כחול ולבן
כחול ולבן
זה פלא ופלא
פזמון...

כחול ולבן,
כמו שיר, כמו חלום.
כחול ולבן
תקוה לשלום.
פזמון...

כחול ולבן
חרמון וכנרת
כחול ולבן
ליבי מזמר את
פזמון...

כחול ולבן
שמים ושלג.
כחול ולבן
זה פלא ופלא
פזמון...

כחול ולבן
אין צבע אחר.
כחול ולבן
אני רק חוזר.
פזמון...

99 אדוני שואל בלעג: דגל מה הוא? קלונס (מס) וְיָרִיעַת אֲרִיגָא לֹא אֲדוּנִי, דָּגֵל הוּא לִמְעֵלָה מִזֶּה. בְּדָגֵל מוֹלִיכִים אֶת הַכְּרִיּוֹת לְכָל מְקוֹם שְׂרוּצִים, אֲפִילוֹ לְאֶרֶץ הַבְּחִירָה. לִמְעַן דָּגֵל הֵם חַיִּים וּלְמַעַן דָּגֵל הֵם מוֹכִנִים לְמוֹת. 99 (במקומו זאב הרצל במכתב חשונה לנחן הירש ב-1895/6)

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ראיון עם נתן שרנסקי (7:24) <https://www.vibby.com/watch?v=Xykgpt6qI>

להכרות מעמיקה יותר עם דמותו של נתן שרנסקי, עייני בדף העבודה הבא לפני הצפייה בשלושת הקטעים מתוך כתבה טלוויזיונית ובה ראיון שקיים אהרון ברנע עם נתן שרנסקי. לאחר הצפייה, עני על השאלות הבאות:

נתן (אנטולי) שרנסקי - אסיר ציון

קטע צפייה ראשון:

1. מלאו את תעודת הזהות של נתן שרנסקי.

מדינת ישראל دولة
משרד הפנים مكتب الداخلية

תעודת זהות بطاقة هوية

שם המשפחה
שם פרטי
שנת לידה
מקום הלידה
לימודים גבוהים
שנת עליה
הקים את מפלגת
כיהן כשר

הלאום

2. מה המשמעות של 'להיות יהודי' לפי שרנסקי?
התייחסו לפחות לשני שלבים בחייו.

קטע צפייה שני - המאבק על החופש

1. הסבירו מדוע שרנסקי אומר שרק אחרי שהוא החליט לעלות ארצה הוא התחיל לחיות כאדם חופשי?
2. ציינו מה עשה הק.ג.ב כדי 'לשבור' את שרנסקי. הסבירו מדוע
3. לפי דברי שרנסקי, האם הוא היה בכלא אדם חופשי? הסבירו ונמקו על פי דבריו.

קטע צפייה שלישי - השחרור:

1. הציגו את העיקרון של ההתנגדות למשטר טוטליטארי על פי שרנסקי.
2. הסבירו כיצד עקרון זה בא לידי ביטוי בזמן שחרורו?

צפו בסרטון סיכום לנושא: אסירי ציון

<https://www.vibby.com/watch?v=7JlHrcq698>

202. 'נחול ולבן זה צבע שלי' – הסבר מדוע ביצירה זו לא נכתב שם המחבר. על פי מה שלמדת, הצג את הרקע ההיסטורי לכתיבת השיר. הסבר מהו המסר המועבר בשיר זה.

203. הצג את דמותו של נתן שרנסקי והסבר מדוע הפך לסמל. על פי תשובתו של נתן שרנסקי לאהרן ברנע, ציין איזה שיר הוא היה שר בצינוק. הסבר מה בשיר זה נתן לו כוח.

204. הצג את דמותה של אידה נודל והסבר מדוע הפכה לסמל. הצג שני קשיים עמם התמודדה אידה נודל, על פי השיר 'שלום לך אידה נודל' שנכתב על ידי נעמי שמר.

העלייה מאתיופיה בשנות 80/90

חומר זה בחוברת נכתב ונערך ע"י המורה שני פיינשו שהסכימה לשתף את כלל תלמידי ישראל בסיכומיה. על כך נתונה תודתנו הרבה.

הקהילה היהודית באתיופיה היא קהילה עתיקה וייחודית המכונה גם "ביתא ישראל". בני הקהילה חשו לאורך הגלות זיקה עמוקה לארץ ישראל וציינו זאת כל שנה בחגיגת חג הסיגד בב"ט בחשוון-יום צום, תפילות וכיסופים לירושלים. ניסיון עלייה של בני הקהילה התרחש בשנת 1862 בהנהגתו של אבא מהרי, אך נכשל.

קהילה יהודי אתיופיה הייתה מרוחקת ומנותקת כמעט לגמרי מהקהילות היהודיות האחרות בעולם. עקב כך היא שמרה על מסורת דתית והלכתית שהייתה שונה מזו שהייתה מקובלת בשאר הקהילות היהודיות.

התנועה הציונית לא פעלה באתיופיה להפצת הרעיון הציוני ולכן כנראה שהקמת מדינת ישראל לא גרמה לתנועת עלייה מקרב יהודי "ביתא ישראל". ניתוקה של קהילה זו והבדלי המסורת שהתפתחו בין יהודי אתיופיה ליתר היהודים בעולם עוררו בקרב יהודים רבים ספקות ושאלות ביחס למוצאם של יהודי אתיופיה וזהותם.

בשנות ה-70 חלו שינויים באתיופיה ובמדינת ישראל שהובילו לעלייתם של קהילת "ביתא ישראל" למדינת ישראל

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

https://www.flickr.com/photos/government_press_office/6388395699/

בשנות ה-60 וה-70 עלו מאות בודדים של יהודים מאתיופיה, כאשר בשנת 1974 אתיופיה ניתקה את יחסיה עם ישראל.

בשנות השמונים עלו לארץ כ-17,000 עולים כש-6500 מותכם הגיעו ב"מבצע משה" בשנת 1985.

בגלל המצב הקשה באתיופיה והרדיפות נגד היהודים שם, הם צעדו ברגל לכיוון ישראל דרך סודן ורבים מאוד נרצחו ומתו בדרך. בשנות התשעים עלו לארץ כ-90 אלף יהודים מאתיופיה, כש-14 אלף מתוכם ב"מבצע שלמה", בו ישראל שילמה "כופר" לאתיופיה בעבור היהודים בסך של 40 מיליון דולר.

יהודי אתיופיה חשו שאיפה תמידית לחזור לא"י, כך למשל הם חוגגים את חג הסיגד בב"ט בחשוון – המביע געגוע לא"י. עם זאת, ריחוקה הגאוגרפי וההלכתי של הקהילה היהודית באתיופיה עוררו שאלו רבות. בפסק של הרב עובדיה זצ"ל משנת 1973 הוא קובע כי יהודי אתיופיה יהודים לכל דבר. פסק זה האיץ את עלייתם.

מבצע העלייה של יהודי אתיופיה עוררו התפעמות בעולם. ישראל הוכיחה בכך שאינה מבדילה בין בני אדם בגלל צבע עורם ומעלה גם את יהודי אפריקה.

החל משנת 1993 החלו להעלות גם את יהודי הפלשמורה (יהודים שנאלצו מפחד לחיות כנוצרים, בדומה לאנוסים בספרד). עד 2012 הועלו כ-20 אלף.

קשייהם העיקריים של עולי אתיופיה הם: גזענות בישראל, בעיות דיור, בעיות שפה, שוני תרבותי ומנטלי.

תמנו שאטה, פנינה

תמנו-שאטה נולדה ב-1981 באתיופיה ועלתה לישראל במצבע משה בהיותה בת שלוש. במקצועה היא עורכת דין ופעילה חברתית שנים ארוכות הפועלת למען קידום של עולי אתיופיה בישראל. הייתה חברת הכנסת הראשונה שנולדה באתיופיה. בבחירות האחרונות התמודדה מטעם מפלגת כחול לבן והפכה להיות השרה הראשונה שנולדה באתיופיה ומכהנת כיום כשרת העלייה. (2021).

(התמונה מתוך ויקיפדיה)

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הכמיהה לארץ ישראל

שיר החסידה

<https://www.youtube.com/watch?v=Y4-y5FqsGxM>

שיר החסידה

מילים: חיים אידיסיס לחן: שלמה גרוניך

עֵפָה חֲסִידָה לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל
בְּנִפְּיָם מְנִיפָה מַעַל הַנִּילוֹס
אֶל אֶרֶץ רְחוֹקָה
מַעְבֵּר לְהָרִים שֵׁם בֵּית יִשְׂרָאֵל
יוֹשְׁבֵי וּמַצְפִּים

חֲסִידָה חֲסִידָה צְחוּת צֹאֵר
מָה רָאוּ עֵינֶיךָ
שִׁירִי לִי סִפּוֹר

שׁוֹתֶקֶת חֲסִידָה אֵינָה פּוֹנֶה מְקוֹר
נִשְׁעָנֶת עַל רִגְלָהּ וְעוֹד מַעֲט תַּחְזוֹר
תִּנְיֹף בְּנֹף גְּדוֹלָה
בְּדֶרֶךְ אֶל הַקֹּר בְּדֶרֶךְ תַּעֲצוֹר
בְּצִיּוֹן עִיר הָאוֹר

חֲסִידָה חֲסִידָה אֲדַמַּת מְקוֹר
הָאֵם יְרוּשָׁלַיִם
אוֹתָנוּ עוֹד תִּזְכֹּר

חֲסִידָה חֲסִידָה לְבֵנֶת בְּנֹף
בְּשָׂרִי בְּשָׁלוֹם הָעִיר
בְּשָׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם

בתפילותיהם של יהודי אתיופיה היה געגוע רב לירושלים. הגעגועים נישאו דרך דמותה של החסידה. אותה ציפור נודדת העושה את המסע שאליו ייחלו יהודי אתיופיה – לעזוב את מקום גלותם ולהגיע לירושלים. 'שיר החסידה' ממחיש את עוצמת הכיסופים לירושלים ואת תחושת הגעגוע. המסע התמידי של החסידה מבטא, מצד אחד, את הרצון של הקורא/שומע להצטרף לחסידה במסעה אל הארץ ולכן התקוות והגעגועים מתמקדות בה. מצד שני התנועה המחזורית של החסידה, שאין לה מקום קבוע ולעולם היא נודדת למרחקים גדולים, מבטאת גם את תחושת הארעיות שחשים יהודי אתיופיה במקום גלותם.

קראו את השיר וענו על השאלות:

1. לאן עפה החסידה?
2. היכן היא עיר האור?
3. סמנו את הבקשות בשיר.
4. סמנו את השאלות בשיר.
5. הסבירו מדוע הכותב של השיר שואל שאלות אלו
- בבית השלישי החסידה שותקת.
- כיצד מפרש השיר את שתיקת החסידה? מה תגובת השיר לשתיקה זו?
200. בבית הרביעי הועלה חשש. מהו החשש?
- מדוע עלה חשש זה לדעתכם?

למחשבה – האנשה היא ייחוס מאפיינים אנושיים למי שאינו אדם למשל לחיות דוממים וכיוב'. מי מאונש בשיר? תוכלו לשער מדוע היה צורך לתת לו תוכנות אנושיות אלו?

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

המסע לארץ ישראל

בשנות ה-60 עלו לארץ כמה מאות מיהודי אתיופיה באופן חשאי. בשנות ה-70 גבר התהליך עם פסיקתו של הרב עובדיה יוסף בשנת 1973 שקבע כי יהודי אתיופיה הם יהודים לכל דבר. בעקבות פסיקה זו בשנת 1975 החליטה המדינה להחיל את חוק השבות על עולים אלו. בנוסף, בשנת 1974 התרחשה באתיופיה הפיכה שהעלתה לשלטון משטר רודני בראשות מְנְגִיסְטוּ הִילֵה מְרִיָם.

המשטר החדש גייס ילדים בני 12 לצבא, סגר את בתי הספר היהודיים ואסר על קיום חוקי הדת היהודית. בנוסף, נאסרו היציאה מאתיופיה ומעבר של אזרחים מאזור לאזור בתוך המדינה. לכל זה התווסף מניע ערכי – דתי אשר הושפע מפעולתם של הקייסים (כהני הדת).

בשנות ה-80 עלו לישראל כ-17,000 יהודים מאתיופיה. כ-6,700 עלו ב"מבצע משה". בשנות ה-90 (עד 1998) הגיעו למעלה מ-37,000 עולים נוספים, מתוכם 14,000 ב"מבצע שלמה". עם עלייתם של יהודי אתיופיה הם נתקלו בקשיי קליטה גדולים אשר נבעו מהשוני בין התרבות המערבית לתרבות המסורתית שממנה הגיעו העולים.

צפו בסרטון: דקה לשמונה – מבצע משה <https://www.youtube.com/watch?v=DRjFX3wMSik>
שאלה: בסרטון מוזכר המשפט: "אנחנו נתנו להם את הגשר ולהם היה את הרצון". מה לדעתכם משמעותו של משפט זה?

סרטונים לחלק הראשון

לפניכם שני סרטונים. צפו בהם וענו על חלק א' של דף העבודה הבא:

מנמל סודן לירושלים <https://www.vibby.com/watch?v=myY8h6N6D>

ערך האחדות – פרדה אקלום <https://www.vibby.com/watch?v=mk1U6aVpy>

עליית יהודי אתיופיה בשנות ה-80-90

חלק א':

לאחר הצפייה בשני הסרטונים, ענו על השאלות:

1. הצג את הקשיים איתם התמודדו העולים מאתיופיה?
2. הציגו את המניע המרכזי לעליית יהודי אתיופיה כפי שמופיע בסרטון.
3. הצג את תהליך העלייה ואת הקשר בין מדינת ישראל ליהודי אתיופיה כפי שהוא בא לידי ביטוי בסרטונים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

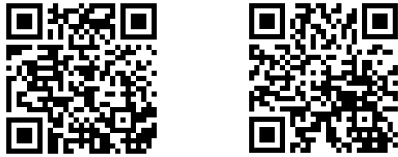
*להלן הסבר על השפה הקולנועית ורכיביה בהתאמה לסרטון:

הרכיב	כיצד הוא בא לידי ביטוי	משמעותו של הרכיב והשפעתו על הצופה
פסקול	מוזיקה דרמטית- המתחלפת מספר פעמים לאורך הסרטון	יוצרת מתח, דריכות אצל הצופה. מכניסה את הצופה לאווירה.
פסקול	קריינות דרמטית, עם עצירות	כני"ל
תנועת מצלמה	המצלמה נעה במהירות על פני המרחבים	משתפת את הצופה בדרך הארוכה אותה נאלצו ללכת העולים ברגל
זווית צילום	צילום של כפות הרגליים	המחשת הקושי בהליכה המרובה
קטע ארכיון	שילוב ריאיון	יצירת אותנטיות, אמינות

לפניהם שני סרטונים. צפו בהם וענו על חלק ב' של דף העבודה הבא:

סרטונים לחלק השני

מבצע משה או מבצע שלמה

מבצע משה <https://www.vibby.com/watch?v=71FyeNSpu>

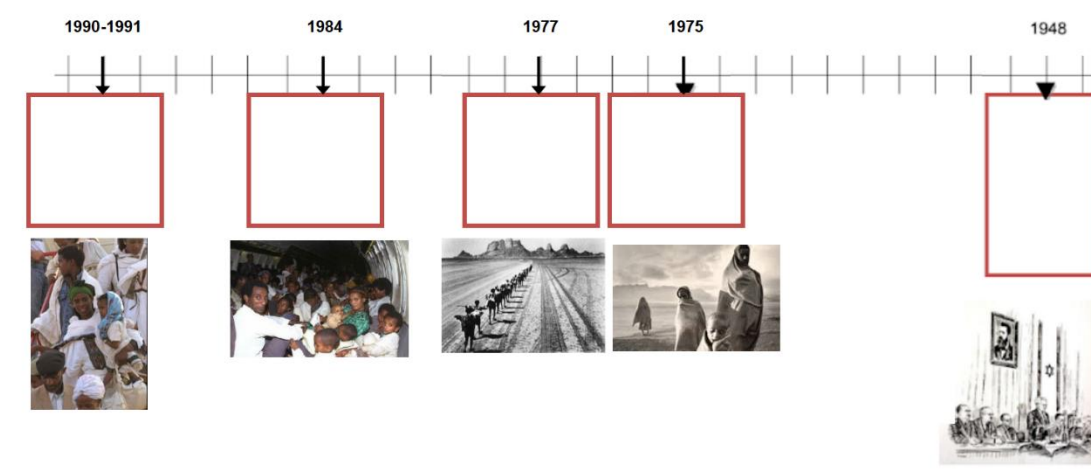
מבצע שלמה <https://www.youtube.com/watch?v=SV6qsZtq8cw>

חלק ב' - מבצעי עליה:

1. ציין את שם מבצע העלייה אליו התייחסת. הצג את סיפור העלייה כפי שמופיע בסרטון.
2. הצג את הקשיים המרכזיים המאפיינים את מבצעי העלייה כפי שהם באים לידי ביטוי בסרטון.
3. הצג את שיתוף הפעולה בין מדינת ישראל לבין העולים מאתיופיה

לסיכום, משימת ציר זמן: סדר על רצף הזמן את האירועים הבאים: **מבצע משה, הקמת המדינה, עליה עצמאית מצומצמת, מבצע שלמה, תחילת המסעות הרגליים לסודן**

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

שאלת יהדותם של יהודי אתיופיה

הניתוק ששרר במשך דורות רבים בין קהילת יהודי אתיופיה לשאר חלקי העם היהודי, העלה ספקות בקרב פוסקי ההלכה וקובעי המדיניות בישראל לגבי יהדותם של בני העדה וממילא לגבי האפשרות לסייע לעלייתם לארץ. בחלק זה נדגיש את השורשים היהודים העמוקים של בני העדה ונביר את התהליך שהביא להכרה ההלכתית ביהדותם.

השיר: המסע לארץ ישראל

<https://www.youtube.com/watch?v=El7qB4l0D8c&t=15s>

המסע לארץ ישראל

מילים: חיים אידיסיס לחן: שלמה גרוניך

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

קראו את השיר וענו על השאלות:

1. ציינו מיהו הדובר בשיר? מדוע לדעתכם הוא הדובר?
2. הציגו, לפי השיר, מה היו הקשיים במסע זה?
3. בדרך כלל בשירים הפזמון חוזר על עצמו. סמן את השינויים בפזמונים. נסו להסביר מה מבטא שינוי זה בפזמון?
4. הסבירו מה לדעתכם מסמל הירח בשיר זה, ומה תפקידו?
5. הבית הרביעי עוסק בקשיים בסוג אחר. הציגו את הקושי העולה מבית זה?
6. האם תוכלו לשער מדוע יש צורך "לשכנע אותם"?

הִנֵּחַ מְשִׁיחַ מִעַל,
עַל גְּבִי שֶׁקֶ הָאֶכָל הַדָּל,
הַמַּדְבָּר מִתַּחְתִּי, אֵין סוּפוֹ לָפָנִים
וְאִמִּי מִבְּטִיחָה לְאֹחֵי הַקִּטָּנִים:

עוֹד מַעֲט, עוֹד קָצֵת,
לְהָרִים רִגְלִים,
מֵאֲמָץ אַחֲרוֹן לִפְנֵי יְרוּשָׁלַּיִם.

אוֹר יָרַח, הַחֹזֶק מִעֲמֵד,
שֶׁקֶ הָאֶכָל שְׁלֵנוֹ אֶבֶד,
הַמַּדְבָּר לֹא נִגְמַר, יָלֻלוֹת שֶׁל תַּנִּים
וְאִמִּי מוֹרִיגָה אֶת אֹחֵי הַקִּטָּנִים:

עוֹד מַעֲט, עוֹד קָצֵת,
בְּקֶרֶב נִגְאָל,
לֹא נִפְסִיק לָלֶכֶת לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.

וּבִלְיָלָה תִּקְפוּ שׁוֹדָדִים
בְּסַכִּינוֹ, גַּם בְּחֶרֶב חֲדָה,
בַּמַּדְבָּר דָּם אִמִּי, הִנֵּחַ עָדִי
וְאִנִּי מִבְּטִיחָה לְאֹחֵי הַקִּטָּנִים:

עוֹד מַעֲט, עוֹד קָצֵת,
יִתְגַּשֵּׁם הַחֲלוּם,
עוֹד מַעֲט נִגִּיעַ לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.

בִּינֵחַ דְּמוּתָהּ שֶׁל אִמִּי
מִבִּטְיָה בִּי; אִמָּא, אֵל תַּעֲלָמִי;
לוֹ הִיָּתָה לְצַדִּי, הִיא הִיָּתָה יְכוּלָה
לְשַׁכְנֵעַ אוֹתָם שְׂאֵנִי יְהוּדִי.

עוֹד מַעֲט, עוֹד קָצֵת,
בְּקֶרֶב נִגְאָל,
לֹא נִפְסִיק לָלֶכֶת לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.

עוֹד מַעֲט, עוֹד קָצֵת,
לְהָרִים עֵינִים,
מֵאֲמָץ אַחֲרוֹן לִפְנֵי יְרוּשָׁלַּיִם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

קטע מהסרט **ירוסלם**: <https://www.vibby.com/watch?v=QJb5YBCTw>

1. מה הביא להיחלשות הקשר בין יהודי אתיופיה לשאר יהודי העולם? אילו בעיות נוצרו כתוצאה מכך?

2. כאשר קמה מדינת ישראל לא הוחל "חוק השבות" על יהודי אתיופיה. נסו לשער מדוע.

שאלת ההכרה ביהדותם של אנשי "ביתא ישראל" באתיופיה עמדה לפתחם של פוסקי ההלכה משעה שהתחדש הקשר בין קהילה זו לשאר חלקי העולם היהודי בעת החדשה. דעות שונות הובעו בנושא. לבסוף, לאחר בקשתם של חוקרים ורבנים שחקרו את הנושא ולאור קריאתם של יוצאי אתיופיה שהצליחו להגיע לארץ וביקשו לאפשר את העלאת הקהילה, נדרש לנושא הרב עובדיה יוסף זצ"ל בתפקידו כראשון לציון, הרב הראשי לישראל.

הרב עובדיה בדק את המקורות השונים התייחס להבדלי ההלכות בין הקהילה לשאר עם ישראל ובעיקר התמקד בפסקים רבניים שניתנו בנושא כבר במאה השש עשרה, לבסוף לאחר דיון ארוך

הכריז הרב עובדיה כי קהילת ביתא ישראל היא חלק מהעם **"...והחלטתי כי הם יהודים שחייבים להצילם מטמיעה ומהתבוללות, ולהחיש עלייתם ארצה, ולחנכם היהודי ברוח תורתנו הקדושה, ולשתפם בבניין ארצנו הקדושה. וישבו בנים לגבולם"**

בעקבות פסיקתו של הרב יוסף הוחל חוק השבות על קהילת ביתא ישראל ומדינת ישראל יחד עם פעילי העלייה והנהגת הקהילה המקומית החלו בסדרת המבצעים שאפשרו את הגעתם לארץ.

דמויות

סיפורם של יונה בוגאלה \ פנינה תמנו-שטה \ הרב משה סולומון כמייצגים את סיפורם של

העולים מאתיופיה

בחר באחד מהאישים הבאים, שעשוי לדעתך להיות מקור השראה לחברה הישראלית. ציין את שמו, הצג את פועלו לפי הסרטון, והסבר מדוע הוא עשוי להיות מקור השראה?

יונה בוגאלה https://www.youtube.com/watch?v=GU_kyRXCJhU

פנינה תמנו-שטה <https://www.youtube.com/watch?v=Esun8oL3Fkc>

הרב משה סולומון https://www.vibby.com/watch?v=mJsMu3Y_w

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

205. **ציין והצג** שני קשיים עמם התמודדו העולים מאתיופיה בדרכם לארץ ישראל. **הצג** את המניע המרכזי לעליית יהודי אתיופיה הבא לידי ביטוי בסרטון "מנמל סודן לירושלים".

206. בחר **אחת** מן הדמויות הבאות : יונה בוגאלה או פנינה תמנו-שטה או הרב משה סלומון. שלושתם עולים מאתיופיה שהפכו לדמויות משפיעות בחברה הישראלית. **ציין** את שם הדמות אותה בחרת.

על פי הסרטון שבו צפית על הדמות שבחרת, **הצג שני** קשיים עמם התמודדה דמות זו. **הצג** את פועלה של הדמות שבחרת.

ציין ערך **אחד** שאתה לומד מפועלה של הדמות שבחרת שהיית רוצה לאמץ לחייך. נמק את תשובתך.

207. לפניך בול שהנפיקה מדינת ישראל בשנת 2011. א. בחר **שלושה** רכיבים בבול **והצג** דרכם את סיפור העלייה של יהודי אתיופיה בשנות השמונים והתשעים.

ב. **הצג שני** קשיים שעמם התמודדו העולים מאתיופיה על פי השיר 'המסע אל ארץ ישראל'. **הצג** ניסיון עלייה מאתיופיה לישראל שארע במחצית השנייה של המאה ה-19. [לא בחומר חורף תשפ"א]

עידן המאה

יש לבחור קונפליקט אחד מבין הארבעה: הסכם השילומים, משפט אייכמן, ואדי סאליב, הפנתרים השחורים.

אחת הפרשיות הקשות בחברה הישראלית בשנותיה הראשונות הייתה **פרשת השילומים** בין גרמניה לישראל.

המצב הכלכלי הקשה מאוד בישראל הוביל את הממשלה להכריז על תקופת צנע. תקופה כלכלית קשה מאוד במדינה אשר נאלצה בו זמנית להתמודד עם גלי עלייה אדירים, משק כלכלי צומח, הוצאות אדירות בנושא הדיור, הרפואה והחינוך, הוצאות מלחמת העצמאות ועוד. ההצעה לבוא במשא ומתן עם ממשלת גרמניה המערבית עלתה כבר ב-1950 אולם נדחתה, ולאחר מכן עלתה שוב ב-1951. לבסוף בן גוריון מקבל החלטה להתחיל במו"מ שכזה. קנצלר גרמניה, אדנאואר, נחשב למתנגד גדול של המשטר הנאצי בזמנו וגם בזמן היותו קנצלר. הוא ראה במעשי הנאצים חרפה והרבה להגיד שהנאצים הם כתם שחור על

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

ההיסטוריה של גרמניה לעולמים. לטענתו, העם הגרמני היה שבוי בידי קומץ אנשים אכזרים ושהעם הגרמני עצמו היה הקרבן שלהם. מצד שני הוא לא מיהר להעמיד לדין פושעים נאצים. התנאי של מדינת ישראל לפתיחה של מו"מ עם גרמניה המערבית היה הכרזה של הקנצלר שגרמניה נוטלת על עצמה אתה אחריות לפשעי הנאצים כלפי העם היהודי. ואכן, הקנצלר העביר הכרזה שכזו בפרלמנט הגרמני ב-1951.

כאשר הובאה אל הכנסת הצעה לאישור הסכם השילומים עם מערב גרמני – התחוללה במדינה סערה גדולה, שהייתה עלולה בקלות להגיע לידי מלחמת אזרחים. הסכם השילומים קבע כי גרמניה לוקחת את האחריות על פשעי הנאצים, וכי השילומים אינם מהווים סליחה ומחילה על מעשי הגרמנים בתקופה הנאצית. הוא קבע שגרמניה תעביר לישראל סכומי כסף גדולים מאוד וסחורות רבות, במטרה לשקם וליישב את הפליטים היהודיים שהגיעו למדינת ישראל החדשה. בנוסף, גרמניה התחייבה לתשלום חודשי קבוע לניצולי השואה – רנטה – על אבדן הזכויות הבסיסיות שלהם בתקופת השואה.

ההסכם חולל סערה גדולה מאוד בישראל, כאמור. ניצולי שואה השוו את ממשלת ישראל למעשי היודנרט בשואה. החלו הפגנות כנגד ההסכם והגדולה ביניהם הייתה בירושלים בזמן שעלתה ההצעה בכנסת. בהפגנה השתתפו עשרות אלפים. היא החלה בכיכר ציון והמפגינים צעדו אל משכן הכנסת ששכן אז ברחוב קינג ג'ורג'. מנחם בגין, מנהיג חירות ואצ"ל לשעבר, קרא לפתוח במרד אזרחי נגד המדינה, גם במחיר חיי אדם. השוטרים פיזרו את ההפגנה בכוח רב. אבנים הושלכו אל הכנסת והיו חברי כנסת שנפגעו. בגין נשא נאום בכנסת וכינה את בן גוריון 'פשיסט' ו'חוליגן'.

התומכים בהסכם טענו:

- 👉 ישראל בסכנה ממשיית מבחינה כלכלית והכספים חשובים מאוד להמשך קיומה.
- 👉 גרמניה המערבית היא "גרמניה האחרת". אין בה עוד שלטון נאצי ולכן אין סיבה לא להתייחס לעם הגרמני כמו לכל עם.
- 👉 גרמניה הפכה לחלק מכלל העמים ב-1952 ולכן אין תוקף עוד לבידוד בין-לאומי מצדנו.
- 👉 אי קבלת הכספים תיצור מצב של 'הרצחת וגם ירשת' שכן – הכספים יישארו בידי גרמניה.
- 👉 מן הצדק שגרמניה תסייע בקליטת העולים מאירופה שהגיעו חסרי כל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

המתנגדים להסכם טענו:

- ☞ ההסכם הוא כתם מוסרי על הממשלה והמדינה. מדובר בסליחה ומחילה לגרמנים ולא ניתן לסלוח ולמחול על המעשים ועל הרצח בשביל כסף!
- ☞ קבלת השילומים זה מעילה בצוואת הקרבנות ובגידה בזיכרון שלהם.
- ☞ נכון שמעמדה הבינלאומי של גרמניה הולך ומשתפר, אך הסכם השילומים ייתן לה לגיטימציה ולא ייתכן שדווקא ישראל תסייע בתהליך זה.
- ☞ הסכומים שמשולמים הם אולי 5% מהכספים האמיתיים שנשדדו מהיהודים, אז צדק אין כאן.

המתנגדים להסכם היו משני צדי המתרס הפוליטי – מצד שמאל מפ"מ ומק"י – שהיו מפלגות קומוניסטיות. הן התנגדו גם בשל "זכר הנספים" שלדעתם חולל וגם כיוון שלא רצו שישראל תחמם את היחסים עם המערב הדמוקרטי אלא דווקא עם המזרח הקומוניסטי.

מצד ימין של המפה הפוליטית התנגדו חירות ו"הציונים הכלליים" שראו בהסכם פגיעה בכבוד הלאומי וטענו שמי שחותם הסכם עם השטן, נדבק בו חלק מהשטניות שלו. גם המפלגות הדתיות והחרדיות התנגדו באופן כללי להסכם, אולם בקרב המזרחי היו גם קולות בעד.

בסופו של דבר ההסכם עבר ברוב של 61 קולות בעד ו-50 נגד. 9 נמנעים או נעדרים.

תוצאות ההסכם היו שהכספים שהועברו סייעו מאוד להקמת התעשייה הישראלית וצמיחתה של המדינה. הרנטות האישיות ניתנו עפ"י פניות הניצולים. היו כאלו שהגיעו לקבלן והיו שסירבו בכל תוקף לקבל את הרנטות – בעיקר אנשי חירות.

לדיון: הסכם השילומים יצר מתחים בחברה הישראלית. האם הוא היה חיוני?

לדיון: האם, בראייה לאחור, הסכם השילומים היה נכון למדינה או לא?

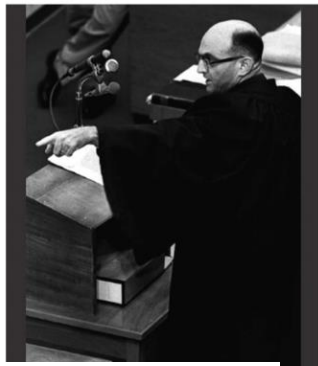
= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

208. הצג מהו הסכם השילומים עם גרמניה. הסבר עמדה אחת בעד ההסכם ועמדה אחת נגד ההסכם.

משפט אייכמן

אדולף אייכמן היה אחד מבכירי המנגנון הנאצי, אבל יותר מכך הוא היה האדם העיקרי שהיה אחראי על השילוחים של היהודים אל מחנות המוות. עוד לפני המלחמה הוא מונה להיות ראש "המשרד להגירת יהודים" ובמהלך המלחמה היה לראש המחלקה היהודית בגיסטאפו. פועל יוצא מכך היה אחריותו הישירה לשילוחים למחנות, ובעיקר בכל הנוגע ליהדות הונגריה.

בסיום המלחמה הוא ברח לארגנטינה, כמו פושעים נאצים רבים. הוא הסתתר תחת זהות בדויה בשם ריקרדו קלמנט. הוא נלכד שם ב-1960 והועבר לישראל. ב-1961 נפתח נגדו המשפט, לאחר תשעה חודשים של איסוף ראיות. עורך דינו היה גרמני, מאחר שאף ישראלי לא הסכים להיות סניגור שלו.

גדעון האוזנר בבית המשפט

דברי הפתיחה של גדעון האוזנר, התובע הכללי, העידו עד כמה הוא מדבר כנציג העם היהודי: "במקום בו אני עומד לפניכם, שופטי ישראל, ללמד קטגוריה על אדולף אייכמן - אינני עומד יחידי. עימדי ניצבים כאן, בשעה זו, שישה מיליון קטגורים. אך אין הם יכולים לקום על רגליהם, לשלוח אצבע מרשיעה כלפי תא הזכוכית ולזעוק כלפי היושב שם - אני מאשים. מפני שאפרם נערם בין גבעות אושוויץ ושדות טרבלינקה, נשטף בנהרות פולין וקבריהם פזורים על פני אירופה לאורכה ולרוחבה. דמם זועק, אך קולם לא יישמע. אהיה על כן אני להם לפה ואגיד בשמם את דבר האישום הנורא".

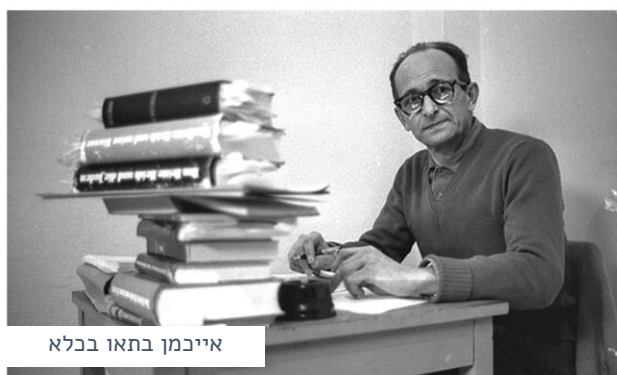
המשפט היה בעל חשיבות גדולה מאוד - המדינה תבעה אדם שביצע את הפשע עוד לפני הקמת המדינה, ובמקום אחר בגלובוס. ואילו המשפט בא להוכיח את תפקידה של ישראל - כנציגת העם היהודי בעולם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

למעשה, היה די בניצול שואה אחד שיספר את שעבר, וכיצד משפחתו נרצחה. אולם לתובע הכללי, כמו גם למדינת ישראל כולה, היה חשוב להעלות אל דוכן העדים עוד ועוד עדים, שיספרו את הייסורים שעברו. מאחר שהמשפט הועבר בשידור חי ברדיו, הציבור עקב אחר המשפט בשקיקה. לראשונה שמעו אנשים את הסיפור של ניצולי השואה בלי ביקורת.

אייכמן טען כי היה "בורג קטן במערכת" ולא היה בכוחו להביע התנגדות. אולם בית המשפט השיב על כך כי יכול היה לפרוש, וגם אם היה פקיד צייתן - אסור היה לו לבצע פקודות אלה של רצח.

בסיומו של המשפט נגזר על אייכמן גזר דין מוות.

אייכמן בתאו בכלא

החשיבות הנוספת הגדולה של המשפט הייתה שמיעת עדויות הניצולים. עד אז לא הרבו לשמוע את העדויות ונהגו להביט אל הניצולים כ"איך זה שכולם מתו ואתם ניצלתם? מה עשיתם בשביל להינצל?!". או שהסתכלו עליהם כעל "הולכים כצאן לטבח". דרך סיפורם האישי במשפט, החל שינוי בתודעה של השואה בארץ. החלו אנשים להבין שהגבורה לא הייתה רק במרד - אלא במעשי היומיום.

ק. צטניק - יחיאל דינור

ניצול שואה, סופר ואיש-עדות במשפט אייכמן. דינור נולד ב-1909 בפולין, היה תלמיד ישיבת "חכמי לובלין", נישא לפני המלחמה והיה מורה בבית יעקב בעיר לודז'. במהלך השואה איבד את אשתו וכל משפחתו שנרצחו.

לאחר עלייתו לארץ נישא בשנית, ועסק במשך שנים בכתיבת ספרים בהם היה חוזר אל אושוויץ. שמו הספרותי היה ק. צטניק כיוון שהמונח "קצטניק" היה המספר שקעקעו ליהודים על היד במחנה. במהלך משפט אייכמן הוא העיד עדות מסעירה במהלכה התעלף מהתרגשות והפך להיות הסמל של המשפט.

בחיוו החדשים לאחר המלחמה, במדינת ישראל, הוא נאבק רבות בזהותו הקודמת שלפני המלחמה וניסה לעשות הכול כדי למחוק אותה. בין היתר נהג לחפש עותקים מספרים שכתב לפני המלחמה ולשרוף אותם.

הוא נפטר ב-2001.

(התמונה מתוך ויקיפדיה)

לדיון: האם לדעתך משפט אייכמן "עשה את התפקיד" שלו והציג את השואה לציבור?

209. למרות שניתן היה לשפוט את אייכמן גם בהצגת ראייה אחת נגדו, בחרה מדינת ישראל לערוך משפט ארוך עם עדים רבים. הסבר מדוע.

הפער העדתי

כפי שכבר למדנו, מדינת ישראל התמודדה מיום הקמתה עם גלי עלייה גדולים של יהודים שהגיעו מכל תפוצות עולם. צרפת, בלגיה, הולנד, גרמניה, פולין, רוסיה, אמריקה הצפונית ואמריקה הלטינית, עירק, איראן, תימן, ספרד, מרוקו, אלג'יר, תוניס, מצרים, אתיופיה ומכל מקום אחר בעולם – יהודים עלו לארץ.

כל עדה הגיעה לארץ עם מטען תרבותי משלה. תרבות, שפה, מוסיקה. לדוגמה, מאכלים של עדה אחת, פעמים שהיו שונים באופן מוחלט מתרבויות אחרות. אנשים שהגיעו ממרוקו פגשו כאן **לראשונה** אנשים שהגיעו מפולין, ואנשים שהגיעו מגרמניה פגשו כאן **לראשונה** אנשים שהגיעו מעירק או מתימן.

כפי שכבר למדנו, בקום המדינה ההתייחסות של הנהגת המדינה לַבְּלִיל התרבויות האלה היה ניסיון ליצור "כור היתוך"¹¹⁴ – יצירה של תרבות אחת אחידה – התרבות הישראלית. אבל במדינה בה תרבות אחת שומעת מוסיקה מסוימת ותרבות אחרת שומעת מוסיקה אחרת, אלו אוכלים מאכלים כאלו ואלו מאכלים אחרים – קשה מאוד ליצור תרבות אחידה. ואכן, "כור היתוך" נחל תבוסה גדולה.

יתר על כן – ההנהגה הואשמה שאינם רוצים ליצור למעשה "תרבות ישראלית חדשה" אלא "תרבות אשכנזית ישראלית חדשה", כלומר: לאלץ את בני עדות המזרח לקבל את התרבות האשכנזית כתרבות שלטת. [התכנית "היהודים באים" ממחישה את הנושא הזה בברקוד הסרוק].

סביב כל אלה החלה תחושה של מרמור בקרב האוכלוסיות בני עדות המזרח. כאשר את בני עדות המזרח שיכנו בשכונות שערבים ברחו מהם¹¹⁵, את בני עדות אשכנז שיכנו בשיכונים איכותיים יותר, ובערים מרכזיות יותר. כאשר נדחסו העולים למעברות, העולים מארצות אירופה עזבו מהר יותר את המעברות לשיכון קבע.

בנוסף, כל ההנהגה, או לפחות רובה הגדול, היו בני עדות אשכנז. נכון שההנהגה, בראשות בן גוריון, נאבקה כנגד התרבות הגלותית של כתיבה ודיבור ביידיש, אבל עדיין – כל בעלי עמדות המפתח היו מבני עדות אשכנז, דבר שגרם מהר מאוד להתמרמרות בקרב העולים מארצות האסלאם,

¹¹⁴ **כור היתוך** – המושג כור היתוך הוא מושג "מושאל" מעבודת הנפח אשר מכניס ברזל אל תנור בחום גבוה מאוד וממיס אותו ואז יוצר בו את מה שהוא רוצה. והנמשל: הכנסת כל הגלויות לתוך "תנור" אחד ויצירת תרבות ישראלית חדשה.

¹¹⁵ במהלך מלחמת העצמאות ערבים שגרו בערים מעורבות ובכפרים שונים ברחו מהבתים מפחד שצה"ל יערוך בהם טבח. רובם הגדול ברח למדינות הסמוכות.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

בעיקר כשזכו ליחס מלגלג ומשפיל (בני עדות המזרח כונו 'שווארצ'ע חייע' = חיה שחורה (ביידיש), ובני עדות אשכנז כונו ע"י הספרדים "בוזבזים" - בגלל שביידיש משתמשים הרבה במילה ווּז (=מה).

בפרק שלפנינו נסקור שתי מהומות שהתרחשו בשלושים השנים הראשונות בישראל וקשורות למתח בין בני עדות אשכנז לבני עדות המזרח - מאורעות ואדי סאליב וארגון הפנתרים השחורים.

מאורעות וואדי סאליב

וואדי סאליב הייתה שכונה בחיפה-תחתית שתושביה הערבים ברחו ממנה במלחמת העצמאות. בזמן העלייה הגדולה בתחילת שנות ה-50 הגיעו לשכונה 15 אלף תושבים, בעיקר ממרוקו ומארצות צפון אפריקה.

השכונה הייתה שכונת עוני, תנאי תברואה קשים ושיעור גדול של קשישים, ילדים וחולים במחלות כרוניות. המגורים בשכונה היו צפופים מאוד. רוב התושבים בשכונה היו מובטלים וחלק גדול מבני הנוער נשרו מהלימודים. מסיבה זו גם היו הרבה אירועי פשע ואלימות.

בסמוך לוואדי סאליב היו שכונות כמו הדר וכרמל ששם התגוררו יהודים אירופאים, עם בתי קפה נאים ועסקים מודרניים, מה שעורר כמובן קנאה וניכור.

את בית הקפה בוואדי סאליב ניהל דוד בן הרוש, שיהיה המנהיג של ההתקוממות. הוא עלה ממרוקו ב-1947 כמעפיל ונלחם במלחמת העצמאות.

בשנת 1958 הוא הקים ארגון קטן בשם **"ליכוד עולי צפון אפריקה"** במטרה להיאבק לשיפור המצב. הוא ידע עברית היטב ולכן יכול היה לשלוח מכתבים לרשויות בשם תושבי השכונה. היו לו שאיפות פוליטיות והוא ראה את עצמו כמנהיג עדתי, אך לא מצא את עצמו במפא"י¹¹⁶ (מפלגת פועלי א"י).

ביולי 1959 שוטר פצע בירייה שיכור מתפרע תושב השכונה. בעקבות קולות הירי תושבים רבים התגודדו ופרץ עימות אלים בינם לבין השוטרים.

למחרת החלו שמועות שהשיכור מת ואורגנה הפגנה בראשה עמד בן הרוש. בהפגנה נישאו דגלים שחורים, והמפגינים יצאו אל שכונות הדר וכרמל וידו שם אבנים, הציתו מכוניות, שברו חלונות ראוהו ובזזו חנויות. המשטרה ניסתה לפזר את המפגינים בכוח, 13 שוטרים ושני מפגינים נפצעו.

¹¹⁶ **מפא"י** - מפלגת פועלי ארץ ישראל הייתה המפלגה הגדולה והמרכזית מקום המדינה ועד לשנות השבעים, בשינוי שמות שונים עד לגלגולה הנוכחי כ"מחנה הציוני" ומפלגת "העבודה". בראש המפלגה עמד דוד בן גוריון והיא נחשבה בעיני המזרחיים למפלגה אליטיסטית ומנוכרת בשל כך שרוב חבריה היו יוצאי אשכנז.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

שלושה שבועות לאחר מכן התקיימה אסיפת בחירות של מפא"י. אל האסיפה הגיעו צעירי השכונה בראשות בן הרוש. הוא ירה באוויר אך איש לא נפגע. הוא הסגיר עצמו למשטרה ובנוסף המשטרה עצרה 60 מתפרעים. החלק האחרון של הפרשה היה בבית המשפט, כאשר נגזר על בן הרוש מאסר קצר. העצורים המשיכו להיאבק מהכלא ובן הרוש הכריז שביתת רעב וניסה להתאבד.

בציבור הדעות לגבי האירוע היו מעורבות. היו שטענו שיוצאי צפון אפריקה אלימים ופרועים וצריך לשבח את המשטרה שהתאפקה. כמעט כל העיתונים גינו את "החוליגנים" וגם בתי- המשפט והכנסת הצטרפו אליהם.

אחרים טענו כי המהומות היו מוצדקות ושהמשטרה הגיבה בחריפות רבה מדי. מפא"י האשימה גורמים "אנטי-סוציאליסטיים" (מתנגדים למפא"י) במהומות והאופוזיציה בימין ובשמאל האשימה את הממשלה במדינות של אפליה כלפי יוצאי ארצות האסלאם. כל זרועות השלטון- הממשלה, הכנסת, המשטרה, בית המשפט והעיריות חברו יחד כדי להשתיק את הפרשה. גם העיתונות עשתה דה-לגיטימציה למנהיגי המפגינים וקראה להם חוליגנים והציגה אותם כפושעים.

כולם ידעו שיש בעיה אבל סירבו להודות כי יש אפליה קשה.

בעקבות האירוע הוקמה ועידת חקירה ממלכתית לבדוק את הגורמים להתפרעות, אבל היא לא הייתה מוסמכת להמליץ אלא רק לחקור את פעולות המשטרה ומניעי המתפרעים. באוגוסט נמסר הדו"ח של הוועדה, שקבע שמאחורי המהומות לא היה גוף מאורגן כלשהו והן הוגדרו כמהומות בין עדתיות. הדו"ח קבע שעולי צפון אפריקה לא הופלו לרעה בהשוואה לבני עדות אחרות אבל יש לגלות ערנות רבה יותר למצוקותיהם ולתנאי החיים שלהם. מאורעות אלה הן ביטוי חברתי ופוליטי ראשוני לתחושות של קיפוח ואפליה של יוצאי ארצות האסלאם. זה היה ביטוי לפער התרבותי בין החברה הקולטת עלייה לבין העולים עצמם מצפון אפריקה. הייתה תחושה שקיימת אפליה מצד הממסד הקולט שהיה ברובו אשכנזי. בפעם הראשונה נחשפו אזרחי המדינה לנושא הקיפוח העדתי והחל דיון ציבורי בנושא גם בעיתונות וגם מעל בימת הכנסת במשך שנים ארוכות.

אירועים אלו חשפו בפעם הראשונה את הבעיות והכשלים בתהליך הקליטה ולראשונה הציבור הישראלי היה מודע לכך שיש "ישראל שנייה" ויש פערים בין האוכלוסיות השונות.

הפעולות שננקטו לאחר פרסום הדו"ח-

✍ במטרה לפתור את בעיית הדיור החל זירוז במתן קצבאות למשפחות ברוכות ילדים.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

✍ הוגדל שכרם של הפועלים.

✍ הורחב הסיוע הכספי כדי לפנות את המעברות ולהעביר את יושביהן לשיכונן קבע.

השפעה חשובה נוספת של המאורעות הייתה מבחינה פוליטית - עד המאורעות המפלגות התייחסו אל העולים מארצות האסלאם כ"קולות" בבחירות ולא יותר מזה. כעת חל גידול במספר המועמדים יוצאי אפריקה ואסיה ברשימות לכנסת.

אירועים אלו היו רק הביטוי הראשון למאבק נגד האפליה התרבותית והחברתית של יוצאי ארצות האסלאם. בשנות השבעים יקום ארגון "הפנתרים השחורים" כמחאה נוספת.

210. הצג מה הן מהומות ואדי סאליב. הסבר כיצד ניסתה הממשלה לפתור את המשבר.

**לדיון: מאורעות ואדי סאליב הציטו לראשונה את השסע העדתי בישראל.
האם לדעתכם הממשלה נהגה ראוי במפגינים ובדרישותיהם?**

לדיון: האם גם כיום בני עדות המזרח חשים מקופחים?

הפנתרים השחורים

כמו אירועי ואדי סאליב, גם קבוצת מחאה זו - הפנתרים השחורים - צמחה בשכונת מצוקה, שכל תושביה היו מזרחיים - שכונת מורשה בירושלים, או בשמה הערבי - מוסררה. קבוצה של צעירים מהשכונה טענה כי הרשויות מתעלמות מהם והקימו תנועת מחאה. הם קראו לתנועה "הפנתרים השחורים" כמו שמה של התנועה שלחמה לזכויות השחורים בארה"ב.

התנועה החדשה ביקשה לקיים הפגנה, אך לא קיבלה אישור מהמטרה. ההפגנה התקיימה באופן לא חוקי בכל זאת, והפכה להיות מהידועות במדינת ישראל. היא הייתה סוערת וזכתה לפרסום רב בתקשורת. גולדה מאיר, ראש הממשלה באותם הימים, לא הכירה בהם כתנועה חברתית וקראה להם "פורעי חוק". למרות זאת היא הסכימה לפגוש את הנציגים אצלה במשרד. הפגישה לא השיגה את המטרה שלה, וגולדה צוטטה כמי שאמרה על אותם הנציגים "הם לא נחמדים"¹¹⁷.

התנועה המשיכה לקיים הפגנות בלתי חוקיות, עד שההפגנה בכיכר ציון בירושלים יצאה מכלל שליטה, ועשרות שוטרים ומפגינים נפצעו מבקבוקי תבערה ואבנים, ומנגד מאמצעים לפיזור הפגנה של השוטרים.

¹¹⁷ הם לא נחמדים - באמירה זו, "הוכיחה" ראש הממשלה את הניכור בין השלטון האשכנזי לציבור המזרחי לכאורה, ואמירה זו הפכה להיות מהמפורסמות ביותר.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

רק לאחר ההפגנה הזו, הסכימה הממשלה להתחיל לדון בנושא העדתי וההפליה העדתית. **הוקמה**

ועדה ציבורית שבדקה ומצאה שטענות הפנתרים השחורים נכונות. בעקבות ההחלטות הוגדלו מאוד תקציבי הממשלה שעסקו בכל הנושאים הקשורים לרווחה ולעניינים חברתיים. ניסיונה של התנועה להפוך להיות כוח פוליטי לא הצליח כשלא עברו את אחוז החסימה בבחירות 1973. אבל השפעתה הייתה גדולה כמו למשל פרויקט שיקום שכונות שיצא לפועל, אבל עיקר ההצלחה שלה היה בהעלאת המודעות לבעיית הגזענות והאפליה.

לדיון: האם מחאת הפנתרים השחורים סייעה להשתלבות ולשוויון של בני עדות המזרח?

211. ישנם שטוענים שמהומות ואדי סאליב היו ההתחלה של 'הפנתרים השחורים'. הסבר מדוע.

212. בעשורים הראשונים לאחר קום המדינה התמודדה מדינת ישראל עם קונפליקטים שהייתה להם השפעה רבה על החברה בישראל.

בחר בשאלה אחת בלבד על פי הנושא שלמדת:

אם למדת על תודעת השואה וניצוליה, ענה על השאלה הזאת:

ההצעה לחתום על הסכם השילומים בשנת 1952 עוררה ויכוח סוער בחברה הישראלית. הצג את הסכם השילומים.

ציין והסבר עמדה אחת של כל צד בוויכוח זה (סך הכול – שני הסברים).

אם למדת על הפער העדתי והמאבקים לשוויון, ענה על השאלה הזאת:

הסבר את הרקע שהוביל לאירועי ואדי סאליב.

הצג שתי פעולות שנקטה ממשלת ישראל בתגובה על האירועים האלה.

הסכסוך הערבי-יהודי

מלחמת ששת הימים

- במלחמת ששת הימים היו שותפים מספר צדדים:
- סוריה
- ירדן
- מצרים
- ישראל

גורמים למלחמה: סוריה

- "המלחמה על המים" והמאבק על האזורים המפורזים הסלימו ביותר את המצב בגבול הסורי.
- ניסיונות הסורים להטות את מי מקורות הירדן נכשלו עקב תגובתו התקיפה של צה"ל, אך המאבק על האזורים המפורזים נמשך כאשר ישראל עומדת על זכותה להתיישבות ועיבוד האדמות באזורים אלו. באפריל 1967 ארעה תקרית נרחבת באזור קיבוץ האון בדרום מזרח הכינרת.
- בתגובה לירי סורי הופעל חיל האוויר בעומק השטח הסורי ובקרבות אויר הופלו 6 מטוסים סוריים, חלק מהם מעל דמשק. תקרית זו נחשבת לאחת התקריות שקרבו את המלחמה.
- כמו כן תמכה סוריה בגלוי בפעולות חבלה שהחלו להתבצע ע"י ארגונים פלשתינאים ונתנה להם חסות בשטחה.

גורמים למלחמה: ירדן

- הקמת אש"ף ופעולותיו נגד ישראל-1964
- בוועידת הפסגה הערבית הראשונה (1964) הוחלט על הקמת אש"ף. בשנת 1965 החל ארגון אל - פתח בהנהגת יאסר ערפאת בפעולות טרור וחבלה נגד ישראל.
- פעולות הטרור נעשו בצפון ובמרכז. פעולות טרור אלו נעשו בגיבוי סוריה אשר נתנה לאנשי אל - פתח וכן לארגוני חבלה אחרים חסות בשטחה.
- ירדן הייתה מעוניינת להוכיח פעילות אקטיבית נגד ישראל כחלק ממאבק הכוחות בעולם הערבי.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- ישראל הוטרדה מאד מסוג פעילות חדש זה נגדה והגיבה בפעולות גמול, בעיקר בשטח ירדן.
- הפעולה הבולטת ביותר הייתה פשיטה על הכפר סמוע בדרום הר חברון, אשר נערכה לאור היום, תוך כדי הפעלת שריון ומטוסים והתנגשות עם הצבא הירדני (יולי 1966). פעולה חריגה זו החריפה אף היא את המתח הכללי.

גורמים למלחמה: מצרים

- ב-16 במאי 1967 תובעת מצרים את פינויים של המשקיפים מטעם האו"ם מסיני.
- ב-22 במאי 1967 מורה נאצר, נשיא מצרים, על סגירת מיצרי טיראן (האפשרות להכניס אניות לנמל אילת).
- ב-30 במאי נחתם הסכם הגנה בין מצרים לירדן.

גורמים למלחמה: ישראל

- בשנים - 1966-1967 ישראל הייתה נתונה במשבר.
- מיתון עמוק בכלכלה התפשט וגרם לאבטלה גוברת ולדאגה עמוקה לגורלה הכלכלי של ישראל.
- דוד גוריון פינה את מקומו לאחר משבר פנימי ממושך וראש הממשלה החדש, לוי אשכול, נחשב כאיש מתון והססן.
- התפתחויות אלו נראו ע"י הערבים וכן ע"י גורמים אחרים (בריה"מ) כסימנים להחלשת ישראל ולירידה בעוצמתה.

מהלך המלחמה

- ב-5.6.67 החלה ישראל בהתקפה במפתיע על חיל האוויר המצרי. חיל האוויר המצרי הושמד כולו על הקרקע, מה שהוביל למעשה לחשיפת המרחב האווירי לטובת ישראל.
- ברמת הגולן פעלו כוחות צה"ל מתוך ידיעה שבכל מקום ששתולים אקליפטוסים הוא למעשה בסיס צבא סוריה, והשמידו את הבסיסים מהאוויר.

תוצאות המלחמה

- ישראל חזקה את כוחה, השיגה ניצחון מוחץ, הוכיחה את יכולתה הצבאית ואת תושייתה. התחזקה האמונה בכוחה הצבאי של ישראל ומעמדה הצבאי נראה ללא ערעור.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- **ישראל שיפרה את מצבה הכלכלי.** בעקבות המלחמה נעלם המיתון הכלכלי והחלה תקופה של שפע כלכלי. קשרי ישראל עם מדינות רבות התהדקו ונוצרה תנופה כלכלית מחודשת. פעילות הממשלה בשיקום ובביצור השטחים שנכבשו על ידה, וכן הקשרים הכלכליים עם האוכלוסייה הערבית בשטחים – הביאו לגאות כלכלית.
- **החזקת ה"שטחים":** עם תום המלחמה שלטה ישראל על כל שטחי ארץ ישראל המנדטורית¹¹⁸, רמת הגולן וכל חצי האי סיני עד לתעלת סואץ. בכך רכשה לעצמה ישראל עומק אסטרטגי אשר היה חסר לה מיום הקמתה. החזקת שטחים הגדולים פי שלשה משטחה של ישראל יצרה בעיות רבות של שליטה על אוכלוסייה ערבית גדולה, וכן ויכוח בתוך ישראל על עתיד השטחים. ישראל לא ספחה את השטחים למעט ירושלים המזרחית ועתידם נשאר שנוי במחלוקת בין אלה שרצו לספחם לבין אלה שקראו להחזירם תמורת שלום. כמו כן קמו תנועות שונות אשר חדדו את הוויכוח בתוך ישראל בענייני מדינה וחברה.
- **ההתיישבות בשטחים:** המלחמה הולידה תנועת התיישבות גדולה בשטחים: ביהודה ושומרון, בקעת הירדן, בצפון סיני (חבל ימית) ובבקעת הירדן. ההתיישבות בשטחים שינתה את פני ההתיישבות בארץ ישראל, אך עוררה ויכוח בציבור אם יש בכך צורך.
- **חיזוק המורל הלאומי בישראל:** המלחמה גרמה למעבר של האוכלוסייה בישראל מהרגשת חרדה קיומית לפני המלחמה לחיזוק המורל הלאומי ואף לאופוריה לאחריה. נוצרה הרגשה כי ישראל היא בלתי מנוצחת וכי היא "אימפריה אזורית".
- הרגשה זו הביאה לזלזול ביכולתם של הערבים, באמונה כי מדינות ערב יעשו שלום עם ישראל לאור תוצאות המלחמה.
- **חיזוק הקשר בין ישראל ויהודי התפוצות** – מלחמת ששת הימים הגבירה ביותר את הזדהות יהדות התפוצות עם מדינת ישראל. מדינת ישראל הפכה לגורם מרכזי בחיי יהודי התפוצות וכמקור לגאווה ולהזדהות עמה. כמו כן גברה העלייה לישראל.

לדיון: האם השטחים ששחררו/נכבשו ב-1967 אמורים לשמש ככלי מיקוח למטרות הסכמי שלום או שעלינו ליישב אזורים אלה?

הרב גורן, שלמה

רבים רואים בסיפור חייו של הרב שלמה גורן את סיפור חייה של מדינת ישראל בתחילת דרכה. הוא כיהן כרב הראשי לצה"ל מקום המדינה ועד ל-1971, והיה בין משחררי הכותל במלחמת ששת הימים, אליו רץ עם שופר וספר תורה בלי חשש מצליפות הירדנים. בנוסף, הוא היה גם ממשחררי מערת המכפלה וקביעת העובדות בשטח במערה לגבי הכוח הסדיר של צה"ל שם.

הרב גורן כיהן כרבה הראשי של מדינת ישראל בשנים 1983-1972. נפטר ב-1994.

¹¹⁸ שטחי יהודה ושומרון

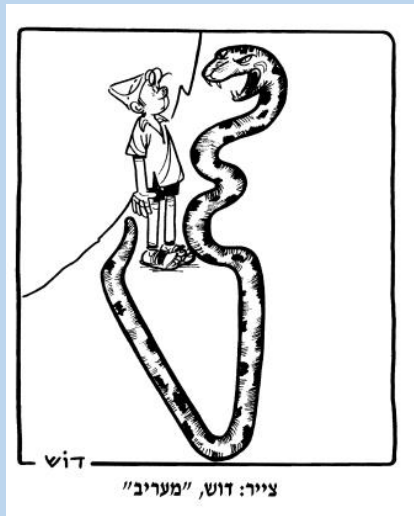
= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

213. הצג שני מוקדי מתיחות שהיו בין ישראל לבין מדינות ערב, בתקופה שקדמה למלחמה ששת הימים.
הצג שתי השפעות של ניצחון ישראל במלחמת ששת הימים על החברה היהודית בארץ או בעולם.

214. עיין בנספח לשאלה, ובו מוצג איור שפורסם בעיתונות הישראלית לפני מלחמת ששת הימים וענה על שני סעיפי השאלה א-ב.

א. הצג את המצב של ישראל בתקופה ההמתנה, לפני מלחמת ששת הימים, כפי שמתואר באיור של דוש.

בסס את תשובתך על שני רכיבים מן האיור. (8 נקודות)
ב. המצב של ישראל השתנה בתחומים רבים לאחר מלחמת ששת הימים.
הצג את השינויים שחלו בשני תחומים. (7 נקודות).

215. בחר באחת ממלחמות ישראל שלמדת עליהן: מלחמת ששת הימים או מלחמת יום הכיפורים.
ציין את שם המלחמה שבחרת, ואת שמות כל המדינות שנלחמו נגד ישראל במלחמה זו.
הצג שתי תוצאות מדיניות של המלחמה.

הסכמי השלום עם מצרים וירדן

מלחמת יום הכיפורים¹¹⁹, שהייתה ניצחון גדול למדינת ישראל, למרות האבידות הקשות, הייתה נקודת מפנה ביחסים בין ישראל לצדדים בסכסוך, ובעיקר מצרים.

¹¹⁹ מלחמה שהתרחשה ביום כיפור תשל"ג (1973) בה הותקפה ישראל ע"י מצרים וסוריה באופן מפתיע ובלתי מתוכנן. בסיומה של המלחמה לאחר 19 ימים ישראל אמנם הכניע את המצרים והסורים ולא איבדה שטחים בסיומה של המלחמה, אולם האבדות היו כבדות מאוד – כמעט 3000 חיילים נהרגו ועשרות אלפים נפצעו.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מצרים הייתה (ועדיין) המדינה החשובה, הגדולה והחזקה ממדינות ערב השכנות. היא הובסה

בחמש מלחמות (העצמאות, קדש, ששת הימים, ההתשה ויום כיפור), וסאדאת (הנשיא שהחליף את נאצר) רצה לייצב את שלטונו ע"י שקט בגבולות והתקרבות לארה"ב. עמדתה של מצרים הייתה "טובה" בעקבות ההצלחה במלחמת יום כיפור מבלי "להשפיל" את עצמה. לאחר מו"מ חשאי סאדאת מביע נכונות להגיע לישראל ולנאום בפני הפרלמנט. בגין מזמין את סאדאת וזה

מגיע לנאום בכנסת, עוד לפני שהחל המו"מ הממשי.

הסכמי השלום נחתמו עם מצרים ב-1979 ב"קמפ דייוויד" בארה"ב, לאחר אישור הכנסת ברוב ענק.

ישראל התחייבה לפינוי חצי האי סיני, מה שהוביל לסערה ציבורית רחבה ומאבק קשה בפינוי. מצרים התחייבה ליחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל. במצרים רבים לא תמכו בהסכם, שר החוץ המצרי התפטר וסאדאת עצמו נרצח שנתיים לאחר מכן ע"י מתנקש.

המשטר בירדן הוא משטר מלוכני אך עם השפעות בריטיות רבות.

לאחר מלחמת ששת הימים, היחסים בין ישראל לירדן היו יחסית טובים, ומלך ירדן, חוסיין (אביו של המלך עבדאללה היום) קיים מפגשים חשאיים עם ראש הממשלה גולדה מאיר. כמו כן מעבר אלנבי נפתח וירדן לא רק שלא מצטרפת למלחמת יום כיפור, אלא שהיא גם מתריעה מראש על המלחמה.

בנוסף, אביו של המלך חוסיין - עבדאללה - כבר בשנות השלושים האמין בשלום עם ישראל (ובשל כך גם נרצח).

ישנם מספר סיבות ליחסים הטובים בין המדינות: חששם של ירדן מהפלשתינאים שעלולים להגר לירדן או להתפרע בתוך המדינה; החשש מסוריה ואופי השלטון שהיה במהותו נוח יותר ופחות מיליטנטי (צבאי)

בשנת 1988 בעקבות האינתיפאדה הראשונה ירדן הודיעה שהיא מוותרת על הזכות שלה ביהודה ושומרון, אך לא ויתרה על ירושלים.

אחרי הסכמי אוסלו נחתם הסכם השלום ב-1994 בו הוחלט על תיקוני גבולות קלים, שת"פ בנושא מים בגלל ומי הירדן בפרט והסכמים דיפלומטיים מלאים. ההסכם התקבל בהסכמה מוחלטת בישראל.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

הסכמי אוסלו

הסכמי אוסלו נחתמו ב-1993 בין ישראל לבין הפלסטינאים. אש"פ הוא ארגון שהוקם כבר בשנות השישים ומטרתו הייתה לעודד פיגועי טרור כנגד ישראל במטרה "לשחרר" את פלסטין - כל מדינת ישראל.

בשנת 1988 החלה התקוממות עממית של הפלסטינים בעזה וביו"ש - האינתיפאדה הראשונה. לאחר שנתיים התקיימה ועידה אזורית שמטרתה הייתה להגיע לפתרון - ועידת מדריד. ועידת מדריד נכשלה והאינתיפאדה המשיכה להשתולל ברחבי עזה ויו"ש.

בשנת 1992 התקיימו בחירות ומפלגת העבודה בראשות יצחק רבין ז"ל עולה לשלטון. מתחילים מגעים חשאיים ולאחר מכן גלויים בין ממשלת ישראל לאש"פ במטרה להגיע להסדר. בספטמבר 1993 נחתמים "הסכמי אוסלו" בין יצחק רבין ויאסר עראפאת (ראש אש"פ). אש"פ התחייב להימנע מטרור ולפעול לשלום.

ישראל התחייבה להעניק אוטונומיה ביהודה ושומרון וחבל עזה במסגרת "רשות פלסטינאית". המשמעות - הרשות אינה כפופה לישראל והיא יכולה לנהל את עצמה באופן עצמאי אך ללא יחסי חוץ וצבא.

בתחילת 1994 נחתם הסכם "עזה ויריחו תחילה" - צה"ל עזב את שתי הערים הגדולות האלה והוקמה "המשטרה הפלסטינית". ב-1995 נחתם הסכם אוסלו ב' לפיו יו"ש חולקה לאזורי שליטה - A,B,C, ונקבע שיהיה מעבר בין עזה ליו"ש. בעקבות חתימת ההסכמים פרצה מחלוקת גדולה מאוד בישראל, התקיימו הפגנות רבות, חלקן אלימות. ההסכם עבר בכנסת ברוב דחוק.

טענות המתנגדים להסכם היו בעיקר:

- אש"פ לא ויתר על כלום וזכה בהכרה כארגון לאומי (ולא טרור), ישראל ויתרה על שטחים והעבירה אותם לארגון טרור.
- אש"פ לא מתכוון לשלום וזוהי חלק מתוכנית בשלבים שתסכן את המתיישבים היהודים.
- לאש"פ אין באמת שליטה על הפלסטינאים.
- אם אש"פ לא יעמוד בהסכם לא ניתן יהיה לחזור אחור.
- זו פגיעה בזכות ההיסטורית של ישראל על השטחים ואף מנוגד להלכה.

טענות התומכים בהסכם היו בעיקר:

- אש"פ הביע נכונות להכיר בישראל ולהפסיק את הטרור.
- ההסכם יוביל למהפך בדעת הקהל הפלסטינאית והם יהיו מוכנים לווייתורים.
- יאפשר שינוי ביחסים עם מדינות ערב.
- ישפר את מעמד ישראל בעולם.

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

- שיפור כלכלי.
- אם אש"פ לא יעמוד בהסכם ניתן יהיה לבטלו.

בעקבות חתימת ההסכמים המתח בישראל הלך וגבר והחברה התפצלה ונקרעה. ב-4 בנובמבר 1995 נרצח יצחק רבין, ראש הממשלה, בסיומה של עצרת תמיכה גדולה בהסכמים.

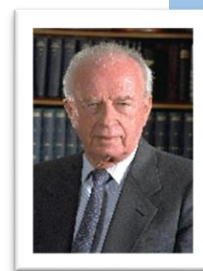
רבין, יצחק

ממפקדי הפלמ"ח, רמטכ"ל, שר ביטחון וראש ממשלה.

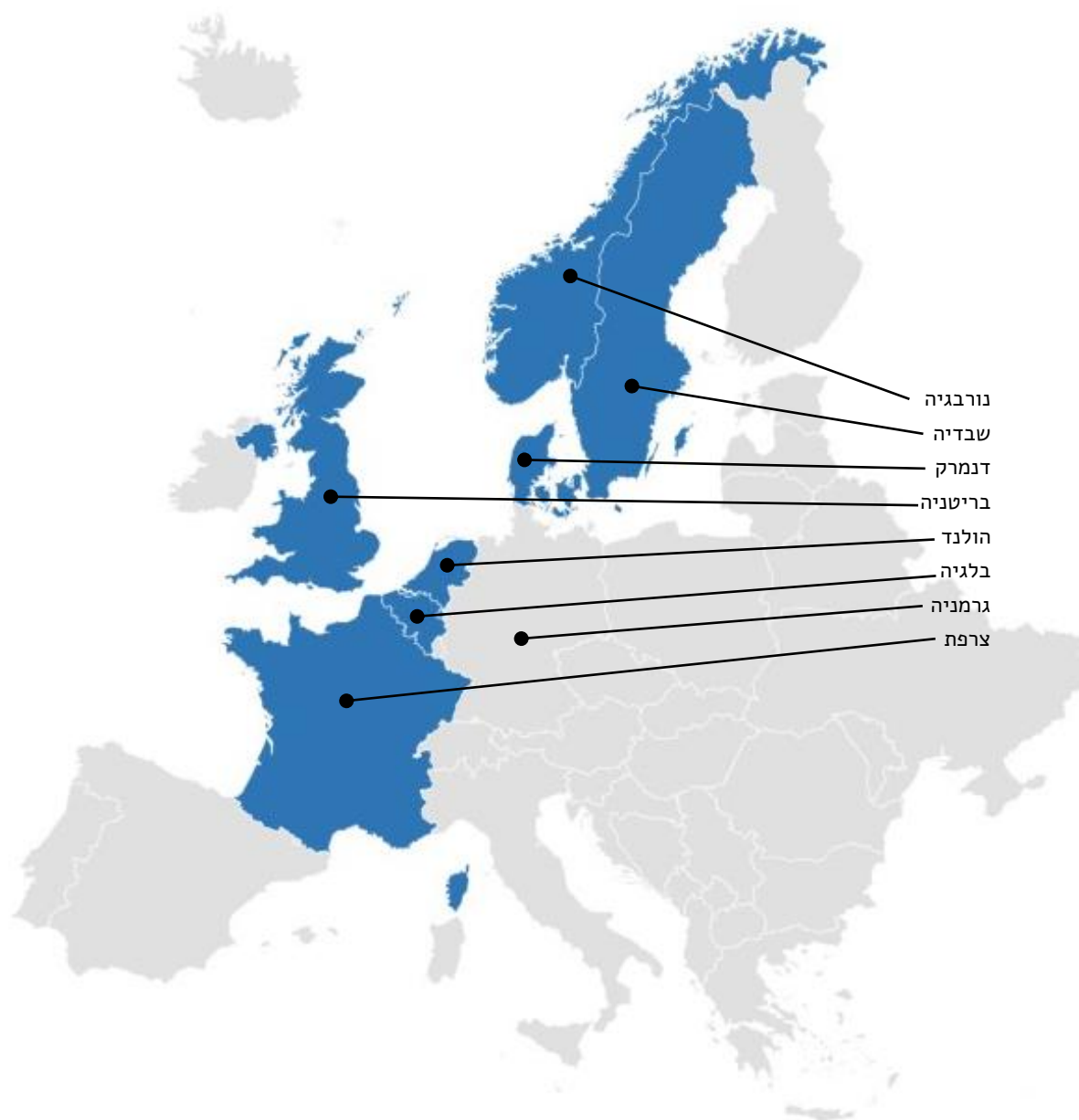
רבין נולד בישראל ב-1922, שימש כמפקד חטיבת הראל בפלמ"ח בתקופת מלחמת העצמאות ולפניה, התקדם בסולם הקצונה עד להיותו רמטכ"ל במלחמת ששת הימים. בשנת 1974 נבחר לראש הממשלה והיה לראש הממשלה הראשון שנולד בארץ ישראל.

בתפקידו זה הוא פעל למבצע השחרור ההרואי של אנטבה (1976). הוא התפטר מתפקידו בעקבות פעולה כלכלית לא חוקית של רעייתו.

הוא כיהן כשר הביטחון בשנים 1990-1984 – בתקופת האינתיפאדה הראשונה ולאחר מכן, ב-1992 נבחר לראש הממשלה בפעם השנייה. בכהונה זו הגיע להסכם שלום עם ירדן וניסה להגיע להסכם שלום עם הפלסטינים – הסכם אוסלו. הוא נרצח ב-1995 ע"י יגאל עמיר.

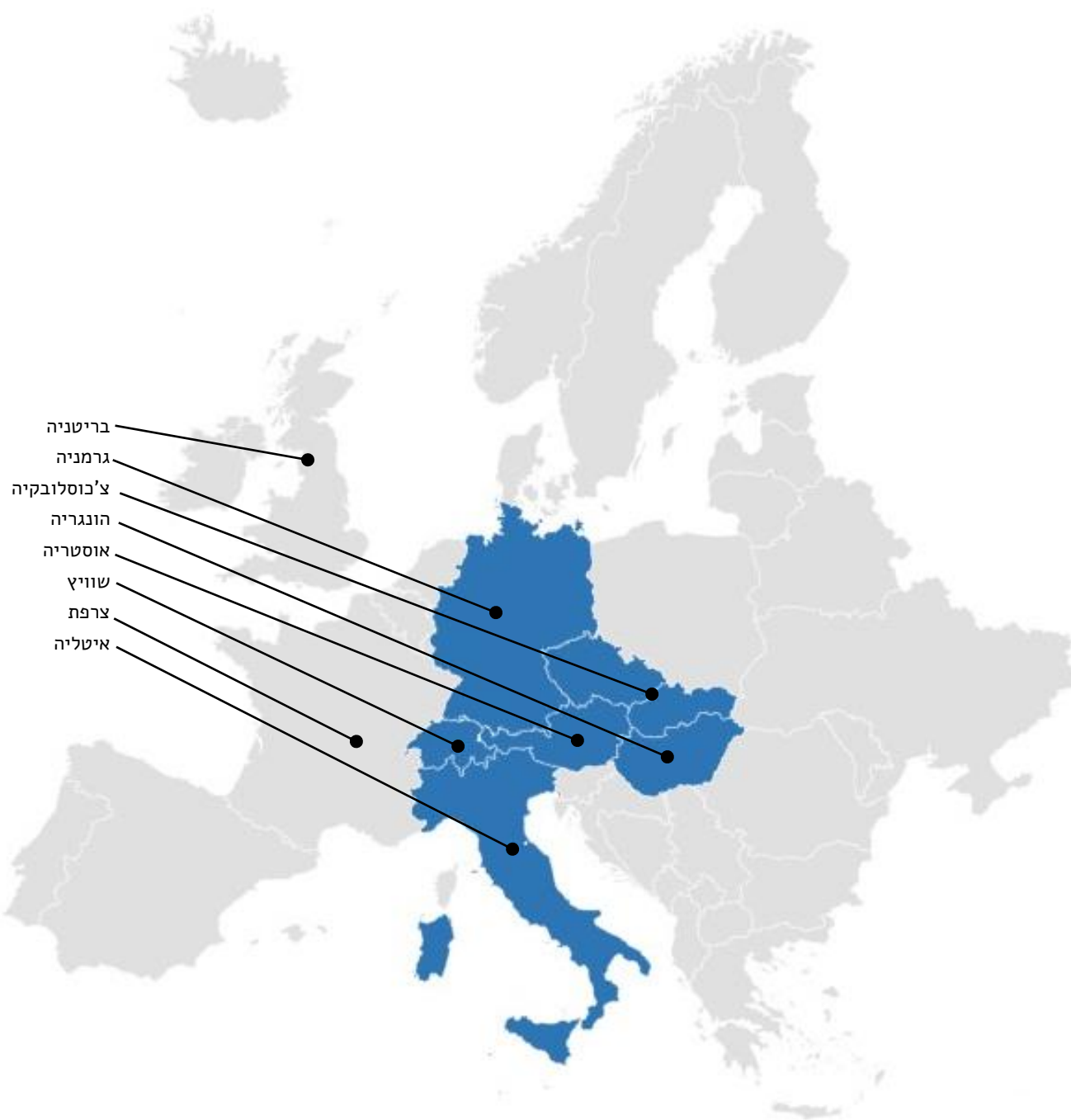

מערב אירופה

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

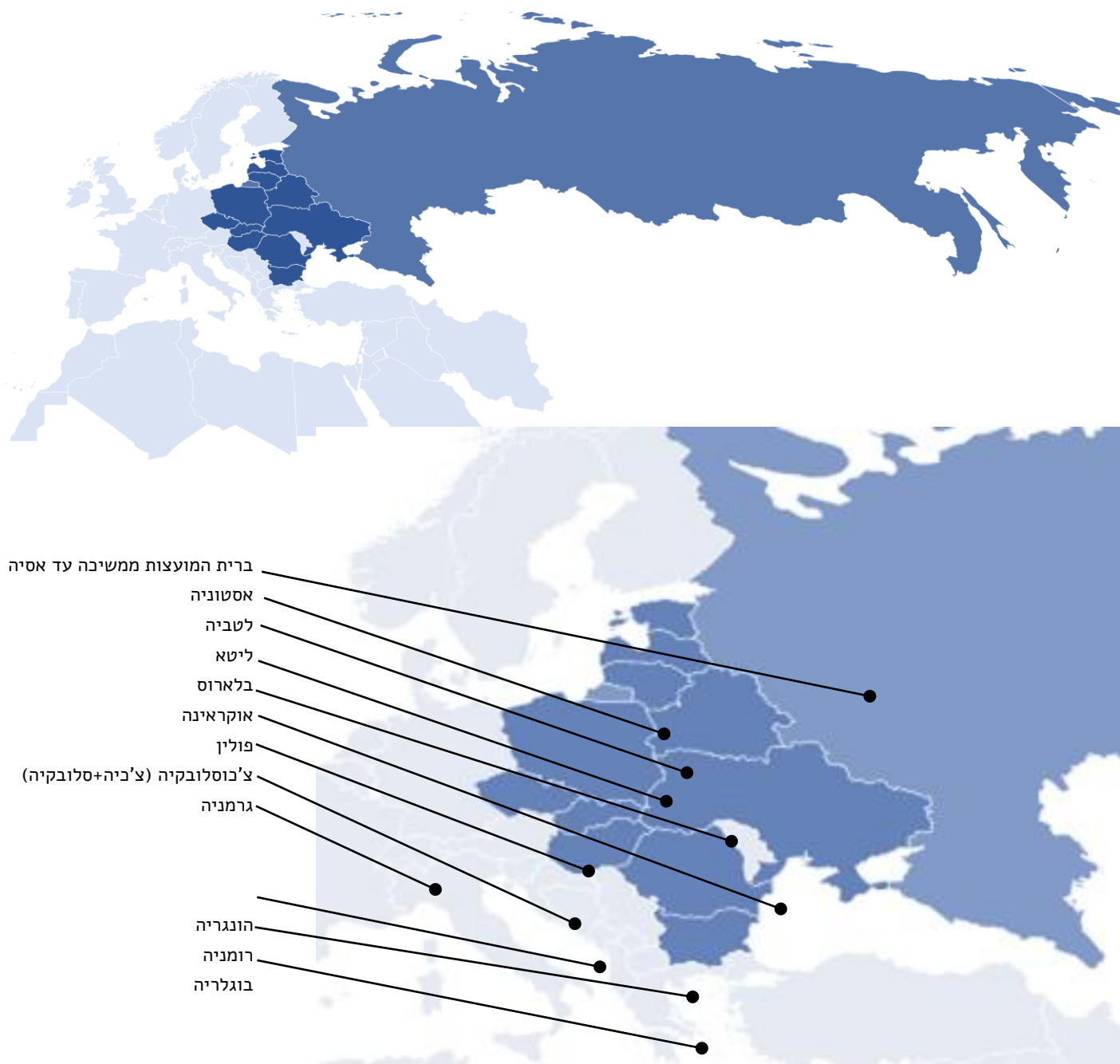
מרכז אירופה

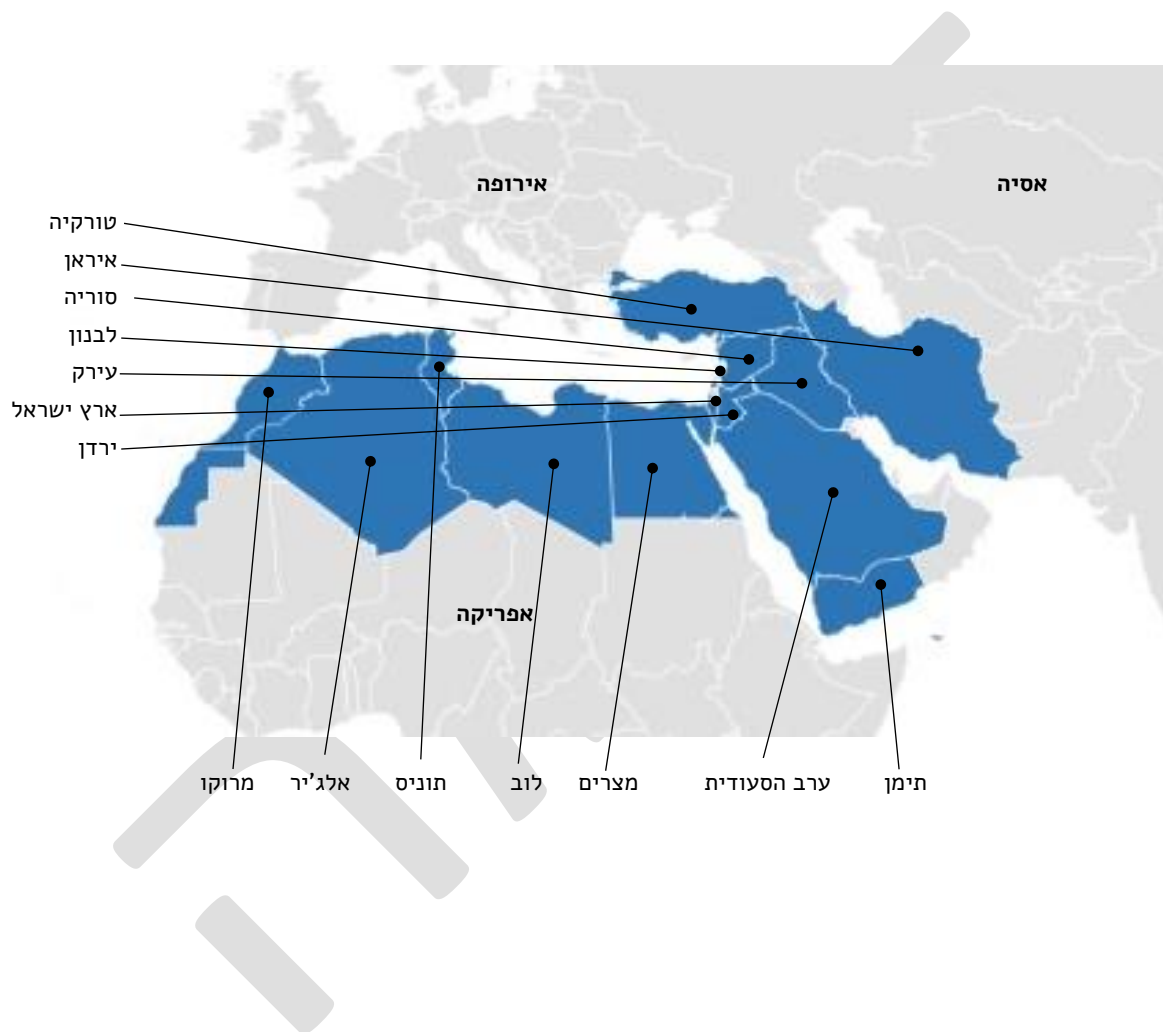
זכור ימות עולם

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מזרח אירופה

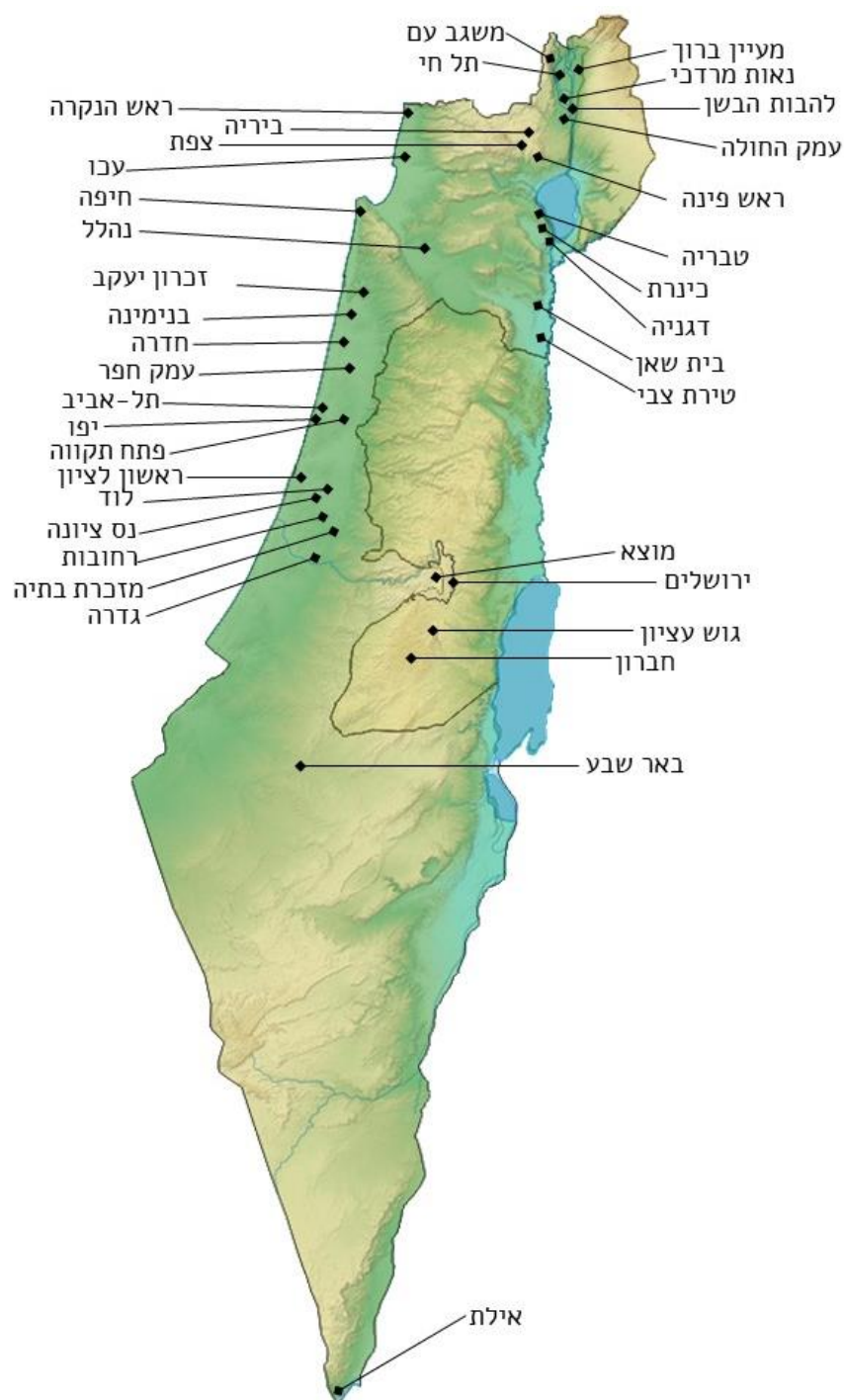

ארצות האסלאם

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

מפת ישראל

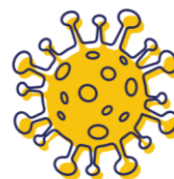

חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

*המפה אינה מדויקת, אלא נועדה להעניק הסתכלות מרחבית לגבי היישובים

תוכן עניינים -

חיקוק קורונה

נושא	תת-נושא	מיקוד רגיל 29281	מיקוד עולים 29284
הנאורות	עקרונות הנאורות	14	אין במיקוד
	מאפייני הנאורות	18	18
הסוציאליזם		21	אין במיקוד
האמנציפציה	השינוי במעמד היהודים	25	
	מדינה אחת בה היהודים הושפעו מהאמנציפציה: האימפריה העות'מאנית, אלג'יריה, צרפת, גרמניה.	27	
	השפעת האמנציפציה על החברה היהודית	30	
תנועת ההשכלה ומנדלסון	משה מנדסון ומשנתו	אין במיקוד	אין במיקוד
	יישום רעיונות ההשכלה במדינה אחת	34	אין במיקוד
תנועות ביהדות	האורתודוקסים	41	אין במיקוד
	הניאו-אורתודוקסים	43	
הלאומיות		46	
היישוב הישן בא"י			אין במיקוד
הציונות והתנועה הציונית	מבשרי הציונות	מבשר אחד - ע' 55	
	חיבת ציון וחובבי ציון	60	
	התנועה הציונית בראשות הרצל	62	
	זרמים בתנועה הציונית	65	
	הזרם הדתי בתנועה הציונית	67	
		70	
היישוב החדש בא"י	תחיית השפה העברית	אין במיקוד	75
	הצביון הדתי ביישוב היהודי	77	

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

פולמוס השמיטה	78	אין במיקוד
מסע הרבנים	79	
מלחמת העולם הראשונה		אין במיקוד
הצהרת בלפור	85	
והמנדט הבריטי	87	
הזהות הלאומית של ערביי א"י	88	אין במיקוד
החלוץ הדתי והפועל המזרחי	93	
מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט	100	
	102	
	105	
	105	
		אין במיקוד
	108	
משטרים טוטליטריים	112	אין במיקוד
גרמניה הנאצית	119	
1933-1939	122	
	126	
מלחמת העולם השנייה	135	
	138	
		אין במיקוד
	142	
השוואה	143	
	146	146
		אין חסידי אומות העולם
העמידה היהודית	154	154

חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אין פעילות עזרה וסעד ע' 166			
160		התמודדות ההנהגה	
163		ההנהגה הרבנית	
אין במיקוד		התנגדות מזוינת לנאצים	
אין במיקוד	171	שארית הפליטה	
אין במיקוד	אין במיקוד		היישוב היהודי במלה"ע ה-2
אין במיקוד	אין במיקוד		
181			מאבק בבריטים לאחר מלה"ע ה-2
190			מסירת המנדט לאו"ם
194		מלחמת העצמאות - פר"ח	הקמת מדינת ישראל
209		תוצאות מלחמת העצמאות	
211		בעיית הפליטים	
212		הקמת צה"ל	הקמת צה"ל ואלטלנה
213		פרשת אלטלנה	
215		בשנות ה-50	עלייה וקליטה
217		העלייה מבריה"מ בשנות ה-70 ערכת פר"ח	
224		העלייה מאתיופיה ערכת פרח	
אין במיקוד		הסכם השילומים	תודעת השואה
		משפט אייכמן	
		מאורעות ואדי סליב	הפער העדתי
		הפנתרים השחורים	
243		מלחמת ששת הימים	הסכסוך היהודי ערבי
אין במיקוד		הסכמי השלום	
		הסכמי אוסלו	

= חוברת דוגמה בלבד - אסור להדפסה =

אוסף שאלות "לב לדעת" - שאלות עמ"ר - ניתן למצוא בסריקה: